T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

2000 SONRASI TÜRKİYE VE İSRAİL DIŞ POLİTİKALARI:

ROL TEORİK BİR KARŞILAŞTIRMA

Seher BULUT

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK

Konya – 2018

Seher BULUT

2000 Sonrası Türkiye ve İsrail Dış Politikaları: Rol Teorik Bir Karşılaştırma

Doktora Tezi 2018

TEŞEKKÜR

"2000 Sonrası Türkiye ve İsrail Dış Politikaları: Rol Teorik Bir Karşılaştırma " isimli bu tez çalışması 2010-2018 yılları arasında kaleme alındı. Konuya dair merakım, Avrupa'nın farklı ülkelerinde yaşadığım yıllar zarfında, içerisinde bulunduğum etkileşim süreçleri sırasında gelişti. Ve bu süreçler tez çalışmasının başlığının oluşmasına önemli katkıda bulundu. Dolayısıyla çalışmanın ilerleme sürecinde Münster/Almanya, Viyana/Avusturya ve Türkiye'de Ankara, İstanbul ve Konya'da geçirdiğim zamanlar önemli rol oynadı. Bahsi geçen şehirlerde konuyla alakalı farklı dillerde kaynaklara erişim ve bu kaynakları gözden geçirme fırsatı buldum. Bu bağlamda Almanya Westfaelische Wilhelm Üniversitesi, Viyana Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Konya Selçuk Üniversitesi kütüphanelerinden oldukça fazla istifade ettim. Dolayısıyla bu kurumlarda çalışan ve kaynaklara erişimimi kolaylaştıran herkese teşekkürü bir borç biliyorum.

Değerli doktora danışman hocam Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK' e, bana benim açımdan oldukça ilginç olan tez konumu beraber çalışma imkânını oluşturduğu ve bu süreçte yardım ve desteğini esirgemediği için teşekkür ediyorum. Aynı zamanda Tez İzleme Komitesi Üyeleri Prof. Dr. Necmi UYANIK ve Dr. Öğretim Üyesi Arif Behiç ÖZCAN' a çalışma sürecinde ortaya koydukları desteklerden dolayı teşekkür ediyorum.

Tez çalışmasının tüm safhalarında bana desteğini esirgemeyen babam Aslan EROL, annem Meryem, erkek kardeşim Faruk ve kız kardeşlerim Ayşe ve Merve'ye teşekkürü bir borç biliyorum. Aynı zamanda eşimin kıymetli ailesine tüm destekleri için minnettarım.

En büyük teşekkürüm ise, süreç içerisinde beni yalnız bırakmayan ve sonsuz sabır gösteren eşim Mevlüt ve kızım Hamiyet Rana'ya. Bu çalışmayı değerli eşim ve kızıma ithaf ediyorum.

Ortaköy

Ekim 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Seher BULUT
Numarası	164129002001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK
Tezin Adı	2000 Sonrası Türkiye ve İsrail Dış Politikaları: Rol Teorik Bir Karşılaştırma

ÖZET

2000 sonrası Türkiye ve İsrail'in dış politika formülasyon süreçlerini, rol teorik bir bakış açısıyla ele alan bu tez, rol teorisinin ulusal rol konseptleri araştırma birimi üzerinden bu süreci incelemektedir. Siyasi karar alıcıların politika konularının belirlenme sürecinde kilit bir rol oynadığı yaklaşımından hareketle, her iki ülkede de karar alıcılar tarafından ortaya konulan önemli dış politika konuşmaları Nitel İçerik Analizi metoduyla irdelenmektedir. Bu konuşmalar aracılığıyla, Türk ve İsrailli politika yapıcıların kendi ülkelerinin uluslararası ve bölgesel konularda görev ve sorumluluklarına dair ortaya koydukları ulusal rol konseptleri ortaya çıkarılmaktadır.

Çalışmanın temel çıkış noktası, ulusal rol konseptlerinin içerdiği unsurların, ülkenin dış politika kararlarının temel motivasyonu olduğudur. Fakat rol teorisine göre rol konseptlerini oluşturan unsurların dış politika üzerindeki etkisi, karar alıcıların bilişsel arka planlarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durum rol konseptleri ve rol davranışları arasındaki ilişkinin örneklem çalışması aracılığıyla test edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu sebeple 2011 sonrası Suriye Krizi örnek olay seçilmiştir.

Çalışma, Türkiye ve İsrail'in 2000 sonrası dış politika tercihlerinde ortaya koyduğu yaklaşım ve yöntemlerin birbirinden farklılaştığı sonucuna varmaktadır. Bu durumla uyumlu bir şekilde, iki ülke tarafından ortaya konulan Suriye Krizi politikaları da önemli oranda birbirinden farklılaşmaktadır. Krize dönük Türkiye tarafından ortaya konulan yaklaşım biçimi, geniş kapsamlı araç ve yöntemlerle sürece eşlik edilmesinin gerekliliğini ortaya koyarken, İsrailli karar alıcılarının daha dar kapsamlı araç ve yöntemleri tercih ettikleri görülmüştür.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Seher BULUT
	Numarası	164129002001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK
	Tezin İngilizce Adı	Turkey and Israel's Foreign Policy After 2000: A Role Theoretical Comparison

SUMMARY

This thesis focuses on the foreign policies of Turkey and Israel in the post-2000 era. It deals with the foreign policy formulation processes of the two countries within the framework of Role Theory, and examines this process through the research unit of the National Role Conceptions of role theory. Based on the fact that decision-makers play a key role in determining policy issues, key foreign policy speeches of decision-makers in both countries are examined through the Qualitative Content Analysis method. Through these speeches, the national role concepts of Turkish and Israeli policy makers on their country's international and regional issues are revealed.

The main starting point of the study is that the elements contained in the National Role Conceptions are the main motivation factors of the country's foreign policy decisions. However, according to role theory, effects of the elements of role conceptions on foreign policy may vary, depending on the cognitive background of the decision makers. This makes it necessary to test the relationship between role conceptions and role behaviors through a sample study. For this reason, the case study of the post-2011 era of the Syrian Crisis selected in this thesis.

This study revealed that Turkey and Israel's foreign policy approaches after 2000 differ from each other. Accordingly, both countries' foreign policies towards Syrian Crisis, also differ significantly from each other. While Turkey's policy towards the Crisis reveals the necessity of comprehensive tools and methods with the accompanying process; Israeli decision-makers prefer narrower range of tools and methods.

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

AT : Avrupa Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

DEAŞ : Devlet'ül Irak ve'ş Şam

GGK : Güney Gaz Koridoru

HAMAS : İslami Direniş Hareketi

IKBY : Irak Bölgesel Kürt Yönetimi

İSK : İsrail Savunma Kuvvetleri

KİK : Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

P5+1 : BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi (ABD, İngiltere, Çin, Fransa, Rusya) ve Almanya

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP : Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

TAP : Trans Adriyatik Boru Hattı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

YPG : Halkçı Koruma Birlikleri

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE METODİK ÇERÇEVE

1.1. Rol Teorisi ve Uluslararası İlişkiler Disiplini.....12
1.2. Ulusal Rol Konsepti.....20
1.3. Ulusal Rol Konseptinin Kaynakları.....24
1.4. Ulusal Rol Konseptinin İşlevleri.....26
1.5. Nitel İçerik Analizi.....28
1.6. Rol Konseptlerinin Tespit Edilmesi.....30
1.7. Karşılaştırmalı Örneklem Analizi ve Örneklem Seçimi.....36
1.8. Çalışmanın İçerik Yapılandırması.....38

İKİNCİ BÖLÜM
DIŞ POLİTİKA KARAR ALMA SÜREÇLERİ VE ROL KONSEPTLERİNİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye ve İsrail Dış Politikası Karar Alma Süreçleri.....39
2.1.1. Türk Dış Politikası Karar Alma Sürecinde Etkili Olan Yapısal Mekanizmalar.....41
2.1.2. İsrail Dış Politikası Karar Alma Sürecinde Etkili Olan Yapısal Mekanizmalar.....51
2.2. Türkiye ve İsrail Rol Konseptleri: Siyasi Konuşmalar Analiz Sonuçları.....62
2.2.1. Bölgesel İstikrar Destekçisi.....63
2.2.2. Bölgesel İşbirliği Katılımcısı.....76
2.2.3. Kaçınılmaz ve Değerli Ortak.....88
2.2.4. Örnek Ülke.....105
2.2.5. Militarist Olmayan Ülke.....114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE VE İSRAİL'İN SURİYE KRİZİ POLİTİKALARI

3.1. Suriye Krizine Yönelik Türk Dış Politikası 135
3.1.1. Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi Arka Planı 135
3.1.2. Krize Dair İlk Yaklaşım: Değişim İçin Aktif Çaba Politikası 141
3.1.3. Uluslararası Baskıyı Artırma Stratejisi 149
3.1.4. 'Açık Kapı' Politikası ve Sınır Güvenliği Politikasının Revize Edilmesi 152
3.1.5. Askeri Tedbir ve Araçlara Yönelim 155
3.1.6. Bölgedeki Güç Dengesi 157
3.1.7. Kimyasal Saldırı ve Dış Müdahale Tartışmaları 161
3.1.8. Rusya'nın Suriye Krizindeki Etkinliğini Artırması 164
3.1.9. Devlet Dışı Aktörlerin Krizin Şekillenmesinde Artan Etkisi 167
3.1.10. Savunma Politikasından Önleyici Tedbir Politikasına: Fırat Kalkanı Harekâtı 172
3.1.11. Siyasi Çözüm Çabalarına Destek Süreci 178
3.1.12. Önleyici Tedbir Politikasının Sağlamlaştırılması: Zeytin Dalı Harekâtı 191
Değerlendirme: Rol Konseptleri ve Rol Davranışları Arasındaki İlişki 195

3.2. Suriye Krizine Yönelik İsrail Dış Politikası 217
3.2.1. İsrail-Suriye İlişkilerinin Tarihi Arka Planı 217
3.2.2. Krize Dair İlk Yaklaşım: 'Seçici Tepki' Politikası 235
3.2.3. 'Kırmızı Çizgi' Politikası 237
3.2.4. Güvenlik Sorunlarının İsrail'e İlk Yansımaları 238
3.2.5. Mevcut Suriye Yönetiminin Sürdürülemezliğine Dair Değerlendirmeler 240
3.2.6. İran ve Hizbullah'ın Suriye Krizi'ndeki Erken Rolü 241
3.2.7. Türkiye ile İlişkilerin Revize Edilmesi 243
3.2.8. Sıfır Tolerans ve Misilleme Politikası 245
3.2.9. Kimyasal Saldırı ve Dış Müdahale Tartışmaları 248
3.2.10. Rusya'nın Suriye Krizine Görünür Dahlini Artırması 250
3.2.11. Hizbullah ve İran güçlerine Yönelik Artan Eylemler 252

3.2.12. Çatışma Yönetiminde Gelinen Noktanın Ortaya Koyduğu Meydan Okumalar.256
3.2.13. Siyasi Çözüm Çabalarına Dönük Takip Edilen Politika 258
3.2.14. 'Kırmızı Çizgi' Politikasının Kırılgan Yönlerinin Revize Edilmesi.....263
Değerlendirme: Rol Konseptleri ve Rol Davranışları Arasındaki İlişki 267

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME 281
KAYNAKÇA 295
İÇERİK ANALİZİNDE KULLANILAN REFERANSLAR: TÜRKİYE 295
İÇERİK ANALİZİNDE KULLANILAN REFERANSLAR: İSRAİL.....310
DİĞER KAYNAKLAR.....318

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve İsrail, anti-komünist bloğun önemli kaleleri ve ABD'nin Ortadoğu'da iki önemli müttefiki olarak dâhil oldukları 'Batı Bloğu'nun güvenlik ve dış politika stratejilerine sıkı sıkıya bağlıydılar (Arı, 1995; Eran ve Hatuer- Radoshitzky, 2016). Bu sebeple gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin gerekse İsrail Devleti'nin dış politika hedeflerini bahsi geçen müttefiklik ilişkilerinin baskılarından bağımsız bir şekilde belirlemeleri mümkün olmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle devletlerin güvenlik ve dış politikaları üzerinde etkili olan yapısal kısıtlama ve baskıların göreli olarak ortadan kalkması, uluslararası sistemde bir dönüşüm süreci başlatmış ve bu durum Türkiye ve İsrail'in dış politika çizgilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum, Türkiye ve İsrail'in dış politikaları üzerine yapılan çalışmaların artmasını da beraberinde getirmiştir.

Mevcut çalışmalar iki farklı eğilime sahiptir: i. İki ülkenin Soğuk Savaş sonrası dış politika konseptleri ve dönüşmekte olan bölgesel ve uluslararası sisteme adaptasyon süreçleri; ii. İki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin gelişimi. Özellikle iki ülke arasındaki ilişkileri merkeze alan çalışmaların bu dönemde artış göstermesinin en temel sebebi, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Türkiye ve İsrail ilişkilerinin yeni bir döneme girmiş olmasıdır (İnbar, 2005: 591-607; Arbell, 2014; Balcı, 2012; Matthew ve Charles 2014). Fakat Arbell'e göre 1992-2008 yılları arasında gerçekleşen ve *altın yıllar* olarak nitelendirilen bu süreç, iki ülke arasındaki tarih boyunca seyreden gerilimleri uzun süreli olarak ortadan kaldıramamıştır (Arbell, 2014: 4). 2008 yılında başlayan Dökme Kurşun Operasyonu iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir şekilde kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Son olarak ikili ilişkiler 2010 yılında Mavi Marmara olayının yaşanması ile tarihinde görülmeyen ciddi yaralar almıştır. Birçok uluslararası geminin de içerisinde olduğu yardım konvoyu, İsrail tarafından Gazze'ye uygulanan deniz ablukasını ihlal etmeye yönelik bir "saldırgan" bir eylem değerlendirilmiştir. İsrail askerlerinin uluslararası açık sularda gemiye askeri müdahalede bulunmasıyla 8 Türk vatandaşı ve bir Türk asıllı ABD vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Şahin, 2011: 22-29).

Türkiye ve İsrail ilişkileri son dönemde birçok çalışmaya konu olmakla birlikte bu tez çalışmasının yoğunlaştığı temel eksen değildir. Bu tez iki ülkenin Soğuk Savaş sonrası dış politika konseptleri ve 'yeni' sisteme adaptasyon süreçleriyle alakalı yeni bulgulara ulaşmak istemektedir.

Türk Dış Politika konsepti ve uygulamaları hakkında var olan literatür analiz edildiğinde, genellikle Türkiye'de iktidara gelen hükümetlerin Soğuk Savaş'ın bitmesiyle yaşanan uluslararası yapısal değişmelere reaksiyon olarak çok boyutlu bir dış politika konsepti adapte ettikleri ileri sürülmektedir. Dış politika açısından belirgin ve kararlı bir konsept adaptasyonunun ise, ilk olarak 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi sonrasında meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu dönemde ki Türk Dış Politikası konsepti, Türkiye'nin komşusu olan bütün bölgesel sistemlere aktif olarak katılmasının gerekli olduğunu öncelemiştir (Davutoğlu, 2004). 2002 sonrasında iktidara gelen hükümetler, geleneksel olarak Türkiye'nin siyasi olanaklarını ve müttefiklik ilişkilerini batıda bulan ve bu anlamda sadece 'Avrupalı' bir ülke olduğunu ve bu zamana kadar etkili dış politika elitleri tarafından 'Doğu'nun sadece bir tehdit olarak algılandığı fikrine sıcak bakmamışlardır. Bu dönemde Türkiye, bir taraftan batıyla olan müttefiklik ilişkilerini derinleştirerek güvenlik politikaları açısından kendi pozisyonunu korumaya çalışmış, diğer taraftansa yakın ve genişletilmiş bölgesindeki iş birlikleri ve çatışma durumlarında, kendisine yeni bir güvenlik politikası rolü formüle etmeye ve kendisini bölgesel bir güç faktörü haline getirmeyi amaçlamıştır (Gürbey, 2010: 26). Bu dönemdeki dış politika karar alıcıları uzun yıllar boyunca batıya dönük tek boyutlu dış politika uygulayan Türkiye'nin çoğunluğu Müslüman, demokratik bir sisteme ve işleyen bir liberal ekonomiye sahip bir ülke olarak uluslararası sistemde daha büyük bir siyasi rol oynayabileceği ihtimalinden hareket etmişlerdir.

Dış politika çıkarlarının ve amaçlarının gerçekleşmesinde ve uygulanmasında kullanılacak enstrümanların seçiminin yeniden gözden geçirilmesini mümkün kılan bu yeni yönelim aynı zamanda başka bir değişime de yol açmıştır (Akçakoca, 2009: 1). Dağı'ya göre Türk karar alıcıları Türkiye'nin çevresindeki komşu ülkelere karşı güvensizlik, şüphe, düşmanlık üzerine kurulu olan eski yaklaşımları iş birliği,

arabuluculuk, ittifak üzerine kurulu yeni bir yaklaşımla değiştirmiştir. Bu yaklaşım yenilikçi mekanizmalar ve kanallar ile bölgesel çatışmaları çözmeyi, komşu ülkelerdeki istikrarın artırılmasını ve diyalog ve anlayış üzerine kurulu uluslararası köprüler inşa etmeyi amaçlamaktadır (Sanal, 2013: 14). Akçakoca ise bu yaklaşımın Türkiye'nin dış politika stratejisinde köklü bir dönüşüm anlamına geldiğini savunmaktadır. Zira Türk Dış Politikasının amaçları, öncelikleri ve enstrümanları bu zamana kadar karar alıcı mekanizmalarda baskın bir rol sahibi olan TSK tarafından klasik sert güç araçlarına ve reaktif eylemlere dayanan bir bakış açısı ile belirlenmiştir (Akçakoca, 2009: 1).

Literatürde Türk Güvenlik ve Dış Politikasında dönüşüm fark edilen alanların süreklilik arz eden alanlarla karşılaştırıldığında, dönüşüm alanlarının açık bir şekilde arttığı konusunda bir fikir birliği mevcut iken, aynı tarihsel periyotta İsrail dış politikası konusunda çalışan birçok kişi İsrail güvenlik ve dış politikasında süreklilik arz eden alanların baskın geldiğini ifade etmektedirler. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber İsrail de Türkiye gibi güvenlik ve dış politikasını uluslararası siyasetin yeni gerçeklerine adapte etmeye çalışmıştır.

İsrail'in kuruluşunun hemen akabinde komşu ülkelerden Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak ile yaşamış olduğu çatışma geçmişi nedeniyle İsrailli karar alıcılar, İsrail'in bu zamana kadar baskın bir şekilde askeri yöntemleri araçsallaştırarak meydana koyduğu güvenlik anlayışını revize etmesi gerektiğini ve dolayısıyla yeni bir güvenlik anlayışına ihtiyaç duyduğunu ifade etmişlerdir. Birçok İsrailli siyasetçi, İsrail'in başlatılacak olan bir barış sürecinden siyaseten kar elde edeceğine inanmaktadır. Bu arka plan ile İsrail'i 30 Ekim- 2 Kasım 1991 tarihleri arasında Madrid'de ABD ve Sovyetler Birliği himayesinde başlatılan Orta Doğu Barış görüşmelerine götüren sebepler, bir yandan uluslararası güç dengelerinde yaşanan kırılma iken diğer taraftan ekonomik ve sosyokültürel problemlerle beraber halkta bariz bir şekilde görülen savaş yorgunluğu olmuştur (Timm, 2003: 191). Görüşmelerin ilerleyen kısımlarında 1993 yılında Oslo ve Washington'da İsrail ve Filistin arasındaki ilişkinin, barış odaklı bir şekilde yeniden tasarlanması amacıyla oluşturulan *yol haritası* da dâhil uygulanmak istenen birçok tasarı maddesi birçok

sebepten dolayı 2000'li yıllarda uygulanamaz hale gelmiştir (Davutoğlu, 2004; Timm 2003: 199). Bu çerçevede İsrail dış ve güvenlik politikasında süreklilik arz eden alanlar bağlamında İsrail'in bölgesel konulara yoğunlaşmasının devam ettiğini ve güvenliğini muhafaza etmek için proaktif, tek taraflı, önleyici ve baskıcı önlemlerle üstünlüğünü artırmayı siyasi ajandasının öncelikleri arasında tutmaya devam ettiğini belirtmektedir (Charles, 2012; Berti, 2015: 2). Bununla beraber İsrail'in güvenlik ve siyasi konularda yakın çevresindeki gelişmelere karşı tutucu ve değişken bir tutum sergilediği (Berti, 2013: 145; Bresheeth, 2012: 54; Kreitmeyr, 2012: 75), İsrail'in komşuları üzerindeki yumuşak gücünün, diplomatik ve siyasi nüfuzunun oldukça zayıf kaldığı ifade edilmektedir. Buna paralel olarak İsrail'in çoğunlukla iki taraflı anlaşmalar imzaladığı, çok taraflı bölgesel iş birliklerinin sadece bazı konular çevresinde gerçekleştiği ve az sayıda resmi anlaşmaya imza attığı ifade edilmektedir (Addis, 2012).

Araştırma Soruları

Bu tez Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkilerinin gelişiminden bağımsız olarak karşılaştırmalı bir perspektif ile 2000 yılından sonra iki ülkenin güvenlik ve dış politikalarına dair aşağıda belirtilen sorulara cevap aramaktadır:

- 2000 sonrası Türkiye'nin dış politika rol konseptleri nelerdir?
- 2000 sonrası İsrail'in dış politika rol konseptleri nelerdir?
- Bu iki ülkenin rol demetleri (*role set*) arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- Suriye krizi (2011) üzerinden analiz edildiğinde bu iki ülkenin rol davranışları ile rol konseptleri arasında nasıl bir ilişki mevcuttur?

Çalışma kapsamında ayrıca aşağıda belirtilen hipotezler gözden geçirilmiştir:

- Türkiye, güvenlik ve dış politikasının sabiteleri ve değişkenlerine olan bağımlılıklarını tekrardan belirlemekte ve siyasi ve coğrafi çevresindeki dönüşen bölgesel koşullara karşı etkin bir strateji geliştirmek istemektedir. 2002 yılından beri daha belirgin bir şekilde uygulanmaya çalışılan bu amaçlar ve ortaya konan ulusal rol konseptleri, etkileşimde bulunduğu ulusal/uluslar üstü ve uluslararası aktörler tarafından tam manasıyla desteklenmiyor olması

Türkiye açısından zorluklar meydana getirmektedir. Türkiye'nin ulusal rol konseptleri bu aktörler tarafından ne kadar kabul görür ve desteklenirse, rol konseptleri ve ortaya koyduğu dış politika profili arasındaki uyum o denli artacaktır.

- İsrail kurulduğu günden beri bölgesel politikalarını baskın bir güvenlik politikası perspektifi ile üretmektedir. Kurmuş olduğu uluslararası ittifaklar ve birliktelikler İsrail'in uluslararası kamuoyunda çözüm bekleyen dış politika uygulamalarına nüfuz etmeye çalışsa da, İsrail'in ulusal rol konseptleri bu değişim sürecine tepki geliştirecek reflekslere sahip değildir ve kendi içinde tutarlı bir yapıya sahiptir.
- Türkiye ve İsrail'in bölgesel konulardaki güvenlik ve dış politika uygulamaları bazı alanlarda kesişmeler gösterse de, ulusal rol konseptlerine paralel olarak genel rol toplamlarının ortaya çıkarmış olduğu profil ve dış politika uygulamaları benzerlikten çok farklılık arz etmektedir.

Mevcut Literatür

Soğuk Savaş sonrası Türkiye ve İsrail dış politikalarına olan akademik ilgi artmıştır. İki ülke ilk bakışta demokratik bir siyasal sisteme ve liberal ekonomik bir düzene sahip olmaları, Ortadoğu'da Arap olmayan iki ülke olmaları açısından benzerlik göstermektedir. Sahip oldukları bu benzerlikler Türkiye ve İsrail arasında karşılaştırmalı çalışmaları artırması beklenen bir tablo ortaya çıkarsa da şaşırtıcı bir şekilde Türkiye ve İsrail dış politikaları arasında karşılaştırma yapan sadece bir çalışma mevcuttur. Bu çalışma, 2007 yılında Süleyman Demirel Program for Contemporary Turkish Studies çerçevesinde Asher Susser tarafından sunulan bir konferans bildirisidir (Susser, 2008). Bu yayının içerisindeki makaleler iki ülkeyle alakalı çeşitli iç ve dış siyasi meselelere yoğunlaşmakta fakat bunları sistematik ve teorik bir bakış açısıyla ele almamaktadır.

Türkiye ve İsrail güvenlik ve dış politikası üzerine yapılmış çalışmalarla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, öncelikle Türkiye örneğinde ülkenin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel güvenlik ve dış politikası hakkında genellikle betimleyici çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konudaki en temel betimleyici

çalışmalar Baskın Oran, Mehmet Gönlübol v.d., Faruk Sönmezoğlu, William Hale, E. Graham Fuller, Jung und Piccoli, Robins, Larrabee/Lesser, Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Editörlüğünü Baskın Oran'ın yapmış olduğu *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* isimli eser Türk Dış Politikası hakkında yazılmış en kapsamlı eser özelliğini korumaktadır (Oran, 2015). Mehmet Gönlübol vd.'nin hazırlamış olduğu *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995* adlı eser birincil kaynaklar açısından zengin olması nedeniyle bu alandaki boşluğu doldurmaya devam etmektedir (Gönlübol ve Sar, 1996).

Faruk Sönmezoğlu'nun *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası* adlı eseri İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemle başlayıp 2006 yılına kadar ki Türk Dış Politikasını analiz eden ve *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* adlı eseri daha çok betimleyici çalışmalardır (Sönmezoğlu, 2006; Sönmezoğlu, 2012). William Hale'in *Türk Dış Politikası 1774-2000* başlıklı eseri Türkiye'nin modern tarihindeki dış ilişkilerini ele alan kapsamlı bir çalışmadır (Hale, 2000). Fuller'in *The New Turkic Republik,* Jung ve Piccoli'nin *Turkey at the Crossroads,* Robins'in *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War* eserleri Türk Dış Politikası hakkındaki temel eserler arasında sayılmaktadır (Fuller, 2008; Jung ve Piccoli, 2001; Robins, 2003). Larrabee ve Laser'in hazırladığı *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty* adlı eser Türkiye'nin dünyadaki rolüne yoğunlaşmaktadır (Lesser ve Larrabee, 2003). Bu bağlamda ülkenin güvenlik ve dış politikasına etki eden siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler incelenmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun kaleme aldığı *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* adlı çalışma yazarın ilerleyen zamanlar da Dışişleri ve Başbakan görevi almasının da etkisiyle birçok dile çevrilmiş olup gerek Türkiye'de gerek Türkiye dışında dikkat çeken bir eser olmuştur (Davutoğlu,2004). Türk dış politika yapımında karar alıcı mekanizmalarla alakalı Rumpf ve Steinbach'ın yazmış olduğu *Das politische System der Türkei* adlı makale genel bir bakış sunmaktadır (Rumpf ve Steinbach, 2010). Bu mekanizma içerisinde Türk askerinin rolü ile alakalı Güney'in hazırlamış olduğu *The Military, Politics and Post-Cold-Dilemmas* adlı makale bu bağlamda dikkat çeken başka bir eserdir (Güney, 2002).

Bu tez çalışmasının teorik yaklaşımı ve analitik odak noktasına yakın bazı çalışmalar bulunmakla birlikte, çalışmanın amaçladığı şekilde, iki ülkenin bölgesel güvenlik ve dış politika konseptleri ve stratejileri arasında karşılaştırma yapan bir çalışma şu ana kadar ortaya konmamıştır. Bununla birlikte Türkiye hakkında rol teorisi perspektifiyle hazırlanan birkaç çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki Ovalı tarafından kaleme alınan Türkiye'nin geçmiş yıllarda ortaya koyduğu Ortadoğu politikasını etkileyen iç ve dış faktörleri analiz eden *Decoding Turkey's Lust for Regional Clout in the Middle East: A Role Theory Perspective* isimli makaledir (Ovalı, 2013). Üç kısma ayrılan çalışmada Türkiye'nin son yıllarda Orta Doğu'da ki aktif politikasının arkasında yatan sebeplerin ortaya konulmasında kullanılacak kavramsal araçlar, Türk dış politika karar alıcılarının Orta Doğu için rol tanımlamaları, dış aktörlerin Türkiye'nin bölgedeki rolüne dair rol beklentileri araştırılmıştır. İkinci olarak Görener ve Aras tarafından kaleme alınan *National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: The Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East* başlıklı makale benzer bir şekilde dönemin başbakanı Erdoğan ve dış politika mimarı Davutoğlu'nun ulusal rol konseptlerinin geniş kapsamlı olmasa da içerik analizine tabi tutulup ortaya konulmasını amaçlamaktadır (Aras ve Görener, 2010). Çalışmanın ikinci amacı, Türk Dış Politikasının Orta Doğu'ya dönük yeni yöneliminin yapısal güçlerden ziyade ulusal rol konseptlerinin etkisi üzerinden incelenmesidir. Perthes'in yazmış olduğu *Turkey's Role in the Middle East: An Outsider's Perspective* adlı çalışma Türkiye'nin 2003 sonrası bölgedeki inisiyatiflerini incelemiş, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının koşullarını değerlendirmiştir (Perthes, 2010). United States Institute of Peace'in düzenlediği ve 1-2 Haziran 1994'te gerçekleştirilen bir konferans sonrası yayınlanan *A Reluctant Neighbor: Analyzing Turkey's Role in the Middle East* adlı konferans bildirileri, tarihi ve jeo-stratejik bağlamını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin Orta Doğu'daki bazı ülkelerle ilişkilerini analiz etmekte ve Türkiye'nin bölgede ileride oynayabileceği roller üzerinde durmaktadır (Carley, 1995). Altunışık tarafından kaleme alınan *The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East* adlı makale Türkiye'nin Orta Doğu'da son zamanlar da sıklıkla tartışılan "yumuşak güç" rolünü incelemekte ve Türkiye'nin bölgedeki rol anlayışının iki yönüne yoğunlaşmaktadır. Altunışık makalesinde bir taraftan bölgedeki ekonomik ve

siyasi gelişmelerin Türkiye için önemini tartışırken diğer taraftan Türkiye'nin bölgede hangi yumuşak güç araçları kullandığına ve Türkiye'nin bölgesel çatışmaların yönetimi ve çözümündeki istek derecesine yoğunlaşmaktadır (Altunışık, 2008).

2010 yılında başlayan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan kalkışmaların gerek bölgeye gerek bölge dışına nasıl etkilerde bulunduğu ilk zamanlardaki yoğunluğunu kaybetse de tartışılmaya devam etmektedir. Türkiye'nin bölgede 2000 sonrası daha belirgin bir biçimde izlediği aktif diplomatik ilişkileri nedeniyle yaşanan kalkışmaların Türk Dış ve Güvenlik Politikasını ne yönde etkilediği/ ve etkilemekte olduğuna dair çalışmalar geniş bir yelpaze çerçevesinde tartışılmaya devam etmektedir. Schulz tarafından kaleme alınan *Herausforderung für die strategische Außenpolitik: Die AKP-Regierung und die Arabellion* adlı makalede Türkiye'nin gelişmeler sonrası taktiksel yaklaşımını ve Türk hükümetinin yaşanan gelişmelere karşı göstermiş olduğu eylemleri ele almaktadır (Schulz, 2012). Burada ayrıca, Türk Dış Politikasının dış politikanın normatif yahut reel-politik boyutlarından hangisiyle daha baskın karakterize edilebileceği konusu akademik ilgiye mazhar olmuştur. Öniş tarafından yazılan *Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest* adlı makale bu mevzuya değinmekte ve Türkiye'nin dış politikanın normatif ve reel politik boyutlarındaki yol alımını değerlendirmektedir (Öniş, 2012).

Türkiye'nin bölgedeki Arap devletlerle olan ilişkilerinin birbirinden ayrı bir bağlamda incelendiği bir çalışma olarak Heinz Kramer'in hazırlamış olduğu *AKP's "New" Foreign Policy between Vision and Pragmatism* adlı çalışma dikkat çekmektedir (Kramer, 2010). Kramer makalesinde a) Türk Dış Politikasını fikirsel arka planı dolayısıyla *Stratejik Derinlik* vizyonu üzerinden anlamlandırmaya ve b) Türkiye tarafından ortaya konulan dış politika uygulamalarının bu vizyonla uyuşma ölçüsünü anlamaya yoğunlaşmaktadır. Bahsi geçen çalışmanın temel amaçlarına benzer bir başka çalışma Öniş tarafından *Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique* ismi ile ortaya konulmuştur (Öniş, 2011). Yine benzer şekilde Ülgen *A Place in the Sun or Fifteen Minutes of*

Fame? Understanding Turkey's New Foreign Policy Türkiye'nin 'yeni' dış politikasını incelemektedir. Makalesinde somut olarak 'Türkiye'nin yeni dış politikası'ndan ne anlaşılabileceği, dış politikanın temel bileşenleri ve itici güçleri, uygulanan politikanın nasıl sonuçlar getirdiği, bu durumun Türkiye'nin ABD, Avrupa Birliği, Avrupa ülkeleri ve NATO ile olan hali hazırdaki ilişkilerine nasıl yansıyacağı ve uygulanmakta olan dış politikanın sürdürülebilir bir bağlama sahip olma yahut geçici bir fenomen olma durumunu tartışmaktadır. Makalede, Türkiye'nin diplomatik aktifliğini Türk Dış Politikasının ciddi bir dönüşümü olarak görmekte ve Soğuk Savaş sonrası çabalarının aksine bu yeni durumun sürdürülebilir olarak karakterize edebileceği iddia edilmektedir. Bu dönüşümün Türkiye'nin Batıdan uzaklaşması şeklinde düz ve derinlikten uzak bir şekilde tarif edilemeyeceğini ifade eden Ülgen, bu konunun ciddi ve kapsamlı bir analize ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Ülgen, 2010).

Benzer şekilde İsrail bölgesel güvenlik ve dış politikasını analiz eden birçok çalışma bulunmaktadır. Shindler'in ilk baskısı 2008'de yapılan güncellenmiş haliyle 2013'de yayınlanan *A history of modern Israel* son yüzyılda Arap yarımadası ve Kuzey Afrika'daki kalkışmalar sonrası yaşanan gelişmeleri ve İsrail Güvenlik ve Dış Politikası ile alakalı önemli gelişmeleri değerlendirmektedir (Shindler, 2013). Freedman'ın editörlüğünü yaptığı *Contemporary Israel: Domestic Politics, Foreign Policy, and Security Challenges* isimli eser İsrail'in iç ve dış politikasını kapsayan konular üzerine yazılmış bir kitap olup daha ziyade iç politika konularına yoğunlaşmaktadır (Freedman, 2009). İsrail'de din, milliyetçilik ve Yahudi soykırımı geçmişinin aktüel politikayı derinden etkilemesi ve bu konularının birbiriyle çok yakın ilişkili olması, İsrail dış politikası anlamak için İsrail toplumunun dinamiklerini bilmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu dinamikler Balke'nin *Israel* ve Strenger'in *Israel: Einführung in ein schwieriges Land* isimli eserlerinde detaylı bir şekilde tartışılmıştır(Balke, 2013; Strenger, 2011). Ayrıca Angelika Timm tarafından hazırlanan *Israel: Gesellschaft im Wandel* isimli eser İsrail devletinin ve kimliğinin iç ve dış etkilerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan kendine has özelliklerini konu edinmektedir (Timm, 2003).

ABD ve İsrail arasındaki *Special Relationship* olarak nitelendirilen (Steinberg, 1998: 61-81) siyasi, dini, ekonomik, askeri ve hukuki ilişkiler editörlüğünü Freedman'ın yaptığı *Israel and the United States: Six Decades of US-Israeli Relations* adlı eserde incelenmektedir (Freedman, 2012). Eser, İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılından eski ABD Başkanı Obama'nın (2009-2017) göreve gelmesine kadar ki süreç için ABD ile İsrail arasındaki ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Gilboa ve İnbar tarafından hazırlanan *US-Israeli Relations in a New Era: Issues and Challanges After 9/11* adlı eser ABD ve İsrail arasındaki temel ikili ve bölgesel konuları ele almaktadır (Gilboa ve Inbar, 2009).

İsrail ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler Pardo tarafından kaleme alınan *Going West: Guidelines for Israel's Integration into the European Union* adlı eserde ve Banner tarafından kaleme alınan *Eine europäische Zukunft für Israel?* adlı makalede incelenmektedir (Pardo, 2009; Benner, 2004). Ayrıca Böhnke tarafından hazırlanan *Israel and Europe: A Complex Relationssship* adlı eser İsrail toplumu ile AB üye ülkelerdeki toplulukların farklı değer önceliklerinin yanı sıra Avrupa ülkeleri ile İsrail arasındaki ikili ilişkilerin ekonomik boyutlarını incelemektedir (Boehnke, 2003). Pardo ve Peters tarafından hazırlanan *Uneasy Neighbors, Israel and the European Union* adlı eser İsrail Avrupa arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarına değinen kapsamlı bir eser olması nedeniyle diğer yayınlardan farklılaşmaktadır (Pardo ve Peters, 2010). Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler ise Cohen und Freilich tarafından kaleme alınan *Breakdown and Possible Restart: Turkish–Israeli Relations under the AKP* adlı makale, (Cohen ve Freilich, 2014) ve Inbar tarafından yazılan *Israeli-Turkish Tensions and Beyond* ve *The Resilience of Israeli–Turkish Relations* isimli makalelerde ele alınmaktadır (Inbar, 2009; Inbar, 2005).

Asher tarafından kaleme alınan *Israel, The Second Republik* İsrail'e dair kapsamlı bir giriş niteliği taşımakta İsrail'de ki siyasi gruplar, çıkar grupları, siyasal kültür ve seçmen davranışları gibi geniş bir yelpazede İsrail siyaseti üzerinde yoğunlaşmaktadır (Asher, 2005). Wolffsohn tarafından kaleme alınan ve benzer bir şekilde tasarlanmış *Israel- Geschichte, Politik, Gesellschaft, Wirtschaft* adlı eser dış politikaya fazla yoğunlaşmamakla birlikte İsrail iç politikasını Asher tarafından

kaleme alınan eserle karşılaştırıldığında İsrail'in seçilmiş olan farklı bölgelerdeki dış ilişkilerine dair daha kısa ve betimleyici bilgiler sunmaktadır (Wolffsohn, 2007). Rol teorisi yardımıyla İsrail hakkında hazırlanmış tek bir çalışma bulunmaktadır. Thies rol teorisi yardımıyla 1948-1956 arası dönemde devletin ve dolayısıyla İsrail devletinin sosyalleşmesi üzerine yoğunlaşmaktadır (Thies, 2012).

Tüm bu çalışmalar Türkiye'nin rol konseptleri ile alakalı önemli bilgiler içermekte ve bu tez çalışmasının ortaya koymuş olduğu sorularla kısmen kesişmektedir. Türkiye ve İsrail'in güvenlik ve dış politikaları üzerinde yapılan çalışmalar iki ülkenin dış politika çizgileri ile alakalı tartışmalara bağlanmakta fakat bölgesel güvenlik ve dış politikaları ile alakalı karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmamakta ve karar alıcıların siyasi konuşmalarının derinlemesine analizini içermemektedir. Aynı şekilde yukarıdaki çerçeveden de anlaşılacağı üzere, bu tez çalışmasının amaçladığı gibi Rol teorisi yaklaşımına dayanarak karşılaştırmalı bir perspektiften 2000 sonrası rol konseptleri ve rol davranışları aracılığıyla Türkiye'nin ve İsrail'in güvenlik ve dış politikalarını konu edinen bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tez 2000 sonrasına yoğunlaşmakta ve literatürdeki bahsi geçen boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu zamana kadar yapılmış çalışmalardan farklı olarak bu tez, 2010 Suriye Krizi üzerinden bahse konu ülkelerin rol anlayışlarının dış politikadaki eylemlerini açıklamada konusundaki gücüyle alakalı yeni bulgulara ulaşmayı hedeflemektedir. Son olarak, İsrail dış politikası ile alakalı yazılmış olan eserlerin genellikle İbranice ve İngilizce olduğu ve bu alanda Türkçe yazılmış çalışmaların az olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Türkiye hakkında Türkçe hazırlanmış rol teorik bir çalışmanın yokluğu çalışmanın önemini artırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE METODİK ÇERÇEVE

1.1. Rol Teorisi ve Uluslararası İlişkiler Disiplini

Bu tez, 2000 sonrası Türkiye ve İsrail'in dış politika amaçlarını ve stratejilerini rol teorisi yardımıyla analiz etmeyi ve karşılaştırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda rol teorisi, konuyla alakası olan karmaşık bağlantıları anlamayı kolaylaştırmak için analitik bir filtre görevi görmektedir. Bu bölümde rol teorisinin ortaya çıkışı, temelleri ve temel kavramları üzerine tanımlar yapılmıştır.

Rol bir sosyal bilim kavramı olarak, köken olarak tiyatro sanatına dayanmakta olup ilk olarak sosyoloji, sosyal-psikoloji ve antropoloji alanlarında kullanılmıştır. Sosyoloji ve psikoloji alanları rol teorisini insani davranışları, kurumları ve gruplar ile alakalı değerlendirmeler yapmak üzere kullanmıştır (Aggestam, 2006: 12). Rol teorisi aracılığıyla aynı zamanda, toplumsal pozisyon sahibi bir kişi tarafından beklenilen davranışlara karşı geliştirilen davranış özellikleri üzerinde de çalışmıştır (Aktaran: Gaupp, 1983: 21; Jackson, 1972). Yukarıda bahsi geçen alanlarda araçsallaştırılan Rol teorisi, sosyal davranışların büyük ölçüde başka kişiler tarafından ortaya konan beklentilere bağlı olduğunu varsaymaktadır. Rol taşıyıcısı davranışları ile kendisinden beklenen rolleri yerine getirememe durumunda ise, sosyoloji literatüründe *aykırı davranış* olarak nitelendirilmektedir (Aktaran: Dahrendorf, 1967: 138; Tenbruck, 1986: 209). Daha önce, ulus devletler üzerinde yapılan çalışmalara uyarlanmak istenen Rol teorisi bazı siyaset bilimi araştırmalarında kullanılmıştır. Ancak bu konuda çığır açan en kapsamlı çalışma Holsti tarafından 1970 yılında kaleme alınan National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy adlı eserdir (Holsti, 1970). Holsti'nin çalışmasının detaylarını aktarmadan önce kuramın, ulus devletlerin dış politika analizi için araçsallaştırılan üç klasik yaklaşım içerisinde birçok kez kullanıldığını söylemekte fayda vardır:

1) Ulusal rol konseptinin ortaya çıkışında öncelikli olarak bireyin öneminin altını çizen karar alıcı mekanizmaların araştırılmasında. Bu araştırma alanının temsilcilerinden biri olan Margaret G. Hermann, devletin

dış politikadaki rol davranışının yönetimde etkili olan elitlerin dış politika meselesine temel bakış biçimlerine dayandığını ifade etmektedir (Hermann, 1987c: 161-199).

2) İkinci olarak yapısalcı ve sistem odaklı yaklaşımların temsilcileri de rol teorisini kullanmış olduğu görülmektedir.

3) Bu çalışma için anlamlı olan yaklaşım ise, klasik yaklaşımların üçüncü ayağı olan *karşılaştırmalı dış politika araştırmaları*dır. Bu alanda öncelikli olarak, ülkelerin ulusal rol konseptlerinin birbirinden ne kadar ayrıştığı, ulusal rol konseptlerinin ülkelerin dış politika davranışları ile alakalı ne kadar güçlü bir açıklama potansiyeline sahip olduğu ve neden farklı rol konseptlerinin ortaya çıktığı incelenmektedir (Kirste ve Maull, 1996: 290-291). Bu tez, benzer şekilde 2000 yılı sonrası Türkiye ve İsrail'in dış politika davranışlarında etkin olan rol konseptlerini incelemeyi ve Suriye krizi (2011) üzerinden iki ülkenin rol konseptlerinin dış politika davranışlarına ikna edici açıklamalar getirme kabiliyetine sahip olup olmadığını araştırmayı hedeflemektedir.

Dış politika kavramıyla alakalı yapılan mülahazalarda, bu kavramın en iyi nasıl açıklanabileceği ve kavrama ne şekilde yakınlaşılabileceği sorusu her zaman ön planda olmuştur. Bu bağlamda dış politikanın tasarlanma sürecinde hangi faktörlerin etkisinin baskın olduğu dış politika analizlerinin temel araştırma konularından biri olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya çıkmasıyla, güvenlik ve dış politikanın toplum içerisindeki yapılar ve uluslararası sistemin kısıtlamaları/baskılarından etkilenip etkilenmediği yahut toplum içerisindeki yapılardan mı yoksa uluslararası sistemin baskılarından mı daha çok etkilendiği tartışmaları yapılmaktadır. Eklektik bir araştırma alanı olan dış politika araştırmaları, disiplin içerisinde birbirine rakip bir dizi teorik yaklaşım tarafından karakterize edilmektedir. Disiplindeki yaklaşımların dikotomi olarak iki alt sınıfta düzenlenmesi ilk etapta teorilere yaklaşılmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Colschen, 2010: 23). Bu bağlamda birinci alt sınıftaki teoriler, dış politikanın belirlenmesinde uluslararası sistemden kaynaklanan faktörlerin en etkili faktörler olduğunu buna karşın iç politik faktörlerin daha önceden 'verili' faktörler olması nedeniyle daha az

değerli olduğunu savunan teorilerdir. İkinci alt sınıfta yer alan sistem altı teoriler ise, öncelikli olarak devlet içerisindeki yapı ve süreçleri mercek altına almaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinindeki bilim insanları tarafından dış politikayı etkileyen dış ve iç politik faktörleri analiz edebilecek tek bir teori ortaya koyamaması nedeniyle, dış politika araştırmalarında farklı teorilerin farklı fenomenler için kullanılması durumu ortaya çıkmıştır (Bredow, 2006: 53).

Uluslararası ilişkiler konusunda yazılmış mevcut bilimsel literatür, dış politikanın analiz sürecinde farklı analiz katmanlarına yönelmektedir. Bu zamana kadar geliştirilen 6 analiz katmanı mevcut olmakla birlikte bunların arasında en yaygın olan Waltz'ın *3 katman yaklaşımıdır* (three images): Bireysel düzey (insan), Devlet ve Uluslararası sistem. *İnsan, Devlet ve Savaş* başlıklı çalışmasında savaşın nedenlerini bu üç analiz düzeyini inceleyerek açıklamaya çalışan Kenneth Waltz'a göre birinci ve ikinci düzeyi oluşturan insanın doğası ve devletin içerisindeki politik yapılar savaşın nedenlerini açıklamakta yeterli değildir. Waltz, ancak üçüncü analiz düzeyi olan uluslararası sistem ve sisteme hâkim olan anarşinin bu durumu açıklayabildiğini ileri sürmektedir (Waltz, 1954: Bölüm 2 ve 3). Waltz'ın *three images* olarak isimlendirdiği bu yaklaşım tezin cevap aradığı sorular açısından da önem arz etmektedir. Bir devletin dış politika kararları, -bu çalışma için Türkiye ve İsrail'in dış politika kararları- ilgili elitler tarafından alınmaktadır. Fakat karar alıcılar en nihayetinde kararlarında ve davranışlarında uluslararası sistemin sınır ve baskılarını dikkate almak durumunda kalan şahıslardan oluşmaktadır. Bahsi geçen 'three images' anlayışı bu çalışma için temel teşkil etmekte ve devleti eylem kabiliyetine sahip bir aktör olarak incelemeyi çalışmanın merkezine yerleştirmektedir.

Uluslararası İlişkiler disiplininde, uzun bir süre devletin davranışlarını sadece sistemden kaynaklanan sebeplerle açıklayan teorilerin daha dikkate değer bulunması gibi bir eğilim görülmüştür. Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası yapı bir yandan Realizm gibi istikrar üzerine kurgulanan teorilerin ortaya çıkmasına sebebiyet verirken, diğer yandan dış politikanın açıklanmasında uluslararası sistem devletler ve diğer tekil aktörlerden daha fazla açıklayıcı görülmüştür (Krell, 2009; Schieder ve

Spindler, 2010). (Neo) realist teorilerin Soğuk Savaş'ın bitişini açıklama konusunda yetersiz kalmaları (Lebow ve Risse-Kappen, 1995) 1980'li yılların sonlarında İnşacı yaklaşımlara olan ilginin artmasına sebebiyet vermiştir. İdeaya ilişkin faktörlere olan ilginin artmasıyla ulusal kimliğin ve bilişsel düşünce kalıplarının devlet aktörlerinin eylemlerini ne yönde etkilediği sorusu gündeme gelmiştir.

Uluslararası ilişkilerde rol teorisi inşacı yaklaşımlar içerisinde yer almaktadır. İnşacı yaklaşımlar sosyal, mevcut kurallara göre hareket eden, norm ve değerlere bağlı, çıkarlarını duruma göre ve içsel (endojen) olarak tanımlayan bir aktör kavramına dikkat çekmektedir. Refleksif yaklaşımlar, aktörün eylemlerinin bir taraftan norm ve kurallar ile diğer taraftan kurum ve kuruluşlar tarafından ortaya konulan davranış beklentileri aracılığıyla meydana geldiğini savunmaktadırlar.(Kirste ve Maull, 1998: 285). İnşacı yaklaşıma göre aktörün çıkarları dışsal (eksojen) yani sistem tarafından önceden verilmiş değildir, aksine bir dönüşüm içerisinde olup temelde duruma göre değişiklik gösterebilmektedir (Katzenstein, 1996: 31). İnşacı yaklaşım nesnel olan sosyal dünyaya, yapı ve edenin (agent-structure) fikir, kural ve normlar üzerinden birbirini yeniden yapılandırmasına, çıkar ve kimliğin içsel sebepler üzerinden oluşum süreci ile ilgilenmektedir. İnşacı teori her şeyden önce aktörün -içinde bulunduğu eylem durumunda- kendini ve içinde bulunduğu çevreyi nasıl tanımladığını ve bu tanımlama sonucu nasıl bir davranış yöneliminde bulunduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Weller, 2003-2004: 114). Kuram aynı zamanda fikirsel faktörlerin yanında normların ve kimliklerin ve bunlardan ortaya çıkan rol konseptlerinin ve kültürün şekillendirdiği eylemleri de incelemektedir. Buna paralel olarak, İnşacı yaklaşımların merkezindeki aktör konseptini *homo sociologicus* yahut *role player* olarak tanımlanmaktadır (Ulbert, 2005: 6). Devletin sahip olduğu kapasitelerin tek başına aktör davranışlarını belirleme ihtimali bulunmamaktadır. İnşacı yaklaşımın tersine, pozitivist-rasyonalist yaklaşımlar, rasyonel hareket eden, yararına maksimize etmeyi amaçlayan bir aktörden söz etmektedir. Bu aktörün çıkarları dışsal olup, anarşik bir kendi kendine yardım etme üzerine kurulu bir sistem içerisinde (self-help) tanımlanmış bulunmaktadır. Sistemin baskıları ve sınırlandırıcı

etkileri her aktörün hayatta kalabilmesi ve güvenliğini en önemli önceliği olarak tanımlamasına yol açmaktadır (Bochorishvili, 2015: 28).

Rol teorisyenleri, dış politikayı realistler gibi sadece dışarıdan bir bakış açısı ile veya inşacı teorisyenler gibi sadece normlar ve kimlikler üzerinden açıklamayı eleştirmekle beraber, kuramın bu iki yaklaşımla çelişki içerisinde bulunmadığını ifade etmektedir. Aksine liberal ve realist teorilerin vurguladığı yaklaşımların rol teorisi üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Rol teorisi devletlerin belli bir dış politik yöneliminin lehinde yahut aleyhinde karar vermenin katiyen tek taraflı belirlenebilir olmadığına vurgu yapmaktadır. Teorisyenler, gerek Realist gerekse İnşacı teorisyenlerin bakış açılarını tek taraflı ve daraltılmış olarak değerlendirse de, kuram uluslararası ilişkiler disiplinindeki bu yaklaşımlarla açık bir çelişki içinde bulunmamakta aksine realist ve liberal yaklaşımların vurguladığı faktörlerin etkisini göz önünde bulundurmaktadır. Bununla birlikte rol teorisine göre bahsi geçen değişkenlerin dış politika üzerindeki etkisi ve kapsamı, devletin bilişsel eğilimleri ve inançlarına bağlı olarak şartlara göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Holsti'nin 1970 yılında ulusal rol konseptleri üzerinden rol teorisini uluslararası ilişkiler alanına kazandırması disipline zengin ve genişleyen yeni bir alt alanın girmesini de sağlamıştır. Holsti ufuk açan çalışmasında 71 ülkenin devlet başkanlarının konuşmalarını analiz etmiş ve 1965-1967 arasında ise Dışişleri Bakanlarının konuşmalarını analiz etmiştir. Holsti yapmış olduğu analiz sonrası çalışmasında bu liderlerin dile getirdiği 17 rolü aktarmıştır. Bu rolleri devletlerin sahip olabileceği başlıca roller olarak tanımlayan Holsti yapmış olduğu diğer çalışmalarda bu roller dışında başka roller de elde etmiş ve bu roller içerisinde bazı rollerin sadece bazı devletlere özgü olduğunu ifade etmiştir. Holsti'nin yapmış olduğu çalışmalar sonrasında ortaya çıkan Holsti'ye göre "bir devletin dış politikadaki aktiflik ve pasiflik derecesine dair fikir sunan" rol konseptleri şunlardır: Devrimin Kalesi-Kurtarıcı, Bölgesel Lider, Bölgesel Koruyucu, Aktif Bağımsız, Kurtuluş Destekçisi, Anti-Emperyalist, İnancın Savunucusu, Arabuluculu-Entegrasyoncu, Bölgesel Alt Sistem İşbirlikçisi, Geliştirici, Köprü, Sadık Müttefik, Bağımsız, Örnek, İç Kalkınmacı, İzole ve Korumacı (Holsti, 1970: 260). Holsti

tarafından böyle bir başlangıç yapılması nedeniyle ilerleyen zamanlarda yapılan rol teorisi çalışmalarında da Holsti'den esinlenerek devletin bölgesel ve siyasi şartlarındaki mevcut durumuna ve değişime bakılmaksızın tüm liderlerin kendi devletleri için bir ulusal rol konseptine sahip olduğu varsayımından hareket edilmiştir (Thies, 2014: 2).

Rol teorisi, zengin kavramsal sözcük dağarcığı, analiz düzeylerini aşma kabiliyeti ve diğer teorik yaklaşımlara adaptasyon kolaylığı nedeniyle dış politika analizi çalışmaları açısından değerli görülen bir kuramdır (Walker, 1987a: 2). Rol teorisyenleri, rol teorisini uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki farklı teorik yaklaşımları birbiriyle bütünleştiren bir metot olarak değerlendirmektedir (Kirste, 1998: 42). Zira rol teorisi çeşitli teorik yaklaşımları bireysel, kurumsal, toplumsal ve sistemik analiz katmalarını göz önünde bulundurarak sentez edebilme özelliğine sahiptir (Kirste, 1996: 294; Walker, 1979: 205; Gaupp, 1983: 13). Kuram rollerin bireyler ve devletler gibi tüzel varlıklara uygulanabilir olduğunu varsaymakta (Barnett, 1993: 274) ve bireylerin, devletlerin ve 'diğerleri'nin uluslararası sistemde yürürlüğe koyduğu roller üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu roller hem örgütlü bir gruptaki sosyal konumlara hem de toplumsal olarak tanınmış aktör kategorilerine değinmektedir (Stryker ve Statham, 1985: 323). Rol teorisi, dış politika davranışlarının bir taraftan çıkarlar ve amaçlar gibi sistemik faktörler tarafından diğer taraftan sistem içerisine gömülü bağımlılıklar tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Rol teorisi aktör davranışları içten bir bakış açısı ile incelerken karar alıcılara ait iletişim, algı ve öğrenme süreçleri gibi psikolojik değişkenleri de analiz etmektedir (Bochorishvili, 2015: 28-29).

Holsti'nin ardından başlayan çalışmalar, rol teorisinin kavramsal dilinin uyarlanması, kullanılması ve ortaya çıkan önermelerin deneysel test edilmesini içermiştir. Bu literatürün çoğu ulusal rol konseptlerinin kaynakları ve bunların dış politikaya etkilerini araştırmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda bazı yazarlar tarafından rol teorisi uluslararası ilişkiler teorileri ile ilişkilendirmeye çalışılmış, fakat bu çabalara rağmen yapılan çalışmalar dış politika analizinin geleneksel sınırları içerisinde kalmıştır (Thies, 2010a). Bu bağlamda genellikle Amerika'da ki

üniversitelerde görevli bilim insanları rol teorisini kullanmış ve kuramı daha ziyade siyasi psikolojinin içerisinden hâsıl olan bilişsel yaklaşımlarla tanımlama eğiliminde olsa da, bu araştırma geleneği diğer rol teorisyenleri tarafından verimli bulunmamıştır. Dış politika analizlerinde rol teorisi uygulamalarının çoğu, ABD, Rusya/Sovyetler Birliği, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Kanada, Japonya ve İsrail dâhil olmak üzere, coğrafi anlamda kuzey ülkelerinin dış politika rol konseptlerini ve bununla bağlantılı dış politika davranışlarını açıklamak üzerine odaklanmıştır. Birçok bilim insanı ise, rol teorisi aracılığıyla Almanya, Japonya ve AB'nin sivil yahut askeri güç rolleri üzerinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Thies, 2014: 2).

Gaupp'a göre rol teorisini değerli kılan en önemli şey, kuramın dış politika ve uluslararası ilişkilerin dolayısıyla aktör ve sistem katmanlarını belirli bir ölçüde tek bir kavramsal çatı altında bir araya getirmesidir (Gaupp, 1975: 60). Aktör katmanı (ulus devlet ya da benzeri bir yapı) ve sistem katmanı (yapı ve global sistem dinamikleri) arasında *köprü* fonksiyonu gören Rol teorisi, *ulusal rol konsepti*ni bir araştırma birimi olarak görmekte ve aktörlerin uluslararası sistemde kendi rollerini nasıl kurguladıklarını araştırmaktadır (Breuning, 2011: 26). Rol teorisine göre, devletler bir yandan yapısal çevrelerini (yeniden) oluşturmakta ve (yeniden) yapılandırmakta, diğer taraftan bu eylem onların sosyal ve maddi yapılarını kısıtlamakta ve davranışlarına etki etmektedir. Bu çerçevede rol teorisi dış politika analizinin iç politik veya sistemik değişkenler üzerinden açıklanmasından kaçınmakta, aktör merkezli ve sistem merkezli bakış açılarını birbiriyle bütünleştirmektedir (Bochorishvili, 2015: 28-29).*Ulusal rol konseptleri* bu anlamda bu iki boyut arasında bir 'bağ' olarak görülebilir. *Ulusal rol konseptleri,* bir taraftan devletlerin dış politika davranışlarını sınırlamaktayken, diğer taraftan uluslararası sistemde istikrar ve değişime etkide bulunmaktadır (Kirste ve Maull, 1996: 292).

Rol teorisi, dış politikanın şekillenmesinde normatif faktörlerin metodik olarak araştırmasını mümkün kılmaktadır. Birçok inşacı teorisyen, değerlerin ve fikirlerin dış politika yapımındaki etkisini *kimlik* ve *siyasi kültür* kavramlarını kullanarak vurgulamıştır, fakat bu esnada kavramların sistematik bir şekilde araştırılamaması

problemi ile karşılaşmışlardır. Rol teorisi yardımıyla, norm ve fikirlerin bir ülkenin tercihleri ve stratejik bakış açısı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemek mümkündür. Bu tespitin yapılabilmesini mümkün kılan şey, siyasi karar alıcıların (konuyla ilgili) konuşma/mülakat ve buna benzer önemli materyallerin içerik analizine tabi tutulması sonrası, kimlik ve kültürün eylem şablonlarına (action templates) dönüşme sürecinin rol konseptleri üzerinden incelenmesidir (Sakaki, 2013: 23). Rol teorisi, bu bağlamda ana akım inşacı yaklaşımlara etkili bir şekilde katkıda bulunan analitik bir araçtır.

Çalışmada rol teorisini herhangi bir belirsizliğe sebebiyet vermeden kullanabilmek için öncelikle bazı varsayımların ifade edilmesi gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında gerek Türkiye'de gerek İsrail'de dış politika konusunda karar alıcı mekanizmalarla alakalı daha detaylı açıklamalara yer verilmiştir. Öncelikle konunun daha iyi bir çerçeveye oturtulması adına birkaç temel noktaya işaret etmek gerekiyor. Bir ülkenin yönetiminde bulunan kişiler ve dış politika elitleri o ülkenin dış politikasının belirlenmesinde en önemli aktörlerdir. Bu aktörler, ülkenin uluslararası arenada hangi rolleri alacağını yahut bu rollerin hangi araçlarla gerçekleştirileceğine karar vermektedir. Bahsi geçen aktörlerin davranışlarına yön tayin eden ve dolayısıyla ülkenin dış politikasını belirleyen ise sahip oldukları ulusal rol konseptleri'dir. Burada ülkenin nesnel olarak uluslararası arenada nasıl bir pozisyona sahip olduğundan çok, ülke yönetiminde bulunan kişilerin ülkelerinin uluslararası alandaki pozisyonu nasıl algıladıkları önem arz etmektedir (Ziemer, 2009: 26). Siyasi karar alıcılar dış politika amaçlarının yerine getirilirken iyi, doğru ve uygun davranışın belirlenmesi sürecinde öznel olarak tanımlanmış çıkarlara ve normatif kavramlara güvenmektedir. Ayrıca, davranışlarının muhtemel sonuçlarını tartmakta ve bu davranışların maddi bağlamını göz ardı etmemektedirler, fakat değerlendirmeleri ve algıları, içselleştirdikleri derin normlar ve inançlar tarafından eleştiriye tabi tutulmakta ve böylelikle şekillenmektedir.

1.2. Ulusal Rol Konsepti

Rol konseptini uluslararası ilişkiler alanına taşıyan Holsti, Sosyal Bilimler alanındaki rol teorisi modelini devletlerin dış politika rollerini araştırmak için yeniden kurgulamıştır. Rol davranışı kavramından yola çıkarak tasarlamış olduğu modelde Holsti, dış politika rollerinin inşa süreci (re-construction process) için önemli olan üç faktörü dile getirmektedir:

1. Eksojen/dışsal faktörler (*alter-part*): dış dünyanın rol beklentileri;
2. Endojen faktörler (*ego-part*): aktör tarafından tanımlanan ulusal rol konseptleri;
3. Pozisyon (*position*): rol beklentilerinin oluştuğu sistem (Holsti, 1970: 240).

Pozisyon kavramı ilerleyen zamanlarda Holsti tarafından, bir devletin uluslararası sistemdeki sıralamasının kabaca bir tahmini anlamına gelen *durum (status)* kavramı ile değiştirmiştir. *Rol beklentileri, Rol konsepti* ve *Durum* rol teorisinin analiz kategorileridir. Bu kategoriler bağımsız değişkenler olarak kendi içinde birbirlerini etkilemekte ve aktör davranışlarını dolaylı yahut dolaysız olarak belirlemektedirler. Rol teorisyenleri arasında bu üç değişken arasından hangisinin aktörlerin rol davranışlarını en kuvvetli şekilde etkilediği konusunda tartışmalar mevcuttur. Bugüne kadar yapılan rol teorisi araştırmalarında alter- ve ego-part üzerine yapılan çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Holsti, durum faktörüyle ilişkili olarak, devletler arasındaki statü farklılıklarının uluslararası sistem içerisinde bilişsel süreç üzerinden rol taşıyıcıların dış politika kararlarına yansıtılacağını ifade etmektedir. Holsti durum faktörünün rol davranışı için önemini tasdik etmekle beraber, bu değişkenle alakalı daha fazla çalışma yapmamış ilerleyen zamanlardaki çalışmalarında durum faktörü neredeyse hiç yer bulmamıştır (Holsti, 1970: 242-245).

Diğer iki faktörden ilki olan *alter-part* (Rol beklentileri) kavramı, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde uluslararası sistemin yapısını, sistem içi değerleri, evrensel desteğe emanet edilmesi gereken genel hukuk ilkelerini (devletlerin

egemenlik eşitliği doktrini); Uluslararası ve bölgesel örgütlerin deklarasyonlarında ifade edildiği üzere, devletlerin kuralları, gelenekleri ve beklentileri; 'Dünya görüşü'nü; çok taraflı ve ikili anlaşmaları; resmi veya zımni taahhütler ve 'anlayışları' kapsamaktadır. *Rol beklentileri* kavramsal olarak diğer aktörlerin rol taşıyıcısına biçtikleri rolleri ve eylem halindeki aktörden bekledikleri davranışlara atıf yapmaktadır. Fakat rol taşıyıcısı, eylemlerinde bu beklentilere uyumlu bir şekilde hareket edip etmemekte özgürdür. Aynı zamanda birbiriyle çelişkili de olabilecek bu beklentiler rol taşıyıcının seçimine bağımlıdır. Rol taşıyıcısı beklentileri seçerek algılamakta, tecrübeleri ve tercihlerine göre değerlendirmekte ve sonrasında bu beklentileri kabul etmekte, değiştirmekte yahut göz ardı edebilmektedir. Bu süreç rol taşıyıcısını, kendi rol anlayışına ve rol konseptine ulaştırmaktadır (Gaupp ,1983: 28).

İkinci faktör olan *ego-part*, Siyaset Bilimi araştırmalarında, alter-part'ı insan davranışlarının ana belirleyeni olarak kabul eden Sosyoloji araştırmalarının aksine daha fazla ilgi görmektedir. Kalevi J. Holsti, Naomi Wish ve Charles Hermann gibi rol teorisyenleri *ego-part*'ı devletin ve dış politika davranışlarının analizinde alter-part'a nazaran daha fazla merkeze koymuşlardır. Literatürde rol konsepti ağırlıklı olarak karar alıcıların hem kendi devletlerinin uluslararası sistemdeki rolü ile alakalı fikirlerini hem de 'diğerleri'nin beklentileri ile alakalı algılarını yansıtan, dış politikanın öznel (subjektif) boyutu olarak tanımlanmaktadır (Harnisch, 2011: 8). Holsti, dış politikadaki farklı davranış kalıplarını açıklamak için rol konseptlerinin ortaya çıkmasını, tipolojisini ve bu ikisi ile dış politika davranışı arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Holsti'nin kendisinden sonra gelen rol teorisyenlerine ufuk açan *ulusal rol konsepti* tanımı şu şekildedir: " Ulusal bir rol konsepti, politika yapıcıların kendi devletlerine ve görevlerine uygun genel karar, taahhüt, kural ve eylem türlerine ilişkin kendi tanımlarını içermektedir. Bu durumda devletleri, uluslararası sistemde veya alt bölgesel sistemde devam eden bir düzlemde hareket etmelidir." (Holsti, 1970: 245–246). Bu tanım rol konseptinin aktörle olan ilişkisini netleştirmektedir.

Holsti, rol konseptinin etkisinin altını çizerken dışarıdan aktöre biçilen rolleri bütünüyle göz ardı etmekten kaçınmaktadır: "Uluslararası bağlamda rol

tanımlamalarının *alter parçasını* görece ilkel bir olduğunu iddia etmek onların var olmadığı nispeten ilkel olduğunu iddia etmek, onların var olmadıkları veya etkilerinin ihmal edilebilir olduğu anlamına gelmemektedir, kriz durumlarında dahi anlamına gelmez. […]" Çalışma, *alter* parçası ve dış çevrenin dış politika analizi açısından önemli olduğunu kabul etmekte ve bunu bir sabite olarak ele almaktadır (Holsti, 1970: 244). Çalışma aynı zamanda Holsti'nin rol konseptiyle alakalı bu anlayışını esas almaktadır. Dışarıdan aktöre biçilen rollerin yahut aktörün kendi kurguladığı rol konseptinin aktörün rol davranışına etkisi, ölçülebilir değildir. Somut bir rol davranışı ile karşılaşıldığında hangi değişkenin aktörün gerçekleştirdiği rolü belirlediği üzerinde genel geçer bir söylemde bulunmak da imkânsızdır. Değişkenler arasında bir *etki derecesi farkı* (Kirste ve Maull, 1996: 44) araştırması yapabilmek için somut bir durum için hem alter hem de ego-part göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu şekilde aktörün gerçek davranışının analiz edilmesi mümkündür (Breuning, 2011: 19). Çalışma bir ülkenin alter ve ego-part konseptlerinin birçok farklı davranış beklentisinden oluşabileceğini esas almakta dolayısıyla bir ülkenin aynı zaman dilimi içerisinde birden fazla rol konseptine sahip olabileceği varsayımından hareket etmektedir.

Dış politika eylemleri, karar alıcıların devletlerinin uluslararası sistemdeki rolü ve ölçülü bir şekilde kararlaştırılmış pozisyonları üzerinde bir fikre sahip olmaları ile belirlenmektedir. Dahrendorf'a göre bireyler kendi rol konseptlerinin içeriğini kontrol edememektedirler, fakat kendi yönergelerine zorlamak için kullanımları sırasında bazı yaptırımlar ortaya koyarlar. Uluslararası arenada topluma nazaran, bir ülkeyi çevresinden kaynaklanan davranışsal yönergelere uygun davranması konusunda baskı ve yaptırım yapabilecek daha az mekanizma vardır. Zira egemenlik normu bir ülkenin dış politikasının -normal şartlar altında- başka bir devlet tarafından kontrol edilmesine engel olmaktadır. Barnett bu konuyla alakalı olarak, bir devletin dış dünyadan kendine biçilen rollere uygun bir şekilde davranmaması durumunda ayakta kalması nadiren tehlikede iken, hükümetin ülke içi görüşlere uygun davranmaması durumunda ayakta kalmasının daha zor olduğunu ifade etmektedir (Barnett, 1993: 278). Bu nedenle siyaseten karar alıcı aktörler içerisinde hükümetin

siyasi karar sürecinde, ülke içi görüşlere ülke dışı görüşlerden daha fazla önem atfettikleri değerlendirilmektedir.

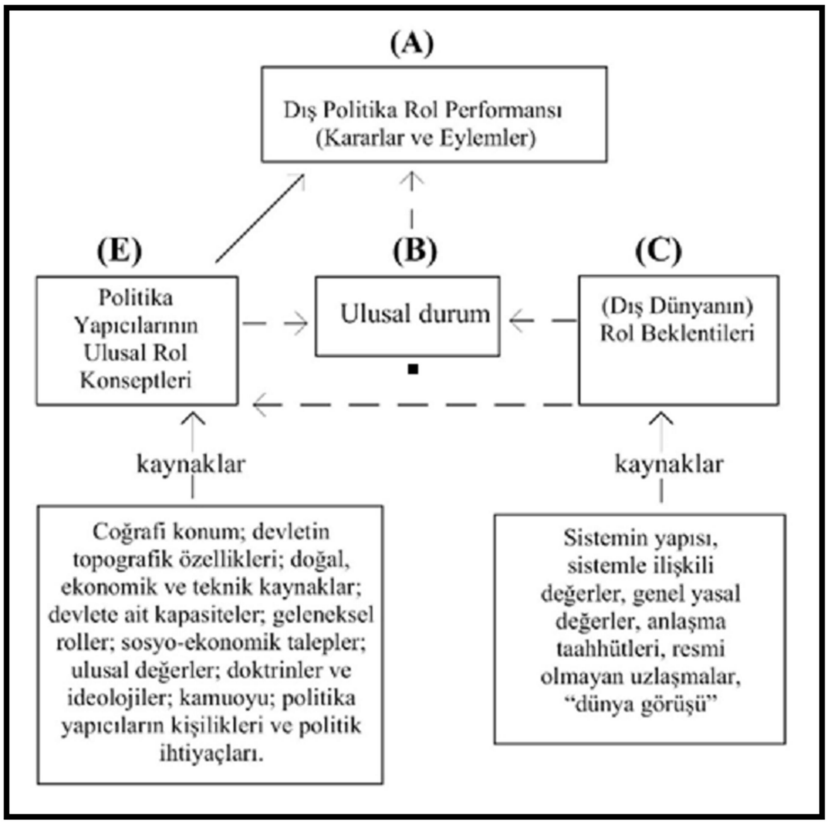
Son olarak, Rol konseptlerinin bilişsel bir niteliği haiz olması, değerler ve gerçeklik tanımlamalarının bir karışımı olması nedeniyle zamansal açıdan bakıldığında oldukça geçerli olmaları söz konusudur, fakat bununla beraber zaman içerisinde sabit ve değişmez değillerdir. Dış politika rol konseptleri sürekliliğin ve dinamizmin unsurlarını aynı anda içermektedir. Bilhassa içeride ve dışarıda gerçekleşen değişim süreçleri dış politika rol konseptlerinin değişmesine yahut zayıf ya da belirsizleşmesine yol açabilir. Bu nedenle rol konseptlerinin sıklıkla gerilimler ve tezatlar içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Rol teorisine göre bir devletin bu şekilde, iki veya daha fazla birbiriyle uyum içermeyen veya çelişen davranış beklentileri ile karşı karşıya kalma durumu rol çatışması olarak nitelendirilmektedir. Rol konseptini şekillendiren ego- ve alter-part'ın farklı kaynaklar yolu ile meydana gelmesi ve sosyal bir müzakere süreci sonucunda ortaya çıkması nedeniyle rol taşıyıcısına dair davranışsal beklentiler, her daim birbiriyle uyumlu olmama potansiyeline sahiptir. Le Prestre bu bağlamda iki tür rol çatışması olduğunu ifade etmektedir: a) Aktörün, rol konseptini şekillendiren ego-part ve alter-part kavramları arasındaki tutarsızlık durumu ile karşı karşıya kalma durumu: *ego/alter rol çatışması.* b) Aktörün, ego-part içindeki çelişkili rol kavramlarına maruz kalması: *endojen rol çatışması* (Le Prestre 1997b: 260). Sakaki'ye göre Le Prestre'nin listesine üçüncü bir rol çatışması eklenebilir, eksojen rol çatışması. Böyle bir durumda rol taşıyıcısı diğer devletler ve uluslararası kuruluşların birbiriyle tutarlı olmayan davranış beklentileri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu tip bir rol çatışmasının ego-alter rol çatışması ile çakışması muhtemeldir, zira devletin kendi rol konseptlerinin en azından bir başka dışsal rol beklentilerine uyum arz etmemesi muhtemeldir. Rol çatışması çeşitli etkenler arasındaki etkileşimin bir sonucu olabilir. Tarihsel geçmişe dair farklı yaklaşımlar ortaya çıkması durumunda rol konseptinde gerginliklere sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca aktörün rol anlayışı ile alakalı dönüşümler ve dış dünyadaki değişiklikler yeni rol çatışmalarını hızlandırabilmektedir (Sakaki, 2013: 31-32).

1.3. Ulusal Rol Konseptinin Kaynakları

Sosyolojide rol kavramı iki yaklaşım altında sınıflandırılmıştır: normatif yaklaşım ve davranışsal yaklaşım. Rol kavramının tanımı Uluslararası İlişkilerde davranışsal yaklaşıma eklemlenmekte ve rol kavramını gerçek davranış ile ilişkilendirmektedir. Holsti rol kavramını bir devletin genel dış politika davranışı olarak tanımlamaktadır. Ve bu kavram, diğer devletlere yönelik tutum, karar, cevap, işlev ve taahhüt kalıplarını içermekte olup, bu kalıplar veya tipik kararları ulusal roller olarak adlandırmaktadır (Holsti, 1970: 245). Bu çalışma da davranışsal yaklaşıma eklemlenmekte ve çalışma boyunca rol kavramı altında bir aktörün gerçek davranışı dolayısıyla kararları ve eylemlerini anlamaktadır.

Bu zamana kadar rol konseptlerini etkileyen faktörlerle ilgili yapılan çalışmalar gerek ulusal ve uluslararası gerek fikirsel ve materyal alanlar olmak üzere birçok farklı faktör üzerinde yoğunlaşmıştır. Rol konseptleri tarih, toplumsal hafıza ve sosyalleşme arasındaki etkileşimin bir sonucudur (Krotz, 2002: 6). Rol teorisine göre, bir devletin dış politikası belirli davranış kalıplarını izlemekte olup coğrafi, tarihi ve toplumsal tecrübelerine dayanmaktadır (Kirste/ Maull, 1996: 283).Bu temel yapı, dış politika bağlamında *dış politika kültürü* olarak tanımlanmaktadır. Devletler dış politika kültürlerine uygun bir dış politika rol konsepti geliştirmektedirler. Dış politika kültürü ve rol konsepti arasındaki bağlantılar Maull tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmektedir: "Dış politika kültürü, dış politika rol konseptleri üzerinden siyasi elitlerin dış politika davranış yönlendirmelerinin sürekli hale gelmesine imkân tanımaktadır. Siyasi elitlerin dış politika davranış yönlendirmeleri toplumun sahip olduğu kolektif değer yönelimleri ve aynı zamanda dışarıdan gelen beklentilerle karar alıcılar tarafından kişisel olarak formüle edilmekte ve toplumla beraber uygulanır hale gelmektedir" (Maull, 2001: 649). Bir ülkenin dış politika kültürü böylelikle rol konseptinin gelişimi açısından temel işlevi görmektedir. Holsti rol konseptinin kaynaklarını aşağıdaki gibi (bkz. Şekil-1) ifade etmektedir: Coğrafi konum; devletin topografik özellikleri; doğal, ekonomik ve teknik kaynaklar; devlete ait kapasiteler; geleneksel roller; sosyo-ekonomik talepler; ulusal değerler; doktrinler ve ideolojiler; kamuoyu; politika yapıcıların kişilikleri ve politik ihtiyaçları (Holsti, 1970: 245).

Şekil 1: Rol Konseptinin Kaynakları (Holsti, 1970: 245).

Birçok rol teorik çalışma, Holsti tarafından ifade edilen bu faktörlerin birçoğunun dış politikaya olan etkisine işaret etmektedir. Wish yaptığı çalışmada tarihi tecrübeler, toprak büyüklüğü, coğrafi konum ve ekonomik gelişme gibi ulusal karakterlerin karar alıcıların devletin rolüyle alakalı rol kurgulamalarına nasıl etkide bulunduğunu göstermektedir (Wish, 1987). Ziemer'e göre Wish'in yaklaşımı ile daha ziyade realist hipotezler sınamaya tabi tutulabilir olsa da, Wish aynı zamanda dış politika rol konseptlerinin çok önemli bir kaynağına daha vurgu yapmaktadır (Ziemer, 2009: 35): "Tarihi boyut, tarihi gelişmelerden öğrenme ve buradan yola çıkarak dış politika davranışlarıyla alakalı çıkarımlarda bulunma kabiliyeti" (Kirste, 1998: 40). Buna ek olarak tarihi tecrübelerden ve olaylar üzerinden şekillenen kolektif hafıza da siyasi kültürün oluşumunu etkilemektedir (Markovits ve Reich, 1998: 18;83). Bu kabulden hareket edilerek, toplumsal hafızada gömülü olan değer ve tecrübelerin dış politika kültürünün gerek oluşumunda gerekse içselleştirilmesi ve

nakledilmesine etkide bulunduğu ileri sürülmektedir. Gerek Türkiye gerekse İsrail hakkında yazılan birçok çalışma rol teorisi yaklaşımını temel almamış olsa da başlangıçta Holsti'nin tanımladığı faktörlerden birçoğunun öneminin altını çizmektedir (Şener, 2014; Gieler ve Heinrich, 2010; Steinbach, 2000;Gürbey, 2012; Seufert, 2012; Timm, 2003; Asseburg ve Busse, 2011; Berti, 2015; Inbar, 2013; Inbar, 1998; Avineri, 1986; Dowty, 1999). Rol konseptinin oluşumuna katkıda bulunan bu kaynaklar çalışma için seçilmiş olan süre zarfında iki ülkede hâkim olan *Rol Demetleri* ve *Konsept*lerinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuştur.

1.4. Ulusal Rol Konseptinin İşlevleri

Gaupp, rol konsepti kavramını "bir uluslararası rol sahibinin yahut rol taşıyıcının temsilcilerinin kolektif bir şekilde belirlenmiş, zaman açısından genelleştirilmiş, pozisyona bağlı davranış stratejisi ve yaptırım beklentisi" (Gaupp, 1983: 109) olarak tanımlamaktadır. Rol teorisi, dış politika karar alıcıları tarafından bir öğrenme süreci içerisinde içselleştirilmiş ulusal rol konseptlerinin, devletlerin dış politika davranışlarında kuvvetli bir etkiye sahip olduğu varsayımından hareket etmektedir. Zira rol konseptleri dış politika amaçları, çıkar tanımlamaları ve bunların pratikte uygulanmaları açısından bir rehber rolü oynamaktadır.

Krotz'a göre rol konseptleri devletin davranışlarını üç boyutta etkilemektedir: "İlk olarak istek ve amaçlar konusunda motive ederek; ikinci olarak bazı eylem usullerini uygunsuz oldukları gerekçesiyle reddederek; son olarak dış politika açısından meşru ve ahlaki açıdan kabul gören araçlar ve taktikleri tanımlayan süreç tercihlerini başlatarak". Ulusal rol konseptleri bu şekilde dış politikanın amaçlarını, çıkarlarını, uygun görülen dış politika araçlarını, siyasiler tarafından algılanan görev ve sorumluluklarını belirlemekte, tanımlamakta ve dış politika karar alıcılarına amaç, strateji ve davranış şekli belirlemeleri esnasında bir referans çerçevesi görevi görmektedir. Rol teorisine göre, devletler uluslararası bağlam içerisinde kolektif beklentilere uygun bir şekilde amaç odaklı ve yasalar çerçevesince hareket eden (aktörlerdir. Siyasi karar alıcılar kararlarını kendileri tarafından kurguladıkları rol konseptlerine uygun olarak vermektedir. Karşılaştırılabilir uluslararası eylem durumlarında, devletlere ait rol konseptleri ülkelerin birbirinden farklı dış güvenlik

ve politika stratejileri ve stillerinin sebebini oluşturan bir etmendir (Kirste, 1998: 15). Bir ülkeye ait rol konsepti, bir karar alıcının dış politikadaki davranış opsiyonlarını sınırlandırdığı müddetçe anlam kazanmaktadır (Boekle vd. , 2000: 11; Hyde-Price ve Aggestam, 2000: 253). Rol konseptleri bu şekilde belirli bir dış politik davranışı için sebep ve motivasyon oluşturmaktadır. Rol teorik araştırmalar bu bağlamda dış politika davranışlarını, alışılagelmiş pozitivist bir bakış açısı ile açıklamamaktadır (Aggestam, 2004: 19).

Bir devlete ait rol konseptleri çerçevesinde birbirinden farklı ve duruma göre gerekli olan roller oluşabilmektedir. Bu roller bazı durumlarda ilgili rol konseptinin varlığının sorgulanmasına gerek kalmamakla birlikte, tezat oluşturan dış politika davranışlarının ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Bu durum devletlere, aynı ilişki çerçevesi içerisinde bulundukları diğer devletlerle dahi farklı ilişkiler kurma imkânı tanımaktadır (Kirste ve Maull, 1996: 290).

Rol konsepti çatısı altında bir ülkeye ait Rol Demeti oluşmaktadır (role set). Çalışma esnasında bu rol konseptlerinin tamamı anlamına gelen Rol Demeti için Aggestam tarafından geliştirilen Rol Demeti (role set) kavramı kullanılacaktır. Aggestam, bahsi geçen Rol Demeti ilgili ülkenin dış politikasında baskın olan bir düşünce okulu (school of thought) olarak tanımlamaktadır (Aggestam, 2004: 67). Bir ülkenin genel dış politika yaklaşımı kendisine ait Rol Demeti analiz edilmesi aracılığıyla karakterize edilebilir ve tanımlanabilir. Aktörün somut bir durumda karşılaştığında bu rol setleri içerisinden hangi rolü/rolleri seçeceğini öncesinde söylemek zordur. Fakat daha önceden belirlenmiş dış politika konseptleri aracılığıyla, belirli bir bağlam içerisinde aktör tarafından hangi eylemin tercih edilip edilmeyeceği, hangisinin baştan beri uygulanmak istediği ve hangilerinin uygulama imkânının olmadığı hakkında tahminde bulunmak mümkündür (Bochorishvili, 2015: 38). Çalışma Türkiye ve İsrail'e ait Rol Demetlerini iki ülkede rol konseptlerinin oluşmasında kilit rol oynayan karar alıcıların yapmış olduğu siyasi konuşmaların içerik analizine tabi tutulması yoluyla analiz etmeyi ve karşılaştırmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda rol taşıyıcılarına ait gerçek rol davranışları Rol Performansı olarak nitelendirilmektedir. Rol teorisi, rol konseptleri ile gerçek rol

davranışları arasında genel bir uyum olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu bağlamda çalışma örneklem olarak seçilen Suriye Krizi (2011) üzerinden iki ülkenin dış politika retoriği ve gerçek davranışları arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

1.5. Nitel İçerik Analizi

Çalışma nitel içerik analizi aracılığıyla Türkiye ve İsrail için bir güvenlik ve dış politika konsepti oluşturmayı amaçlamaktadır. Sonrasında ise rol teorik yaklaşımın Türkiye ve İsrail'in seçilen örneklemlerdeki dış politika davranışları için ikna edici açıklamalar sunup sunamayacağı tartışılmıştır.

Nitel içerik analizi, konuyla ilgili metinlerin bilimsel olarak yapılandırıldığı ve analiz edildiği deneysel metodik bir yaklaşımdır. Nitel içerik analizinde seçilen metnin içeriği merkezi bir öneme sahip olmakla birlikte, metnin biçimsel ve dilsel yönleri önem arz etmemektedir. Nitel içerik analizi aracılığıyla kompozit bir yapıya sahip olan yazılı bir şekilde var olan materyalin analiz edilmesi ve değerlendirilmesi mümkündür. Buradaki materyalden kasıt araştırmada cevap aranan sorular açısından önemli ve bu bağlamda konuyla ilgili olan seçilmiş araştırma materyalidir. Bu sayede eldeki materyalin konu için önem arz eden metne indirgenmesi ve metin yükünün hafifletilmesi mümkündür (Flick, 1998: 212). Nitel içerik analizinin, sistematik ve teoriye bağlı bir gidişata uygun olması ve araştırmada cevap aranan sorular açısından önemli derecede yardım edebilme kapasitesi vardır. Bununla birlikte rol teorisinin de içerisine dâhil olduğu inşacı teorik yaklaşımlar ile nitel metotlar arasında benzeşmeler olması çalışma için nitel içerik analizi metodunun seçilmesindeki temel sebebi oluşturmaktadır.

Nitel içerik analizi alanında Philipp Mayring tarafından hazırlanan *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken* isimli eser metot araştırmaları alanında önemli bir kilometre taşı olmuştur (Mayring, 2010). Nitel içerik analizi alanının kurucularından biri olan Mayring, kendi analiz modelinde eldeki materyalin yorumlanması konusundaki analiz adımlarını teker teker etüt etmiş ve bununla alakalı kuralları kaydetmiştir (Mayring, 2010: 91-98). Mayring, nitel içerik analizinin diğer analiz yöntemlerine nazaran daha değerli olmasını, net kurallara yönelmiş olmasına, iyi kurgulanmış bir sorusu olmasına ve bir teoriye dayanmasına

bağlamaktadır (Mayring, 2010: 12). Ancak bu şekilde, yapılan değerlendirmenin anlaşılabilirliği ve özneler arası doğrulanabilirliğinden söz edebilmek mümkündür.

Çalışma, Türkiye ve İsrail'in rol davranışları ile rol konseptleri arasındaki ilişkiyi somut kategoriler aracılığıyla araştırabilmek için, Mayring'in tanımladığı nitel içerik analizi yorumlama şemasını kullanmaktadır. Mayring'in nitel içerik analizi, tez çalışmasında cevap aranan sorulara paralel olarak öncelikli olarak araştırma materyalinin "anlaşılması"nı amaçlaması nedeniyle çalışmanın metodik analiz sürecinde kullanılmaktadır. Bu esnada, ayrıca iki ülkenin ulusal rol konseptlerinin sistematik olarak karşılaştırılmasını ve seçilmiş güvenlik ve dış politikaları konusunun karşı karşıya konulmasını kolaylaştıran tümevarımsal (induktiv) bir gidişat kullanılmaktadır (Mayring, 2010: 17). İçerik analizinin temelinde sosyal davranışların bir kalıbı olan resmi iletişimin anlaşıldığı bir iletişim modeli anlaşılmaktadır. Bu resmi iletişim şekli, kamusal alanın içinde gömülü olan düşünce kalıplarına dair çıkarımlarda bulunmaya imkân sağlamaktadır (Mayntz vd. , 1978: 151).

Mayring'e göre analiz için çıkış noktası olan materyal üç temel metot aracılığıyla yorumlanabilir. Bu metotlar aracılığıyla yapılacak analizin genel akışı amaca uygun olarak şekillendirilmesi mümkündür:

• Özetleyen nitel içerik analizi (Abstraksiyon),

• Açıklayıcı nitel içerik analizi (Ek materyallerin dâhil edilmesi ile),

• Yapılandırıcı nitel içerik analizi (Mayring, 1999: 92).

Bu metotlar arasında yapılandırıcı nitel içerik analizini çalışma açısından önemi nedeniyle daha detaylı olarak ele almak gerekmektedir. Bu analiz metodunun amacı eldeki materyalden belirli konu, içerik ve yönleri filtrelemek ve birleştirmektir. Materyalden hangi içeriklerin çıkarılacağı teoriden yola çıkılarak oluşturulan kategoriler ve (gerekli ise) alt kategoriler sayesinde tanımlanmaktadır (Mayring, 2010: 83). Tez kapsamında iki adet içerik analizi yapılması hedeflenmektedir. Birinci içerik analizi, araştırma için seçilen süre için Türkiye ve

İsrail'in rol konseptlerinin, ikinci içerik analizi ise, Türkiye ve İsrail hükümetlerinin Suriye krizindeki (2011) davranış profillerinin tespit edilmesine hizmet etmektedir. Bahsi geçen içerik yapılandırması, gerek birincil kaynaklar aracılığıyla ülkelerin dış politika konseptlerinin belirlenme sürecinde karar alıcı siyasiler tarafından yapılan konuşmaların değerlendirilmesinde gerekse seçilmiş olan dış politika örnekleminde birincil ve ikincil kaynaklar aracılığıyla Türkiye ve İsrail'in davranış profillerinin ortaya konulmasında önemli rol oynamaktadır.

Yapılandırıcı içerik analizinin uygulama sürecindeki zorluklardan bir tanesi, eldeki yazılı materyalin içerisinden seçilen metinlerin yerleştirileceği kategoriler üzerinde çalışmaktır. Bu kategorileştirme süreci, kullanılacak olan teorik yaklaşıma ve çalışmada cevap aranan sorularla uyumlu olmalı ve başlangıçtan itibaren içerisine otomatik olarak belirli metin parçalarının atanabilme olasılığına sahip olmak durumundadır (Mayring, 2010: 83). Burada oluşturulan kategorilerin içerik analizinin seyri esnasında ihtiyaca binaen değiştirilebilme ihtimalinin her zaman mevcut olması gerekmektedir. Bu şekilde nitel araştırmalardaki açıklık ilkesine sadık kalınması ve yazılı materyalin analiz bitimine kadar doğru kategori altına yerleştirilmesi güvence altına alınmaktadır (Wagner, 2002: 202).

1.6. Rol Konseptlerinin Tespit Edilmesi

Çalışmanın yazım aşamasının ilk adımı, Türkiye ve İsrail'e ait rol konseptlerinin birincil kaynakların nitel içerik analizine tabi tutularak tespit edilmesidir. Çalışma bu amacı gerçekleştirmek için, ulusal rol konseptlerinin tasarlanmasında önemli rol oynayan dış politika karar alıcılarının geniş kapsamlı dış politika konuşmalarının nitel analizine yönelmektedir. Çalışmanın teori kısmında da bahsedildiği üzere, nitel içerik analizine tabi tutulan dış politika konuşmalarında alter-part'a nazaran ilgili ülkenin dış politika davranışları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olan ego-part'a dair söylemler keşfedilmeye çalışılacaktır. Araştırmanın zaman diliminin başlangıcı olan 2000 sonrası yıllarda dış politika karar alıcılarının konuşmalarından her yıl için ikişer tane konuşma seçilmiştir. Aktöre yoğunlaşan bir perspektifle bu iki bölgesel aktörün güvenlik ve dış politikalarının hangi aktörlerin

etkisinde kaldığı ve belirlendiğiyle alakalı yeni bulgulara ulaşmak mümkün görülmektedir.

Çalışmanın bir diğer amacı, Türkiye ve İsrail'in rol konseptleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmeye yardımcı olacak kategorilerin geliştirilmesidir. Çalışma için önem arz etmeyen içerikleri filtrelemeyi ve çıkış noktası olan materyale en yüksek seviyede yakınlık sağlanmasını mümkün kılması nedeniyle bahsi geçen kategorilerin tespiti için tümevarıma dayanan bir metot izlenmiştir. İçerik analizi yapılırken ilgili siyasi konuşmaların içerisindeki dış politika konseptleri ve ilgili ülkenin bölgesel düzlemde sorumlulukları ve görevlerine değinen söylemleri kodlanmış ve bir kategori çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Kodlanmış kategoriler tümevarım yöntemi aracılığıyla aşağıda belirtilen tekrarlamalı bir süreçten geçirilmiştir: Öncelikle geçici etiketler tanımlanmış, test edilmiş, sonrasında gereken düzenlemeler yapılmış ve gerekli ise kategoriler tekrardan formüle edilmiştir. Her iki ülke için karar alıcılar tarafından yapılan konuşmalar birbirinden bağımsız bir şekilde kodlandıktan sonra, benzer alanlar tespit edilmiş ve konuşmalardaki tematik benzerlikler bir araya getirilerek etiket tanımlamaları yapılmıştır. Bu yöntem, Türkiye ve İsrail'in rol konseptleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesine ve karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.

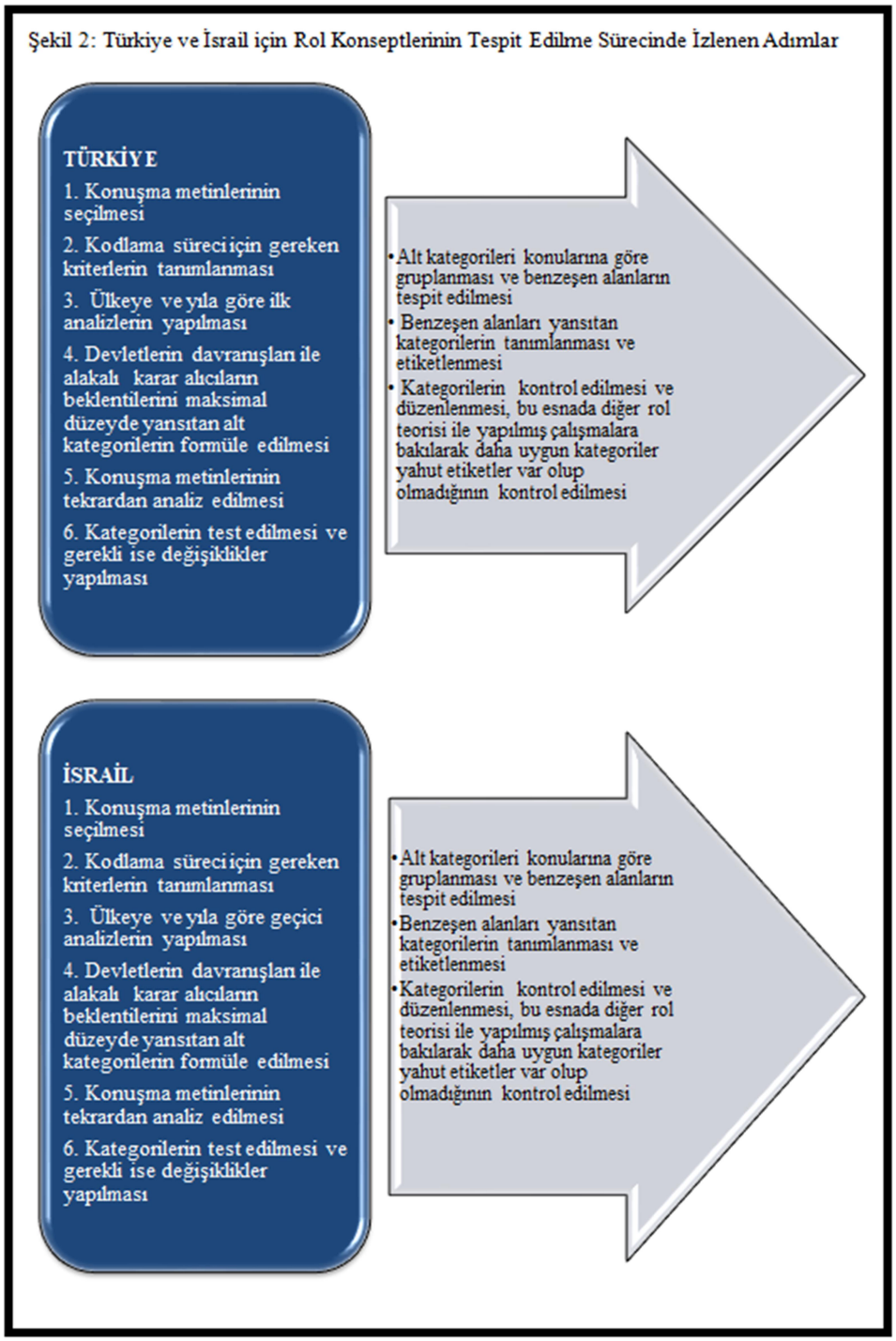
Yukarıda bahsedilen kodlama süreci iki adımda gerçekleştirilmiştir (Bkz. Şekil 2). Birinci adımda karar alıcıların yapmış olduğu konuşmalar birbirinden ayrı olarak analiz edilmiş ve bu esnada geçici alt kategoriler oluşturulmuştur. Geçici alt kategorilerin belirlenmesinde, ilgili karar alıcıların kendi devletlerinin bölgedeki rolü, görevleri ve sorumlulukları ile alakalı beklentilerinin mümkün olan en iyi şekliyle yansıtılması amaçlanmaktadır. Geçici alt kategorilerin belirlenmesinden sonra elde bulunan tüm yazılı materyal açıklık ve tutarlılığın sağlanması açısından tekrardan analiz edilmiştir. Son aşamada ise, kodlanmış kategorilerin tümü güvenilirliği ve doğruluğu açısından test edilmiş ve gerekli görülen son düzenlemeler yapılmıştır.

İkinci adımda ise, nihai olarak oluşturulan kategoriler diğer bir deyişle ulusal rol konseptleri oluşturulacaktır. Bu işlem, bir taraftan iki ülkenin rol konseptlerindeki

benzerlikler ve farklılıkların tespit edilmesi ve karşılaştırmasını, diğer taraftan ilgili ülkelere ait olan toplam rollerin (role set) karşılaştırabilir öğelerinin meydana çıkarılmasını mümkün kılmaktadır. Bahsi geçen kategoriler yapılan konuşmalardaki tematik benzerlikler ve benzer alanların tespit edilmesi sonucu oluşturulacaktır. Bu esnada fikirler ve konseptler arasındaki farklılıklar da göz ardı edilmemelidir. Karar alıcıların kendi devletleri ile alakalı beklentileri tematik benzerliklerin tespit edilebilmesi için tematik olarak benzer yönlere bakılarak düzenlenmelidir. Tümevarımsal geliştirilen kategoriler en nihayetinde bu zamana kadar rol teorisi ile çalışılmış çalışmalardaki kategoriler ile karşılaştırılarak son bir kontrole tabi tutulmaktadır. Bunun uygulanmasının sebebi hangi kategorilerin yeterli olduğunun keşfedilmesidir. Bu şekilde yapılan bir karşılaştırma sonrası gerekirse son düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Analiz edilecek konuşma metinlerinin seçilmesinde, diğer rol teorisi çalışmalarında da kullanılmış ölçütlerden çalışma için uygun olanların seçilip değerlendirilmiştir: a) Kolay erişim ve ulaşılabilirlik analiz edilecek metinlerin seçilmesinde başta gelen ölçütlerdir. b) Daha önce güvenlik ve dış politika tanımlarının yapıldığı bölümde de ifade edildiği üzere, devletlerin güvenlik politikalarını genişletişmiş bir güvenlik anlayışı ile uygulamaya koyması ve bu durumun Türkiye ve İsrail içinde farklı olmaması nedeniyle, dış politika karar alıcılarının güvenliğin hem dar anlamını hem de geniş anlamını kapsayan konuşmaları analiz edilecektir. c) Konuşmaların seçimindeki üçüncü kriter, bu konuşmaların ilgili ülkenin yakın bölgesindeki sorumluluk ve görevleri ile alakalı tanımlamalarına atıfta bulunmasıdır. Bu üçüncü ölçüt, çalışmanın çerçevesini sınırlandırmak amacı ile pratik anlamda varsayılan katkısı nedeniyle konulmuştur. Bu bağlamda konuşma metinleri içerisinde bölgesel meseleler ile alakalı söylemlerin bulunması kolay gözükmemektedir. Bu nedenle bu ölçütün altına bir alt ölçüt daha belirlemek gerekmektedir. Bu sebeple, iki ülkenin karar alıcılarına ait konuşma metinleri içerisinde aşağıdaki anahtar kelimeleri içeren pasajlar filtre edilecek ve analize hazırlanacaktır: bölge, bölgesel, komşu, komşular, komşuluk, Orta Doğu, Yakın Doğu ve bu kelimelerin İngilizce versiyonları olan “ region, regional, neigbor, neighbors, neighborhoad, Near East, Middle East ”.

Şekil 2: Türkiye ve İsrail için Rol Konseptlerinin Tespit Edilme Sürecinde İzlenen Adımlar

Burada çalışmada yukarıda bahsi geçen bölge kavramının iki ülke için nasıl algılandığına değinmek gerekmektedir. Burada öncelikle birbiriyle yer yer kesişen üç farklı bölge kavramından bahsetmek gerekmektedir. Öncelikle, Türk Dil Kurumu sözlüğünde *bölge* kelime olarak "sınırları, yönetimsel ya da ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine ya da üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası" olarak tanımlanmaktadır (TDK, Türkçe Sözlük, 1998). Bölge kavramı aslen doğal ve beşeri özelliklerin birbirleriyle olan ilişkisinin daha iyi algılanmasını sağlamak amacıyla coğrafya bilimi tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır (Koç ve Aksoy, 2012: 321). İkinci olarak, bölge kavramıyla alakalı kullanılmakta olan *coğrafi bölge kavramı* ise yeryüzünün doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerine göre belirlenmiş bir bölümü olarak tanımlanmakta olup (Atalay ve Mortan, 1997: 5) TDK sözlüğündeki bölge kavramı ile yakınlaştığı görülmektedir. Bir diğer kavram olan *siyasi bölge* kavramı ise devlet işlerini düzenleme ve yürütme üzerindeki görüşlerin; sınırları yönetimsel ya da ekonomik birliğe veya üzerinde yaşayan insanların soy birliğine göre belirlenen toprak parçasına yansıması olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi ve siyasi bölge kavramları birbiri ile karşılaştırıldığında coğrafi bölge kavramını belirleyen kriterler doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerin tümünü içermekte iken, siyasi bölge kavramını belirleyen kriterler sadece yönetim, dil, kültür gibi beşeri özelliklerle tanımlanmaktadır (Özey, 2006: 22).

Bu çerçevede bölge kavramının sadece coğrafi yakınlıklar ve bağımlılıklar aracılığıyla tanımlanabilecek sığ bir kavram olmadığı görülmektedir. Bu zorluklarla birlikte bölge kavramının çerçevesine dair tartışmaların zaman içerisinde değişime uğraması, devletlerin bölgesel aidiyetleri üzerinde konuşmayı daha da zorlaştırmaktadır. Bu durum Türkiye ve İsrail'in bölgesel aidiyeti için de geçerlidir. Bu durum çalışmanın seyri esnasında göz önünde bulundurulacak ve bazen siyasilerin dahi bölgesel aidiyetlik konusunda farklı söylemlerde bulunabildiği gerçeğinden de yola çıkılarak çok katı olmayan esnek bir yaklaşım biçimi

izlenecektir. Türkiye ve İsrail'in çalışma için tercih edilen zaman aralığı içerisinde baskın olan bölgesel aidiyet bakış açıları detaya inilmeden kabaca tarif edilecektir.

Siyaset Bilimi araştırmaları ve medyada Türkiye'nin ve İsrail'in Orta Doğu bölgesine dâhil edildiği çalışmalar olmakla birlikte (Çopur, 2016; Kalın, 2009; Bunzl, 2008; Kappel, 2008) bazı çalışmalar böyle bir coğrafi aidiyetlik olgusu oluşturmaktan kaçınmaktadır. *Orta Doğu* yahut *Yakın Doğu* olarak ta isimlendirilen bölgenin coğrafi sınırları ile alakalı farklı yaklaşımlar mevcuttur. Doğu kavramı antik döneme kadar gitmekte olup coğrafi bir tanımlamadan ziyade Avrupa dışındaki yahut karşısındaki kültürel dünyanın tanımlanması için kullanılmıştır. (Özalp, 2011: 5). Avrupa'nın güneyi yahut güneydoğusundaki bölgeler için bugüne kadar bundan başka tanımlamalarda kullanılmıştır: Sabah Ülkesi, Arap Dünyası gibi. Bu tanımlamalar kavramsal olarak tam olarak ne ifade ettiği belirtilmeden eşanlamlı kavramlar olarak beraber ya da birbirinin yerine kullanılmıştır. Soğuk Savaşın bitmesi ile beraber bu anlamdaki belirsizlik daha da artmış Büyük Orta Doğu, Genişletilmiş Orta Doğu, İslami Orta Doğu gibi yeni kavramları bahsi geçen kavramlar kümesinin içerisinde yerini almıştır (Özalp, 2011: 5; Fürtig, 2012). Kültürel ve dini benzerlikleri açısından Türkiye'de ki siyasi karar alıcılar çalışma için seçilen zaman dilimi esnasında Orta Doğu'yu Türkiye'nin hinterlandı olarak tanımlamaktadır (Davutoğlu, 2004: 129). Birçok bölge ile beraber Orta Doğu coğrafyasını da kapsayan bir toprak parçasında hâkimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin batıya dönük bir siyaset izlemesi nedeniyle bu bölge uzun süre Türkiye'nin stratejik çıkar alanının dışında tutulmuştur.

2000'lı yılların başında gerek siyasi gerek ekonomik ve kültürel açıdan bir geri dönüş yaşanan Orta Doğu bölgesi ve Orta Doğu ülkeleri Türkiye'deki siyasi elitler tarafından aşağıdaki şekilde algılanmaktadır: Ortak sınırlarının olduğu yahut yaşadığı siyasi gelişmelerden doğrudan etkilendiği ülkeler. Bu tez çalışmasında da bu tanımlamaya uygun bir Orta Doğu tanımı takip edilecektir. Bununla birlikte Türk dış politikası karar alıcılarının Türkiye'nin coğrafi aidiyeti ile alakalı olarak 2000'li yıllara kadar dünya kamuoyunda tercih edilen batı ile doğu arasında *köprü ülke*

tanımlaması yerine, kültürel ve tarihi kökleri ve bununla bağlantılı olarak çok taraflı manevra kabiliyeti olduğuna atıfta bulunularak (Turkishtime, 2004) coğrafi olarak bir *merkez ülke* (Davutoğlu, 2008: 78) tanımlamasını tercih ettikleri görülmektedir.

Coğrafi aidiyet meselesinin İsrail'deki dış politika karar alıcılarının söylemlerine nasıl yansıdığına bakılacak olursa, geriye dönüp İsrail'in kuruluş sürecine bakmak gerekmektedir. İsrail devleti kuruluşunu ilan ettikten sonra Arap devletlerinin boykotu nedeniyle bölgede yaşamış olduğu siyasi izolasyonunu kırmak ve dış politikadaki amaçlarına uygun bir şekilde istikrarını ve güvenliğini korumak adına, yakın ve genişletilmiş bölgesinde sürekli yahut geçici ortaklıklar kurmaya gayret göstermiştir. Kuruluşuna has özellikleri nedeniyle İsrail'in yakın bölgesindeki ülkeler olan Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Yemen ile herhangi bir diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. İran ve Umman'ın ise geçmişte İsrail ile kurmuş olduğu ilişkiler günümüzde kesintiye uğramıştır (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2017). Buna karşılık İsrail yakın çevresindeki ülkeler olan Türkiye (1949'dan beri), Mısır (1979'dan beri), Ürdün (1994'ten beri) ile inişli çıkışlı olmakla birlikte diplomatik ilişkiler yürütmektedir.

İsrail'deki karar alıcıların coğrafi olarak aidiyet atfettikleri bölge, öncelikli olarak ortak sınırının olduğu ve diplomatik ilişkisi olsun yahut olmasın ilgili ülkelerin yaşadığı siyasi gelişmelerden doğrudan etkilendiği ülkeler olarak tanımlanabilir, zira diplomatik ilişkilerin gelişimi veya varlığı üzerinden siyasi karar alıcıların bölge kavramına dair tespitlerde bulunmak kolay görünmemektedir. Bu çalışmada İsrail için bu tanımlamaya uygun bir Orta Doğu tanımı takip edilecektir. Bu çerçevede bu tez bölge kavramı altında her iki ülkenin dar ve geniş anlamda aidiyet hissettikleri bölgeye atıfta bulunmaktadır.

1.7. Karşılaştırmalı Örneklem Analizi ve Örneklem Seçimi

Karşılaştırma siyaset bilimi alanında kullanılan eski yöntemlerden biri olup Thukydides ve Aristotales gibi düşünürlere kadar dayanmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmaların temelde karşılaşılan durumun neden bu şekilde olduğunun açıklanmasına dayandığına dair bir fikir birliği mevcuttur (Przeworski, 1987: 35). Karşılaştırma aracılığıyla gözlemlenen olgu, karar ve olayların sebeplerine inebilmek

ve sonuçlarını incelemek mümkündür. Bu olanağın bilhassa siyaset biliminde ve dolayısıyla sosyal bilimlerde çok özel bir anlamı vardır, zira karşılaştırma sayesinde sosyal bilimler alanında her türlü karşılaştırmanın doğasında var olan bir yöntem olan laboratuvar yöntemi uygulanabilir olmaktadır (Berg-Schlosser ve Müller-Rommel, 1992: 11). Zira doğa bilimlerinden farklı olarak siyaset biliminde sebep-sonuç ilişkilerinin deneysel olarak tekrarı ve kontrol edilmesi imkânı çok kısıtlıdır (Peters, 1998: 212).

Çalışmaya dış politikadaki karar alıcıların konuşmalarının içerik analizi dışında bir de örnek olay çalışması (case study) dâhil edilmesinin temel sebebi, örneklemin gözlemlenen davranış şekli ile öncesinde ortaya konulan fikir ve konseptler arasında bir diyalog meydana getirmesidir. Bahsi geçen diyalog sadece içerik analizi ile elde edilememektedir. Örnek olay çalışması nitel araştırma metotları arasında en sık kullanılan metotlar arasında olup yorumlayıcı bir yaklaşıma dayanmakta ve devletlerin davranışlarının altında yatan değişmezlikleri gösteren karakter ve kalıpları göstermektedir (Ragin, 1987: 51). Bu yorumlayıcı yaklaşım araştırmacıyı, incelenen ülke ile alakalı detaylarla buluşturmaya, incelenen ülkeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları keşfetmeye (bu tezde Türkiye ve İsrail arasındaki) ve bu ülkelerin –gözlemlenen süre zarfındaki- davranışlarındaki değişimleri gözlemlemeye zorlamaktadır.

Örnek olay analizinin tasarlanma süreci, belirli bir politik alan ile alakalı sistematik ve kapsamlı bir şekilde bilgi toparlanmasını kapsamaktadır. Bu süreçle beraber araştırmacının araştırdığı konunun detayları ile alakalı gerçek bilgiye ulaşmasını sağlanmaktadır. Karşılaştırmalı örnek olay analizi sayesinde iki yahut daha çok araştırma objesi karşılaştırma amacı ile analiz edilebilmektedir (Berg, 2004: 258). Bu tez çalışması da benzer bir şekilde örnek olay çalışması olarak seçilen Suriye Krizi (2011) üzerinden iki ülkenin gözlemlenen davranış şekli ile öncesinde ortaya konulan fikir ve konseptler arasında bir diyalog meydana getirmeyi hedeflemektedir. Bahsi geçen örneklemin seçiminde ortaya konulan kriterler aşağıda belirtilmiştir: a) Öncelikli olarak seçilecek olan örneklemin, çalışmanın metot kısmında bahsedildiği üzere içerik analizinin kodlama sürecindeki ağırlık noktasına

paralel bir şekilde, her iki ülkenin de bölgesel güvenliği için önem arz etmesi. b) İkinci olarak Türk ve İsrailli karar alıcıların incelenen örneklem içerisinde birbiriyle benzeşen stratejik durumlar ve sorunlar ile karşılaşmış olması. Çalışmanın alt yapısını oluşturan rol teorisine göre, devletlerin ulusal rol konseptlerine uygun bir dış politika davranışı ortaya koyması beklenmektedir. İki ülkenin benzer durum ve zorluklarla karşılaşmasına rağmen dış politika davranışlarında birbirinden uzaklaşması, dış politika davranışlarında rol konseptlerinin etkisinin daha etkin bir şekilde analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, ikinci kriterin konulma sebebini açıklamaktadır.

1.8. Çalışmanın İçerik Yapılandırması

Çalışma üç ana kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın teorik ve metodik alt yapısı tanıtılmaktadır. Burada birinci adım tezin teorik alt yapısını oluşturan rol teorisi yaklaşımının ve bu teorinin önemli varsayımlarının aktarılmasıdır. İkinci adımda ise, çalışmada izlenecek metoda dolayısıyla Türkiye ve İsrail'in dış politika rol konseptlerinin nasıl ortaya çıkarılacağı ve Suriye krizi bağlamında davranış profillerinin nasıl inceleneceğinden bahsedilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde rol teorisi aracılığıyla Türkiye ve İsrail'in rol konseptleri ve rol demetleri tanımlanmıştır. Bu tanımlama esnasında iki ülkenin rol konseptlerine dair benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyan karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye ve İsrail dış politikaları açısından Suriye Krizi bağlamında ortaya çıkan gelişmeler iç ve dış etkenler göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Bu esnada çalışmanın ulaşmaya çalıştığı amaçlarından biri olan kriz bağlamında ortaya konulan rol konseptleri ve rol davranışları arasındaki uyum incelenmekte ve rol konseptlerinin iki ülkeye ait davranış stratejilerinin açıklanmasında yardımcı olup olmama durumu tartışılmaktadır. Sonuç bölümü çalışmanın ortaya çıkardığı bulgularını özetlemekte ve iki ülkenin dış politika çizgilerine dair sonuçları yansıtmaktadır. Bu bölümde ayrıca rol teorisinin çalışmanın konusu açısından nasıl bir analiz değerine sahip olduğunu değerlendirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA KARAR ALMA SÜREÇLERİ VE ROL KONSEPTLERİNİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye ve İsrail Dış Politikası Karar Alma Süreçleri

Bu bölümde 2000 sonrası Türk ve İsrail dış politikasının inşa sürecinde etkili olan güç mercileri arasında ilişki ele alınmıştır. Dış politikadaki karar alma mekanizmalarının incelendiği bu bölümdeki en temel kavram, *politik/siyasi karar* kavramıdır. Karar, en genel tanımıyla birden fazla seçeneğin olduğu bir durumda bu alternatiflerden bir tanesini iradi olarak seçmek demektir. Siyasi kararın kim tarafından verildiğinin belirlenmesi bazı zorluklar içermektedir. Burada karar alma süreçlerine dâhil olan aktörlerin yaşanan gelişme sürecindeki etkisinin belirlenmesi siyasi kararın hangi özne/ler tarafından ortaya konulduğu konusunda daha gerçekçi bir analizin yapılmasına imkân sağlayacaktır. Uluslararası sistemde devlet aktörünün eylemleri, karar alıcı olarak tanımlanan birey veya gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Siyasal karar alma yetkisiyle donatılmış olan karar alıcı uluslararası sistemde devletin dış politika kararlarını belirleyen temel aktör durumundadır. Seçilmiş karar alıcılar devletin temel değer, öncelik ve çıkarlarını, güvenliğini ilgilendiren konularda ülke adına fayda, risk, olasılık yahut belirsizlik durumlarına sebebiyet verebilecek kararlar almaktadırlar (Aksu, 2017: 26).

Siyasi kararın öznesi dolayısıyla siyasi kararın kim tarafından verildiği sorusunun cevabı incelenen durumlara göre değişkenlik arz etmektedir. Dış politika ile alakalı herhangi bir kararı bağımlı bir değişken olarak kabul edilmesi ile bu kararı ortaya çıkartan, etkileyen değişkenleri belirlemek mümkündür. Uluslararası sistemin karar anındaki etkisi kadar doğrudan karar alıcıya ilişkin özellikler, karar alıcının içinde bulunduğu içyapının özellikleri de kararın niteliğini ve araçlarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bir devletin dış politika davranışından söz edilirken karar alma sürecinde etkisini gözlemleyebileceğimiz çok sayıda faktörden söz etmek mümkündür. Devletler dış politika kararlarını oluştururken gerek sistemik gerek sistem-altı faktörleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu faktörler karar alıcı için

kısıtlayıcı yahut teşvik edici olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, devletler sistemsel ve sistem-altı kısıtlama ve teşvikler üzerinden davranışlarını ortaya koymaktadırlar. Gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında bir meydan okuma süreci olarakta tanımlanabilecek bu süreç uyum yahut çatışma durumlarını beraberinde getirme potansiyeline sahiptir (Aksu, 2017: 27).

Siyasi karar alma süreçlerinin nasıl gerçekleştiği konusu birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir.(Örneğin Lovell, 1970; Pearson ve Rochester, 1988). Bu konuda çalışmalar ortaya koyan araştırmacılarından biri de Graham Allison'dur. Allison 1962 yılında gerçekleşen Küba Füze Krizi'ni incelediği *Essence of Decision* isimli çalışmasında kriz sırasında ABD karar alma mekanizmalarında gerçekleşen süreçleri incelemiştir. Allison, kitabında Sovyetler Birliği ve ABD'nin kriz sürecinde hangi eylemi ortaya koyacaklarına nasıl karar verdiklerini incelemiştir. Allison tarafından ortaya konulan incelemede, üç farklı karar verme modeli ortaya koymuştur: i. Rasyonel karar verme modeli (Rational Actor) ; ii. Örgütsel süreç modeli (Organizational Process Model), iii. Hükümet (Bürokratik) karar verme modeli (Govermental-Bureaucratic Politics Model) (Allison, 1971: 4). Bu modellerden birincisi olan *rasyonel karar verme modeli*nde politika uzmanlarının devletin menfaatini maksimalize eden bir yaklaşımı ön plana çıkardıkları ifade edilmektedir. İkinci model olan *örgütsel süreç modeli*nde ise mevcut bulunan örgütsel çerçeve ve davranış rutinleri üzerinden bir karar verme süreci gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Üçüncü model olan *bürokratik politika modeli*nde ise devletin sahip olduğu bürokratik yapı ve bu yapıyı şekillendirme yetkisini elinde bulunduran aktörlerin davranışları ön plana çıkmaktadır. Bu aşamada aktörler arasında daha fazla etkili olmayı başarabilen karar alma sürecinde etkili olmayı daha fazla başarabilmektedir (Allison, 1971: 2-7). Rol teorisinin karar verme süreçleri ile alakalı yaklaşımına bakılacak olunursa, bir ülkedeki önde gelen yönetici elitler (Başkan, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı gibi) dış politikanın formülasyonunda öne çıkan aktörler olarak kabul edilmektedir. Bu aktörler yönetiminde bulundukları devletin uluslararası arenada sahip olacağı rollerin belirlenmesinde ve bu rollerin hangi araç ve metotlarla uygulamaya konulacağına karar vermektedirler. Karar alıcılar ülkelerinin dış politikasının formülasyon

sürecinde ulusal rol konseptleri çerçevesince hareket ederler. Bu süreçte devletin uluslararası arenada nasıl bir pozisyona sahip olduğundan çok, karar alıcıların ülkelerinin uluslararası alandaki pozisyonlarını nasıl algıladıkları önem arz etmektedir (Ziemer, 2009: 26).

Çalışmanın takip eden bölümlerinde sıklıkla kullanılan 'karar alıcı' kavramı yapılan birçok rol teorisi çalışmasında yukarıda bahsedilen çerçeve içerisinde algılanmıştır: bir ülkede önde gelen yönetici elitler. Karar alma mekanizmaları içerisindeki aktörlerin güç, yetki ve etkileri arasındaki ilişkinin 'bulanık' alanlara sahip olması devletin karşı karşıya kaldığı gerçekliğin bu mekanizma içerisinde hangi aktör içerisinde okunup, değerlendirildiği ve uygulamaya konulduğu sorusunun cevaplandırılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu durum Türkiye ve İsrail için de geçerlidir. Çalışmanın bu kısmı bu sorunun Türkiye ve İsrail örneğinde cevaplandırılmasının aksine, siyasi karar mekanizması içerisinde etkili ve öne çıkan aktörler ve bu aktörlerin kendilerine tanımlanan yasal çerçeve içerisindeki dikkat çeken yönlerine dair bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

2.1.1. Türk Dış Politikası Karar Alma Sürecinde Etkili Olan Yapısal Mekanizmalar

Günümüz Türk dış politikası karar alma süreci mevcut yapısının anlamak için siyasi sistemin gelişim sürecinin tarihi bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Demokratik olarak meşru kurumların ülkenin kurulmasının hemen akabinde gelişme imkânı bulamamasının en temel yapısal sebeplerinden birisi devletin kurulduğu 1923 yılından 1946 yılına kadar tek parti sistemi ile ülkenin yönetilmesi olmuştur. Her ne kadar 1946 yılında çok partili hayata geçilmiş olsa da, ihtiyatlı bir demokratikleşme sürecine girilmiş olması(Seufert ve Kubaseck, 2006: 94) ilerleyen dönemlerde de siyasi sistemi karakterize eden bir durum olmuştur. 'Laiklik' ve 'Milliyetçilik' ilkelerinin meşru kurumlarla birlikte yetkilendirilmiş bazı ikinci organlar tarafından yorumlanması üzerinden şekillendirilen siyasi sistem birçok tıkanma yaşamıştır. Çalışmada siyasi parti yapılanmasındaki aksama ve sorunların sebeplerinden biri olarak kabul edilen askeri darbeler, bu yapının ortaya çıkmasında önemli derecede etkili olmuştur (Yazıcıoğlu, 2005: 176).

Türk siyasal tarihinde, devletin hâkim olduğu alan ile siyasetin hâkim olduğu alan arasında bir ayrışma olduğu görülmektedir. Dış politikadaki karar alma mekanizmalarına da etkileri olan bu durum, uzun yıllar demokratik yollarla seçilen yasama organıyla uyum arz edecek şekilde çalışması gerekirken Hükümet/İktidar ile Yönetim/Muktedir olanlar şeklinde formülize edilmiştir. Atananlar tarafından çerçevelendirilen devlet alanı, seçilmişler tarafından üzerinde değişiklikler yapılmaması istenen konuların yer aldığı bir alan olarak tarif edilebilir. Siyasi alan ise, atananlar tarafından kapsamlı bir şekilde çerçevelendirilen devlet alanının uygulamaya konulduğu alanı ifade etmektedir. Devlet yapısı içerisinde var olan devlet alanı ve siyaset alanı arasındaki düalizm, devletin karar alma sürecinde kurumsallaşmış bir yapıya sahip olması ve karar alma mekanizmalarına dâhil olan kurumlar arasında uyumun zayıf olması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Murinson, 2012: 5). Devlet alanının bu şekilde yapılandırılmasının yasalar tarafından mümkün kılınarak siyasetle ilişkili olan konuların devletin alanı içerisine alınıp siyaset alanı içerisinden çıkartıldığı ve bu durumun siyasi alanın çerçeve ve eylem yeteneğini zayıflattığı görülmektedir.

Bu düalizmin karar alma mekanizmalarına etkisi nedeniyle ilerleyen kısımlarda gerek yasal çerçeve gerekse seçilenler- *hükümet, sivil yönetici elitler*- ve atananlar- *bürokratik ve askeri elitler*- şeklinde Türk siyasi literatürüne yerleşmiş aktörlerin dış politika karar alma mekanizmalarındaki yapı ve aktörlere değinilmesi önem arz etmektedir.

1982 Anayasası yargı ve yasamaya karşı yürütmenin yetkilerini genişletse de (Özcan, 1994: 307), sonrasında yapılan tüm düzenlemelerde devletin ve siyasetin alanının birbirinden ayrışmasına imkân tanıyacak bir durumun oluşturulduğu görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, 90'lı yıllarda fiili olarak hükümetin yetkilerinin kısıtlandığı ve ordunun sürekli bir şekilde siyasi sistem içerisindeki güç dağılımına etkide bulunma gücüne eriştiği gözlemlenmiştir. Buna rağmen, darbe sonrası yıllarda, gerek sağ gerekse sol siyasal akımlarda ordunun karar alma mekanizmalarındaki etkili rolüne dair eleştiriler görmek mümkündür. Dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın gerek ekonomik açıdan gerek asker-sivil ilişkileri

açısından daha demokratik bir yapıya kavuşması için gayret etmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi 80 darbesi sonrası ülkedeki bütün siyasi partilerin ve siyaseten legal olan sivil toplum örgütlerinin yasaklanması kararının alınmasıdır. Bunun sonucu olarak darbe sonrası parlamenter sistemin tekrardan hayata geçirilmesi sonrasında toplumda henüz taban bulamamış partilerin kurulmuştur. Yeni oluşan parti sistemi içerisinde birbirine benzer siyasi söylemler, vizyon ve amaçlara sahip birçok farklı partinin var olması ilerleyen yıllarda hiçbir partinin tek başına iktidar çoğunluğuna ulaşılamaması sonucu uzun yıllar ülkenin kırılgan yapı arz eden koalisyon hükümetleri ile yönetilmesine kurulmasına ve bu uzun süreli istikrarlı hükümetlerin kurulamamasına sebebiyet vermiştir. 1980 darbesi sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle merkez sağ partiler (ANAP, DYP gibi) ve merkez sol partilerin (Demokratik Sol parti DSP gibi) partilerin mecliste temsil edilmediği görülmektedir. Benzer şekilde 2002 yılına kadar ülkenin merkez sağ ve merkez sol partilerin oluşturduğu büyük koalisyonlar ile yönetilmesi, güçlü ve istikrarlı hükümetlerin uzun süreli meclis desteği ile iktidarda bulunmasını engellemiştir. Koalisyon içerisindeki güç mücadeleleri siyaseten önemli sorunlarda fikir birliğine varılamaması sonucunu doğurmuş bu durum da yürütmenin eylem alanını azaltmıştır. Yürütmenin hareket alanının daralması doğal olarak sivil siyasi elitler ile silahlı kuvvetler arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Siyasetteki hassas dengeler, ordunun Türk siyasetinde geleneksel olan göreceli üstünlüğüne dayanarak sabit bir siyasi güç merkezi olarak yerini korumasına sebebiyet vermiştir. 1990 yılı sonrasında her on ayda bir kabinenin ve dolayısıyla Dışişleri Bakanının değiştiği görülmektedir. Siyasi karar mekanizmalarında dış politika ile alakalı yetkisi bulunan başbakan ve Dışişleri Bakanının sıklıkla değişmesi sivil otoritenin güç ve yetki kaybetmesine yol açmış, bu durumun sonucu olarak doğan güç boşluğu ordu tarafından doldurulmuştur.

Yürütmenin bir diğer kolu olan Cumhurbaşkanı, 1982 Anayasanın 8.inci maddesine sembolik bir görevden ziyade aktif bir siyasi yetki sahibi olmakta ve dış politikadaki güç ve karar merkezlerinden biri olarak görülmektedir. Anayasaya göre cumhurbaşkanı yasama, yürütme ve yargı ile alakalı önemli görev ve yetkilere sahiptir. 1982 anayasası ile beraber Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin 1960 anayasasına göre arttırmıştır. 1960 Anayasası Cumhurbaşkanı'nın sembolik yetkilere

sahip olduğu tarafsız ve partiler-üstü bir Cumhurbaşkanı modelini benimsemiştir. 1982 Anayasası aynı ilkeyi benimsemekle siyasi karar alma mekanizmalarında etkili sonuçlar doğurabilecek yetkilerle donatılmış bir makam olarak tasarlanmıştır. Bu tercihin yapılmasında 1982 Anayasası'nın yazımında etkili olan atanmış- bürokratik ve askeri elitler- kadroların, siyasete ve siyasetçilere olan güvensizliklerin önemli rolü olmuştur. Bu kadroların, darbeye giden süreci yönetemediklerini düşündükleri siyasetçilerin yetersiz oldukları fikriyle tarafsız ve partiler-üstü bir makam olarak tanımladıkları Cumhurbaşkanının genişletilmiş haklara sahip olmasını ve yetkilerinin çoğaltılmasını bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Kuşkusuz bu tercihte, darbe sonrası General Kenan Evren'in demokratik düzene geçilene kadar ki süre içerisinde devletin başkanlığı görevini almış olması etkili olmuştur. Darbe sonrası tekrardan demokratik hayata geçilmesi safhasında anayasa değişikliklerini veto etme ve anayasa mahkemesi hâkimlerini atama hakkı bulunan Evren siyasi karar mekanizmalarını önemli ölçüde etkilemiştir (McFadden, 1985: 72–73; Gönenç, 2017: 2). Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı makamının, bu tarihten sonra süregelen bir şekilde yürütmenin baskın bir aktörü haline geldiği görülmektedir. Evren'den sonra Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Turgut Özal (1989-1993), Süleyman Demirel (1993-2000), Abdullah Gül (2007-2014) gibi devlet adamlarının dış politika konusunda standart rütbe normlarını aşan kişisel inisiyatifler aldıkları görülmektedir. Evren sonrası cumhurbaşkanlarının kişisel inisiyatif almalarında yapısal sebeplerin imkan tanıması yanında Cumhurbaşkanı'nın biyografisinin de etkili olduğunu söylemekte fayda vardır. Burada cumhurbaşkanlığı makamına tanınan bu yasal zeminin makama gelen kişiler tarafından değerlendirilip değerlendirilmemesi ön plana çıkmaktadır. Demirel sonrası Cumhurbaşkanı olan AYM eski başkanı Sezer'in, Özal ve Demirel'den farklı olarak kendine dış politikada daha pasif bir rol biçerken hükümete karşı güçlü konumu sebebiyle çoğu zaman siyasal aktörlerle karşı karşıya gelmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Sezer'in, görevi sürecinde süresince (2000-2007) 71 yasayı TBMM'ye bir daha görüşülmek üzere geri gönderdiği bilinmektedir. Bu durum, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle yürütmenin zayıf noktalarından birini teşkil etmiştir. Ak Parti içinden Abdullah Gül'ün 2008 yılında Cumhurbaşkanlığı makama gelmesiyle birlikte ise,

Cumhurbaşkanlığı hükümet için bir muhalefet merkezi olmaktan çıkarak hükümetin dış politika siyasetini tamamlayan bir kuruma dönüşmüştür. Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde Cumhurbaşkanının hükümete karşı pasif kalarak destek verdiği bir durum ortaya çıkmıştır. Gül'ün Cumhurbaşkanlığı süresince sadece 6 yasayı TBMM'ye tekrar görüşülmek üzere geri göndermesi bu durumu teyit etmektedir (Gönenç, 2017: 2).

Bu dönemde dış politika karar verme ve uygulama sürecinde Dışişleri Bakanlığı önemli ölçüde rol sahibi olmuştur. Bakanlık, 90'lı yıllarda ordunun karar verme süreçlerinde ön plana çıkmasının bir sonucu olarak düşük profilli rolünü kuvvetlendirerek karar verme ve uygulama süreçlerinin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu süreçte, dış politikanın teorik ve entelektüel zemininde daha önce danışman olarak görev yapan ve 2 Mayıs 2009 tarihinden itibaren Dışişleri Bakanlığı görevi üstlenen Ahmet Davutoğlu ve Başbakan Erdoğan, Türk dış politikasının kavramsallaştırılmasında ve icrasında son derece kritik bir rol oynamışlardır. Pek çok gözlemcinin de vurguladığı gibi, 2003 yılı sonrası karar verme süreçlerinde gerek taktik ve diplomatik operasyonlar hususunda gerekse yaklaşım çerçevesinin belirlenmesi hususunda Davutoğlu'nun açık etkisi görülmektedir (Špak, 2014; Migdalovitz, 2010; Gürbey, 2012a; Kirişçi, 2011; Aras, 2009).

10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan doğrudan halk tarafından seçilmiştir. 2016 yılının sonlarında Milliyetçi Hareket Partisi'nin kamuoyunda Cumhurbaşkanlığı hükümet Sistemi yahut Başkanlık Sistemi adlandırmaları bağlamında tartışılan sistem tartışmalarda, AK Parti hükümetine destek vereceğini açıklamasının ardından Partili Cumhurbaşkanı modeli, halk oylaması sonucu %51,4 oyla kabul edilmiştir. Böylelikle yürütme organının yetkileri sadece cumhurbaşkanına verilmekte, Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Sistemdeki muhtemel tıkanmaları önlemek adına Cumhurbaşkanı ve TBMM seçimlerinin aynı gün yapılması öngörülmüştür. Cumhurbaşkanına kanuna dayanmadan kararname çıkarma yetkisi tanınmakla birlikte bu yetkiye sadece yürütme alanına ilişkin olma, temel hakları düzenleme ve çatışma durumunda kanuna üstünlük tanıma gibi sınırlamalar

getirilmiştir (Seta, 2016). Bu anayasa değişikliğinin cumhurbaşkanlığı makamının aktiflik, etkinlik ve yönlendirme özelliklerini kuvvetlendirdiği ve Cumhurbaşkanı'nın siyasi ve hukuki alanda güçlü bir pozisyona olduğu görülmektedir. Bu pozisyon güçlenmesinin Türkiye'de silahlı kuvvetler ve silahlı kuvvetlerin etkin olduğu yetki alanlarında düzenlemelere gidilmesi ile yakından ilişkisi vardır.

Çalışma kapsamı içerisinde geçerli olan parlamenter sistem, 14 Haziran 2018 tarihinden itibaren sona ermiştir. Siyasi partiler arasında yapılan müzakereler sonucu oluşturulan 22 maddelik anayasa değişikliği ile mevcut parlamenter sistemin tasarlanmasındaki yetersizliklerin giderilmesi amacıyla 1982 Anayasası'ndaki model terk edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sağlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bağlamında yapılan anayasa değişikliğinin Hâkimler Savcılar Kurulu'nun yapılandırılması, askeri yargının kaldırılması ve Cumhurbaşkanı'nın partiye üyelik hakkı ile alakalı (101. madde) 3 maddesi 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonrası yürürlüğe girmiştir. 1980 anayasası dış politika karar alma mekanizmalarında Cumhurbaşkanının katılımını ve yetkisini artıran bir çerçevede hazırlanmış iken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bu yetkinin çerçevesi ciddi şekilde genişletilmektedir. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Yürütme Yetkisi ve Görevi: Madde 8).

Türkiye'de ordunun siyasi rolü, bir taraftan ordunun Türk siyasal tarihinde önemli bir role sahip olması diğer taraftan ordunun siyasi karar alma mekanizmalarında direk ya da dolaylı bir şekilde sahip olması nedeniyle sürekli olarak aktüel bir konu olmuştur. Silahlı kuvvetler, 19.uncu yüzyılın başından itibaren siyasi sistem içerisinde bağımsız ve siyasi rejimin kaderini şekillendiren bir aktör olmuştur. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış döneminde Jön Türkler Hareketinin yönetim süreci esnasında İttihat ve Terakki hareketi altında ordunun ve sivilin birlikte hareket ettiği bir koalisyona dönüşmüştür (Hale, 2000: 256-261). Bununla birlikte asker, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi ve demokratikleşmesi sürecinde önemli bir itici güç olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile başlayan milli mücadele döneminin siyasi ve askeri öncüleri aynı zamanda Cumhuriyeti kuran yüksek rütbeli Osmanlı subayları

olmuştur. Hale, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda rejimin sadece askeri olarak tanımlanamayacağını aksine sivil unsurları da içeren bir siyasi sistem olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin önemli parti üyeleri ve kurucuları Jön Türkler hareketine sempati duyan ve bu gelenekten gelen kişiler olmuşlardır (Weiher, 1978: 97). Atatürk ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'de var olan tek parti sistemi nedeniyle Türkiye CHP hükümeti ile yönetilmiş olup ordu bu sistemi ve bu yeni sistemin ortaya koyduğu reformları destekleyen bir unsur olmuştur (Hale, 2000: 261). Ordunun sahip olduğu bu rol zaman içerisinde kendi kendine bir gelenek yaratmış ve ordunun siyasete imkân bulduğu zamanlarda doğrudan, bulamadığı zamanlarda da dolaylı olarak müdahale edebileceği alanların açılmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'de ordu, Cumhuriyetin kurulmasında önemli bir aktör olan Mustafa Kemal Atatürk'ün muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak için getirmiş olduğu ve *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık* olarak isimlendirilmiş ilkeler ve uygulamak istediği reformların *koruyucusu ve kollayıcısı* olarak kendisini konumlandırmıştır (Demirel, 2010: 4). Aynı zamanda kendisini iç istikrarın garantörü (Jenkins, 2007: 339) olarak tanımlamıştır. Bu ilkeler içerisinde ise özellikle laiklik ve milliyetçiliğe karşı daha hassas olduğu ve bu ilkelere yönelik tehdit algıladığı durumlarda siyasete müdahale ettiği görülmüştür. Bu *koruyucu ve kollayıcı rol* Türk ordusunun keyfi bir algılaması değil, aksine *Ordu Dâhili Hizmet Kanunu*'nun 211'inci maddesine dayanmaktadır. Bu kanunun 35'inci maddesi Silahlı kuvvetlerinin vazifesinin "Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak" olduğunu ifade etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ordu Dâhili Hizmet Kanunu). Ordu geçmişte bu kanunu, kendi tehdit algılamalarına paralel olarak Türkiye'nin olası ve gerçek iç tehditlere karşı savunulması ve korunması şeklinde yorumlamıştır. 1960, 1971 ve 1980 yıllarında yapılan askeri darbeler bu maddeyle ilişkilendirmiş ve meşrulaştırmıştır. 1997 muhtırası her ne kadar sonrasında bir askeri yönetimin başa geçmesi ile sonuçlanmamış olsa da silahlı kuvvetlerin *post-modern* bir darbesi olarak nitelendirilmiştir. Burada askeri yönetimler tarafından hazırlanan yasal düzenlemelerin parlamenter sisteme geçildikten sonra geçerliliğini koruduğunun

altını çizmek gerekmektedir. Yaşanan her darbe sonrası ordu siyasi gücünü artırmış ve meydana getirilen kurumlar üzerinden parlamenter sisteme tekrardan geçilmesi sonrasında siyasi karar süreçlerinde etkili rol oynamıştır (Aknur, 2013: 134).

1960 darbesi sonrası kurumsal yapılar içerisindeki yetki kaymalarının bir sonucu olarak ordu siyaset üzerinde vesayet oluşturma imkânına kavuşmuştur. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesi sonrası kuvvetlenmiş ordunun devlet aygıtının içerisine siyasete sürekli etkide bulunacağı kurumsal yapılar meydana gelmiştir (Jacoby, 2005: 648). Bu bağlamda özellikle Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) rolüne değinmek gerekmektedir (Aknur, 2013: 132). 1980 darbesi sonrası konumunu daha da güçlendiren MGK, devlet yönetiminde düalist ve çelişkili bir yapının meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Başlangıçta danışma amaçlı bir fonksiyon icra etmek üzere kurulan MGK'nın fiili olarak aldığı politik kararların sivil mekanizmalar tarafından *öncelikli olarak dikkat edilmesi gereken* karar alıcı bir kurula dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda bir taraftan terör örgütü PKK'nın yapmış olduğu eylemlerin artması, diğer taraftan 1995 seçimleri sonrası Refah Partisi'nin iktidara gelmesi ile rejimin tehdit altına girdiği gerekçesiyle silahlı kuvvetlerin siyasi alanda etkisini daha da fazla gösterdiği görülmektedir.

Silahlı Kuvvetlerin karar alma mekanizmalarında etkili kılan önemli yapısal sebepler olarak ifade edilmektedir: **i.** Silahlı Kuvvetlerin bütçe ve harcamalarını siyasi iktidar ve yasama organından bağımsız bir şekilde planlama ve uygulama yetkisine sahip olması; ii. İdari açıdan içe kapalı bir şekilde düzenlenen iç yapılanma ve iç denetim mekanizmaları sayesinde özerk bir yapıya sahip olması. Ayrıca asker-sivil ilişkileri arasındaki yetki-sorumluluk mekanizmasının uygulanamaz şekilde tasarlanması nedeniyle, Genelkurmay Başkanlığı Başbakan karşısında sorumlu olmakla birlikte bu durum uygulanabilirlik açısından eksik kalmıştır. Bu durum, TSK'nın özerk ve denetlenemez fakat denetleyici bir güç olmasına, yetki ve sorumluluk arasındaki ilişkinin ordunun algılamaları ve uygulamaya koymak istediği ilkeler üzerinden düzenlenmesine, yetki ile sorumluluk arasındaki kopukluk nedeniyle denetim, otorite ve siyaset alanlarında belirsiz alanlar ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

1999 yılında AB Helsinki zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsünün verilmesi ile temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi yönündeki taleplere karşılık verilmesi ve katılım müzakerelerinin başlamasına olanak sağlayacak Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum sağlanması amacıyla, değişiklik öngören uyum paketleri Meclis'e sevk edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2017) TSK içerisinde AB üyeliğinin sağlanması içini yapılan değişikliklere mesafeli yaklaşan bir grup olmakla birlikte, Türkiye'nin kuruluşundan beri Batıya dönük bir politika takip edilmesi konusunda bir ilerleme göstergesi olması nedeniyle AB'ye üyelik konusunda açık bir muhalefet ortaya konulmamıştır (Demirel, 2006: 77-90). TSK gelişmeler karşısında esnek bir politika sergilemeye imkân sağlayacak bir iletişim zemini oluşturmaya gayret göstermiştir.

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi sonrasında ekonomi, siyaset ve toplumsal yapılar içerisinde farklı grupların demokratikleşme talebinde bulunmuş olmaları bahsi geçen AB uyum paketi ile alakalı çalışmaların ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler aracılığıyla, asker sivil ilişkilerinin daha demokratik bir zeminde vuku bulmasını sağlayacak adımlar atılmaya başlanmıştır. Sürecin, bu dönemde birçok toplumsal ve siyasal grubun desteklediği yahut açıkça reddetmediği AB üyeliğine dayandırılması, TSK'nın siyasal rolü ve sistem içindeki ayrıcalıklı konumunun daha öncesine nazaran daha geniş bir tabanda sorgulanmaya başlanmasına sebebiyet vermiştir. Demirel, TSK'nin kendi içerisinde homojen bir yapı arz etmemesinin bir sonucu olarak TSK içerisinde gelişen toplumsal ve siyasi ortama dönük olarak nasıl bir pozisyon alınacağı konusunda farklı eğilimler görüldüğünü ifade etmektedir. Birinci eğilim, askerin siyasi karar alma mekanizmalarına dahlinin gerektiğinde devreye sokulması gereken enstrümanlar aracılığıyla devam etmesi gerektiği fikrinde iken, ikinci eğilim değişen koşullar nedeniyle TSK'ya biçilen yeni rolün daha demokratik bir siyasi sisteme ulaşılması amacı ile yeni toplumsal ve siyasi güç odakları ile birlikte yapılandırılması eğiliminde olmuştur. Bu farklı eğilimlerin bir tezahürü olarak TSK içerisinde gündeme gelen iç ve dış siyasi konularda TSK içerisinden birbirinden farklı beyanatlar verildiği görülmüştür. TSK içerisinde bu yeni role sıcak bakan grubun da etkisiyle, 2001 ve sonrasında gündeme gelen demokratikleşme

adımlarına karşı TSK'dan sert açıklama ve tepkiler gelmediği görülmektedir (Demirel, 2006: 10-13).

Bahsi geçen demokratikleşme adımları askeri vesayet yapısını besleyen Yüksek Askeri İdare Mahkemesi, Askeri Yargıtay, askeri mahkemeler, Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi, Sayıştay Kanunu'nun askeri mal ve harcamalardaki denetim sınırlamalarını öngören maddeler ile alakalı yapılan değişiklik olmuştur. Bu değişiklikler ile siyasi sistemin demokratik yapısının kuvvetlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, TSK Dâhili Hizmet Kanunu'nun 35'inci maddesi, *"Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.*" şeklinde değiştirilmiştir (Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2017). Yönetmelik ve protokoller alanında ise silahlı kuvvetlerin siyasi karar alma süreçlerindeki rolünde ayrıcalıklı bir ortam oluşturan MGK' yönetmeliğinin şeffaflaştırılması olmuştur. 3 Ekim 2001'de başlayan MGK'da askerin etkinliğini azaltan düzenlemeler 7 Ağustos 2003'te kurumun toplanma sıklığını bir aydan iki aya çıkaran ve genel sekreterin sivil olmasının yolunu açan düzenlemeler takip etmiştir. MGK'daki sivil üye sayısı da artırılmıştır. 20 Ocak 2003'te ise MGK Genel Sekreterliğine olağanüstü yetkiler tanıyarak ona özerk yürütme organı gibi davranma imkânı sağlayan gizli yönetmelik yürürlükten kaldırılarak 'istişari' bir organ haline gelmiştir (Gürpınar, 2013). Bugüne kadar MGK'nın Genelkurmaydan bağımsız politikalar üretme potansiyeli zayıf olmuştur. Kurul, daha çok askerlerin hükümete önerilerini aktardıkları bir platform görevi görmüştür. Yapılan değişikliklerin ordunun MGK üzerinden hükümetin siyasi faaliyetlerine müdahale etme durumunu ne ölçüde değiştirdiği net olarak bilinemese de, kuruluşundan itibaren sivil yönetim üzerinde ordunun nüfuzuna imkân sağlayan bu kurum siyasi karar alma süreçlerindeki ayrıcalıklı pozisyonu aşınmış ve demokratik bir siyasal sistemde olması gerektiği çerçeveye yerleştirilmiştir (Demirel, 2010: 8). Yapılan düzenlemeler sonrası TSK, sivil otoritenin dış politika belirleme konusundaki öncelikli yetkisini

her zamankinden daha fazla kabul etme eğilimindedir. Dolayısıyla Türkiye bugün, demokratik olarak seçilen hükümetin ordunun yasal olarak sahip olması gereken çerçevenin içerisinde rol alması ile ve normalleşmiş bir asker-sivil ilişkisi içerisinde politikalarını oluşturup uygulayabileceği demokratik bir yapıya daha da yaklaşmıştır.

2.1.2. İsrail Dış Politikası Karar Alma Sürecinde Etkili Olan Yapısal Mekanizmalar

İsrail dış politikası karar alma süreçleri ile alakalı çalışmalar yeterli düzeyde değildir. 1973 Ekim Savaşı ve 2006 Lübnan Savaşı sonrası kamuoyunda yaşanan tartışmalar nedeniyle Agranat ve Winograd komisyonu tarafından yayınlanan raporlar bu anlamda tek örneklerdir. Hükümet ve meclis dışında akademik alanda ise yapılan nadir çalışmalar hükümetin politika planlaması, performansı ve bunu iyileştirmenin gerekliliği konularını ele almaktadır (Akzin ve Dror, 1966). 1980'li yıllara kadar İsrail dış politikasındaki karar alma süreçlerinin nasıl gerçekleştiği konusu fazla araştırılmamıştır. Bu durumun sebebi, Yahuda Ben Meir tarafından milli güvenlik konusunun İsrail'de diğer ülkelerden daha fazla askeri kararlarla alakalı olması ile ilişkilendirilmektedir. Bu düşünce ve kararlar ise İsrail toplumunun kültür ve değerlerinden yoğun bir şekilde etkilenmektedir (Muhareb, 2011: 4). Bu gizliliğin ihlalinin yasal yaptırımlarla korunmuş olması konunun tartışmaya açılmasının önünde engel teşkil etmiştir (Ben-Meir, 1987: 12).

İsrail siyasi sistemi incelenirken, öncelikli olarak devletin içerisinde bulunduğu çatışma durumlarının devam etmesi nedeniyle iç politika ve güvenlik arasında ciddi bir kesişim alanı olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Arian, "İsrail'deki savunma meselesinin oynadığı merkezi rol ile alakalı olarak İsrail Savunma Kuvvetlerinin savunma konusunda önemli bir araç olduğu inancının siyasi aktörler tarafından kabul görüldüğünün İsrail siyasi kültür ve hayatının önemli bir bileşeni olduğunu ifade etmektedir (Arian, 2005: 324–326). Erken dönem İsrail siyasi sistemi ülkenin içerisinde bulunduğu güvenlik durumundan doğrudan etkilenmiştir. Erken dönem İsrail siyasi sisteminin en önemli özelliklerinden biri, 1948 savaşının önemli aktörü olan silahlı unsurların siyaset çatısı altında tekrardan bir araya gelmesi olmuştur. Bu durum hükümet, parti ve silahlı kuvvetlerin fiili ortaklar olarak

birbiriyle sıkı ilişki içerisinde olmasına sebebiyet vermiştir. Orduyu sivil yönetime tabi kılmak için bazı girişimler olsa da, erken dönem karar alıcıları İsrail siyasi sistemi, İngiltere'deki gibi eski geleneklere dayalı olmasa da İngiliz Parlamento modelinden etkilenmiştir. Formel açıdan bakıldığında, İsrail seçimlerin gerçekleştiği (Klein, 2001: 57), yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı organlar tarafından kullanıldığı bir ülkedir (Lohrbächer vd. ,2006: 140). İsrail'de yazılı bir anayasa olmamakla birlikte (Neuberger, 2008: 17), İsrail devletinin çeşitli güç ve kurumlarının işlevlerini düzenleyen 11 adet temel yasayı yürürlüğe konulmuştur. (Nr. 1: İsrail Parlamentosu Knesset ile ilgili yasa (1958); Nr. 2: Yahudi Ulusal Fonu dolayısıyla devlete ait kamusal zeminler ile alakalı yasa(1960); Nr. 3: Cumhurbaşkanı ile alakalı yasa (1964); Nr. 4: Hükümetle alakalı yasa (1968, 1992, 2001); Nr. 5: Kamu bütçesi ile alakalı yasa (1975); Nr. 6: Askeriye ile alakalı yasa (1976); Nr. 7: Kudüs'un İsrail'in başkenti olduğuna dair durumu ile alakalı yasa (1980); Nr. 8: Mahkeme sistemi ile alakalı yasa(1984); Nr. 9: Devletin kontrolü ile alakalı yasa (1988); Nr. 10: İnsanlık Onuru ve Özgürlüğü ile alakalı yasa (1992); Nr. 11: Mesleki Özgürlük ile alakalı yasa (1992, 1994)).

İsrail toplumunda yer alan farklı çıkar ve fikir ayrılıklarının mecliste temsil edilebilmesinin yasal olarak mümkün olmasının bir sonucu olarak İsrail siyasi sisteminin aşağıdaki özellikleri göze çarpmaktadır: parti sayısının fazlalığı, yüksek oranda bir bölünmüşlük durumunun yaşanması, koalisyon kurma durumlarının sıkça yaşanması, nispi temsil sistemine dayanan bir seçim sisteminin var olması (Freilich, 2006: 639–650). Özellikle nispi temsil sistemine dayanan seçim sistemi İsrail karar alma mekanizmalarının en önemli yapısal belirleyicisidir. İsrail devletinin kurulduğu ve ilerleyen süreçlerde dünyanın farklı bölgelerinden İsrail'e gelen Yahudilerin farklı yönelimlere ve inançlara sahip olmasının göz önünde bulundurulması sonrası tercih edilen nispi temsil yöntemi ile toplum içerisindeki farklıların temsil hakkını elde etmesi yoluyla ülke içerisinde mümkün olduğunca birlik ve beraberlik sağlanması amaçlanmıştır. Bu yöntem devletin kurulduğu ilk yıllarda dünyanın farklı yerlerinde yaşayan ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulması sonrası bir arada yaşamaya başlayan İsrail toplumunun birbiri ile yaşamasını kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilirken, ilerleyen zamanlarda -özellikle son derece düşük seçim barajı göz

önüne alındığında (2003 öncesi %1 ve sonrası % 2) -, toplumdaki fikirsel ayrılıkların çoğalmasına sebebiyet vermiştir. Genel anlamda demokrasi açısından olumlu olarak değerlendirilen parti sisteminin parçalanmış yapısı siyasi istikrar açısından avantajlı olarak değerlendirilmemektedir.

İsrail Meclisi Knesset günümüzde gerek geniş gerekse dar seçim bölgelerinin çıkarlarını ve ideolojik inançlarını temsil eden birçok parti tarafından bölünmüş bir yapıya sahiptir. Knesset'in bu denli bölünmüş partilerden oluşması, siyasi yapıya hiçbir partinin tek başına hükümet kurmayı başaracak çoğunluğa ulaşamaması ve kurulan koalisyonların parçalanmış bir yapıya sahip olması şeklinde yansımaktadır (Freilich, 2006: 639-640). Bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan uzlaşma azlığı siyasi aygıtın sıklıkla hareket kabiliyetini azaltmasına yol açmaktadır. Kurulan hükümetlerin yaşanan gelişmelerle birlikte ideolojik olarak uzlaştırılma ve koalisyonun bir arada tutulma çalışmaları mevcut yönetimin gündeminin en öncelikli eylemleri olarak dikkat çekmektedir.

Gerek nispi temsil sisteminin yapısı gerekse koalisyon hükümetlerini oluşturan partiler arasında fikir birliğine ihtiyaç duyulması nedeniyle, İsrail'deki karar alma süreçleri son derece politize olmuş durumdadır. İsrail devleti kurulduğundan beri etkili olan ideolojik unsurlar yıllar içerisinde değişiklikler geçirmesine rağmen siyasi hayat üzerindeki etkisi devam etmektedir. Günümüzde İsrail devletinin kurulduğu yıllar ile karşılaştırıldığında güvenlikle alakalı konu başlıkları ciddi değişiklikler geçirmiş olması ve konvansiyonel anlamda İsrail açısından olası tehditler azalmış olmasına rağmen ulusal güvenlik meselelerinin objektif ağırlığını aşan ileri düzeyde ideolojik terimlerle tartışılması söz konusudur. Böyle bir tartışma zemininin varlığı ulusal güvenlikle alakalı geliştirilen alternatif fikirlerin kapsamlı bir şekilde tartışılamadan eskimesine yol açmaktadır. Alternatif fikirlerin yanlışlanması sürecinde geliştirilen argümanlar ulusal olarak hayatta kalma gibi hassas bir konu üzerinden yapılması yapılan tartışmaların süre ve etkisini azaltmaktadır.

İsrail'de yürütme görevi güvenlik meseleleri de dâhil olmak üzere iç ve dış işlerini yürütmek için hükümete (Başbakan ve Bakanlar Kurulu) verilmiştir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2017c). Başbakan ve bakanlar kurulu iç ve dış politikayı

belirleme konusunda sınırlandırılmış yetkilere sahip olmakla beraber karar verme mekanizmalarında ne kadar etkili olduğu aşağıdaki faktörler üzerinden değerlendirilebilir:

1. İsrail başbakanı 1981'den beri herhangi bir kabine bakanını görevden alma yetkisine sahiptir.
2. İki önemli güvenlik organı üzerinde doğrudan sorumluluk bulunmaktadır: Mossad (Dış İstihbarat Servisi) ve Shabak (İç İstihbarat Servisi)
3. İsrail Atom Enerjisi Komisyonu genel müdürü doğrudan başbakana bağlıdır. (Israel Atom Enerjisi Komisyonu Resmi Web Sitesi (IAEC), About Us, 2017).
4. Yasal olarak savunma bakanlığından Savunma Bakanı sorumlu olmakla birlikte başbakan hükümetin asker üzerindeki otoritesini temsil etmektedir. Başbakan, savunma bakanının bilgisi dâhilinde olmak kaydıyla askeri istihbarat (A'man) başkanını istişare için çağırma yetkisi vardır.

Zaman içerisinde farklı bakanlıklar kurulması ve bakan sayısının artması ile 4 numaralı Hükümetle Alakalı Yasa'nın 2001 yılında düzenlenmesi ile Güvenlik İşlerinden Sorumlu Bakanlık Komitesi (*Ministerial Committee on Defense MCOD)* isimli bir komite kurulmuştur. MCOD İsrail Başbakanı'nın başında bulunduğu, kabinenin dar bir forumu olup, güvenlik ve dış politika konularında daha hızlı ve etkili bir tartışma ortamının mümkün olması bilhassa olası savaş durumlarında hızlı ve etkili kararlar vermek üzere tasarlanmıştır. MCOD'un kurulması Başbakanlık Ofisini nicelik açısından kuvvetlendirmiş olsa da, başbakan ve kabine nitelik açısından sistematik bir politika oluşturma ve koordinasyon kapasitesinden yoksundur. Bakanlar kuruluna hizmet eden tek destek mekanizması olan *Kabine Sekreterliği*, bakanlıkla alakalı meseleler ve belgelerin teknik akışından sorumlu idari bir birimdir. Kurulduğu günden bu zamana kadar UGK, görevde olan başbakanların geleneksel karar alıcılar ve süreçlerle çalışmayı tercih etmesi nedeniyle Başbakanlık Ofisi yahut Bakanlar Kurulu'nun çalışmaları üzerinde oldukça sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Başbakanlık Ofisi ve Bakanlar Kurulu gerek sistematik politika değerlendirmesi ve formülasyonu gerek bakanlar arası koordinasyon konusunda

gerekli olan organizasyonel kapasiteden yoksun olması nedeniyle çeşitli bakanlar ve bürokratik yapılara bağımlı kalmaktadır.

Sivil ulusal güvenlik yapılarının politika planlama ve formülasyon yeteneklerinin zayıflığını ortaya koyan bir diğer unsur, güvenlik konusunda öne çıkan bakanlıkların sahip olduğu mevcut durumdur. Bakanlıklar içerisinde dış politika formülasyonu konusunda ön planda olan Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, diğer bakanlıklara benzer bir şekilde sistematik bir şekilde politika formülasyonunu sağlayacak olan personel kapasitesi ve örgütsel süreçlerden yoksundur. Bakanların politika formülasyonu sürecine katılım sürecinde etkilerini azaltan bir diğer unsur, siyasi sistemin sahip olduğu yapısal özelliklerin bir sonucu olarak, bakanların - Savunma Bakanı dışında- mesleki uzmanlıkları ve yeteneklerinden ziyade partilerinin ve kendi kişisel siyasi nüfuzları sayesinde atanmaları ve bu özelliklerinin ancak bakanlıklar koalisyon görüşmelerinde tayin edildikten sonra dikkate alınmasıdır. Daha önce bahsedildiği üzere, hükümet ve savunma kuvvetlerinin fiili olarak partner olmaları, askeri aktörlerin sivil bir irtibat noktası şeklinde dizayn edilmiş Savunma Bakanlığı (Arian, 2005: 334) ve İsrail dış politikasının günlük yazışmaları ve yönetimi ile ilgilenen Dışişleri Bakanlığının etkinliği üzerinden de okunabilir (Freilich, 2006: 651). Bahsi geçen iki bakanlıkta güvenlik kurumuna ve bu kurumdaki aktörlerin algılama biçimleri ve güvenlikle alakalı düşüncelerine bağlı olup dış politika formülasyonuna katkıları zayıf bir görünüm arz etmektedir.

Yasal olarak sınırlandırılmış yetkilere sahip olmakla beraber, başbakanın karar alma mekanizmalarına etkisi liderlik yeteneği, partiler arası ve parti içi siyasi kabiliyetleri ile ilişkilidir. Bu faktörler İsrail başbakanlarının siyasi süreçleri yönlendirme konusundaki etkisini belirlemektedir. Koalisyon sisteminin bir sonucu olarak başbakanlık ofisinin zayıflığı giderek artan bir sorun olarak tespit edilmektedir. Bu durum, sadece artan bir şekilde kabine krizlerine ve başbakanın görevde kalma süresinin azalmasına değil aynı zamanda başbakanın dış politika formülasyonunun ötesinde gündelik konularla alakalı dahi olsa siyasi idare etme kabiliyetinde ciddi zayıflıklar yaşamasına sebebiyet vermektedir.

Bir diğer Yürütme organı Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve cumhurbaşkanlığı makamı ulusun birliğini temsil etmektedir. Cumhurbaşkanı İsrail Meclisi Knesset tarafından salt çoğunluk ilkesine dayanılarak kişisel öz geçmişi ve devlete olan katkıları göz önünde bulundurularak seçilmektedir. 1998 yılında gözden geçirilen mevzuatla birlikte yedi yıl boyunca görevini yürütmektedir. Cumhurbaşkanının çoğunlukla törensel ve resmi olan başkanlık görevleri kanunla tanımlanmış olup kamusal fonksiyonlar ve resmi olmayan görevler (vatandaşların temyiz taleplerini dinlemek, toplumdaki genel yaşam kalitesini yükselten kampanyaları güçlendirmek gibi) icra etmekte olup dış politika yapım sürecine etkisi oldukça zayıftır.

İsrail'deki karar alma mekanizmasında İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin oynamış olduğu tarihi rol ve zaman içerisinde kazanmış olduğu kapasite şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. İngiliz manda yönetiminin devam ettiği dönemde faaliyet gösteren Haganah, Palmach, Irgun gibi paramiliter örgütlerin bir araya gelmesi ile kurulan İsrail Savunma Kuvvetleri (İbranice ismi ile Tzahal), sivil güçle bütünleşmesi ve siyasi süreçlerde etkin bir rol oynaması (Arian, 2005: 330-332) nedeniyle İsrail dış politikası yapım süreçlerinin en etkili aktörüdür. İsrail Savunma Kuvvetleri'nin sahip olduğu bu rolün tarihi bir perspektif ile incelenmesi fayda arz etmektedir.

İsrail askeri sisteminin oluşmasında kuruluşundan hemen sonra başlayan çatışma durumunun süresi ve şiddeti önemli unsurlar olmuşlardır (Cohen vd., 1998: Executive Summary, XIII). İsrail toplumunun yeniden dağılma ve sürgün korkusunu hala yoğun bir biçimde hissetmeleri, ülkenin resmen barış içerisinde olduğu Mısır ve Ürdün dâhil tüm komşularıyla istikrarlı bir barış sağlayamamış olması İsrail'de ordunun - halk ile beraber - olası bir saldırı durumuna karşı eğitilip donatılması inancını beslemiştir. Savunma ve sivil alanlar arasındaki geçirgenlik üzerinden tanımlanan Güvenlikleştirme (Securitization) yaklaşımı, Yahudi devleti içerisindeki temel ilkelerden biri olarak hızla gelişme imkânı bulmuştur (Popper, 1998: 169–170). Toplumun bir bütün olarak devletin güvenliğinin savunulması konusunda sorumluluk taşıması şeklinde tezahür eden bu sistemde İsrail toplumu ve bu toplumun demografik özellikleri önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

1948 yılında İsrail 600.000-650.000 sayısı arasında bir nüfusa sahip iken, İsrail'i çevreleyen Arap devletlerinin İsrail'le karşılaştırıldığında milyonları bulan bir nüfusu vardı. Askeri açıdan bakıldığında, devam eden İsrail'e devam eden kitlesel Yahudi göçlerinin dahi telafi edemeyeceği bu demografik dengesizlik, Arap dünyasının nicelik açısından İsrail'den daha büyük insani kapasitelere sahip ordulara sahip olması anlamına gelmekteydi. İsrail'in bu demografik dengesizliğe karşı alacağı önlemin aynı zamanda yeni kurulan devletin sağlıklı bir ekonomi inşa etme kabiliyetini engellememesi gerektiği düşüncesiyle (Cohen, 1995: 2–3; Cohen vd. 1998: 48–49). İsrail Savunma Kuvvetleri'nin (İSK) milis benzeri bir ordu olarak inşa edilmesi amaçlanmıştır. Geniş kapsamlı bir çatışmanın vuku bulmadığı barış zamanında İSK'nın, az sayıda profesyonel askerden oluşması ve bu grubun zorunlu askerlik görevini yerine getiren acemi erler tarafından desteklenmesi uygun görülmüştür.

İsrail Savunma Kuvvetleri'nin yeni kurulan devlete sosyolojik açıdan katkılarına bakılacak olunursa, İSK İsrail devleti kurulduktan sonra dünyanın dört bir tarafından gelen Yahudilerin toplumsal olarak yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır (The Reut Institute, 2013: 3). İsrail Ordusu'nda üç tür askeri görev vardır: zorunlu askerlik, yedek kuvvet ve resmi görev. Ordu gücünün büyük bir kısmını her yıl belirli sürelerde eğitim gören ve Savunma Bakanlığı tarafından gerekli görüldüğünde göreve yedek kuvvetler oluşturmaktadır. İsrail'de askerlik 18 yaşından itibaren zorunludur ve zorunlu askerlik süresi erkekler için 36, kadınları için 21 aydır. Erkekler zorunlu hizmetten sonra yedek kuvvetlere katılıp 54 yaşına kadar her yıl 39 gün süreyle orduda hizmet etmektedir. Kadınlar için yedek kuvvetlerde eğitim zorunluluğu bulunmamakla beraber evli olmayanlar nadiren de olsa 24 yaşına kadar yedek kuvvetlere çağrılabilmektedir. İsrail'e yeni göç eden göçmenler için de yaşları, medeni durumları ve ordunun asker ihtiyacına göre süresi değişkenlik göstermekle beraber, askerlik zorunluluğu bulunmaktadır. İSK ayrıca, İsrail toplumunun çerçevesi büyük ölçüde kendileri tarafından çizilen güvenlik kültürüne dâhil edilmesi için çeşitli yollar aramıştır. Bu iki amacın gerçekleşmesi için, bazı istisnalar olmak kaydıyla orduya zorunlu hizmet edilmesi oldukça etkili olmuştur. İsrail'de sınırlı bir çerçeveye sahip olmakla birlikte kadınların ve Tal kanunu kapsamında Jeschiwa

denilen dini okullara giden öğrenciler askere gitmeme hakkına sahiptir. 01.08.2012 tarihine kadar tanınan bu hak ilerleyen yıllarda ciddi anlamda artması ve aynı zamanda Ultra-Ortadox Yahudilerin askeri hizmeti reddetmesinin bir sonucu olarak 1 Ağustos 2012 yılında Tal yasası ile alakalı düzenlemeye gidilmiş ve dindar Yahudilerin askerlik muafiyeti 1 Ağustos 2012 tarihinde kaldırılmıştır. (The Jerusalem Post, 2012). 18-21 yaşlarındaki İsrailli erkekler üç yıl boyunca İsrail ordusunda görev yapmalı, kadınlar ise bazı istisnalar olmak üzere iki yıl orduya hizmet etmelidir. Buna ek olarak İsrailliler yıllık eğitim için 54 yaşına kadar çağrılmakta ve İSK'nın yedek kadrolarında kalmalıdırlar. Bu, İSK'nın İsrail toplumuna nüfuz etmesi, ordunun güvenlik ve tehdit algılamalarını topluma aktarması ve bu konuda desteklenmesinde etkili bir yöntem olmuştur. Askerin sivil alanda rolünün genişlemesi ve yüksek düzeyde saygınlık sahibi olmasının bir sonucu olarak İSK ve İsrail toplumu arasında simbiyotik bir ilişki gelişmiştir (Popper, 1998: 167–168).

İSK kuruluşundan büyük oranda acemi ve rezerve birliklerine dayanan bir güç olarak nitelendirilirken üyelerinin en azından İSK'nın sosyal değer ve algılamalardan bir kısmını içselleştirmesi ve sivil hayata döndüğünde bunları taşıması beklenmektedir. Savaş durumları dışında İSK iki temel fonksiyonu icra etmektedir: Bunlardan birincisi İsrail'in olağan durumlardaki güvenliği ile alakalı meselelerdir. Bu çerçevenin içerisinde sınır güvenliğinin sağlanması, İsrail tarafından terör örgütü ve benzer şekilde tanımlanmış yapılara karşı kontrgerilla faaliyetlerini yönetmektir. İkincisi ise tam ölçekli olası bir savaş için gereken hazırlıkların yapılmasıdır. Bu sayede, İSK içerisinde nicelik açısından önemli bir sayıya sahip olan yedek asker ve birliklerin olası bir savaş durumunda hızlı ve sorunsuz bir şekilde organize edilebilmesi, ekipmanın kullanılabilir durumda tutulması ve operasyonel ve taktik planların güncellenmesi amaçlanmaktadır.

İSK içerisinde görevli profesyonel askerlerin kariyerlerinin kısa süreli olarak tayin edilmesi askerin içerisinde uzun süreli bir alt ve üst sınıf oluşmasına engel olmuştur (Popper, 1998: 171). Bu durumun bir sonucu olarak, emekli askerlerin

kariyerlerine siyaset içerisinde devam etmesi şeklinde bir gelenek ortaya çıkmıştır (Beinin, 1998: 107).

İsrail'de normal şartlarda sivil alan içerisinde tanımlanan eğitim, sosyal alanlar, tıp ve kültürel çalışmalar gibi alanlarda İSK'nın sahip olduğu askeri rolü genişleterek rol oynadığı görülmektedir (Mintz, 1985: 626–627; Arian, 2005: 327; Lissak, 2013: 241–242). İSK'nın bu şekilde geniş ölçüde yorumlanmış sorumluluk çerçevesi, İsrail devletinin kurucularından David Ben-Gurion'un orduyu toplumun birleştirici unsuru olarak tanımlanması konusundaki fikirlerinin önemli etkisi olmuştur. İsrail'in kurulduğu yıllarında büyük miktarda göçmen ve mülteci akınına uğraması sonrası hükümet kaynaklarının zorluklar yaşadığı alanlar İSK tarafından sunulan hizmetlerle telafi edilmiş ve bu durum İSK'nın sosyal hayat içerisinde de merkezi bir rol üstlenmesine sebebiyet vermiştir. Toplum ve İSK arasındaki etkileşim durumu, devam eden çatışma durumlarındaki etkin rolü, vatanseverlik duygusunun ön planda tutulması ve askerin devlet ile özdeşleştirilmesinin bir sonucu olarak zaman içerisinde canlı tutulabilmiştir. Bu etkileşim durumunun bir sonucu olarak Arian'a göre ülke içerisindeki egemen-baskın değerler orduya, ordunun içerisinde egemen değerler ise İsrail toplumuna yansımıştır (Arian, 2005: 327). Yaygın olarak kabul edilen askeri yeterlilik alanlarının çok ötesine geçen birçok alanda- İstihbarat, Planlama ve Operasyon- İSK gerek bilgi toplanması gerek analiz gerek politika geliştirme alanlarında başbakan ve kabineye tavsiyelerde bulunan en etkili aktördür.

İsrail Savunma Kuvvetleri, kuruluşundan bu yana siyasi gerçekliği okumaya ve karar verme konusunda bünyesinde mekanizmalar kurmaya ve bu mekanizmaları geliştirme çabası içerisinde olmuştur (Muhareb, 2011: 40). Askeri İstihbarat aygıtındaki araştırma departmanı yalnızca ordudaki değil İsrail'deki en ciddi kapasitelere sahip araştırma departmanı olarak mevcut durumu okumak ve yorumlamak konusunda bu görevlere dönük en ciddi kapasiteleri olan kurumdur. İsrail'deki başka herhangi bir kurumun bütçe, çalışan sayısı ve nitelik, elde ettiği istihbarat bilgileri, ele aldığı konu ve bölgelerin kapsamı bağlamında A'man ile rekabet etmesi mümkün gözükmemektedir.

Yıllar boyunca, Arap ve diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin genellikle İSK tarafından yönetilmesi, İSK'nın siyasi ve askeri seçkinler arasında yakın bağlar kurabilme özelliğine sahip olması, ülkedeki iş gücünün askeri ve askeri ile ilgili endüstriler tarafından istihdam edilmesi İSK'nın ekonomik, siyasi ve toplumsal rolünü kuvvetlendiren önemli etkenlerdir. İSK'nın gelişmiş politika değerlendirmesi kapasite, formülasyon ve uygulama kabiliyetine sahip olması güvenlik ile alakalı karar verme süreçlerinin tüm aşamalarında İSK'nın etkili olan bir aktör olmasına sebebiyet vermektedir. İSK tarafından takip edilen tehdit temelli güvenlik yaklaşımı bir taraftan dış politikanın güvenlik konularına bağımlı hale gelmesine sebebiyet verirken diğer taraftan savunma teşkilatının yeteneklerini artırmasına ve buna paralel olarak sivil bürokrasinin nüfuzunun azalmasına sebebiyet vermektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli husus, İSK içerisindeki aktörlerin Genel Kurmay Başkanı ve diğer üst düzey askeri görevlilerin politikacılara gerek iç gerekse dış politika konularında danışmanlık hizmetinde bulunmaktadır. İSK bu vesileyle bakış açı ve yaklaşımlarını siyasi alana aktarmakta, siyasi aktörler üzerindeki nüfuzu sayesinde bu aktörlerin söylem ve eylemlerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Askeri bürokratlar arasında seçilmiş liderliğe karşı birleşik bir pozisyon almayı zayıflatan bir fikir birliği olmamış olmasına rağmen, askeri kuvvetler ve sivil sektörler arasındaki ilişki sağlam ve dayanıklı bir yapıya sahip olmuştur. Ordunun İsrail sivil toplumunun ayrılmaz bir parçası olması ve asker üzerindeki sivil kontrolü sağlayacak kurumların var olmaması sivil ve asker arasındaki sınır çizgilerinin netliğinin zayıflamasına sebebiyet vermektedir (Arian, 2005: 330- 332).

Yahudi halkının geçmişte yaşadığı varoluş kaygılarının İsrail'de yüksek rütbeli askeri yöneticiler ve hükümet tarafından enstrümantalize edilerek modern dönemde tanımlanan güvenlik ihtiyaçlarının toplumda meşrulaştırıldığı görülmektedir. Amar Dahl İsrail'in sahip olduğu güvenlik politikasının askeri unsurların kullanılmasının birinci öncelik olduğunu ve uygulamış olduğu politikanın asker tarafından sürekli olarak siyasi alanda uzak tutulmaya çalışılan Filistin meselesinin diplomatik araçlarla çözülmesinde gereken adımların atılamamasına dayandığını ifade etmektedir. Asker tarafından sürekli olarak tekrarlanan operasyonlar Orta Doğu'da bölgesel barışa ciddi

anlamda bir katkı sunmamakla beraber İSK'nın devletin varlığının koruyucusu ve kollayıcısı olarak sahip olduğu işlevi korumaya devam ettiğini ifade etmektedir. İsrail'de güvenlik kavramının devletin varlığının devamı ile yakın bir ilişki içerisinde olması İsrail güvenlik elitleri tarafından başlatılan çatışma durumların kamuoyunda büyük oranda destek almasının en ciddi sebebi olarak değerlendirilmektedir (Amar-Dahl, 2010b: 36-39.)

İSK, hem düşük yoğunluklu çatışmalarda hem de tam ölçekli savaşlarda İsrail'in ulusal güvenliğinin temininde önemli bir rol oynamaktadır. Bununla beraber, 1990'lı yılların başından bu yana bazı üst düzey yetkililerin İSK'nın sahip olduğu savunma sisteminin profesyonel askerler sayısının çoğalması ve yedek askerlere daha az güvenen bir sistem ile güncellenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bahsi geçen yetkililerin bu fikre sahip olmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlk olarak İsrail nüfusunun doğal olarak büyümesi ve İsrail'e her ne kadar ilk dönemlere nazaran azalmış olsa da göçlerin devam etmesi ile İsrail nüfusu günümüzde 8 milyonu geçmiştir. İkinci olarak, savaş meselesinin gittikçe artan bir şekilde yüksek teknoloji ile ilişkili hale gelmesi, yarı zamanlı askerlerin modern donanım ve yazılımları çalıştırması ve muhafaza etmesini zorlaştırmaktadır.

Popper, 1982 Lübnan Savaşı sonrası askerlik hizmeti ve İSK'ya dair toplumdaki algının dönüşüm geçirmeye başladığını ifade etmektedir. İsrail'e karşı konvansiyonel tehditlerin azalması ve güvenlikle alakalı meselelerin karmaşık hale gelmesi İsrail kamuoyu ve bazı kanaat önderlerinde İSK'nın güvenlik ile alakalı bakış açısı ve düşüncelerini revize etmesi hatta daha kurumsallaşmış bir karar alma yapısı oluşturulması gerektiğine dair fikirler ortaya çıkmıştır (Popper, 1998: 176; The Reut Institute, 2003; Paz, 2015; Cohen vd., 1998). Uzun vadeli planlamanın mümkün olduğu durumlarda dahi karar alıcıların alışılagelen kısa vadeli perspektiflere yönelimlerinin daha ağır bastığı görülmektedir. Freilich, başbakan ve kabinenin kısıtlı yetkileri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, ortaya konulan politikaların kurumsallaşmış bir formülasyon sürecinden geçmeden deneme-yanılma yolu ve aktörlerin sezgiye dayalı tahminleri üzerinden formüle edildiğini ifade etmektedir (Freilich, 2006: 644).

İSK'nın İsrail karar alma süreçlerindeki rolüne dair İsrail'de var olan rahatsızlıkların çok düşük seviyede olması, İSK'nın karar alma süreçlerinde en etkili aktör olmasının devamına yol açmaktadır. Nitelik açısından yapılan tartışmalara rağmen, İSK'nın yakın gelecekte büyük oranda yedek kadrolar marifetiyle İsrail'in ulusal güvenliğinin çerçevesinin çizilmesinde etkili olacağını ifade etmektedir. Arian bu durumu, İsrail toplumu arasında askerlik görevinin birçok açıdan- güvenlik ve kimlik oluşumu gibi- halen önemli bir gereklilik olduğu algısının kuvvetli olması ile gerekçelendirmektedir (Arian, 2005: 324–326).

2.2. Türkiye ve İsrail Rol Konseptleri: Siyasi Konuşmalar Analiz Sonuçları

Bu bölümün amacı, Türkiye ve İsrail karar alıcıların yaptıkları siyasi konuşmaların analiz edilmesi sonucu elde edilen 5 rol konseptinin aktarımı sırasında her rol konsepti ile alakalı konuşmalardan ilgili metin pasajlarını gerekçe gösterilerek iki ülkeye ait özellikler ve görüşler aktarılmaktadır. Yapılan tartışma esnasında iki ülke arasındaki tespit edilen benzerlik ve farklılıklar tanımlanmakla beraber politika yapıcıların açıklamaları ve tanımlamaları üzerinden rol konseptinin oluşmasında etkili olan faktörlere değinilmektedir. Rol konseptlerinin aktarımı sırasında uygulanan hiyerarşinin ilgili rol konseptinin ülkenin dış ve güvenlik politikasındaki baskınlığı ile herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

İki ülke arasında ortak rol konseptlerinin ortaya çıkarılması üzerinden benzerlikler ve farklılıklara ulaşmayı amaçlayan bu çalışmada iki ülke için aynı başlıklar altında rol konsepti tanımlamaları yapılmış olsa da rol konseptinin içeriği bağlamında farklılıklar mevcuttur. Dolayısıyla rol konseptinin işlenişi sırasında bu farklılıkların mevcut rol konseptinin işleniş esnasında isimlendirilmesinde bazı düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır.

Bölümün son kısımda iki ülkenin rol setlerinin karşılaştırılarak ve rol setleri ile alakalı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kısımda iki ülkenin birçok rol konseptlerinin içeriği açısından benzerlikler durumu paylaşmasına rağmen daha detaylı yapılacak bir analizin ciddi farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir.

Türk karar alıcılar tarafından yapılan konuşma metinleri genellikle Türkçe ağırlıklı olmakla birlikte İsrail karar alıcılarının yapmış olduğu konuşma metinlerin orijinal dili olan İngilizce metinler tercüme edilerek metine yansıtılmıştır.[1]

2.2.1. Bölgesel İstikrar Destekçisi

Bölgesel İstikrar Destekçisi rol konsepti, Türk ve İsrailli karar alıcıların çevre bölgelerdeki ülkeler ile istikrarlı ve öngörülebilir ilişkiler geliştirilmesi yolu ile bölgesel istikrar ve güveni destekleyen politikalar üretilmesine atıfta bulunmaktadır. Gerek Türkiye gerekse İsrail'de karar alıcılar ülkelerinin bölgesel istikrar ve güvene katkıda bulunmayı amaçladıklarını ifade etmektedirler. Fakat bu rol konseptini oluşturan unsurlara daha detaylı olarak bakıldığında, Türk ve İsrailli politikacıların bu rol konseptinin içeriğini birbirinden farklılaşan dış politika perspektifleri ve muhakeme esasları üzerinden şekillendirdikleri görülmektedir.

Türkiye örneğinde, Dışişleri eski Bakanı Ahmet Davutoğlu 2011 yılında Dördüncü Büyükelçiler Konferansı açılışında yapmış olduğu konuşmada son 30 yıl içerisinde uluslararası alanda büyük depremler yaşandığını ve komşu bölgelerin uzun yıllardır zorlayıcı siyasal süreçler içerisinden geçtiğini ifade etmiştir: 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından kaynaklanan *jeopolitik deprem*, 2001 yılındaki 11 Eylül olaylarından kaynaklanan *güvenlik depremi*, 2010 yılında başlayıp hala devam eden gerek Avrupa'da ki *ekonomik kriz* ve *küresel ekonomik kriz* ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da başlayan halk ayaklanmaları sonrası yaşanan siyasi *deprem*. Davutoğlu'na göre, Soğuk Savaş'ın bitmesi sonrası savaştan *galip* olarak çıkmış olan bir ülke olarak değerlendirilen Türkiye, bu dönemde ciddi dış politika hamleleri ortaya koymuştur. 1991'de Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle birlikte yükselen değer demokratikleşme ve insan hakları olmuş fakat bu konularda 2001 yılına kadar köklü adımlar atılamamasının bir sonucu olarak dünyada demokratik alanda gereken seviyeye ulaşamamak Türkiye adına bir takım olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir (Davutoğlu, 2011b).

[1] Bazı bölümlerde parantez içerisinde aktarılan orijinal dildeki ifadeler, ilgi duyan okuyucuların orijinal metine özgü çevirilerde kolayca iletilemeyen belirli çağrışımları veya anlamları daha kolay anlamalarına olanak sağlaması için metne eklenmiştir. Metin içerisinde italik olarak yazılmış kısımlar aksi belirtilmediği müddetçe sadece *vurgu* amacıyla kullanılmıştır.

Karar alıcılar tarafından, 2001 sonrası iktidara gelen hükümetler tarafından özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin vurgulandığı ve siyasi meşruiyetin temin edilmediği ve özgürlüğün olmadığı yerde istikrar ve güvenliğin kalıcı olmayacağının ifade edildiği görülmektedir (Gül, 2007: 56; Davutoğlu, 2004). Burada 2001 sonrası Türkiye'nin etrafındaki kriz halkalarının anlamlandırılmasında karar alıcıların güvenlikle alakalı bir bakış açısı değişikliğinin egemen olduğunu ifade etmek önemlidir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Türkiye, bir taraftan Soğuk Savaş'tan arta kalan kriz ve sorunlarla meşgul olurken (Aksu, 2017), diğer taraftan da Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalmıştır. Soğuk savaş dönemi dış politikada bekle-*gör* olarak tabir edilen durağan ve içe kapanık bir yaklaşım benimsemiştir. 2001 sonrası, bu yaklaşımın ülkenin dış politika seçeneklerini daralttığı ve güvenlik eksenli bir tutum sergilenmesine sebebiyet verdiğini düşünen karar alıcılar, geleneksel olarak isimlendirilebilecek bu dış politika yaklaşımını terk ederek aktif, barış ve istikrarın yayılması temelli bir dış politika tercih etmişlerdir. Karar alıcılar, belli bir aktör dairesi tarafından nispeten istikrarlı bir şekilde sürdürülen Türk dış politikasının çatışma psikolojisinden uzaklaşarak iş birliği ve diyaloğu ön plana çıkaran bir hüviyet kazanmasına imkân tanımıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 22 Aralık 2003 tarihinde, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada bu yaklaşım değişikliğine atıfta bulunmuştur:

> *"Türkiye, bölgeyi güvenli bir bölge yapma yolunda önemli adımlar atmıştır. […] 'Çevremiz düşmanlarla çevrili' varsayımına dayanan çatışma psikolojisinden hızla çıkarak, 'çevremizle iş birliği ve diyalog ortamının kurucu aktörü psikolojisini benimsemek zorundayız. Büyük ülke ideali, ancak ve ancak böyle bir özgüven psikolojisiyle gerçekleştirilebilir diye düşünüyoruz ve bunun gereklerini yapma gayreti içinde bulunduk son bir yıl içinde."*(Gül, 2007: 56)

Türk karar alıcılar bu yaklaşım ile çevre bölgelerde sürekli olarak devam eden siyasal dönüşüm süreçlerini ikili, bölgesel ve uluslararası girişimler üzerinden yürütmektedirler. Karar alıcıların çatışmaların azaltılması, vizesiz seyahatin yaygınlaştırılması, ticaretin artırılması, bölge ülkeleriyle bankacılık faaliyetlerinin yürütülmesi, telekomünikasyon, inşaat ve güvenlik gibi birçok alanda iş birlikleri

yoluyla bölgesel entegrasyona katkılar sunmaya gayret ettikleri görülmektedir. Türkiye'nin ayrıca Arap/ Filistin ile İsrail halkı, Irak'taki Sünni ve Şiiler gruplar, Afganistan - Pakistan ve Bosna ile Sırbistan arasında arabuluculuk çabalarında bulunduğu görülmektedir (Dinç, 2011: 68). Ortaya konulan bu gayretler, karar alıcıların bölgesel istikrarın teminine katkıda bulunma isteklerinin bir dışa vurumu şeklinde okunmalıdır.

Proaktif ve çok boyutlu bir dış politika icra etmenin bekle-gör anlayışının yerine konulmasındaki önemli sebeplerden biri şüphesiz, Türkiye'nin yakın bölgelerde yaşadığı istikrarsızlık durumlarının kendisini doğrudan etkilemesi olmuştur (Davutoğlu, 2013n; Babacan, 2007b). Türkiye'nin komşu bölgelerinde barış ve güvenliğin artması için aktif bir şekilde gayret etmesinin en önemli sebebi olarak görülen istikrar meselesi karar alıcılar tarafından Türkiye'nin çevre bölgelerdeki en önemli çıkarı olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2012g; Babacan, 2009b).

Karar alıcılar uygulamaya konulan girişimlerin verimliliğinin artırılması için bölgesel ve küresel krizlerin çözümü ve önlenmesinde uyum ve hareketin aynı anda devreye sokulması anlamına gelen *ritmik diplomasi* üzerinden uygulanması gerektiği ifade edilmektedir. *Ritmik diplomasi* aracılığıyla, Türkiye'nin çevre bölgelerde daha barışçıl, müreffeh ve demokratik bir düzenin oluşmasına katkı yapması amaçlanmaktadır.

> *"Hareket olur uyum olmazsa o hareket kaos da çıkarabilir. Gereksiz öne çıkışlar, gereksiz riskler de getirebilir. Ama ritim olur, hareket de olmaz yerinde sayarsanız bir sonuç alamazsınız. Uyum da olacak. Ama mükemmel bir uyum olsun deyip hep uyumu beklerseniz hareket de olmaz. Bizim bu kadar hareketli olmamız, uyumla hareketi birleştirme çabası."* (Sabah, 2009)

Türk karar alıcılar, dış politika açısından getirmiş oldukları zorluklara rağmen çevre bölgelerde yaşanan siyasal geçiş süreçlerini *doğal ve kaçınılmaz* olarak değerlendirmektedir. Yukarıda bahsi geçen Türk dış politikasındaki yaklaşım değişikliğine paralel olarak, çevre bölgelerdeki geçiş süreçleri üç unsur üzerinden şekillenmekte ve uygulanmaktadır: *değişimi anlamlandırmak- nedenlerini anlamak*,

değişime yönelik uygun stratejiler geliştirmek ve *değişime karşı koymak yerine dâhil olmak*. Karar alıcılar, ülkelerinin dış politika uygulamalarında muhafaza etmeye gayret ettiği güçlü yönler zemininde tasarlanan proaktif ve çok boyutlu bir dış politika aracılığıyla çevre bölgelerde yaşanan siyasal geçiş süreçlerinde meydana çıkan zorluklara karşılık vermeyi ve bu şekilde bölgesel (ve dolayısıyla uluslararası) istikrara katkılar sunmayı hedeflemektedirler. Karar alıcıların yaşanan siyasal geçiş süreçlerinde pozisyon almasına rehberlik eden bu güçlü yönler, bütüncül ve ihtiyatlı bir yaklaşıma sahip olunması, istikrarlı ve barışçıl bir iç düzen kurma gayreti ve bölgedeki halklarla bağlantı içerisinde olunması şeklinde ifade edilmektedir (Davutoğlu, 2012: 3-4). Bahsi geçen yaklaşım biçimi, Türkiye'nin çevresinde istikrarın sağlanması konusunda askeri, iktisadi, siyasi, tarihi, coğrafi, kültürel ve insani boyutları hesaba katan çok boyutlu yapıcı müdahalelerde bulunulması gerektiğine işaret etmektedir (Davutoğlu, 2001: 15-65). Çevre bölgelerdeki kriz ve çatışma alanlarının ülkelerine yönelik güvenlik tehdidini çoğaltması nedeniyle bu müdahale çerçevesi içerisinde askeri boyut her ne kadar gerektiğinde devreye sokulabilecek bir faktör olarak değerlendirilse de, karar alıcılar mevcut ve muhtemel tehditlere karşı askeri gücün maksimize edilmesine dayalı bir dış politika yaklaşımı takip etmeyi reddetmektedirler. Karar alıcılar devletlerinin sahip olduğu materyal kapasite ile güç arasındaki bağı kurarken neo-realist güç anlayışındaki değişimi göz ardı etmedikleri görülmektedir. Burada materyal ölçekteki kapasitelerin yanı sıra kültürel ve tarihsel öğelere vurgu yapılmakta ve bu öğelerin devletlerin güç mekanizmalarını etkileyen unsurlar olduğuna dikkat çekilmektedirler (Davutoğlu , 2009: 16).

Karar alıcılara göre yukarıda bahsi geçen unsurlar dışında uluslararası ve ulus-üstü yapılarında bölgesel istikrara katkılarının kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Uluslararası ve ulus-üstü yapıların bölgesel ve uluslararası istikrara yaptıkları katkıların yetersiz olması nedeniyle eleştirel bir bakış açısına sahip karar alıcılara göre, çevre bölgelerdeki savaş, çatışma ve kriz durumlarını önleyebilmek ve bölgesel istikrarı artırmak için mevcut yapıların eklemlenebilir unsurlar ile birlikte tekrardan kurgulanıp etki gücünün artırılmasına gayret edilmelidir (Erdoğan, 2014; Çavuşoğlu, 2017, 2017b, 2017c). Bu kurgulamanın yapılabilmesi için bölgesel ve küresel alanda

çok boyutlu yakınlaşma ve iş birliklerini zorunlu addeden karar alıcılar, sürekli olarak kriz durumları yaşayan yakın bölgelerde gerginliklerin tırmanmasını önlemek amacıyla inisiyatif alarak taraflar arası diplomatik kanallar kurma ve kurulan kanalların açık tutulması gayreti içerisinde olmanın önemini vurgulamaktadırlar (Erdoğan 2014, 2015, 2016h, 2017c; Çavuşoğlu 2014, 2017d).

Türkiye'nin bölgesel vizyonunu oluşturan iki önemli unsur demokratikleşme ve ekonomik kalkınmanın[2] sağlanması meselesidir. Karar alıcılar bu unsurlar üzerinden komşu bölgelerde demokrasiye ve ekonomik refaha dayanan düzenlerin inşa edilmesi amaçlanmıştır (Davutoğlu, 2012b: 4-5) Demokrasi konusu karar alıcılar tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası dizayn edilmeye çalışılan dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin sağlamlaştırıp güçlendirilmeye çalıştığı en temel mesele olarak değerlendirilmektedir. İçinde bulunulan dönemin en temel ilkesi olarak değerlendirilen demokrasi ile alakalı eden Eski Başbakan Davutoğlu şunları kaydetmektedir:

> *"[…]demokrasi, güçlü bir demokrasi birinci şiarımız. Bizim için modern dönemin en vazgeçilmez, en temel değeridir ve bunu koruma zaruretiyle karşı karşıyayız. Demokrasimiz 1950'lerde inşa edilirken, birçok meydan okumalarla da karşı karşıya kalındı. Darbeler yaşandı, geçiş süreçleri yaşandı. Ama 19. yüzyılın başlarına kadar giden oy verme, kendi iradesini siyasete yansıtma gücü ve bu güçten kaynaklanan demokrasi bilinci Türkiye'de hep güçlü bir şekilde yaşadı".*(Davutoğlu, 2014e)

Karar alıcılar tarafından, demokratikleşme ile Türkiye'nin yakın bölgelerde yaşanan siyasal geçiş süreçlerinde pozisyon almasına rehberlik eden güçlü yönlerinden biri olan barışçıl bir iç düzen kurma arasındaki ilişkiye sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Zira barışçıl bir iç düzen kurma bölgesel ve uluslararası istikrara katkıda bulunan yapıcı bir dış politika üretmek açısından önemli görülmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül bu bağlamda, ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarının ardından ortaya çıkan güvenlik kaygılarına bağlı olarak özgürlüklerin daraltıldığı ve daha içe kapanık bir döneme girilmesine rağmen bu yeni

[2] Türkiye'nin bölgesel vizyonunu oluşturan ikinci unsur olan ekonomik kalkınma meselesi, tekrarların önlenmesi açısından *Bölgesel İşbirliği Katılımcısı* rol konsepti içerisinde ele alınmıştır.

dönemdeki Türkiye'nin *güvenlik ve özgürlük arasındaki denge*yi koruyan politikalar ürettiğini ifade etmiştir:

> *"(Bu süreçte) Türkiye,[...]güvenlik konularını bir taraftan dikkatli bir şekilde götürürken, diğer taraftan da özgürlükleri geliştirmiş, reformları ülke içinde yapmaya devam etmiştir. Bu ikisini birleştiren tek ülke olarak dünyada dikkati çeken bir ülke olmuştur.* (Gül, 2007: 56)

> *"11 Eylül sonrasında başta ABD olmak üzere, küresel aktörler, sivil toplum kuruluşları ve akademi camiası güvenlik ağırlıklı bir söyleme yönelmiştir; ancak bunun bir tek istisnası Türkiye'de yaşanmıştır. Bu dönemde, güvenliğini riske etmeden, sürekli demokratikleşme paketleriyle özgürlük alanını genişleten tek ülke Türkiye'dir."* (Davutoğlu, 2004)

Ülkelerinin barışçıl bir iç düzene kavuşması konusunda ciddi adımlar attığını ifade eden karar alıcılar, uygulanan demokratikleşme reformları sayesinde Türkiye'nin iç politik korkularla politikasını şekillendiren bir ülkeden *uluslararası konumu hakkında özgüven sahibi, komşularının ve uluslararası toplumun güvendiği bir ülke*ye dönüştüğünü ifade etmektedirler. Karar alıcılar, Türkiye'nin bölge ülkeleri açısından güvenirliğinin artması ile bölgesel sorunların çözümüne olumlu katkı sağlaması arasında direk bir ilişki kurmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'nin demokratik bir dönüşüm ve reform sürecine devam ederken bölgesiyle bağlarını sağlamlaştırması bölgesel ve küresel düzeyde konumunu güçlendiren ve dolayısıyla bölgesel istikrara olan katkısını kuvvetlendireceğine vurgu yapılmaktadır.

> *"[...]dış politikamızın güçlü yönlerinden biri, bölgemizde ortak bir tarihi paylaştığımız ve ortak bir kaderi paylaşmaya hazır olduğumuz halklarla devam etmekte olan yeniden bağlantı kurma sürecidir... Kısa vadeli siyasi çıkarlar uğruna bizi bölgemizdeki insanların gönüllerinden ve zihinlerinden uzaklaştıracak adımlar atmayacağız... Türkiye, komşularıyla bağlarını artırarak küresel düzeyde sorumlu bir ülke olma rolünü oynayabileceği çok daha iyi bir konuma sahip olacaktır."*(Davutoğlu, 2012: 4).

Güç kavramının karar alıcılar tarafından kapsamının genişletilerek tanımlanmasının bir sonucu olarak güç kullanım araçlarının profili de değişmekte,

askeri yöntem ve müdahale imkânlarının mevcut olmasına rağmen diplomasi ve arabuluculuğa yapılan vurgunun artırılarak bu araçları ön plana çıkaran bir dış politika üslubunun tercih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, bölgesel ve küresel alanda krizlerin çözümü ve önlenmesinde aktif olunması gerektiği ifade eden karar alıcılar Türkiye'yi uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak görmekte ve bölgesel ve uluslararası meselelerin çözümüne katkılar sunmayı hedeflemektedirler (Babacan, 2007b). *Enhancing Peace through Mediation* temasıyla 24-25 Şubat 2012 tarihinde düzenlenen III. İstanbul Arabuluculuk Konferansı'nda konuşan dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Orta Doğu'da gelişen olaylar neticesinde devletlerarası sorunların yerine devletlerin iç sorunlarının gündeme geldiğini ve bunların da arabuluculuk gerektirdiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak karar alıcılar, Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında çok taraflı arabuluculuk konusunda diplomasinin tüm araçlarını kullanarak tarafları bir araya getirecek uzlaşmalar kurmaya gayret etmeye, güven artırıcı tedbirlerle çatışma içinde olan ülkeler arasındaki farklılıkların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda karar alıcıların birçok farklı bölgeden politikacıları ve yetkililerle bir araya getirmeye, çeşitli coğrafyalarda önlenememiş çatışmaların çözümüne yönelik platformların oluşturulmasında *kolaylaştırıcı bir rol* oynamaya ve barış bilincini kuvvetlendirecek faaliyetlere vurgu yaptıkları görülmektedir (Babacan, 2007b; Davutoğlu, 2009). Karar alıcılar barış bilincinin daha kapsamlı bir şekilde inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekmekte, küresel anlamda bir barışın ortaya konulabilmesi ve ülkelerinin barış zemininde varlığını devam ettirebilmesi için farklı bölgelerdeki çatışma durumlarının sona ermesi gerektiğini ifade etmektedirler.

> *"Bölgemiz huzura ermeden Türkiye'nin huzurunun olamayacağını gayet iyi biliyoruz. Dünyanın bir tarafı kan revan içindeyken, küresel barış iddiasının ancak bir ham hayal olduğunun farkındayız. Somali'nin açlık sorunu çözülmeden, Orta Afrika'da iç savaş bitmeden, Asya'da istikrar sağlanmadan Avrupa'nın refah içinde yaşamayacağını gayet iyi biliyoruz, gayet iyi görüyoruz […]."* (Erdoğan, 2016b)

Bu arabuluculuk ve uzlaşma politikalarında Türk karar alıcılar bilhassa uluslararası örgütlerin ve bölgesel inisiyatiflerin sürece katılımını ve bu ittifakların sadece tehditler karşısında değil, kimlik, kültür ve tarih gibi ortak değerler ile de

oluşması gerektiğini ifade etmektedirler. Uluslararası örgütleri uluslararası barış ve istikrar açısından önemli bir diplomatik araç olarak değerlendiren karar alıcılar çevre uluslararası örgütlerle gerek doğrudan üyelik gerek stratejik diyalog ortaklığı gerekse gözlemci statüsü ile bir şekilde ilişki içerisinde olmak gerektiğinin altını çizmektedirler (Davutoğlu, 2012a). Karşılıklı bağımlılıkların giderek arttığı küreselleşme sürecinin de etkisi ile daha aktif hale gelen uluslararası örgütler (Babacan, 2008g) dış politikaya esneklik ve kuvvet kazandıran stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2004: 224-225). Uluslararası alanda yaşanan gelişmelere yönelik olarak uluslararası örgütler nezdinde girişimlerde bulunulması ve konu ile alakalı kamuoyunun ilgisinin sağlanması yahut çoğaltılması önem arz etmektedir. Karar alıcılar ayrıca, uluslararası örgütlerin yaşayan organizmalar oldukları ve değişen şartlara paralel olarak uyum sağlaması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar (Davutoğlu, 2010c). Uluslararası örgütlerin yanı sıra, ayrıca, yeni tehdit ve risklere karşı korunmak ve getireceği fırsatlardan faydalanmak üzere bölgesel örgütlenmelerle de birlikte çalışılması yahut (gerektiği durumlarda) bu tarz bir örgütlenmenin oluşmasına öncülük edilmesi gerekmektedir. Karar alıcılara göre, bölgesel istikrarın artması için bölge ülkelerinin bölgesel sorunlarla alakalı oluşturulan bu mekanizmalara dâhil edilmeleri ve bunun yanı sıra bu mekanizma içerisinde etkin bir rol oynama imkânına sahip olmaları önem arz etmektedir (Babacan, 2009c; Davutoğlu, 2013c, 2013d). "Tepeden inme çözümlerin […] bölgeye fayda getirmeyeceği […] ve kalıcı olmayacağı […]" (Babacan, 2009d) ifade eden karar alıcılar bu bağlamda çok taraflı bölgesel kurumların derinleşmesi ve genişletilmesini bir zorunluluk olarak görmektedirler. Bu yolla elde edilecek bölgesel bütünleşmenin bölgedeki istikrar ve bütünleşmeye zarar verecek eğilimlerin engellenmesi yahut zayıflatılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Davutoğlu, 2012a).

İsrail örneğinde ise, İsrailli karar alıcılar kuruluş yıllarından itibaren territoryal derinlik, demografi, bölgesel ve uluslararası meşruiyet unsurlarını öncelemişlerdir. Bu konuların hepsini kapsayan en temel mesele, karar alıcılar tarafından Yahudi ve demokrasi (Netanyahu 2009a, 2011, 2012, 2015b, 2016g, 2016j, 2017d, 2017e) özelliklerine vurgu yapılan devletin varlığının nasıl devam ettireceği konusu

olmuştur. Hasson'a göre devletin varlığının devamı konusunda toprak ve sınırlar ile alakalı meselelerde nasıl bir yaklaşım benimseneceği sorusu ön plana çıkarken, bahsedilen hedeflere hangi yöntemlerle ulaşılacağı konusunda müzakere ve anlaşmalarla mı, yoksa çatışma ve rekabetle mi olacağı sorusu ön plana çıkmıştır (Hasson, 2013: 7). İsrail'in yaşamış olduğu bu jeopolitik çıkmazlar bilhassa 1967 savaşı sonrası İsrail'in Batı Şeria'yı, Golan tepelerini ve Sina yarımadasını kontrol altına alması ile tesirini artırsa da kurulduğu yıl olan 1948 yılından beri İsrail'e eşlik etmektedir.

Türk karar alıcıların donmuş çatışmalar ve mezhepsel gerilimlerle kuşatma altında olan bölgede yaşanacak yeni gelişmelerin dış politika açısından yeni zorluklar getirme ihtimaline rağmen ilerleyen zamanlarda bölgesel istikrara katkıda bulunacağı düşüncesi ile bu tarz geçiş süreçlerine olumlu bakarken, İsrailli karar alıcıların bölgede yeni durumların ortaya çıkmasına şüphe ile baktıkları görülmektedir. Karar alıcılar tarafından, Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasına hâkim olan bekle-gör yaklaşımına benzer bir bakış açısı ile gözlemlenen gelişmeler getireceği avantajlar ve dezavantajlar nedeniyle pasif bir yöntem ile takip edilmektedir.

Türk karar alıcılar ortaya çıkan yeni durumlardan çıkabilecek dezavantajları yönlendirebilme yetisini kendilerinde görüyor iken, İsrail başbakanı Netanyahu tarafından böyle bir yorumlamada bulunan bölge ülkelerinin 'poliyannacı bir bakış açısına' sahip olduklarını ifade etmiştir:

> *" Liberal demokratik güçlerin Arap dünyasını ele geçirmesi konusunda herkes Poliyannacı bir bakış açısına sahipti… Kim haklı çıktı? Bu ortamda uyanık ve yenliklere açık olmak zorundasınız. Ortaya çıkan bu değişim, Orta Doğu'yu tehdit eden üç İslamcı terörizm kaynağının yeniden düzenlenmesi anlamına geliyor: Bunlardan birincisi Mısır'da Müslüman Kardeşler'in liderliği; ikincisini El-Kaide'nin çeşitli şube ve dalları ve Jahbat El-Nusra ve IŞİD de dâhil olmak üzere kendi dalları; Üçüncüsü Şiiler, İran tarafından yönetilen radikal Şiiler ve onun Hizbullah vekâletleri. "*
> (The Jerusalem Post, 2014)

Karar alıcıların yaşanan gelişmelere İsrail açısından getirdiği ve getireceği zorluklar nedeniyle yaşanan değişikliklere yeni ve ezber bozan bir üslup ile

yaklaşmak yerine kuşku ile yaklaştıkları görülmektedir. İsrailli karar alıcıların *sürece karşı dikkatli olmayı* tercih etmelerinin bir sonucu olarak Türk karar alıcılar ile karşılaştırıldığında yenilikçi bir tutum yerine İsrail dış politikasında uzun zamandır etkili olan *mevcut durumun muhafazası*na dayanan bir tutum benimsedikleri görülmektedir.

> *"İsrail'in başbakanı olarak, Yahudi devletinin geleceğini sadece düşünceyle riske edemem. Liderler gerçekliği olduğu gibi görmek zorundadırlar, olması gerektiği gibi değil. Geleceği şekillendirmek için elimizden gelenin en iyisini yapmak zorundayız, ancak bugünün tehlikelerini atlamak istemiyoruz… İsrail'in etrafındaki dünya kesinlikle daha tehlikeli hale geliyor. Militan İslam Lübnan ve Gazze'yi ele geçirdi ve İsrail ve Mısır ile İsrail ve Ürdün arasındaki barış antlaşmalarını parçalamaya kararlı. Ve (militan İslam) benzer şekilde Yahudilere ve İsrail'e karşı, Amerika'ya ve Batı'ya karşı birçok Arap zihnini zehirledi.(Militan İslam)İsrail politikalarına karşı değil, İsrail'in varlığına karşıdır*." (Netanyahu, 2011b)

Bazı siyaset bilimciler tarafından dış politikanın kurgulanmasında *kavramsal ve kültürel başarısızlıkla*rın bir sonucu olarak değerlendirilen bu durum, Jeol Peters tarafından dış politika yönelimi konusunda herhangi bir kamuoyu tartışması yapılmamasına ve karar alıcıların İsrail'in dünyada nasıl bir rol oynayacağı konusunda stratejik bir vizyona sahip olmamasına bağlanmaktadır. Ancak barış içerisinde olunması durumunda ortaya çıkabilecek bu tartışma zemininin, İsrail'in barış içerisinde yaşama durumuna henüz erişememiş olması nedeniyle oluşamadığını ifade eden Peters, bu durumun bir sonucu olarak İsrail dış politikasının doğası ile alakalı tartışmasız ortak bir anlatı geliştiğini ifade etmektedir. Bu anlatıya göre İsrail kendisini düşmanlarla çevrili ve sürekli olarak tehdit ve tehlike altında görmektedir.

Bölgenin yaşadığı karmaşık durumun İsrail'deki siyasi gerçeklik ile birleşmesinin bir sonucu olarak karar alıcıların bölgesel istikrarın tamamına odaklanan bir siyaset üslubu geliştirmedikleri görülmektedir. Bu anlamda en dikkat çeken husus Arap/Filistin-İsrail anlaşmazlığı bağlamındaki ifadelerdir. Geçmiş dönemlerde farklı kesimler tarafından bölgedeki istikrarsızlık durumunun temel kaynağı olarak öne sürülen İsrail-Arap/Filistin anlaşmazlığında yaşanan tıkanıklıklar

İsrail tarafından genellikle bölgedeki istikrarsızlık durumu ile ilişkilendirilmektedir (Lovatt ve Coşkun, 2016: 2). Arap Baharı sürecinin başlaması ile beraber, İsrailli karar alıcıların Filistin meselesinin çözülememiş olmasının bölgedeki istikrarsızlık ve kargaşa durumunun temel sebebi olduğuna dair var olan tezleri daha sık yanlışladıkları görülmektedir. Arap Bahar'ının başlaması sonrası Suriye, Irak, Libya ve Yemen'de devam eden çatışmalar gerek bölgesel gerek uluslararası alanda liderlerin gündemlerini meşgul etmekle beraber, İsrailli karar alıcılar Filistin meselesinin Orta Doğu'da ki istikrarın sağlanmasın konusunda sahip olduğu stratejik önemin zayıfladığını ifade etmektedirler. İsrailli yetkililer, bölgenin ciddi güvenlik sorunları ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde Soğuk Savaşın bitmesi sonrası başlayan ve bugün artık çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiş (Arı, 2015; İzol ve Öztürk, 2016; Davutoğlu vd., 2003) İsrail-Filistin barışına odaklanmanın orantısız bir şekilde İsrail'e yüklenmek olduğunu ifade etmektedirler. İsrailli yetkililere göre mevcut bölgesel durum Filistin sorununun çözümüne katkıda bulunabilme potansiyeline sahiptir, fakat bu sağlanırken İsrail'in güvenliğini tehdit eden tavizlerin verilmemesi gerekmektedir.

İsrail'in bölgede mevcut kapasitelerini kullanacak kapsamlı bir etki alanına sahip olmamasının bir sonucu olarak *bölgesel istikrarı destekleyen* bir rol konsepti yerine *istikrar merkezleri kuran* rol konseptini benimsediği görülmektedir.

> *"Dünya ve Ortadoğu kargaşa içerisinde. Ve biz bu istikrarsız bölgede istikrar merkezleri (centers of stability) yaratıyoruz. Bunu yakın komşularımızla ve Yunanistan ve Kıbrıs'la yapıyoruz. Bunu Rusya ile yapıyoruz. Bunu Türkiye ile de yapıyoruz."* (Netanyahu, 2016).

Bu bağlamda Filistin sorununun çözümünün arka plana itilerek bölge ülkeleri ve İsrail arasında gayri resmi bir normalleşme sürecine gidildiği görülmektedir. İsrail'i resmi olarak tanımayan Arap ülkelerinin anlaşmazlık durumlarının devam etmesine rağmen İsrail ile kısa bir zaman içerisinde terörizme karşı mücadele, ticaret ve enerji konusunda yakınlaştıkları görülmektedir. Karar alıcılar, yeni gelişmelerin bölgede istikrar merkezleri kurma konusunda anlamlı imkânları beraberinde

getirdiğini ifade etmektedirler. Başbakan Netanyahu'nun terörizm, radikal İslam ve İran'a karşı İsrail'in Arap hükümetlerinin doğal ortağı olduğunu tekrar tekrar ifade etmektedir (Netanyahu 2017g, 2017h; Israel National News, 2016; Haaretz, 2016b).

İsrail Başbakanı Netanyahu'nun yapmış olduğu açıklamalarda Orta Doğu'daki güçlerin yeniden şekillendiği bir dönemde yaşana gelişmelerin 'İsrail için yeni olanakları beraberinde getirecek olası bir diplomatik ufuk' olarak değerlendirmiştir. Netanyahu bölgedeki zorluklar konusunda giderek artan bir şekilde ortak bir tanımlama yapılmasının bölge ülkelerinin bölgesel istikrara olan katkılarını artırma ve barışın yükünü taşıma konusunda yakınlaşma ihtimalini barındırdığını ifade etmiştir (The Jerusalem Post, 2014). Orta Doğu, Asya ve Afrika'da ki devletlerle olan gelişen ilişkilere işaret eden İsrailli liderler, Filistin meselesinin çözümünün İsrail'in tanınması ve normalleşme sürecine girilmesi açısından Müslüman dünyasında bile artık bir ön koşul olmadığını iddia etmektedirler. İsrail yetkililerinin dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman ve Arap ülkeler ile ikili ilişkilerin önünde bilhassa diplomatik ilişkiler kurulması açısından bu zaman kadar engel teşkil eden nedenlerin eskimiş olduğuna atıfla diplomatik ilişkilerin geliştirmesine dair beyanatları bulunmaktadır (Times of Israel, 2017; The Jerusalem Post, 2017; Middle East Eye, 2017; Haaretz, 2017c).

Bu arka plan ile İsrailli karar alıcıların Filistin meselesinin çözümüne dair ciddi adımlar atma konusunda söylem boyutunda kalmak üzere Arap ülkeleri ile ilişkiler geliştirmeyi amaçladıkları ve buna yönelik politikalar geliştirdiklerini gözlemlemek mümkündür. Mevcut durumda Arap ülkeleriyle ilişkiler bağlamında İsrail'i Filistin meselesini çözmesi konusunda teşvik etme potansiyeli olan faktörler zayıflamış gözükmektedir. Filistin meselesinin çözümsüzlüğüne rağmen yakın bölgelerdeki Müslüman ve Arap ülkelerle ilişkiler geliştirebilme imkânına sahip olması İsrail'in Filistin meselesinde maksimalist ve otarşik bir çizgi takip etmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. İsrail tarafından Filistinlilere karşı yapılan uygulamalar İsrail ile bölge ülkeleri arasında ilişkilerin gelgitler yaşamasına sebebiyet verse de, ilişkilerin kısa zaman içerisinde tekrardan toparlandığını gözlemlemek mümkündür (Inbar, 2013). İsrail eski savunma bakanı Ya'alon "kapalı odalar"da yapılan konuşmalarla birlikte

ortak tehditlere atfen açık konuşma kanallarına sahip olduklarını ve bu görüşme zemininin sadece Ürdün ve Mısır ile değil Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri ile sağlandığını ifade etmektedir (Times of Israel, 2016).

İsrail'in Filistin'e dönük olarak uygulanan son dönemlerdeki politikalarını kapsamlı bir bakış açısından uzaklaştırıp altyapı, güvenlik, ekonomi ve yönetim gibi bir dizi teknik meseleye indirgediği görülmektedir. Taraflar arasındaki siyasi ilişkilerin ortak bir paydada buluşturulmasının bir kenara bırakılarak ilişkilerin kısa vadede iyileştirilmesine imkân tanıyan konulara yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu indirgemeci yaklaşım İsrail'in Filistin meselesinde politik bağlamdan uzaklaşmasına ve bölgede ve uluslararası alandaki partnerlerinin İsrail'le olan angajmanlarında iç siyasette kullanabilecekleri siyasi sermayemeler kazanmasına sebebiyet vermektedir (Lovatt ve Coşkun, 2016: 4).

Başbakan Netanyahu yapmış olduğu konuşmalarda Filistin-İsrail arasındaki mevcut bölgesel modelin devam edeceğinin sinyallerini vermekle beraber, İsrail ve Arap ülkeleri arasında çıkarlar konusunda bir anlaşma zemininin ortaya çıkması İsrailli yetkililer tarafından bölgenin yüzünü değiştirecek tarihsel bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu inanç, son zamanlarda Suudi Arabistan heyeti ve Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Shoukry tarafından bölgesel barış umutlarını görüşmek üzere İsrail'e yapılan ziyaret (Reuters, 2016) ile güçlenmiş olsa da barış konusunda tarafların önceki dönemlerden farklı ve barışın temini açısından gerekli görülen açıklama ve yaklaşımlarda bulunmadıklarını gözlemlemek mümkündür. Çalışma kapsamı içerisinde İsrail tarafından bu konuda yapılan en net açıklama İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Suudi Arabistan ve Mısır heyetinin ziyaretleri sonra Arap Barış İnsiyatifi'nin "Filistinlilerle yapıcı müzakereleri canlandırmaya yardımcı olabilecek olumlu unsurları içerdiğini" ifade etmesi olmuştur. Netanyahu bölgede son dönemlerde- Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'da yaşanan kalkışmalar- sonrası yaşanan dramatik değişiklikler nedeniyle Arap devletlerinin plan üzerinde değişiklikler yapmasını konusunda müzakerelere açık olduğunu ifade etmiştir. Netanyahu tarafından yapılan açıklamalarda dikkat çeken husus, Filistinlilerin taviz vermek istemediği İsrail'in sınırlarını ve Yahudi karakteri konusunda Arap

devletlerini taviz vermeye itme arzusudur. Bölge yaşanan dönüşümün, Filistin tarafı ile kalıcı bir barış anlaşmasına fırsatlar sunabileceğini belirten Başbakan Netanyahu, normalleşmenin Filistinlilerle yapılacak barış anlaşmasının bir sonucu olması fikrine aksi yönde bir yaklaşım ile aktarmaktadır (Reuters, 2016b; Haaretz, 2016c; The Times of Israel, 2016b.)

İsrailli yetkililer, bölgenin ciddi güvenlik sorunları ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde Soğuk Savaş'ın bitmesi sonrası başlayan ve bugün artık çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiş İsrail-Filistin ihtilafına odaklanmanın orantısız bir şekilde İsrail'e yüklenmek olduğunu ifade etmektedirler. İsrailli yetkililer tarafından mevcut bölgesel durum Filistin sorununun çözümüne katkıda bulunabilecek fakat diğer taraftan İsrail'in güvenliğini tehdit edeceğini düşündükleri adımları atmaya sıcak bakmamaktadırlar.

Türk ve İsrail karar alıcılarının kendi bölgelerini istikrara kavuşturmayı amaçlayan benzer açıklamalara sahip olmakla birlikte rol konseptlerinin içeriğine bakıldığında iki ülkenin birbirinden farklılık arz eden yaklaşım tarzları dikkat çekmektedir. İsrailli politikacılar Türk mevkidaşları ile karşılaştırıldığında, çevre bölgelerle çok boyutlu iş birliği ve entegrasyonu mümkün kılacak bir güvenlik düzenin oluşturulmasına *aktif bir şekilde* katkıda bulunmak gibi bir hedef belirtmemektedirler. Türk karar alıcıların mevcut ittifak ilişkileri açısından riskler içermesine rağmen belirlenen dış politika çizgisine paralel adımlar atmakta fazla endişelenmedikleri görülmekte iken, İsrailli karar alıcılar mevcut güvenlik ilişkileri içerisinde en değerli müttefikleri olarak addettikleri ABD ile olan ittifak ilişkilerindeki değişmez alanları korumaya ve riske atmamayı tercih etmektedirler. İsrail karar alıcılar muhtemel bölgesel güvenlik iş birliklerini ikincil ve tamamlayıcı olarak değerlendirmekte ve atılan bu adımların ABD ve İsrail arasındaki güvenlik aranjmanları destekleyen ve besleyen bir nitelik taşımasına önem vermektedirler.

2.2.2. Bölgesel İşbirliği Katılımcısı

Bu rol konsepti, Türkiye ve İsrail'in bölgesel iş birliklerine katılım konusundaki pozisyonları ile alakalı ifadelerine atıfta bulunmaktadır. Her iki ülkedeki karar alıcılar yapmış oldukları konuşmalarda, bölgesel ve uluslararası

konularda iş birliği temelli bir dış politika yürütmeyi amaçladıklarını, bölge ülkeleri arasında iş birliğinin aktif bir şekilde genişletilmesi ve yoğunlaştırması gerektiğini ifade etmektedirler. Her iki ülkede bu konuda var olan ihtiyaç konusunda hem fikir iken, iş birliği yapılmak istenilen alanlar ve iş birliğini karakterize eden unsurlarda iki ülkenin birbirinden farklılaşan öncelikleri bulunmaktadır.

Türkiye örneğinde, karar alıcılar bölgesel iş birliğine katkıda bulunmayı önemli bir *dış politika unsuru* olarak görmektedirler. Ekonomik ve kültürel bağlaçlar üzerinden geliştirilen iş birliklerinin uzun süreli diyalog ve iş birliğini geliştireceği düşünülmektedir. Politika yapıcılar Türkiye'nin bölgesel iş birliği ve entegrasyonu ilerletme ve teşvik etmede önde giden bir rol oynaması konusunda kendilerini sorumlu görmektedirler. Karar alıcılara göre çevre bölgelerdeki devletlerle çok boyutlu ve kapsamlı iş birlikleri oluşturulmalı ve bu konuda karşılıklı taahhütlerde bulunulması gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısının getirdiği kısıtlamaların sonuçlarından biri olarak geçmişte Türk karar alıcıların öncelikli çıkar tanımlamalarının dışında tutulan yakın çevrelerle güçlü ekonomik ve siyasi bağlantılar kurulması ve bölgenin birbirine entegre olmasına teşvik edilmesi gerekmektedir. Önceki dönemlerde kimlik odaklı argümanlar nedeniyle arka plana itilen bölgenin birbirine entegre olması için gayret edilmesini bir yükümlülük ve aynı zamanda bilinçli ve rasyonel bir tercih olarak ifade edilmektedir. Karar alıcılar yakın bölgelerde istikrarlı ve kooperatif bir bölgesel ortamın inşa edilmesinde Türkiye'nin önemli bir rol oynayabilme kapasitesine vurgu yapmakta ve bir *barış düzeni* inşa etmeyi hedeflediklerini ifade etmektedirler.

Türkiye'nin kurulduğu yıllardan itibaren ilke olarak benimsediği *yurtta barış dünyada barış* ile uyuşan bu tutumun dış politika amaçlarının ve ilkelerinin ortaya konulmasında etkili olduğu görülmektedir (Canbolat, 2009: 232). Çalışma kapsamı içerisinde yapılan dış politika tercihlerinin salt çıkar amaçlı kurgulanmadığı ve bahsi geçen yaklaşımlara uygun olduğu dikkat çekmektedir. Bölgesel barışın temininde çok boyutlu iş birliği konusunun Türkiye tarafından kurgulanan barış düzeni kavramsallaştırması içerisinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye'nin bir barış düzeni inşa etmek bağlamında etkin bir güce sahip olduğunu ifade eden karar

alıcılar bu iddialarını tarihi, kimlik ve demokrasi ve ekonomik ilerleme ile alakalı argümanlara dayandırılmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 2012 yılında TBMM Genel Kurulu'nda Suriye'deki olaylar hakkında yaptığı konuşmada, bu barış düzenine vurgu yaparak Türkiye'nin bölgede dikta rejimlerle değil "seçme seçilme, fikir özgürlüğü gibi ilkeler ve temel haklar adına ayağa kalkan" (Davutoğlu, 2011b) kardeş halklarla kucaklaştığına vurgu yapmıştır. Aynı zamanda " yeni Orta Doğu iddiasının temelinin etnik ve meslek farklılıklarına dayalı değil kardeşliğe" dayandığını (Davutoğlu, 2012c) ve bu düzeninin öncülüğünü Türkiye'nin yapacağını ifade etmiştir (Davutoğlu, 2012c). Karar alıcılar, bir zamanlar çok uluslu ve geniş topraklar üzerinde hüküm süren bir imparatorluk olan Osmanlı Devletinin mirasına sahip olduklarına vurgu yaparak ülkelerinin farklı kimliklerle donatıldığını ifade etmektedirler. Bu bağlamda, *Türkiye'nin kendi coğrafyasından ve kendi tarihinden gelen temel dinamiklerini göz önünde bulundur*an bir ülke olduğu (Davutoğlu, 2013e) sıklıkla hatırlatmaktadırlar. Türkiye'nin hâlihazırda tekrar edilen batılı kimliğine yapılan vurguyu bu zamana kadar yeterince önem atfedilmeyen diğer kimlikleri ile dengelemek istediklerini ifade eden karar alıcılar, kimlik faktörünün Türkiye'nin çok yönlü ve dengeli bir dış politika inşa etmeye gayretindeki temel motivasyonlarından biri olarak değerlendirmektedirler. Ülkelerinin sahip olduğu kimliğin bölünebilir bir unsur olmadığını savunan bir yaklaşımla ortak bir insanlık kimliğine vurgu yapılmakta ve bu durumun yoksunluğunun bölgenin bütünleşmesi ve iş birliği içerisinde olmasının önünde engel teşkil ettiği vurgulanmaktadır:

> *"Kadimden moderniteye geçerken maalesef Avrupa'daki feodal beylikleri bir araya getirerek ulus devleti kuran ulusal kimlik süreci, bizde de doğal olarak belli kimlikler oluşturdu. Ama Avrupa'yı bütünleştiren bu kimlikler, bizi parçalamaya başladı. Ve yan yana yaşadığımız komşumuza yabancılaşmaya başladık. Etnik kimlikle yabancılaştık, dini kimlikle yabancılaştık, mezhebi kimlikle yabancılaştık."* (Davutoğlu, 2012h)

> *"Şimdi sormamız gereken, son iki yüzyıldır gittikçe parçalanan, parçalandıkça daha küçük kimliklere inen ve İbn-i Haldun'un tabiriyle asabiyesi daralan bu coğrafyayı tekrar nasıl bütünleştireceğiz?"* (Davutoğlu, 2012h)

Karar alıcılar bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin ilerletilmesinin bir sonucu olarak artan ticaret hacimlerinin ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı ve derinliği artıracağını ve bu durumun bir sonucu olarak ülkelerin sorunlarını daha kolay çözecekleri ve çatışma temelli politikalardan uzaklaşacaklarını ifade etmektedirler. Bu yaklaşım ayrıca uluslararası barışın ilerletilmesi, sürdürülebilir barışın inşa edilmesi ve bölgesel istikrarın sağlanmasının temel koşullarından biri olarak görülmektedir (Davutoğlu, 2010: 13, Babacan 2007, 2009c) .

İsrail örneğinde, İsrailli karar alıcılar Türk karar alıcılara benzer bir şekilde bölgesel diyalog ve iş birliklerinin barış ve istikrarın sağlanması önemli bir işleve sahip olduğunu düşünmektedirler. Fakat bu durumun Türk karar alıcılar kadar temel bir işleve sahip olduğunu ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmemektedirler. İsrailli karar alıcılar bölgesel diyalog ve iş birliğinin bölgedeki tüm devlet ve devlet dışı aktörlerle sağlanamayacağı inancının bir ifadesi olarak diyalog ve iş birliklerinin ancak bu potansiyele sahip *Ilımlı Arap devletleri* (Netanyahu, 2016c) ile mümkün olacağını ifade etmektedirler. *Ilımlı Arap Devletleri* kavramının tercih edilmesi şüphesiz İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin geçmişi ile birebir alakalıdır. İsrail imzalamış olduğu barış ve güvenlik koordinasyonu anlaşmaları nedeniyle inişli çıkışlı da olsa Mısır (1979) ve Ürdün (1994) ile diplomatik ilişkiler yürütme zemine sahip iken bölgedeki birçok devlet ile resmi ilişkiler yürütme zemininden uzaktır. Bu durum ayrıca, Türk karar alıcılar ile karşılaştırıldığında İsrailli karar alıcıların kendilerine daha 'pasif' bir rol biçmelerinin arkasındaki sebeplerden biri olarak değerlendirilebilir. İsrailli karar alıcıların yapmış oldukları siyasi konuşmalarda bölgesel entegrasyona katkı sağlayacak çok taraflı iş birliklerine yönelik teklif ve fikir beyanatları yerine konu temelli ve ikili iş birliklerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Bahsi geçen konu temelli ve ikili bölgesel iş birliği potansiyelleri içerisinde ise öncelikli olarak ekonomik iş birliklerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. İsrail'in içerisinde bulunduğu bölge, ekonomik entegrasyon açısından düşük bir profil sergileyen ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) , Arap Birliği gibi çoğunluğu Arap ülkelerden oluşan organizasyonlar üzerinden ekonomik olarak örgütleşen bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Halliday'a göre bölgenin sahip olduğu ekonomik ve siyasi şartların, bölgenin coğrafi

olarak bir parçası olan İsrail'in bölgedeki ilişki ve temas ağlarına etkisi olduğu bir gerçektir (Halliday, 2005: 261-76). Fakat bu etkinin kendisini siyasi alanda daha fazla göstererek ekonomik alanda daha zayıf kaldığı görülmektedir. 22 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesini bünyesinde barındıran Arap Ligi, İsrail devleti kurulduğundan beri İsrail menşeli ürünler ve İsrail şirketlerine karşı resmi bir boykot uygulamaktadır. 3 katmanı bulunan boykot, birinci katmanda Arap Ligi üyesi ülkelerin İsrail hükümeti ve vatandaşları ile alış-satış ve herhangi bir ticari faaliyette bulunmasını yasaklamaktadır. İkinci ve üçüncü katman boykotun kapsamını biraz daha genişletmekte Arap Ligi üyesi ülkelerin İsrail ile iş yapan uluslararası firmalar ve bu firmalarla iş yapan firmalarla ticari faaliyette bulunmayı yasaklamaktadır. Uygulanan boykotun İsrail ekonomisi üzerinde ekonomik anlamda kapsamlı bir etkisi bulunmadığını ifade eden Weiss, boykotun daha ziyade sembolik anlam içerdiğini ifade etmektedir. ABD hükümetleri tarafından boykotun sona erdirilmesine dair sıklıkla talepte bulunulmasına rağmen birçok Arap Birliği üyesi boykot uygulamasını desteklemeye devam etmektedir (Weiss, 2017: Summary).

Çalışma kapsamı içerisinde iktidara gelen hükümetlerin İsrail'in askeri ve ekonomik imkânlarını göz önünde bulundurarak ülkelerinin güçlü yönlerini ön plana çıkardıkları ve ekonomi alanının güvenlik konseptleri ve politikalarının belirlenmesi konusunda önemli bir faktör oluşturduğu görülmektedir. Ekonomi alanının bölgedeki ülkelerle olan ilişkiler bağlamında güçlü kalmasının en önemli sebebi, devam eden siyasi boykota rağmen İsrail İş Dünyası ile Arap ve İslam ülkelerindeki girişimciler arasındaki ticari temas imkânının sürdürülmesi olmuştur (Hofmann, 2008: 189). 1995-1996 yılları arasında başbakanlık yapan Shimon Peres ekonomi ile İsrail'in siyasi açıdan bölgesel entegrasyonu arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. Fakat bu ilişkinin halefi Netanyahu tarafından 1996-1999 yılları arasında arka plana itildiği görülmektedir. Bu dönemde Netanyahu'nun daha önceki politikacılar ile karşılaştırıldığında, Mısır ve Ürdün dışında bölgedeki diğer devletler ile diplomatik ilişkilerin başlaması için barış görüşmelerinin ilerletilmesinin İsrail ekonomisinin iyiye gitmesi arasında direk bir ilişki olduğu fikrine katılmamaktadır. İsrail'in ekonomik gücünü bölgedeki pozisyonunun temel gücü olarak değerlendiren Netanyahu'nun, siyasi istikrarın ekonomik gelişmelerdeki belirleyici rolünü uzun

vadede önemli bulmadığı görülmektedir. Bu dönemde karar alıcıların bölgesel gelişmelerden çok iç politika meselelerine yoğunlaştığı ve bölgedeki iş birliği sorunlarına rağmen ekonomik ve teknolojik kapasiteler marifeti ile ülkenin yatırım açısından cazip hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda barış bölgesel ekonomik iş birlikleri açısından mutlaka ihtiyaç duyulan bir şey olarak değerlendirilmemektedir:

> *"Serbest piyasa olmadan barış büyüyemez. Ancak barış olmadan serbest pazarların büyümesi mümkündür."* (The Jerusalem Post, 1999)

Netanyahu sonrası iktidara gelen Barak döneminde (1999-2001), askeri gücü ön plana çıkaran bir güvenlik konseptinin oluşturulduğu ve Netanyahu dönemine benzer bir şekilde ekonomi konusundaki iş birliğinin elde edilen siyasi pozisyonlara bağlı bir değişken olarak algılandığı görülmektedir. 2006 yılında Başbakan seçilen Olmert işgal altındaki Batı Şeria'daki Filistin topraklarından tek taraflı çekilmeyi destekleyerek İsrail'i gerek bölgesel gerekse uluslararası alanda boykot görmesini engellemek istemiştir (Olmert, 2008b).

> *"İsrail tarafından yürütülen barış görüşmeleri ve diplomatik süreçler, aynı zamanda ülkenin ekonomik istikrarına katkıda bulunmaktadır. Benim hükümetim zamanında İsrail ile iş birliğinin dünyayı daha iyi yaşanan bir yer haline getirdiği bir uluslararası çevre meydana getirilmiştir. İsrail'in gelecekteki güvenliği bu ya da bunun ötesindeki bir durum tarafından değil, stratejik güç ve ekonomik güvenliği üzerinden belirlenecektir. Bu durumu ise bütün komşularımızla barış görüşmeleri yaparak başarabiliriz."* (Olmert, 2008)

2009 yılında tekrardan iktidara gelen ve halen iktidarda olan Netanyahu'nun ilk başbakan olduğu döneminden farklı olarak güvenlik, çevre ülkelerle kurulan ekonomik ilişkiler ve barış arasında daha sıkı bir bağlantı kurduğu gözlemlenmektedir. Fikirsel alt yapısı Netanyahu'nun 2003 yılında ekonomi bakanı görevini devraldığı zamanda kurulan bu plana göre ekonomik gelişme ve refah bir barış sürecinin gerçekleşmesinde birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Netanyahu ekonomik barışın kapsamlı barışa götüren bir ön

koşul olarak görülmemesi gerektiğini aksine "gelecekte siyasi barışın mümkün olmasını sağlayacak bir koridor" (Netanyahu, 2008) olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

> *"Ekonomik bir barış, siyasi bir barışın yerini tutmaz, ancak bunun sağlanması için önemli bir unsurdur. Birlikte, bölgemizdeki yokluğunu çektiğimiz durumların üstesinden gelmek için projeler üstlenebiliriz… El ele verip barış için birlikte çalışırsak, -ekonomide, tarımda, ticarette, turizmde ve eğitimde- elde edeceğimiz refah ve gelişmenin sınırı bulunmamaktadır. …Barışın avantajları bu kadar belirginse, neden barışa bu kadar uzak kaldığımızı kendimize sormalıyız? Bu çatışma neden altmış yılı aşkın süredir devam etmektedir?"*(Netanyahu, 2009a)

İsrail başbakanı Netanyahu'nun yapmış olduğu bir başka konuşmada birbirine bağımlı ekonomik çıkarlar fikri üzerinden barışın sağlanabileceğine vurgu yaptığı görülmektedir.

> *"Büyük fırsatların önünde durmaktayız ve sanırım bunlardan bazıları büyük zorluklardan kaynaklanmaktadır. (Önümüzdeki)ilk fırsat İsrail ile ılımlı Arap devletleri arasındaki bağları derinleştirmektir, bu barış ve istikrar için sağlam bir temel oluşturmamıza yardımcı olabilir. Ayrıca İsrail'i enerji alanında bağımsız, bölgeye ve ötesine doğal gaz ihraç eden bir ülke yapabiliriz. Ve İsrail'in ileri teknolojisini dünyamızı daha iyi bir hale getirmek için kullanabiliriz."* (Netanyahu, 2016c)

Türk karar alıcılar ile karşılaştırıldığında, bölge ülkeleri ile bölgesel ve uluslararası konularda iş birliği amaçlı çizilen çerçevede güvenlik konusunda iş birliği ile alakalı başlıkların daha nadir konulduğu görülmektedir. Analiz edilen konuşmalarda bölgedeki bölünme ve çatışma durumlarına karşı iş birliği vurgusu yapılmakla (Netanyahu 2009a, 2013f) birlikte bu durumu kuvvetlendirecek güven telkin eden söylemlere rastlanmamaktadır.

Orta Doğu bölgesi dışına çıkılarak karar alıcıların yapmış olduğu konuşmalara bakıldığında ise, karar alıcılar tarafından ekonomik iş birlikleri ile birlikte daha geniş kapsamlı ve çok boyutlu ilişkilere ilgi duyulduğu görülmektedir (Netanyahu 2013, 2014, 2016k, 2017 k, 2017l, 2017m). Başbakan Netanyahu'nun tarafından bölge

dışındaki ülkelerin tarım, su, altyapı, sağlık hizmetleri, teknoloji, savunma ve terörizm ile mücadele konusunda İsrail'in güçlü bir ortak olarak görülmesi gerektiği ile alakalı davetlerinin (Netanyahu 2016g) son olarak 2017 Birleşmiş Milletler Genel kurulunda yapmış olduğu konuşmada başarıya ulaştığını vurgulamıştır. İsrail'in (uzun yıllardır Avrupa'da devam eden müttefiklik ilişkileri dışında) dünyanın farklı bölgelerinde giderek daha fazla sayıda ülke tarafından bir ortak (Netanyahu, 2017j) olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.

Politika yapıcılar tarafından benimsenen iş birliği anlayışını karakterize eden unsurlar açısından bakıldığında, Türkiye örneğinde Türk karar alıcıların bölgesel iş birliği yönelimlerinde kalıcı, resmi ve yasal açıdan bağlayıcı yapılarla hareket etmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bu yönelimin sadece Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki iş birliklerinde değil siyasi ilişkiler yürütülen diğer bölgelerde de vurgulandığı görülmektedir (Davutoğlu 2010d, 2010e, 2013p, 2014g). Fakat burada, Türkiye'nin 2000 sonrası Orta Doğu coğrafyasına yoğun bir şekilde yönelmesinin bir sonucu olarak yeni kurulan yahut revize edilip geliştirilen iş birliği teşkilatları arasında Orta Doğu bölgesindeki iş birliği yapıları dikkat çekmektedir. 2010 yılında Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Suriye arasında serbest ticaret ve serbest vize bölgesi oluşturulmasına ilişkin ortak bildirge açıklanması dönemin başbakanı Davutoğlu, bu bütünleşme süreçlerinin yürütülen diğer bütünleşme süreçlerine alternatif olarak değerlendirilmediğini ifade etmiştir:

> *"Bu dörtlü serbest ticaret, serbest vize bölgesi hiçbir şekilde AB'ye alternatif değildir. Onu ikame etmez. Türkiye açısından AB'ye yönelik taahhütler geçerlidir ve AB'ye tam üyelik konusunda da Türkiye kararlıdır… Bizim bu ilişkileri geliştirmemiz ileride Türkiye AB'ye üye olduğunda, hem AB'ye, hem de ilişkilerimizi geliştirdiğimiz dost ve kardeş ülkelere kazanç sağlayacaktır. Bunları birbirlerine alternatif kutuplar gibi görmek doğru değil"* (Sabah, 2010).

Türk karar alıcılar herhangi bir bütünleşme sürecine alternatif olarak değerlendirilmeyen tüm bütünleşme süreçleri ve açılımlar (Babacan 2008c, 2008d) Türkiye'nin uluslararası etkisi ve manevra kabiliyetine katkıda bulunacağı dolayısıyla Türkiye'nin gücü ve etkisinin komşuları tarafından daha iyi bir şekilde

algılanmasına zemin hazırlayacağını düşünülmektedir. Bu bağlamda sıklıkla vurgulanan Türkiye'nin AB giriş süreci, gerek Türkiye ile bölge ülkeleri arasında gerekse bölge ülkelerinin kendi arasındaki istikrar ve iş birliğine katkıda bulunacak önemli bir araç olarak değerlendirmektedir. Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci içerisinde olunması yapısal olarak bakıldığında devletin kural koyma gücü ve hukuk yaratma kudretinin bazı yönlerini zayıflatmasına rağmen, çeşitli bölgelerle entegrasyon ve iş birliğine imkân sağlayacağı fikri ile Türk politika yapıcıları tarafından kuvvetli bir şekilde benimsenmektedir. Türk politika yapıcılarının bu tutumu, devletlerinin kural koyma gücü ve hukuk yaratma kudretiyle alakalı yetki paylaşımında temkinli davranan İsrailli politika yapıcıları ile karşılaştırıldığında, daha katılımcı, yenilikçi ve yapıcı olarak değerlendirilebilir. İsrailli karar alıcılar bölgesel iş birliği çerçevesini tanımlayan sıfatlar açısından bakıldığında Türk karar alıcılardan farklı olarak daha esnek, uzun süreli bağlayıcılığı olmayan, ulus-üstü yerine ikili taraflı iş birliği biçimlerini tercih ettikleri görülmektedir. Karar alıcıların yapmış oldukları konuşmalarda bölgesel iş birlikleri konusunda böyle bir yaklaşım tercih etmelerinin arkasındaki temel saiklerden bahsettikleri görülmektedir. Orta Doğu'nun kültürel çeşitliliğinin İsrail toplumuna yansıyan tarafları İsrailli karar alıcılar tarafından her ne kadar bir güç faktörü olarak değerlendirilse de (Netanyahu 2014b, 2017b; The Jerusalem Post, 2016), İsrail'in genel anlamda self-determinasyon fikri ile alakalı kısıtlı fikirler ortaya koyduğu görülmektedir. İsrail başbakanı Netanyahu katılmış olduğu bir mülakatta -Filistin halkı bağlamında- self-determinasyon hakkı ile alakalı şunları kaydetmiştir:

> *"Bu (self-determination) meselenin düğüm noktası(dır). Bu yüzyıl, Lenin tarafından ifade edilen ulus-üstü fikri ile Wilson tarafından açıklanan ulusal fikir arasında uzunca bir mücadeleye şahit olmuştur. (Bu gün baktığımızda) Wilson'un kazandığını görmekteyiz. Bununla birlikte, yüzyılın sonlarına doğru, Wilson tarafından ortaya konulan self-determination fikrinin ciddi hasarlar aldığını görüyoruz. Günümüzdeki ortak görüş, bağımsızlık talep eden herhangi bir ulusal azınlığın bunu elde etmesidir. Bu yaklaşım, uluslararası sistemin parçalanması ve düzinelerce devletin ortaya çıkmasına (sebep olacak bir durumdur.) Kabul edilirse, Doğu ve Orta Avrupa'da ve hatta Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'nın bir bölümünde derin istikrarsızlığa neden olacaktır."* (Netanyahu, 1996)

Netanyahu tarafından ifade edilen ulus-üstü ve bununla intisaplı fikirlerin ciddi hasarlar aldığı ve günümüzde etkili olmadığına dair inanç İsrail'in ulus-üstü entegrasyon konusundaki genel pozisyonunu göstermektedir. Bu durumun İsrail'in ulus-üstü entegrasyon konusunda politikalar üretmemesinin sebeplerinden biri olarak değerlendirilmesi mümkündür. İkinci olarak, İsrailli politika yapıcıların ulus-altı (sub-national) ve özel amaçlı (ad-hoc) çerçevelere dayanan bir yaklaşımın, yakın bölgelerde ele alınması gereken iş birliği konularının birçoğu açısından daha etkili bir yaklaşım olduğunu düşünerek hareket ettikleri görülmektedir (Pardo ve Peters, 2012: 323; The Jerusalem Post, 2017b).

İsrailli politika yapıcıları tarafından İsrail'in artan ikili ilişkilerine nazaran daha zayıf kaldığı ifade edilen çok taraflı iş birlikleri ve bununla ilişkili meseleler analiz edilen siyasi konuşmalarda nadiren ifade edilmektedir. Başbakan Netanyahu yapmış olduğu bazı konuşmalarda konuşmada İsrail'in artan ikili ilişkileri ve çok taraflı diplomasisi arasında bir uçurum olduğu ve bu boşluğun doldurulması gerektiğini ifade etmiştir (Netanyahu, 2017c). İkili ilişkilerdeki yakınlığın uluslararası forumlarda İsrail'e verilen destek şeklinde yansımadığını ifade eden Netanyahu burada inkâr etmeyeceği bir gecikme durumunun yaşandığını ifade etmiştir (Netanyahu, 2016f). Çok taraflı bir şekilde başlayan Arap-İsrail dolayısıyla Filistin-İsrail barış görüşmelerinin de zaman içerisinde iki taraflılık vurgusu ile ele alındığı görülmektedir. Başbakan Netanyahu 2016 yılında Fransız Dış işleri Bakanı'nın Kudüs'e yapmış olduğu ziyarette şunları kaydetmiştir:

> "*Ona(Fransız Dışişleri Bakanı), bizimle Filistinliler arasındaki gerçek bir barışa ulaşmanın tek yolunun, ön şartlar olmaksızın doğrudan görüşmeler gerçekleşmesi olduğundan bahsettim. Tarih Mısır ve Ürdün'le barışa ulaştığımızı göstermektedir. Diğer her türlü girişim barışı daha da uzaklaştırmakta ve Filistin tarafına anlaşmazlığın kökü olan İsrail devletinin tanınmaması konusunda bir kaçış fırsatı [escape hatch] vermektedir."* (Netanyahu, 2016e)

İki taraflılığı ön plana çıkaran siyasi üslubun, İsrail'in Filistin ve Arap coğrafyası dışında farklı bölgelerdeki ülkelerle ikili ilişkilerini artırmaya yönelik faaliyetlerinde ön plana çıktığı görülmektedir (Netanyahu 2013, 2014, 2016k, 2017

k, 2017l, 2017m). Karar alıcılar bu durumun bazı çevrelerce iddia edilen bölgede izole bir şekilde varlığını devam ettiren bir devlet olduğunu yanlışladığını ifade etmektedirler.

> *"Elbette, bir avuç akademisyen ve yanlış yönlendirilmiş protestocular İsrail'in izole edildiğini söylemektedirler. Hayır değil. Neredeyse her gün, dünya liderleriyle görüşürüz."* (Netanyahu, 2017c)

İkili ilişkiler ile alakalı yapılan konuşmalarda politikacıların İsrail'in bölgedeki çeşitli ülkelerle yaşadığı sınır güvenliği, toprak anlaşmazlığı gibi konulara değindikleri görülmektedir. Başbakan Netanyahu 2009 yılında tekrardan iktidara gelmesi sonrasında Bar-İlan Üniversitesinde yaptığı konuşmada İsrail'in bölgedeki barış çemberini genişletme isteğine vurgu yapmakla beraber (Netanyahu, 2009a) bu bağlamda gereken konuların değerlendirilmesi esnasında Netanyahu tarafından karşılıklı güveni artıran bir üslubun tercih edilmediği görülmektedir.

Bahsi geçen sınır güvenliği, toprak anlaşmazlığı ve bununla intisaplı konularla alakalı olarak İsrail toplumundaki gruplar tarafından farklı yaklaşım biçimleri benimsenmiştir. Bu yaklaşımların sahip olduğu birbirinden farklılaşan değerler, Ortadoğu'da gerçekleşen süreçlerin bahsi geçen halk grupları tarafından farklı okunmalarına sebep teşkil etmekte ve dolayısıyla İsrail'in jeopolitik olarak yaşadığı ikileme farklı sınır haritaları ile çözümler sunmaya çalışmaktadırlar (Husson, 2013: 11). Çalışma kapsamında bu jeopolitik yaklaşımlar içerisinde karar alıcılar tarafından benimsenen yaklaşım ise *Savunulabilir Sınır (Defensible Border)* yaklaşımıdır. Savunulabilir Sınır yaklaşımına göre, İsrail'in jeopolitik ikilemi ile başa çıkmak için ülkeye coğrafi derinlik kazandırmak gerekmektedir. Bu derinlik Ürdün Vadisi'nin kontrolünü, vadi kıyısına bakan dağlık alanlara askeri konuşlandırma yapılmasını ve Kudüs'ten Ölü Deniz'e giden koridorun genişletilmesini kapsamaktadır. Sahip olunması gereken coğrafi derinlik sayesinde İsrail' karşı taarruzda bulunmak isteyen olası bir Arap ülkesinin Batı Şeria'ya girmesini ve kıyı ovası boyunca yoğun nüfuslu alanları kontrol eden dağ sıralarını ele geçirmesini önlemek için gereklidir (Husson, 2013: 11-12). Bu yaklaşımla alakalı olarak İsrail başbakanı Netanyahu 2009 yılında Bar-İlan Üniversitesinde yapmış olduğu bir konuşmada şunları kaydetmiştir:

> *"İsrail Filistin anlaşmasına yönelik pozisyonum bilinmektedir. İsrail savunulabilir sınırlara ihtiyaç duymaktadır ve Kudüs tüm dinler için sürekli dini özgürlüğe sahip olmakla birlikte İsrail'in bölünmez başkenti olarak kalmalıdır. Toprakla ilgili meseleler nihai barış anlaşmasının bir parçası olarak konuşulacaktır."* (Netanyahu,2009a)

İsrail başbakanı Netanyahu benzer bir şekilde kaleme aldığı A *Durable Peace: Israel and It's A Place Among the Nations* isimli kitapta herhangi bir saldırı durumunda bir uyarı ve caydırıcılık alanına(a warning and deterrence space) olan ihtiyacının devam ettiğini ifade etmekte dolayısıyla savunulabilir sınır anlayışını yenilemektedir (Netanyahu, 2009). İsrail-Filistin ihtilafı açısından bakıldığında ise bu yaklaşım, Filistin yönetiminin İsrail ile müzakere etmek yerine uluslararası alanda bir devlet olarak tanınmak için tek taraflı eylemlerde bulunduğunu ifade etmektedir. İsrailli politika yapıcılarının bu bağlamda kendi tek taraflı eylemlerini Filistin tarafının tek taraflı eylemleri üzerinden açıklamaktadırlar (Olmert, 2006; Netanyahu, 2014c). İsrail başbakanı Netanyahu barışın *"boş sözlerle ve tek taraflı hareketlerle değil, yalnızca doğrudan görüşmelerle ulaşa"*bilinir olduğunu, Filistin tarafının bu eylemlerinin *" sadece barış anlaşmasını daha da uzaklaştır"*acağını ve *"taraflı adımların İsrail tarafından tek taraflı adımlarla karşılanaca"ğını"* ifade etmiştir (Netanyahu, 2014c). Benzer şekilde İsrail Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Yossi Kohen Filistin tarafının uluslararası inisiyatiflerini tek taraflı bir eylem ve *"barış görüşmeleri yerine kendi koşullarıyla İsrail'e zorla yerleşmeyi sağlama çabası"* olarak değerlendirmektedir. Fakat bununla beraber, İsrailli karar alıcıların çok taraflılığı bir *tek taraflılık ve agresiflik eylemi* (an act of unilateralism and aggresion) olarak değerlendirmekle beraber, analiz edilen konuşmalarda genellikle mevcut durumun analizine yönelik açıklamalar yapılmakta fakat barış görüşmelerin uygulama boyutunda nasıl daha başarılı bir şekilde ilerletileceğine dair beyanatlarını detaylandırmadıkları görülmektedir (Huber ve Kamel, 2015: 7-8). Mevcut durumda İsrail-Filistin arasındaki çatışmayı sona erdirebilmek için öncelikle Orta Doğu'nun istikrarlı olmasının gerekliliği işaret eden karar alıcılar, Arap Baharı sonrası İsrail'in içerisinde bulunduğu mevcut güvenlik ortamının daha kötüleştiğini ve 1967 sınırlarına dönme üzerine kurulu Arap Barış İnisiyatifi'nin revize edilmesi

sonrasında görüşmelerin olasılık kazanacağını ifade etmektedirler. Arap Baharı sonrası bölgedeki gelişmelerin aynı zamanda *Savunulabilir Sınır* yaklaşımının devamına sebep teşkil ettiğini ifade eden karar alıcılar, bu bağlamda İsrail' yönelik *en büyük tehdidin* (BBC, 2014) İran tarafından yürütülen nükleer programı ile alakalı gelişmeler olduğunu ifade etmektedirler. Karar alıcılar İran nükleer programı ile alakalı gelişmeleri dikkat çekecek bir sıklıkla tekrarladıkları görülmektedir (Peres ve Liberman, 2014; Olmert, 2008, Israel Ministry of Foreign Affairs,2017b).

Türkiye ve İsrail'in *Bölgesel İşbirliği Katılımcısı* rollerini Türkiye örneğinde *Bölgesel İşbirliği Öncüsü ve Geliştiricisi* olarak genişletmek mümkün iken tanımlanırken İsrailli liderlerin ülkelerini biçtikleri rolü bu şekilde genişletmek mümkün gözükmemektedir. İsrail'in bu rol konsepti içerisindeki rolü detaylandırıldığında *Bölgesel İşbirliği Katılımcısı* rolünün daraltılarak *Konu Temelli ve İki Taraflı İşbirlikleri katılımcısı* olarak tanımlanması mümkündür.

2.2.3. Kaçınılmaz ve Değerli Ortak

Kaçınılmaz ve Değerli Ortak rol konsepti Türk ve İsrail karar alıcılarının, ülkelerinin çevre bölgelerde siyasi, ekonomik ve kültürel vs. konularda ortaklık konusunda kaçınılmaz ve değerli bir ülke olduklarına dair inançlarına vurgu yapmaktadır. Karar alıcıların yapmış oldukları konuşmalar analiz edilirken bu rol konsepti bağlamında bazı ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu durumun sebeplerini anlamak için çalışmanın asıl amacı olan siyasi konuşmalar içerisinde geçen rol konseptlerinin aktarımının yanı sıra karar alıcıların ilişkili rol konsepti algılamalarına zemin hazırlayan bir takım kısa tartışmaların yapılması elzemdir.

Türk karar alıcılar yapmış oldukları konuşmalarda Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumun önemini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Ortaklık ilişkileri açısından önemli olarak değerlendirilen konumu nedeniyle Türkiye, çevre bölgelerdeki ülkeleri iyi anlamakta, bu ülkelerin görüşlerini iyi yansıtmakta ve ortaya bir strateji koyarken bu anlayış üzerinden hareket etmektedir (Babacan 2008a, 2009c). Soğuk Savaş dönemi sonrası Türkiye'nin ülkenin siyasi kültürü ve entelijansiyası bağlamında yaşanan değişiklikler karar alıcıları yeni dönemde somut ve aydınlatılması gereken bir kimlik meselesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Ülkenin 1964 yılından beri devam

eden Avrupa'ya entegrasyon süreci ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan dış politika seçenekleri kimlik meselesinin geçmiş, günümüz ve gelecek bağlamlarının göz ardı etmeden kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmiştir. Türkiye'nin Avrupa ve Asya kıtası arasındaki coğrafi konumu ülkenin kimlik anlamında farklı bileşenlere sahip olmasını ve bunun bir sonucu olarak bir kültür çevresi içerisinde kolaylıkla tanımlanamamasına yol açmıştır. Bu mülahazaların bir sonucu olarak, Türkiye ülkedeki siyasi aktörler tarafından objektif anlamda dünyadaki farklı bölgelerin bir parçası olarak algılamaktadır. AB'nin kendi içerisinde kimlik oluşumu konusunda verdiği olumsuz sinyaller bulunmakla birlikte (İnaç, 2016) Türk karar alıcıların ülkelerini sıklıkla Avrupa'nın[3] bir parçası olarak değerlendirdikleri ve kimliklerini daha ziyade 'Avrupalı' olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu tanımlamanın arkasında yatan en önemli sebepler, Türkiye'nin uzun zamandır 'karşı karşıya gelme' ve 'bir arada olma' döngüsü içerisinde siyasi ilişkilerini devam ettirdiği Avrupa'nın, Türkiye'nin bulunduğu bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri merkez olma özelliğine sahip olması ve sahip olduğu siyasi kültürün uzun yıllardır Avrupa siyasi kültürü ile ilişki içerisinde şekillenmeye devam etmesidir. Osmanlı İmparatorluğu dönemi siyasi elitleri rasyonel ve işlevsel sebeplere dayanarak ülkelerinin askeri, siyasi, hukuki ve eğitim sistemini Avrupa yapılarına münasip bir şekilde reforme etmişlerdir. 19. yüzyılın başında Aydınlanma Devrimi, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi Avrupa ve dolayısıyla dünyayı yeniden şekillendirmeye başladığında Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla ve onunla birlikte gelen devlet kurumlarıyla uyum sağlanmaya çalışılarak modern geleneksel kurumlar, modern bir kimlikle yeniden inşa edilmişlerdir (Davutoğlu, 2014). Osmanlı İmparatorluğunun dağılması sonrası Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran elitler benzer şekilde batılı kurumlarla intisaplı bir siyasi gerçeklik oluşturmaya çalışmışlardır. Yeni kurulan Cumhuriyet'in Avrupa tarafından domine edilen bir fiziki çevrede devamını sağlamak ve ülkenin büyük uluslararası dönüşümlere karşı uyumunu sağlamak için ülkelerinin siyasi ve toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirmesi için çaba sarf

[3] Avrupa kavramı burada birbiriyle uyumlu çıkarlar tanımlamış ülkelerin oluşturduğu bir topluluk olarak değil aksine birbirlerinden farklı çıkarlara sahip fakat farklı boyutlarda birliktelik oluşturabilmiş ülkelerin oluşturduğu bir topluluk olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda tez kapsamında kullanılan Avrupa kavramının Avrupa kıtası ve Kuzey Amerika'yı kapsadığını ifade etmek gerekmektedir.

etmişlerdir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal güçlerine karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı Avrupa karşıtı bir kurtuluş savaşı olarak değil ülkenin Birinci Dünya Savaşının kazananları ve onların müttefiklerinin ülkeyi işgaline karşı kazanılmış bir savaş olarak değerlendirilmiştir. Zira Kurtuluş Savaşı sonrası Avrupa modeline uygun bir ulus devlet inşası amaçlanmıştır (Sander, 2001b: 90). Sander, İslam ve Hristiyanlık arasındaki ayrışma ve mücadelenin tarihte ilk kez Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile *organik bir uyum* içerisinde olduğunu kaydetmekte ve bu uyum sayesinde ülkenin bu zamana kadar Avrupa devletler sistemi içerisinde kaldığını ve süregelen bir şekilde batıya yönelimli bir dış politikaya sahip olduğunu ifade etmektedir (Sander, 2001b: 88-91).

Cumhuriyet'in kurulduktan sonra bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk karar alıcılar Avrupalılaşma bağlamında bir modernleşmenin tamamlanabilmesi için Avrupa ile ekonomik, siyasi ve güvenlik politikası bağlamında iş birliklerinin yoğunlaşması ile mümkün olabileceği kanaatinde idiler. Bu algının dış politikadaki Avrupa yöneliminin ve çıkar tanımlamalarının çıkış noktası olarak nitelendirilmesi mümkündür. Türkiye'nin kendisini bu şekilde konumlandırmasının ülkenin AET/AT/AB ile olan ilişkilerinin başladığı günden beri dolayısıyla 2000 sonrası karar alıcıların analiz edilen konuşmalarda da değişmeden kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin batıya dönük bir dış politika takip etmesi sadece Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemdeki gelişmeler ile ortaya çıkan bir fenomen olarak değil, aksine mirasını devraldığı Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyıllarından beri süregelen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu olgu ülkenin sadece dış politikasının yönünü belirlemekle kalmamış bununla birlikte ülkenin kültürünü, dini yaşamını ve demokratik sistemini de belirlemiş ve etkilemiştir (Arnold, 1993: 31). Çalışma için seçilen zaman dilimi içerisinde karar alıcılar Türkiye'yi Avrupa'nın tarihi, siyasi ve kültürel coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmekte, Avrupa coğrafyasının da Türkiye göz önüne alınmaksızın anlamlı ve tutarlı bir çerçevede tanımlanamayacağını ifade etmektedirler. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa ile olan ortaklık ilişkileri söz konusu coğrafyanın doğal bir dinamiği olarak değerlendirilmektedirler. Bu durumun bir sonucu olarak, analiz edilen konuşmalarda

Türkiye'nin mevcut ortaklık ilişkilerinde en çok dikkat çeken ve sıklıkla vurgulanan ilişkilerin Avrupa coğrafyası ile olan ilişkiler olduğu görülmektedir.

Coğrafi yakınlık, ekonomik ilişkiler ve jeostratejik kesişim alanları itibariyle Türkiye geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi çalışma kapsamı içerisindeki süreçte de Avrupa ile farklı düzeylerde dinamik bir ilişki ağına sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan yıkım, Avrupa'da barışın yeniden kurulması, ortak değerler etrafında bir araya gelinmesi ve özellikle refahı artıracak şekilde ekonomik alanda bir iş birliğinin fikrinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Buradan hareketle Avrupalı ülkeler arasındaki iş birliğini tesis edecek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun 1951 yılında kurulması ile başlayan süreç 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ve 1958 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulması ile devam etmiştir (AB Bakanlığı, 2017). Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından başlatılan Avrupa'daki birlik faaliyetleri 1993 yılında değişik tarihlerde yeni üyelerin katılımı sonucu 28 üyeden oluşan bir birlik halini aldı. Bu bütünleşme hareketinin ilerleyen zamanlarda kapsamını genişleten bir yapıya dönüşmesi batı yönelimli bir politika takip eden ve tercihlerini ağırlıklı olarak batılı örgütlere dâhil olmak üzere kullanan Türkiye'nin, 31 Temmuz 1959'da (Uysal, 2001: 141) Topluluğa ortak üye olabilmek için başvurusunu yapmasına sebebiyet vermiştir.

Avrupa Birliği üyelik süreci, Türk karar alıcılar tarafından, geçmişte olduğu gibi bugünde sahip olduğu evrensel norm ve uygulamalarıyla Türkiye'nin ilerlemesine, refah seviyesinin yükselmesine ve çağdaş standartlara yaklaşmasında kolaylaştırıcı rol oynayacak *stratejik bir hedef* olarak değerlendirilmektedir (Babacan, 2008a; 2008b; 2008d). Bununla birlikte Davutoğlu'na göre Avrupa Birliği'nin dinamik bir hüviyete sahip olmasına rağmen ikili ilişkilerin talep edilen bir merkezle talep eden bir aday arasında görülmesi ve statik bir çerçevede yorumlanması AB ve Türkiye arasında yaşanan dinamik sürecin göz ardı edilmesine sebebiyet vermektedir (Davutoğlu, 2004). Bu algılama biçimi Türkiye-Avrupa ilişkilerinin Türkiye-Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler ve Türkiye-AB ilişkileri olarak birbirinden farklı fakat birbiriyle bağlantıları olan iki ayrı düzlem üzerinden gelişmeye devam etmesine sebebiyet vermiştir. AB'nin kurulması sonrasında

Türkiye'nin AB ile ilişkileri ülkenin Avrupa coğrafyası ile ilişkilerini domine etmektedir. Eski Başbakan Davutoğlu'na göre, yaklaşık 50 yıldır devam eden Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri yoğun bir tarihi derinliğe sahip olan Türkiye-Avrupa ilişkilerinin modern döneme yansıyan bir devamı niteliğindedir.

Türkiye'nin AB üyeliği ile alakalı tartışmalar üyelik başvurusu yaptığı günden itibaren yoğunluğu değişmekle beraber devam etmektedir. Üyelik konusunu ele alan birçok çalışma, Avrupalı karar alıcıların Türkiye'yi Avrupa'nın doğal bir parçası olarak görmek konusunda birbirinden farklılaşan pozisyonları olduğundan bahsetmektedir (Kramer, 2006; Turhan ve Seufert, 2015; Klystad, 2010). Üyelikle alakalı soru işaretleri bazıları tarafından Türkiye'nin toprak parçası açısından çok az bir kısmının Avrupa topraklarında olması ile gerekçelendirilirken, bazıları tarafından ise ülkenin Avrupa'dan farklılaşan dini kimliği ve çıkar tanımlamaları ile gerekçelendirmektedir. Türkiye'nin birliğe girmesi durumunda birliğin Türkiye'yi çevreleyen bölgelerde kendisini aşan rollerle karşı karşıya kalma durumu birliğin stratejik ve jeopolitik çıkar formülasyonlarının dışına taşabileceği inancını doğurmaktadır. Türkiye'nin birliğe girmesi ile uyum arz etmediği, Türkiye'nin birliğe üyeliğini şeklinde gerekçelendirilmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin üyelik durumunun gerçekleşmesi ile -özel coğrafi konumu(Babacan, 2009f; Davutoğlu, 2014e; Yıldırım, 2016) ve NATO üyeliği sayesinde- Avrupa'nın güvenliğini önemli bir ölçüde iyileştirebileceği, birliğe Türkiye'yi çevreleyen bölgelerde daha büyük bir otorite ve etki kazandıracağı ve dolayısıyla uluslararası krizlerde etkin bir rol oynayan küresel bir aktör olmasına katkı sağlayacağını düşünenlerde mevcuttur (Barysh, 2007; Wilamowitz-Moellendorff, 2004; Şenay, 2014) .

Avrupalı karar alıcılar ve elitler arasında Türkiye'nin üyeliği konusunda soru işaretlerine sahip bir grup olmakla birlikte, çevre bölgelerdeki devam eden ve yeni çatışma potansiyellerine karşı iş birliği olanakları nedeniyle Türkiye güvenlik politikaları açısından birliğin gözündeki önemini korumaya devam etmektedir. Avrupa Birliği tarafından yayımlanan raporlarda devam eden bir şekilde ülkenin stratejik konumu ve bölgesel rol potansiyelleri nedeniyle AB için *anahtar ülke*

olduğunun ifade edilmeye devam edilmesi Türk karar alıcıların ülkelerini AB için *değerli bir ortak* olarak görme konusunda var olan fikirlerini daha da kuvvetlendirmektedir. Analiz edilen konuşmalarda Türk karar alıcıların AB'nin kendilerini *değerli bir ortak* olarak değerlendirmesinin aşağıdaki sebeplere dayandırdıkları görülmektedir:

Öncelikle, Türk siyasi liderler, ülkelerinin siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak zorluklar yaşayan çalkantılı bir bölgede olmasına rağmen istikrarlı bir şekilde evrensel ve demokratik değerler zemininde bir dış politika çizgisi takip ettiğinin altını çizmektedirler. AB katılım süreci Türk dış politikasının amaçladığı hedeflere ulaşması ve siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak yaşanması hedeflenen transformasyon sürecine katkıda bulunan bir *itici güç* olarak değerlendirilmektedir (Babacan, 2009f). *Bir ortak değerler bütünü olarak görülen* AB ile AB değerlerinin içselleştirilmesi ve yaygınlaşması konusunda ortak bir vizyona sahip olduklarını ifade eden karar alıcılar, (Babacan, 2008l) Türkiye'nin bölgede bu değerleri içselleştiren ve aynı zamanda yaygınlaşmasına katkıda bulunan bir ülke olduğunu ifade etmektedirler (Davutoğlu, 2009c). Dış İşleri Eski Bakanı Babacan, Türkiye'nin çevre bölgelerde uygulamış olduğu açılım politikalarının Batı'yla kurumsallaşmış olarak değerlendirilen ilişkilere alternatif olarak tasarlanarak uygulanan bir politika olarak değil, aksine bu politikaları "güçlendirici ve tamamlayıcı bir unsur" (Babacan, 2008c) olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Türk karar alıcılara göre, Türkiye'nin dış politikasını bu değerler üzerine inşa etmesi ve bu anlayışının bölgedeki diğer ülkelerde de zemin bulması ve kuvvetlenmesi için gayret sarf etmesi ülkelerini AB ile ortaklık ilişkileri açısından değerli kılmaktadır (Davutoğlu, 2012: 8-11).

Türk karar alıcılarının yapmış olduğu bu değerlendirmede şüphesiz Birlik ve Türkiye arasında Soğuk Savaş döneminde geliştirilen çok boyutlu ilişkiler önemli rol oynamaktadır. Bunlar içerisinde birlik açısından ilişkilerin seyrini belirleyen en belirgin unsur *güvenlik* alanındaki gelişmeler olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa ülkeleri, Doğu-Batı bloğu arasındaki gergin siyasi ortamda Türkiye'nin Batı sistemine eklemlenmesini Batı Avrupa'nın güvenliği açısından kuvvetli bir şekilde

ihtiyaç duyulan bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliğine sınırı bulunan tek NATO ülkesi olarak Türkiye, Avrupa'nın beraberlik, savunma, güvenlik ve refahına ciddi katkılarda bulunmuştur.

Soğuk Savaşın sonrası Sovyet tehdidinin ve Avrupa'daki iki kutuplu kümelenmenin sona ermesiyle Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin güvenliği açısından var olan önemi bir takım değişikliklere uğramıştır. İki kutuplu kümelenmenin sona ermesi ile AB'nin Doğu ve Güney Doğu Avrupa ülkeleri için de bir cazibe merkezi haline gelmesi Avrupa Projesi'ne yeni fikir, sorun ve perspektiflerin katılması ile sonuçlanmıştır. Türkiye'nin birlik ile olan ilişkilerinde 90lı yılların başında bir gerileme söz konusu olsa da, ilişkiler devam ettirilmesi bir taraftan ülkedeki batıya yönelimli güç odaklarını zayıflatacağı ve Avrupa karşıtı sesleri çoğaltacağı diğer taraftan Türkiye'nin doğusundaki komşu bölgelerdeki yeni çatışma potansiyelleri ve iş birliği olanakları nedeniyle devam etmiştir. 1999 yılında Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesinde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı ifade edilmiştir (AB Bakanlığı,2017b). 2000'lı yıllarda Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan sorunların cevaplandırılamamasının da etkisiyle Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin belirsizliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Steinbach'a göre bu belirsizliklerin sebebi NATO'nun kendi içerisinde misyonu ile alakalı yaşanan tartışmaların yansımaları, Türkiye'nin jeopolitik çevresinde yaşanan- Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu- gelişmelerle alakalı siyasi belirsizlikler (Steinbach, 1999: 562-563) olarak kaydedilmekle beraber bu durumun ortaya çıkmasında kültür farkları üzerinden yorumlamalar yapıldığına bilinmektedir. Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı makalesi (Huntington, 1995) ile doruğa ulaşan bu fikirler 'yeni dünyanın' mücadele alanlarının eski dünyanın mücadele alanlarından farklılaşarak kültür boyutunda olacağını savunmaktadır (Sandıklı, 2011: 15). Huntington'a göre; değişen dünyada var olan mevcut çatışma alanları yerini medeniyetler arasındaki kültürel çatışma alanlarına bırakmaktadır. Uluslararası alanda en temel aktörler ulus devletler olmakla birlikte birbirinden farklılık arz eden medeniyetlere bağlı gruplar arasındaki karşıtlıklar temel mücadele alanını teşkil edecektir (Huntington, 1995). Medeniyetler arasındaki farklılıkların geleceğin

çatışma alanlarını oluşturacağı dolayısıyla Türkiye ve Batı arasındaki farklılıkların giderilemeyeceğine dair fikirlerine paralel olarak üretilen senaryoların Türk karar alıcılar tarafından kabul edilmediğini tespit etmek mümkündür. Dışişleri eski bakanı Babacan, Türkiye ve AB arasında devam eden müzakere sürecinin bütün bu olumsuz senaryolara verilmiş en iyi cevap olma potansiyelinden bahsetmektedir. Babacan konuşmasına şunları eklemektedir:

> *" AB'nin kendisi nasıl 20. yüzyılın en büyük barış projesiyse, Türkiye'nin AB süreci ve Türkiye'nin nihayetinde AB'ye tam üye olması da 21. yüzyılın en önemli barış projelerinden, küresel barış projelerinden birisi olarak mutlaka tarih kayıtlarına geçilecektir.* " (Babacan, 2008m)

2000'lı yıllarda Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan sorunların cevaplandırılamamasının da etkisiyle Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin belirsizliklerinin arttığı gözlemlenmektedir. Fakat buna rağmen zaman içerisinde, Türkiye'nin yapısal olarak oldukça karışık bir bölgede bulunmasına rağmen bölgesel politikalarında istikrarlı ve Avrupa yanlısı bir ülke olarak kalabilmesi, bölgede oluşan yeni iş birliği ve çatışma potansiyelleri nedeniyle Avrupa'nın güvenlik politikası çıkarları açısından Türkiye'nin önemini artıran bir durum olmuştur. Bu anlamda Avrupa Birliği elitleri arasında, Türkiye'nin coğrafi konumu ve NATO üyesi bir ülke olarak Avrupa'nın güvenliği anlamlı bir oranda iyileştirebileceği ve birliğin bölgedeki otoritesine ve etkisine katkıda bulunacağı fikri canlanmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2004). Türkiye'nin birliğin otoritesine ve etkisine katkıda bulunacağı fikri Türk karar alıcılar tarafından da paylaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı Babacan yapmış olduğu bir konuşmada Türkiye'nin Avrupa entegrasyonunun ilerlemesinin gerek Avrupa Birliği gerek Türkiye gerekse bölge açısından avantajlarına dikkat çektiği görülmektedir.

> *"Türkiye'yi içine alan bir AB gerçek anlamda bir küresel aktör olabilecektir. Yine Türkiye'yi içine alan bir AB çok daha yüksek bir temsil gücüne sahip olacaktır. Bugün AB'nin ekonomik gücüyle siyasi gücü arasında bakıyorsunuz büyük bir uçurum vardır. Ekonomik olarak dünyanın en büyük güçlerinden bir tanesi ama siyasi güç olarak bakıyorsunuz ki durum çok daha farklı bir noktada. Ortak bir*

> *dış politika oluşturmakta güçlük çeken ve birçok temel konularda dahi bir türlü dünyada sesini yeterince duyuramayan, yeterince etkin olamayan bir AB'den söz ediyoruz.[...] AB ne kadar dışa açılır, ne kadar katılımcı bir anlayışla bundan sonra devam ederse o kadar güçlenecektir, dünyada o kadar daha fazla söz sahibi olabilecektir."* (Babacan, 2008m)

Türk karar alıcılar, Türkiye'nin 11 Eylül sonrası İslam dünyası ve batı arasındaki gerginliklere rağmen çoğunluğu Müslüman seküler bir devlet olarak Avrupa Birliği'ne giriş süreci çevre bölgelerdeki diğer ülkeler tarafından dikkatle izlendiğini ifade etmektedirler (Babacan, 2007b). Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelerdeki Avrupa ile entegrasyon yanlısı siyasetçiler NATO üyesi olan ve AB üyelik sürecinde ilerleyen Türkiye'nin yaşadığı tecrübelerin kendileri için kilit rol taşıdığını, Türkiye gibi AB ve AB temelli fikirleri benimseme eğiliminde olan bir ülkenin yaşadıkları tecrübelerin önem arz ettiğini ifade etmektedirler (Şenay, 2014: 6).

Türk karar alıcılar tarafından bir kazan-kazan (win-win) süreci olarak görülen Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş süreci "sürecin sonunda ne olacağından bağımsız olarak [...] hem AB hem de Türkiye için faydalı bir süreç" (Babacan, 2008k) olarak değerlendirilmektedir.

> *"[...]Türkiye, Avrupa Birliği'ne dinamizm katacak, rekabetçi gücünü artıracak, ekonomisine canlılık getirecek ve enerji konusunda yeni açılımlar sağlayacaktır. Türkiye'yi içine alan bir AB, temsil gücü çok daha yüksek bir AB olacaktır. Gerçek anlamda, küresel etkisi, erişimi ve vizyonu pekişen bir AB olacaktır. Bu sebeple, Türkiye'nin Avrupa Birliği yolculuğu aynı zamanda stratejik bir projedir. Süreç, uzun dönemde bir perspektif ve stratejik bir bakış açısıyla değerlendirilmeli, günlük kaygılar ve dar bakışlı yerel politika çıkarlarından arındırılmalıdır. " (Babacan, 2008j, Babacan, 2008l)*

Karar alıcılar bu faydalar içerisinde sıklıkla ülkelerinin AB üyeliğinin AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Siyaseti açısından oldukça kritik bir öneme sahip olduğunu ve ülkelerinin AB üyeliğinin AB Ortak Dış ve Güvenlik Siyasetine *başka hiçbir ülkenin yapamayacağı düzeyde katkıda bulunacağı* konusundaki fikirlerine muhafaza etmektedirler (Babacan, 2008k). Türkiye birliğin güvenliği için bölgede beraber

politikalar üretebileceği dolayısıyla birliğin güvenliğine katkıda bulunacak yapısal unsurlara sahip bir ülke olarak değerlendirilmektedir.

> *"Bizim Avrupa vizyonumuz, yakın iş birliği, karşılıklı etkileşim ve bütünleşme ekseninde, birlik ve beraberliğin teşvik edilmesi ve farklılıklara saygı duyulması yönünde tecelli etmektedir. Bu kapsayıcı vizyon çerçevesinde, Türkiye'nin içinde yer aldığı bir Avrupa Birliği'nin ekonomik ve stratejik boyutları daha da değişecektir."* (Babacan, 2008j)

> *"Bizim Avrupa Birliği sürecimiz, uzun vadede Avrupa'nın daha güvenli ve daha istikrarlı bir çevreye de sahip olmasını sağlayacak. Yani, uzun vadede, Avrupa Birliği'ni kuşatan çevrenin daha istikrarlı ve barış içinde yaşayan bir bölge olması için Türkiye'nin süreci büyük önem taşıyor... Türkiye'yi içine alan bir Avrupa Birliği, temsil gücü çok daha yüksek bir Avrupa Birliği olacaktır. Küresel etkisi daha yükselmiş bir Avrupa Birliği olacaktır."* (Babacan, 2008l)

Türkiye'nin 2001 sonrası dış politika yönelimleri açısından en çok tartışılan meselelerden biri olan Orta Doğu bölgesi ile ilişkileri karar alıcılar tarafından yine AB güvenlik siyasetine katkılarının boyutu çizilmektedir. Her ne kadar bazı kesimler tarafından bu yakınlaşma ekonomik ve siyasal olarak AB'den bir kopuş olarak değerlendirilse de, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bölgedeki ülkelerin kaderlerinin birbiriyle iç içeliğine vurgu yapmakta ve Türkiye'nin güneyinde ve doğusunda artan nüfuzunun aslında AB üzerindeki yükü hafiflettiğini vurgulamaktadır (Haber 7, 2009). Dinç, çevre bölgelerin bir istikrar ve refah bölgesi haline gelmesinde yoğun ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler yoluyla yapılması şeklinde bir strateji üzerinden meydana getirilmesinin AB'nin *arkadaşlar yüzüğü (ring of friends)* (Dinç, 2011: 67) yaklaşımı ile benzer yanlarına dikkat çekmektedir.

İkinci olarak, karar alıcıların Türkiye'nin coğrafi konumunun getirmiş olduğu avantajlar kapsamında Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin enerji boyutuna dikkat çektikleri görülmektedir. Yirminci yüzyılın başından itibaren sanayileşen dünyanın temel enerji kaynağı olan kömürün yerini petrol, doğalgaz ve nükleer enerji gibi diğer kaynaklara bırakması *enerji diplomasisi* kavramının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Birinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemlerde Irak petrolleri ile alakalı

gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı esnasında Trans Kafkasya enerji kaynaklarının belirleyici bir faktör olması ve günümüzde Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki enerji kaynaklarının arz ettiği önem, enerji bağlamında sürdürülmesi gereken bir yönetme ve yürütme zemininin gerekliliğini işaret etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi sonrası Dünya'da enerji diplomasisine verilen önemin arttığı görülmektedir. Enerji diplomasisi alanında yaşanan gelişmeler dünya toplam petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %70'ini barındıran bölgenin içerisinde bulunması nedeniyle Türkiye'ye direk etkileri bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Enerji diplomasisi konusunda AB'nin 2005 yılında önemli bir adım atarak Dış İlişkiler Konseyi Toplantısı'nda enerji kaynaklarının ve rotalarının çeşitlendirilmesine, enerji güvenliğine, iklimin korunmasına ve temiz enerjinin küresel olarak desteklenmesine odaklanan AB Enerji Diplomasisi Eylem Planı'nı (EU Energy Diplomacy Action Plan) kabul ettiği görülmektedir (European Commission, 2015). Enerji diplomasisi alanında daha güçlü adımlar atmak isteyen AB tarafından kabul edilen bu eylem planı Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle, Avrupa'daki tüketici pazarları arasında jeo-stratejik bir konuma sahiptir. Avrupa Komisyonu ile birlikte 2007 yılında düzenlenen *Türkiye ve AB: Avrupa Enerji Politikası için Birlikte* temalı konferansta, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliği bakımından taşıdığı stratejik önem teyit edilmiştir (Babacan, 2007b). Türkiye ile AB arasında enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla 2015 ve 2016 yıllarında Yüksek Düzeyli Enerji Diyaloğu toplantılarının gerçekleştirilmesi Türkiye'nin önemini teyit eden bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017b).

Türkiye'nin Enerji Stratejisi temelde yedi unsur üzerine kuruludur: **i.** Rusya, Norveç ve Cezayir'den sonra Avrupa'nın dördüncü ana arteri olma; **ii.** Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde üretici ve tüketici ülkeler arasında güvenilir bir transit ülke rolünü üstlenme; **iii.** dinamik bir enerji terminali konumuna sahip olma, **iv.**

kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğine gidilmesi, **v.** enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını artırırken nükleer enerjiden de yararlanılmaya başlanılması; **vi.** enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulması ve **vii.** Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunulması gibi hususlar üzerine kuruludur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017c) . Hükümet yetkilileri ve politika belirleyicilerin de tekraren altını çizdiği bu maddeler içerisinde, *Değerli Ortak* rol konsepti bağlamında, Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunulmasının stratejik bir hedef olarak tanımlanmasının altını bilhassa çizmek gerekmektedir. Bu hedefin bir sonucu olarak Türkiye'nin doğalgaz ve petrolün Avrupa'ya aktarımı konusunda ülkelerinin transit ülke konumunu güçlendirme ve Türkiye'yi bir enerji merkezine dönüştürme doğrultusunda ilerlemeye kaydetme gayreti içerisinde olması (Babacan, 2008a; Çavuşoğlu, 2017) birlik tarafından önemsenmektedir. Nitekim Avrupalı politika yapıcıları tarafından Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin sunduğu zorlukları ve fırsatları incelemek üzere bağımsız bir Komisyon olarak kurulan Bağımsız Türkiye Komisyonu'nu tarafından son olarak 2014 yılında hazırlanan rapor da Türkiye'nin enerji merkezi olmasının Avrupa açısından Türkiye'nin değerini önemli ölçüde artıracağı belirtilmiştir (Independent Commission on Turkey, 2017).

Mevcut durumda AB üye ülkeleri, enerji arzının yaklaşık % 55'ini (petrolün yaklaşık% 84'ü ve doğal gazının% 64'ünü) ithal eden dünyanın en büyük enerji ithalatçısı konumundadırlar. Üye ülkelerin, özellikle karbondioksit ve sera gazı emisyonlarını azaltmak için doğalgaza yöneldikleri tespit edilmektedir. 2011'de AB'nin birincil enerji tüketiminin% 24'ünü doğal gaz oluşturmakla birlikte ve bu rakam 2030'a kadar neredeyse% 30'a ulaşması beklenmektedir (Eurogas, 2010: 5).

AB ülkeleri Doğal Gaz ihtiyaçlarının en büyük bölümünü yıllara göre değişiklik göstermekle birlikte daha ziyade Norveç ve Rusya'dan karşılamaktadırlar (Karagöl ve Kaya, 2014: 31). Rus doğal gazının en büyük ithalatçısı olan ülkelerin doğal gaz kaynaklarını güvence altına almak için Rusya ile uzun süreli anlaşmalar imzalamış olması Rusya'nın enerji tedarikçisi yönünü kuvvetlendirmektedir (Aras ve Yorkan, 2005). Birlik içerisinde Rus doğalgazına yüzde 100 oradan bağlı ülkeler bulunmakla birlikte (Bulgaristan, Litvanya, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Çek

Cumhuriyeti) daha az oranla Rus doğalgazına bağımlı ülkelerde (Almanya, İngiltere, Fransa) bulunmaktadır. Bu farklılıklar AB'nin dış enerji ilişkilerinde karşı ortak bir politika geliştirememesine sebebiyet vermektedir (Van der Linde, 2008: 3). Avrupa'nın alternatif enerji arayışları içerisinde olmasına rağmen doğalgaz ihracatında Rusya'nın en büyük ortağının yüzde 71 payla halen Avrupa olmaya devam etmektedir (Karagöl ve Kaya, 2014: 30) . AB bu dönemde Rusya ile yaşanan politik krizlere karşı bir savunma geliştirerek alternatifleri çoğaltma konusundaki girişimlerine devam etmektedir.

Günümüzde Doğu ve Batı arasındaki enerji koridorunun Türkiye üzerindeki en önemli bileşenlerini oluşturan Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum hatları Türkiye'ye gelen doğalgazı buradan Avrupa pazarlarına ulaştırılmaktadır. Doğu-Batı ekseninde Türkiye üzerinden geçmesi ve Hazar havzasının yanı sıra Orta Doğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya sevk etmesi öngörülen boru hatları TANAP ve TAP ise Güney Avrupa Doğal Gaz Ringi -Güney Gaz Koridoru- kapsamında değerlendirilmektedir. Güney Gaz Koridoru (GGK)'nun belkemiğini teşkil eden TANAP, Azerbaycan'da Şahdeniz Faz 2 kapsamında 16 milyar m3'lük kısmının 10 milyar m3'lük bölümünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya transit taşınmasını öngörmektedir (Çavuşoğlu, 2017). Ayrıca Türkmen gazının da TANAP'a yönlendirilmesi konusunda çalışmalar yapan Türkiye, 2015 yılında AB ve Gürcistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında yapılan toplantılarla sürecin ivme kazanmasını için çaba sarf etmektedir. GGK, daha önce belirtilen Avrupa'nın enerji çeşitliliğine imkân sağlaması açısından önem arz etmektedir. İran'dan sonra dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi olan Rusya'nın bu üstünlüğünü dış politikada da aktif olarak kullanması nedeniyle proje, Avrupa'nın enerjide büyük oranda bağımlı olduğu Rusya'ya olan ilişkilerini enerji alanında dengelemesi, Rusya karşısında hareket alanını genişletmesi nedeniyle önemli bir proje olarak değerlendirilmektedir. Türk karar alıcılar, Türkiye topraklarından geçen doğal gaz projelerini de kapsayan Güney Gaz Koridoru'nun oluşturulmasına AB tarafından *destek ve öncelik* verildiğini ifade etmektedirler (Çavuşoğlu, 2017) . AB ülkelerinin Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığını dengeleyecek olan GGK, AB ülkeleri için ekonomik öneminin yanı sıra siyasal manevra alanının da genişlemesi

açısından önem arz etmektedir (Karagöl ve Kaya, 2014: 30). Türk karar alıcılar, bu enerji projelerine bölgedeki istikrarın sağlanması açısından da önemli bir rol biçmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu Hırvatistan ziyareti çerçevesinde "Avrupa Enerji Güvenliği" temasıyla katıldığı Hırvatistan Forumunda TANAP ve Trans Adriyatik Boru Hattı Projelerinin (TAP) ekonomik ve enerji alanlarında iş birliğinin güçlendirilmesinde, uluslararası ilişkilerin ilerletilmesine katkıda bulunacağını ifade etmiştir. Davutoğlu ayrıca bu projelerin sadece enerji değil, aynı zamanda *barış projeleri* olarak ta değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Davutoğlu, 2013f). Bu fikre göre, Türkiye sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle alıcı ülkelerin enerji ihtiyaçlarının karşılanması konusunda güvenli bir rotadır. Bu yaklaşım, ülkenin gerek enerji güvenliğinin sağlanmasında gerekse bu güvenliğin üretici ülke ve bölgelerde barış ve istikrarın oluşturulmasında değerlendirilmesi gerektiği fikrini ileri sürülmektedir. Türkiye'nin sürdürülebilir enerji arzlarının çeşitlendirilmesinde ortaklık açısından kaçınılmaz derece değerli bir ülke olduğunu savunmaktadır.

Bu arka plan ile değerlendirilecek olunursa, Türkiye'nin konumu, AB ve dünyanın önemli enerji tedarikçileri arasındaki entegrasyona olanak sağlamaktadır. Enerji kaynakları çeşitliliğine sahip Hazar ve Ortadoğu Bölgesi'nde, Türkmenistan, İran, IKBY ve Doğu Akdeniz enerji kaynakları, GGK'yı güçlendirecek diğer alternatifler olarak gündemdedir. Çalışma kapsamını aşması nedeniyle bahsi geçen yeni kaynakların GGK'ya entegrasyonu ve enerji hareketliliğin önündeki siyasi ve teknik engellerden burada bahsedilmeyecektir. Türkiye'nin enerji merkezi olma yolunda atmış olduğu adımlar ve Avrupa'ya doğalgaz ulaşımında transit ülke olan Ukrayna'nın doğalgazda geçiş ülkesi olma avantajını elden çıkarması nedeniyle AB ülkeleri, GGK projesini değerli bir proje olarak değerlendirmektedirler (Çavuşoğlu, 2017: 168). Türk karar alıcıların önümüzdeki yıllar içerisinde ilave gaz arzlarının ihracata müsait hale gelmesi ve bu arzların gerek kendi iç piyasasında gerekse Avrupa'ya taşınmasında doğal bir rota olması yönünde politikalar geliştirdikleri görülmektedir. AB ile Türkiye arasındaki enerji iş birliğinin gelişmesi yönünde engeller mevcut olmakla birlikte Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerinin gaz tedarik ettiği kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından önem taşıması Avrupa'nın enerji

alanındaki iş birliğini konusunda Türkiye'ye verdiği önemi korumasına yol açmaktadır.

Türk karar alıcıların ülkelerini *değerli bir ortak* olarak değerlendirmelerinin bir diğer sebebi Türkiye ve Birlik arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Avrupa ülkelerinin bütünleşme projesinin temelini oluşturan, AB kurucu ülkelerin bir araya gelmesindeki önemli motivasyonlardan biri olan ekonomik gücün artırılması meselesi AB açısından önemini korumaya devam etmektedir. Nüfus açısından bakılarak bir değerlendirme yapıldığında 80 milyona yaklaşan nüfusu ile (Türkiye İstatistik Kurumu, 2017) Türkiye Avrupa Birliği için ciddi bir pazar işlevi görmektedir. Kişi başı milli gelirin 2016 yılı rakamları ile 10.742 AB dolarına çıktığı Türkiye (Statista, 2007) Avrupa Birliği üyeliği tamamlanmamış olmasına rağmen Avrupa ile yoğun ekonomik ilişkileri olan ülkelerden biridir. 1996 yılından beri devam eden gümrük birliği Türkiye'nin AB üyelik süreci gerçekleşmemesi rağmen taraflar arasındaki ekonomik entegrasyonun önemli unsurlarından biridir. Avrupa Birliği Türkiye için önemli bir ekonomik alan teşkil ederken, Avrupa Birliği için Türkiye on büyük ekonomi partnerinden biridir. Türkiye'nin Gümrük Birliği üyesi olması ekonomisinin rekabetçi yanını ve bağışıklık kazanmış yönünü ispatlamaktadır. Bu durum Türkiye 'ye AB ekonomik entegrasyonu konusunda avantajlar sağlamaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında ortalamanın üzerinde bir genç nüfusa sahip Türkiye Avrupa'nın iç pazarı açısından büyük bir iş gücü potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin gümrük birliği üyeliği daha ziyade AB'nin ekonomik çıkarlarına hizmet etse de, Türkiye ve AB arasında malların serbest dolaşımına imkân tanıması nedeniyle Türkiye açısından da avantajlar getirmiştir. Bu arka plan Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunluğunu yansıtmaktadır.

Karar alıcılar tarafından takip edilen dış politika çizgisinin aktif olma özelliğinin sıklıkla vurgulanması çalışma kapsamı içerisinde Türk dış politikasının bir bölgeye yoğun bir şekilde yönelmemesinin önemli sebeplerinden biridir. Her ne kadar yapılan siyasi konuşmalara Avrupa coğrafyasıyla devam eden ikili ilişkiler yoğun bir şekilde yansımış olsa da, Türk dış politikasının açılımlar yolu ile

(Davutoğlu, 2013h; Davutoğlu, 2013u; Davutoğlu, 2014l) dünyanın farklı coğrafyalarında ortaklık ilişkileri geliştirmeye gayret sarf ettiği görülmektedir.

İsrail örneğinden devam edilecek olursa, gerek kuruluşuna özgü sebepler gerekse kuruluş sonrası uygulamış olduğu politikalar İsrail'in diğer ülkelerle olan ilişkilerini etkilemektedir. İsrail'de bazı çevrelerin ülkenin karar alıcıları tarafından ortaya konulan politikaların uluslararası alanda ülkeyi gayrimeşru hale getirdiği yahut izole ettiği konusunda görüşler mevcuttur (Inbar, 2013). Çalışma kapsamı içerisinde 2002 yılında Filistin'in Batı Şeria bölgesindeki Cenin'de gerçekleştirilen 'Koruyucu Duvar Operasyonu', 2009 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından Gazze Savaşı'nı araştırılması için kurulan komisyonun adını taşıyan Goldstone raporu (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2017), 2010 Mavi Marmara Olayı sonrası uluslararası arenada meydana gelen tepkiler İsrail'in izole olduğu konusundaki tartışmaları kuvvetlendiren faktörler olmuşlardır. Ağustos 2010'da Yahudi kökenli İsrailliler arasında yapılan bir araştırmada katılımcıların % 56'sı dünyadaki birçok ülkenin ikili ilişkiler yürütülen ülkelerde dâhil olmak üzere İsrail' karşı olduğu (The whole world is against us) konusundaki inançlarını ifade etmişlerdir. Daha büyük bir çoğunluk ise, katılımcıların %77'si, İsrail'in uluslararası kamuoyunda eleştirilen politikalarda düzenlemelere gitse dahi İsrail ile alakalı genel eleştirel bakış açısının değişmeyeceğini ifade etmiştir (Keinon ve Krieger, 2010). İsrailli siyasi liderlerin ülkelerinin uluslararası statüsü ile alakalı endişelerini belirli aralıklarla dile getirdikleri görülmektedir. Mart 2011'de dönemin Savunma Bakanı Barak, Filistin Otoritesi ile barış görüşmelerinin ilerlememe durumunun devam etmesi halinde İsrail'in "diplomatik bir tsunami" yaşanacağı konusunda uyarıda bulunmuş ve İsrail'in gayri meşrulaştırılması konusunda kapsamlı bir kampanya yürütülmekte olduğunu belirtmiştir (Haaretz, 2017d). İsrail'in izole ve gayri meşrulaştırılmaya çalışılan bir ülke olduğuna dair vurguların Netanyahu döneminde sıklaştığı görülmektedir. Başbakan Netanyahu yapmış olduğu konuşmalarda İsrail'in birçok ülke ile olan ilişkilerindeki gelişmelere işaret ederek şayet daha titiz bir yaklaşım sahibi olunursa duyulan endişelerin yersiz olduğunun anlaşılacağını ifade etmektedir (Netanyahu 2010b, 2015e, 2015f, 2016g, 2016m, 2016n, 2016p).

İsrailli karar alıcılar ülkelerinin dış ve güvenlik politikası açısından farklı bölgelerdeki ülkelerle geliştirilen çok boyutlu ilişkilere önem atfetmekle beraber, Türk karar alıcılardan farklı olarak himaye (patronage) yaklaşımı kapsamında değerlendirilebilecek bir ilişki şekline önem atfetmektedirler. Kuruluş döneminde daha açık bir şekilde ifade edilen bu yaklaşım, İsrail'in ulusal güvenlik doktrini içerinde her daim en az bir büyük gücün himayesi altında olmanın öneminin altını çizmektedir. İsrail'in ulusal güvenlik çıkarlarını korumak için büyük bir gücün askeri, ekonomik ve diplomatik desteğinin hayati önem taşıyacağını ifade edilmiştir (Rodman, 2001: 81). Çalışma aralığı içerisinde analiz edilen konuşmalarda, karar alıcıların İsrail Başbakanı David Ben Gurion gibi himaye kavramını şekilde açık bir şekilde kullanmamakla beraber büyük güç himayesine ilişkin tutumunun temelde ciddi bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Bu anlamda en dikkat çeken İsrail ile ABD arasındaki ilişkilerdir. Kurulduğu 1948 yılı sonrası İsrail'i ilk tanıyan ülke olan ABD (Johannsen, 2011: 127) ortak demokratik değerler, dini yakınlık ve güvenlik çıkarları temelinde ekonomik, bilimsel, askeri ve ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. ABD'nin bölgesel güvenlik düzeninin bir parçası olarak İsrail'in güvenliğini açıkça desteklemek yönündeki politikası İsrail'de güvenlik ve dış politika alanlarındaki muadil aktörler tarafından geliştirilmekte ve yapılandırılmaktadır. İsrail'in güvenlik konusundaki endişeleri ve ABD'nin bölgeye olan ilgi ve nüfuz düzeyindeki olası değişiklikler nedeniyle İsrailli karar alıcılar tarafından, İsrail'in güvenliğinin bölgenin daha geniş anlamda istikrar içerisinde olmasının ABD açısından kritik öneme sahip olduğu ve İsrail'in geçici jeopolitik düşüncelerin ötesinde müttefik olarak ortak ideal ve değerlere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Sharon, 2001, 2005; Barak, 2009; Olmert, 2006b, 2006c; Netanyahu, 2011e; 2012c; 2016l; 2017n; 2017p; 2017r). Zanotti'ye göre ABD'li yetkililerin bahsi geçen konularla alakalı birbirinden farklı fikirlere sahip olması ABD'nin İsrail'e olan desteğinin türü ve seviyesine etkide bulunsa da yakın ilişkileri derinden etkileyen bir seviyeye ulaşmamaktadır (Zanotti, 2016: Summary). Fakat buna rağmen İsrail'in jeopolitik tehdit algılamaları, tarihi tecrübeleri, sivil-asker ilişkileri açısından Avrupa ve Kuzey Amerika'dan farklılaşmakla birlikte (Zanotti, 2016: 17-18) İsrailli karar alıcıların ABD ile siyasi, ekonomik ve kültürel bağlar konusunda devam eden taahhütlerine ve Batı ile paylaştıkları ortak değerleri düzenli olarak vurgulamaktadır. Analiz edilen

konuşmalarda ABD ile güçlü bir ilişki sürdürmenin İsrail'in ulusal güvenlik çıkarları için çok önemli görüldüğü ifade edilmektedir.

İsrail ve ABD arasında yakın ilişki Soğuk Savaş'ın bitmesi sonrası İsrail'in uluslararası statüsünü belirleyen en temel faktörlerden birisi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası İsrail-ABD arasındaki yakın ilişkilerden potansiyel fayda uman bazı devletlerin İsrail karşı tutumlarını revize ettikleri görülmektedir. 11 Eylül sonrası terör bağlamında yaşanan meydan okumalara karşı istihbarat ve terörle mücadele konusunda 'kaçınılmaz bir ortak' oldukları vurgusunu sıklıkla yapan karar alıcıların, ayrıca ileri teknoloji, tarım, komünikasyon gibi alanlarda sahip olunan kapasiteler üzerinden hayranlık uyandırmaya ve İsrail'in bu konulardaki üstünlük durumlarını sıkça vurguladıkları görülmektedir. Karar alıcıların, Birleşmiş Milletler üyesi 193 ülke içerisinden 156 ülke ile diplomatik ilişkileri bulunan İsrail'in gün geçtikçe daha fazla ülke tarafından *kaçınılmaz ve değerli bir ortak* olarak görüleceğine dair kuvvetli bir inanca sahip oldukları görülmektedir (Inbar, 2013).

2.2.4. Örnek Ülke

Bu rol konsepti, her iki ülkedeki karar alıcıların ülkelerinin diğer devletler tarafından örnek bir ülke olarak algılandıklarına dair ifadelerine atıfta bulunmaktadır. Bu rol konsepti içerisinde karar alıcıların dış politikada örnek ülke olduklarına dair algılarının hangi unsurlara dayandığını incelenmektedir.

Türkiye örneğinde analiz edilen konuşmalar, bu rol konseptinin karar alıcılar tarafından Soğuk Savaş sonrası takip edilen dış politika uygulamalarına dayandırıldığı görülmektedir. Türk karar alıcıların yapmış oldukları siyasi konuşmalarda bu rol konsepti bağlamında birbiriyle ilişkili iki yönelim olduğu görülmektedir: Türkiye'nin bölgedeki diğer ülkelere örnek teşkil etme yönündeki isteği, Türkiye'nin yakın çevresindeki bazı ülkeler ve Batı ülkeleri tarafından örnek gösterilme durumu. Birinci yönelim, bağlamında karar alıcıların bölgedeki diğer ülkelere örnek teşkil etme yönündeki belirgin bir isteğe sahip olduklarını görülmektedir. Bu anlayışa göre Türkiye, karar alıcılar tarafından diğer ülkelere örnek olması istenilen özelliklerini artırmaya gayret etmelidir. Türkiye'nin bölgedeki diğer ülkelere örnek teşkil etme yönündeki isteğine paralel olarak ortaya koyduğu

çabalar sayesinde uluslararası alanda etkileme gücünü, caydırıcılığını, saygınlık ve prestijini artıracağı ifade edilmektedir. Tüm bu kazançların en nihayetinde ülkenin dış politika hedeflerine ulaşılmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayacağı düşünülmektedir (Babacan 2007a, 2007b, 2008h). Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu 2012 yılında yapmış olduğu bir röportajda Türkiye'yi bilhassa özgürlük arayışında olan ülkeler için örnek olarak gösterilmektedir:

> *"Komşularımızla olan ilişkilerimi geliştirmede ve yeni iş birliği alanları açmada uzun bir yol kat ettik. Aynı şekilde güvenlik önlemleri ile sınırlandırılmış fakat diğer taraftan daha fazla özgürlük arayışında olan(ülkeler) için örnek teşkil ettik. Ve bu yönde ilerlemeye istekli olanlara güvenilir bir ortak olduğumuzu gösterdik."* (Davutoğlu, 2012g)

> *"Türkiye bugün bu özellikleriyle (güçlü devlet yapısı, pekişen demokrasisi) başta bölgemiz olmak üzere tüm dünyada bir başarı hikâyesi ve ilham kaynağı olarak görülmekte[...]."* (Davutoğlu, 2013: 6)

Türkiye'nin yaşamış olduğu deneyimler karar alıcıların ülkelerini örnek ülke olarak tanımlama sebeplerine dair önemli ipuçları vermektedir. Karar alıcılar tarafından ülkelerinin örnek olma durumu herhangi bir coğrafya ile sınırlandırılmamakla birlikte, konuşmalarda bu bağlamdaki söylemlerin genellikle Orta Doğu bölgesi ve bu bölgedeki gelişmeler üzerinden konuşulduğu ve örneklendirildiği görülmektedir. Türkiye'nin bölgeye örnek oluşturabilmesi için yapısal bir gerekçe olan bölge ile ilişki içerisinde olmasının yanı sıra iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye'de bölgede yaygın şekli ile toplumun yukarıdan aşağıya İslamlaştırılmasından farklı olarak İslam ile demokrasi arasında özgürlükleri ön plana çıkaran bir bağlantı kurulması, ikinci olarak Türkiye tarafından ortaya konulan bu modelin uluslararası ve hükümetler arası ilişkilere ekonominin kazandıracağı perspektiftir**.** Türkiye modelinde ideolojiden bağımsız olarak ekonomik başarı ve kazançların önemsendiği piyasa odaklı bir yaklaşımın varlığı dikkat çekmektedir. Gerek İslam ve demokrasi alanında aşağıdan yukarıya bir bağlantı kurulması gerekse ekonomi boyutunda liberal alanların Orta Doğu bölgesinde eksik olması Türkiye'yi bu anlamda farklılaştırmaktadır (Davutoğlu,

2013: 6). Karar alıcılar, bu farklılıkların ülkelerine bulunduğu katkılardan yola çıkarak Müslüman dünyasının karşılaştığı demokratikleşme ve kalkınma konusundaki zorluklara katkıda bulunma arzusu taşımaktadırlar. Müslüman dünyasının içinde bulunduğu olumsuz durum ve koşulların bölge halklarının kaderi olmadığını iddia eden karar alıcılara bu ülkeler küresel düzende yerlerini alabilmek için gerekli potansiyele sahiptirler. Orta Doğu'nun muasır ve evrensel değerler doğrultusunda reform sürecine girmesi Türk karar alıcılar tarafından kuvvetle paylaşılan bir hedeftir. Zira Türkiye'nin Orta Doğu'da demokratikleşmeyi ve yönetimin iyileştirilmesini dair vurguları geçmiş dönemleri de kapsamaktadır (Erdoğan, 2016f; Davutoğlu, 2011; Babacan, 2009b). Muasır ve evrensel değerler doğrultusunda uygulamalarda bulunan ve bu uygulamalardaki eksikliklerini geliştirmeyi idealize eden bir Orta Doğu coğrafyasının oluşması, Türkiye'nin kendisinin yanı sıra bölge için savunduğu bir çevrenin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Muasır ve evrensel değerler doğrultusunda uygulamalarda bulunan ve bu uygulamalardaki eksikliklerini geliştirmeyi idealize eden bir Orta Doğu coğrafyasının oluşması, Türkiye'nin kendisinin yanı sıra bölge için savunduğu bir çevrenin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlayış çerçevesinde bölgede var olan ve oluşma safhasında olan girişimlere destek veren karar alıcılar, bölge ülkelerini reforma teşvik etmektedir. Bölge ülkelerinin kendine özgü dinamiklerini dikkate alarak gerçekleştirdiği reformların dışarıdan empoze edilecek fikir ve projelere nazaran başarı şansının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Davutoğlu 2012b, 2012c, 2013r). Karar alıcılar bu girişimlerin başarısı için empoze içermeyen her türlü katkıyı yapmaya hazır olduğunu, bölge halklarıyla kültürel değerleri paylaşan bir dost ve demokratikleşme ve kalkınma yolunda önemli mesafeler almış bir komşu olarak bölgedeki ülkelerle yaşamış olduğu tecrübeleri paylaşma konusunda istekli olduklarını ifade etmektedirler.

Orta Doğu bölgesinde reform sürecinin olmazsa olmaz unsurlarından biri de ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi olarak değerlendirilmektedir. Siyasi ve sosyal alandaki reformlar ile ekonomik kalkınma arasında doğrudan bir bağlantı kuran karar alıcılar, ekonomik alanda somut yararlar ortaya konmadığı sürece diğer reformlar için gerekli olan maddi ve insan kaynaklarının seferber edilemeyeceği

düşünülmektedir. Türkiye'nin bölgeye ekonomik alandaki potansiyel katkısını göz önünde bulunduran karar alıcıların bölgedeki gelişmelere yönelik olarak ekonomi faktörü üzerinde dikkatle durdukları görülmektedir. Karar alıcılara göre,1980'lerden bu yana sürdürdüğü ekonomik yeniden yapılanma ve kalkınma hamleleri sayesinde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle paylaşabileceği tecrübe birikimi, sunabileceği somut iş birliği ve yardım imkânları bulunmaktadır. Karşılıklı bağımlılığın yararına inanan ve bölgesel iş birliğini, ekonomik faydalarının yanı sıra, güven arttırıcı bir süreç olarak gören Türkiye'nin bölgedeki ekonomik rolünün Türkiye ile beraber bölge ülkelerinin de çıkarına hizmet ettiği düşünülmektedir. Bölge ülkelerinin Türkiye'nin sunduğu tecrübe paylaşımı ve imkânlardan yararlanmaları halinde an itibarı ile gerçek potansiyelini yansıtmadığı düşünülen iş birliklerinin birbirinden farklı alanlarda gelişeceğine inanılmaktadır (Davutoğlu, 2013h; 2014e). Arap dünyasındaki bazı ülkeler tarafından bölgede yaşanılan zorluklarla baş edebilme yollarının henüz doğru bir şekilde tespit edilemediğini düşünen karar alıcılar, Müslüman dünyasındaki zorlukların günümüz dünyasının gerekliliği olarak tanımlanan 'demokratikleşme' ve kalkınma sorunlarının bertaraf edilmesi ile aşılacağına inanmaktadırlar. Nitekim *Orta Doğu İstisnacılığı (Middle East Exceptionalism)* tezi bağlamında bazı Arap medya organlarında demokrasinin bu coğrafyada ne uygulanabilir ne de istenebilir olduğunu öne sürülmesi (Akçapar vd., 2004: 5) Arap dünyasının karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olacak reçeteleri Türkiye'den farklılaşan bir yönde tanımladıkları konusunda bir örnek olarak gösterilebilir.

Eski Başbakan Davutoğlu tarafından Türkiye'nin *daha fazla özgürlük arayışında olan ülkeler* için örnek teşkil ettiği ifade edilirken, bu ülkeler ismen ifade edilmeyerek söylemsel bir daraltma tercih edilmemiştir. Davutoğlu 2011 yılında başlayan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki halk ayaklanmaları sonrası yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin özgürlük ve güvenlik arasında kurmuş olduğu ilişkinin haklılığını bir kez daha ortaya çıkardığını ifade etmiştir (Davutoğlu, 2012g). Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki halk ayaklanmaları ile alakalı yapılan bu bağlantı dış dünyanın beklentileri bağlamında örnek ülke rol konseptinin ikinci öğesini oluşturmaktadır: Türkiye'nin dış dünya tarafından Orta Doğu'da dönüşüm geçiren

ülkelere 'model' gösterilmesi. [4] Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya için anlam ifade eden demokratikleşme adımları atmış olması, topluma yayılmış bir kalkınma modeli üretebilmiş olması, İslam ve demokrasiyi bir araya getirebilen bir ülke olarak değerlendirilmesi ve bu tecrübelerin dönüşüm geçiren ülkelerdeki halkların taleplerine sunabileceği olası katkılar yapılan tartışmaların içeriğini oluşturmaktadır (Barkey ve Abromowitz 2011; Altunışık 2005, 2008; Dede 2011). Bu bağlamda Türkiye'nin Arap ülkeleri için model olma tartışmalarının dayandırıldığı sebeplerin Türk karar alıcıların ifade ettiği sebeplerle oldukça benzeştiği görülmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine örnek ve model bir ülke teşkil etmesi durumuyla alakalı tartışmalar çalışma kapsamının dışında olması nedeniyle ele alınmayacaktır. Fakat bu tartışmalara Türk karar alıcılar tarafından verilen tepkiler bu rol konsepti bağlamında önem arz etmektedir. 'Model Ülke' tartışmaları Türk karar alıcılar tarafından rahatsızlıkla karşılanmamaktadır. Türk karar alıcılar Türkiye'nin Ortadoğu'da bir reform programı için bir örnek veya ilham kaynağı olabileceğini ancak bir model olmadığını ifade etmektedirler. Yakın çevrelerinin barış, refah ve demokrasi alanlarına dönüştüğünü görmekten mutluluk duyacaklarını ifade eden karar alıcılar, Türkiye'yi diğer ülkeler için bir örnek veya bir ilham kaynağı olarak görmek istediklerini ifade etmekle beraber, bir model pozisyonu seçme arzusunda olmadıklarını belirtmişlerdir:

> *"Türkiye bu bakımdan gerek bölge ülkeleriyle tarihten kaynaklanan özel bağları, gerek bölge halklarının ülkemizdeki demokrasinin düzeyine duyduğu ilgi ve özlem nedeniyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Bazı çevrelerce ifade edildiği gibi, bir model teşkil etmesek de, Türkiye'nin bölge ülkeleri ve halkları için bir ilham ve ümit kaynağı olduğu kesindir. Biz de bu anlayışla, değişim sürecinden geçen ülkelere tecrübe paylaşımı dâhil, her türlü desteği vermeye hazır olduğumuzu ifade ediyoruz."* (Davutoğlu, 2013: 55).

[4] Türkiye'nin modellik tartışmaları düzenli aralıklarla ilgili kamuoyları tarafından yapılmaktadır. Son olarak Arap baharı bağlamında tekrardan dolaşıma sokulmuştur. AB içerisinde Türkiye yanlısı ülkeler olan İngiltere, İtalya, İspanya, İsveç ve Finlandiya tarafından destelenen bu pozisyonun gerek periyodize edilmesi gerekse Orta Doğu şeklinde genelleştirilmeden ülke özelinde tartışılması elzemdir. Zira Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen dönüşümler devam etmekte olup dayanıklı ve uzun süreli etkili faktörler üzerinden tartışma yapılması zorluklar içermektedir.

Karar alıcılar ayrıca bu tartışmaların bölgedeki ülkelerde zaman içerisinde *dışsal bir etki*ye sahip olarak Türkiye'nin AB süreci örneğinde olduğu gibi olumlu getirileri olacağını düşünmektedirler. Zira Türkiye'nin bahsi geçen alanlarla alakalı yapmış olduğu düzenlemeler karar alıcılar tarafından bir taraftan içsel talepler ve değişiklikler diğer taraftan AB üyeliği gibi dışsal beklentilerle açıklanmaktadır. Bu süreçler karar alıcılar tarafından bölgedeki ülkelerle paylaşılması gereken değerli deneyimler olarak değerlendirilmektedir.

Analiz edilen konuşmalar İsrailli karar alıcıların Türkiye örneğine benzer bir şekilde dünyanın farklı bölgelerindeki ülkelere örnek teşkil etme yönünde belirgin bir isteğe sahip oldukları görülmektedir. İsrail'in bölgedeki diğer ülkelere örnek teşkil etmek istemesinin uluslararası alanda saygınlık ve prestijine dair olumsuz fikirlerin yeniden inşası için çaba sarf etmesi olarak değerlendirilebilir. İsrail başbakanı Netanyahu 2017 yılında Bağımsızlık Günü yıldönümünde İsrail'de bulunan diplomatlar için verilen bir resepsiyonda İsrail'in bütün dünya için bir rol model olduğunu vurgulayarak şunları kaydetmektedir:

> *"İsrail'i dünya için bir rol modeli yapan nedir? İlki İsrail iyi bir toplumdur. Demokratik, açık ve misafirperverdir. Azınlıklar(burada) kendilerini geliştirme imkânı bulmaktadır… Burada herkes başarılı olabilir. Arap Yüksek Adalet Mahkemesi yargıcı veya Hıristiyan bir diplomat, bir kadın General, Dürzü bir bakan ya da gay bir Knesset üyesi olabilirsiniz. Çoğulculuğumuz gücümüzdür."* (Netanyahu, 2017c)

Türkiye örneği ile karşılaştırıldığında oldukça nadir vurgulanan bu rol konsepti bağlamında İsrailli karar alıcıların İsrail'in demokrasi, terörle mücadele ve ileri teknoloji alanlarında örnekliğinin altını çizdikleri görülmektedir. Başbakan Netanyahu'nun 2011 yaptığı bir açıklama da, bölgedeki tek gerçek (liberal) demokrasinin İsrail olduğunu (Netanyahu 2011b, 2016g, 2016h), Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki 300 milyon Arap vatandaşı içerisinde yalnızca İsrail'deki Arap vatandaşlarının gerçek demokratik haklara sahip olduğunu (Netanyahu, 2011c) ifade etmektedir. Başbakan Netanyahu İsrail'in teknoloji gelişimi ve terörle mücadele alanlarında eşsiz deneyimler ve kanıtlanmış yeteneklere sahip olduklarını belirterek

dünyadaki birçok ülkenin teknoloji ve güvenlik konusunda kendini geliştirmek adına İsrail'i takdir edip yardım istediğini ve İsrail'in bu konuda diğer ülkelerle deneyimlerini paylaşma arzusu içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Netanyahu, 2016g).

Birleşmiş Milletler taksim planının Arap devletleri tarafından kabul edilmemesi sonrası 1948 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını açıklayan İsrail'in kuruluşunun beri devam eden tehdit temelli ve reaktif (Paz, 2015: Executive Summary VIII) güvenlik politikaları, ülkenin uluslararası toplulukta güven, saygı ve prestij konusunda sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vermektedir. İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılından beri bölgedeki uygulamış olduğu politikalar bilhassa genişleme politikası uluslararası toplum tarafından gittikçe artan oranda eleştirilmektedir. [5] Karar alıcılar, gerek Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından alınan kararların gerekse uluslararası toplumun üyeleri tarafından yapılan eleştirilerin adil olmadığını savunmaktadırlar. İsrail'in uyguladığı yerleşim yerleri politikasının Filistin-İsrail sorununun nirengi noktası olmadığını ifade eden Netanyahu, gerçek problemin Filistin yönetiminin İsrail'in sahip olduğu haklar konusunda yapıcı olmayan bir yaklaşıma sahip olduğunu ifade etmektedir:

> *"Başkan Abbas, Balfour Deklarasyonuna saldırdı; çünkü (bu deklarasyon)Yahudi halkının İsrail topraklarında ulusal bir ev hakkı olduğunu kabul etmektedir. Ancak bugün yaklaşık 70 yıl geçmesine rağmen, Filistinliler hala bu hakları tanımayı reddetmektedir - bir vatan hakkı yahut devlet hakkı değil herhangi bir şeye olan hakkımızı- . Filistin'in Yahudi devletini herhangi bir sınırda tanımayı reddetmesi bu çatışmanın asıl özü olmaya devam ediyor, devam ediyor. Görüyorsunuz ki, bu çatışma yerleşimlerle ilgili değil. Asla olmadı."* (Netanyahu,2016g)

[5] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Arap-İsrail arasında yaşanan çatışma durumlarına yönelik birçok karar yayınlamıştır: 242 (1967), 338 (1973), 446 (1979), 452 (1979), 465 (1980), 476 (1980), 478 (1980), 1397 (2002), 1515 (2003) ve 1850 (2008). BMGK bahsi geçen kararlara atıfta bulunarak son olarak 2016 yılında 2334 numaralı kararı kabul etmiştir. (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2016d). Karar, Orta Doğu'da kalıcı ve adil bir barışın sağlanmasına ortam hazırlayacak ilkeleri içermekte ve bilhassa İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te ki yerleşim yerleri ile alakalı politikalarını tenkit etmektedir. *İnterfaith Peace İnitiative* isimli barış inisiyatifi tarafından derlenen bir raporda uluslararası toplumun birçok farklı kesiminden Mavi Marmara olayının yaşanması sonrası İsrail'e gelen tepkileri derlemiştir (Interfaith Peace Initiative, 2010) .

İsrail karar alıcılarının ülkelerinin uluslararası güvenilirlik ve prestijine negatif etkileri olan yerleşim yerleri ile alakalı uluslararası baskıya karşı yerleşim yerleri çalışmalarını erteledikleri yahut geciktirdiklerine dair açıklamalarda bulundukları görülmektedir(Mark, 2005; Migdalovitz, 2005; Rynhold ve Waxman, 2008; Israel Ministry of Foreign Affairs, 2017). Karar alıcılar tarafından yapılan konuşmalarda kamuoyunda İsrail'in politika uygulamalarına yönelik yapılan eleştirilerle alakalı konulardan ziyade uygulanan politikaların gerekliliğini ön plana çıkaran söylemlerin ön plana çıktığını görmek mümkündür. Birleşmiş Milletler 2016 Genel Kurul toplantısında yapmış olduğu konuşmada İsrail Başbakanı Netanyahu Birleşmiş Milletler 'in İsrail' karşı *saplantılı önyargı*ları olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Genel Kurul'un 2016 yılında 'demokratik İsrail devletine karşı' yirmi karar alınırken dünyadaki diğer devletlere yönelik *sadece üç karar* aldığından dolayı *her türlü kırıcı kelimeyi hak ettiğini* ifade etmiştir (Netanyahu, 2016g). Karar alıcılar tarafından karşılıklı güven ilişkilerini geliştirmenin en önemli yolu, [tarihsel] gerçekliklerin bir kenara bırakılarak bölgedeki yeni meydan okumalara karşı iş birliği yapmak olarak tanımlanmaktadır. Her iki taraf içinde yararına olacak bu tutum karşılıklı ilişkilerinin geliştirilmesinin en doğru yolu olarak tanımlanmaktadır. İsrail içerisindeki bazı kanaat önderleri tarafından Birleşmiş Milletler tarafından İsrail'e yönelik yapılan eleştirilere İsrail politika yapıcıları tarafından 'yeterli' cevaplar verilemediği, İsrail'e dönük uluslararası alanda oluşan imajın İsrailli karar alıcılar tarafından yönlendirilemediği ifade edilmektedir. Karar alıcıların yapmış oldukları konuşmalarda ülkelerine dönük güvenlik tehdidinin devam ettiği argümanını sıklıkla ifade etmeleri ve bu eleştirilere dönük ifadelerde bulunmamaları, güvenlik meselelerini mevcut aktör çerçevesi dışında tartışmaya açmak istemediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İsrail kamuoyunda bazı gruplar tarafından İsrail devletinin kuruluşu sonrasında bilhassa Filistinli halkın yaşadığı bölgelerde uygulamış olduğu politikaların ülkenin dış politik hedeflerine ulaşmasında kısıtlayıcı çerçeveler çizdiğini ifade edilse de, karar alıcıların bu durumu telafi edecek uygulamalar ortaya koyma konusunda fazla istekli olmadıkları görülmektedir. İsrail karar alıcıları tarafından siyaseten imajını düzeltme eylemi olarak örnek teşkil edebilecek tek durum *Mavi Marmara olayı*

sonrasında yaşanmıştır. Olayda uluslararası sularda Gazze'de yaşayan Filistin halkına insani yardım götürmek üzere yola çıkan gemiye İsrail askerleri tarafından baskın yapılmış ve sonrasında 8'i Türk vatandaşı olmak üzere 9 Türk kökenli insan hayatını kaybetmiştir. Olay sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinde hiç olmadığı kadar derin bir yara almıştır. Mavi Marmara Olayı'nın yaşanması sonrası Türkiye'ye operasyonel hata yaptığını beyan eden Netanyahu'nun özür konuşmasında İsrail'in uluslararası imajının iyileştirilmesine dair çabalar gözlemlemek mümkündür. Netanyahu her ne kadar bu olayın sonuçlarının sadece İsrail'in operasyonel hataları ile de açıklanamayacağını ifade etse de İsrail'in Mavi Marmara olayının trajik sonucuna isteyerek yol açılmadığını ve İsrail'in bu olayla alakalı can kaybı ve yaralanmalardan büyük bir üzüntü duyduğunu ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2013; Netanyahu, 2013b).

Bununla birlikte, İsrailli karar alıcılar birçok alanda başarılı ülkelerinin bugün hak ettiği uluslararası prestij ve saygıyı tam anlamıyla görmediğini düşünmektedirler. İsrail başbakanı Netanyahu'nun yapmış olduğu birçok konuşmada İsrail'in gerek bölge gerek dünya için ne kadar önemli olduğunu ve bu nedenle her geçen gün daha fazla ülkenin İsrail ile yakınlaşacağına inandığını ifade etmesi bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Burada bir paradoks durumu ortaya çıkmaktadır. İsrailli karar alıcılar bir taraftan ülkelerinin uluslararası güvenilirliği ve prestiji konusunda sahip olduğu seviyeden memnun olmadıklarını ifade ederken diğer taraftan bu durumun iyileştirilmesi için eylemsel anlamda isteksiz davranmaktadırlar. Daha önce de bahsedildiği üzere, İsrailli karar alıcıların Türkiye'ye benzer bir şekilde uluslararası toplumun eşit bir ortağı olarak devletlerinin yapılandırılması ve yönetimi ile alakalı konuların ulusüstü boyutta şekillendirilmesine karşı daha mesafeli bir duruşa sahiptirler. Bu alanda herhangi bir yetki paylaşımına sıcak bakmamalarını, uluslararası alanda güvenilirlik ve prestij kazanmak konusunda yeterli düzeyde olmayan eylemlerinin arkasındaki sebeplerden biri olarak değerlendirmek mümkündür. İkinci olarak, İsrail çok taraflı iş birliklerine sıcak bakmaması nedeniyle kuruluşu sonrasında komşularıyla arasında devam eden güvensizlik ve şüphe durumlarıyla yüzleşme imkânı bulamamıştır. İsrail'in daha ziyade İsrailli güvenlik elitlerinin algılamaları üzerine kurulu diğer ülkelerle ilişki

çerçevesinde, karşılıklı güven ilişkileri kurulması meselesi birinci derecede önemli bir gündem maddesi olarak kurgulanmamaktadır. İsrail'in ayrıca farklı devletler arasında arabuluculuk yahut yakınlaşma faaliyetleri aracılığı ile gerek uluslararası kamuoyunda bir nüfuz ve eşitlik kazanma konusunda gerekse geçmişte ortaya koyduğu politikalar ile alakalı komşularına güvence vermeye üzerine kurulu herhangi bir strateji geliştirme hedefine sahip olmadığı görülmektedir. Bu arka plan ile İsrail'in sorumluluk üstleneni geliştiren ve bunun karşılığında uluslararası güvenilirlik, saygı ve prestij kazanmayı hedefleyen bir ülke olarak karakterize edilmesi mümkün gözükmemektedir.

2.2.5. Militarist Olmayan Ülke

Militarist Olmayan Ülke rol konsepti, karar alıcıların ulusal çıkarları muhafaza etmek ve hedeflenen dış politika amaçlarına ulaşılması için askeri yetenek ve kapasitelerin diplomatik ve ekonomik araçlardan öncelikli olarak kullanılması tercihlerine ve liderlerin diğer devletlerle olan ilişkilerinde bu rol konseptini teşvik eden söylemlerine atıfta bulunmaktadır. Bu rol konsepti aracılığıyla ülkenin iç ve dış politikada araçlarının hiyerarşisi, bu hiyerarşi içerisindeki dönüşümlerin izini sürmek ve bu rol anlayışının gerek iç gerekse dış politikadaki merkeziyetini ortaya koymak mümkündür.

Türk karar alıcılara göre, Soğuk Savaş dönemi ve hemen akabindeki on yıl içerisinde bir barış vizyonu olarak tasarlanan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibinin reaktif ve düşük profilli bir dış politika şeklinde yorumlanması, Türkiye'nin çevre bölgelerle olan entegrasyonun gecikmesine ve bu bağlamda sorunlar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1990'lı yıllarda yoğunlaşan terör olayları, bölgesel anlaşmazlık ve sorunlar nedeniyle bir kez daha beliren bölünme ve toprak kaybetme korkusu ülkenin bu dönemdeki güvenlik yaklaşımını belirleyen en önemli etken olmuştur (Gül, 2016: 316). Karar alıcılar, Soğuk Savaş dönemi sonrası ise yine yakın bölgelerdeki güvenlik sorunlarının güvenlik elitleri tarafından algılanma ve bu sorunlara karşı kullanılan araç ve metotların ülkenin var olan potansiyelini zayıflattığını düşünmektedirler (Davutoğlu, 2012m). Karar alıcılara göre, Soğuk Savaş dönemi stratejik kültürünün dönüşmesi nedeniyle siyasi karar alma

mekanizmaları içerisinde etkili olan aktörlerin (bunların içerisinde en etkili aktör olarak Türk Silahlı Kuvvetleri) gerek karar verme mekanizmaları içerisinde gerekse yapısal olarak bir restorasyon sürecine girmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Türk dış politikasının da bu gelişmeye uyumlu bir şekilde restorasyon ihtiyacı olduğunu ifade eden siyasiler, bu yeni dönemde önceki dönemlerde etkili olan tek düze kimlik tanımlamaları ile bu kimlikler üzerine inşa edilen bir siyaset kurgusunun bu dönemde başarılı olma şansının olmadığını ifade etmektedirler (Davutoğlu, 2013k). Önceki dönemler temelinde uygulamaya geçirilen bir dış politika anlayışının dış politikada hedeflenen istikrar ve barış ortamına katkıda bulunmadığı ve mevcut sorunları azaltmadığı fikrini taşıyan karar alıcılar ülkelerinin komşu ülkeler ile arasında kültürel, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliğini yoğunlaştırmak suretiyle, yakın bölgelerdeki tehdit temelli güvenlik politikalarının zayıflayacağını düşünmektedirler.

Karar alıcılara göre kendi tarihi ve coğrafyasıyla yeniden barışması gereken Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin tek boyutlu ve indirgemeci yaklaşımını hızla geride bırakması gerekmektedir. Gerek milli gerekse küresel merkez-çevre ilişkilerinin değişmesi ve daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasını gerektiğini ifade eden karar alıcılar istikrar kavramından güç alan bir 'siyasi meşruiyet' (Babacan 2008g, Babacan 2008h; Davutoğlu 2011b, 2013k, 2014h, 2014j; Erdoğan 2016g, Erdoğan 2017, Erdoğan 2017b, 2017f) anlayışı çerçevesinde politikalarını temellendirmeyi ve uygulamayı hedeflemektedir. Uluslararası sistemde 11 Eylül sonrası ortaya çıkan yapı içerisinde merkezkaç kuvvetlerin merkezi kuvvetler üzerinde etkili olabilmesi durumunu daha görünür bir şekilde ortaya çıkarmasının bir sonucu olarak, Soğuk savaş döneminin başlıca aktörü olan ulus-devletlerle birlikte yeni sivil aktörlerin küresel sistem çok boyutlu ve daha az kontrol edilebilir bir nitelik kazanmasını zorunlu hale getirdiğini ifade etmektedirler. Küresel alanda yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak yeni bir jeopolitik düzlemin ortaya çıkması gerek kavramsal olarak gerekse aktör bazında dış politikada yeni bir inşa sürecine girilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ön plana çıkarılan *Yumuşak Güç* ve *Kamu Diplomasisi* kavramları karar alıcıların 'sivil dış politika' tezlerinin önemli unsurları olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım *Militarist Olmayan Ülke* rol konseptini oluşturan unsurlardan ilkini teşkil etmektedir: **i.** Ulusal hedeflerin

güvence altına alınması için öncelikli olarak sivil araçlara yoğunlaşılması. Karar alıcıların yapmış olduğu konuşmalara analiz edildiğinde bu rol konseptinin ayrıca iki diğer unsur üzerinden geliştirildiği gözlemlenmektedir: **ii.** Uluslararası hedeflerin belirlenmesi ve elde edilmesinde ekonomik gelişme ve iş birliklerinin çoğaltılmasına yapılan vurgu, **iii.** Ulus-üstü yapıların geliştirilmesi ve devletlerin çok taraflı yapılara entegre olmasını teşvik etmeye yönelik politika yürütülmesi.

Birinci unsur açısından bakıldığında, Türk karar alıcıların bu dönemde yapmış oldukları konuşmalarda ulusal hedeflerin güvence altına alınması ve uluslararası politikada etkili ve çok yönlü olabilmek için ekonomik, kültürel ve insani sivil yetenek ve kapasitelerin artırılması ve kullanılmasına yoğun bir şekilde vurgu yapmaktadırlar (Davutoğlu, 2012l). Küreselleşme, çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörlerin öneminin artması nedeniyle bu yeni aktörleri ve yabancı kamuoylarını etkilemek için sivil araçlara yönelmek gerektiğini ifade etmektedirler (Koru, 2012). 2010 yılında Başbakanlık bünyesinde kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü sonrası daha sık gündeme gelen kamu diplomasisi ve ince güç kavramları üzerinden bu yaklaşıma yönelik politikalar üretilmektedir. Karar alıcılara göre, Türkiye´nin *İnce Güç* kapasitesi " askeri yahut teknolojik üstünlükten ziyade " (Kalın, 2011: 7) tevarüs ettiği tarih ve kültür derinliğinden ve bununla birlikte ekonomik güç ve demokrasi kavramlarının sağladığı imkânlarının bileşkesi üzerinden değerlendirilmektedir. Karar alıcıların, geleneksel dış politika araçlarından ve tehdit temelli bir dış perspektifine sahip aktör ve elitlerin bakış açısından farklılaşan bakış açıları dikkat çekmektedir. Dönemin başbakanı Davutoğlu Türkiye'nin 2002 sonrası dış politikası çerçevesinde iki statükoya meydan okuduklarını ifade ederek, bu statükolardan birincisinin içerideki *statüko* olduğunu ifade etmiştir. Bu statükoya bağlı aktörler, soğuk savaş kültürünü muhafaza ederek Türkiye'yi tehditlerle tanımlamak, Türkiye'nin geleceğini ve ufkunu tehditlerle anlatmaya çalışmak ve bu çerçevede var olanı muhafaza etmeye dayalı bir yaklaşıma sahiptirler. Davutoğlu mevcut durumun devamını arzu eden güvenlik elitlerine karşı bir meydan okuma gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda demokrasinin üzerindeki vesayetin kaldırılması ve Türkiye demokrasinin evrensel standartlara yükseltilmesine yönelik çabalara dikkat çekilmektedir. Karar

alıcıların demokrasinin gelişmesi ile dış politikanın sivilleştirilmesi arasında direk bir bağlantı kurdukları görülmektedir.

Dış politika ve dolayısıyla araçları açısından sivil yetenek ve kapasitelerin kuvvetlendirilmesi adına asker-siyaset ilişkilerinin düzenlenmesi konusunda adımlar atıldığı görülmektedir. 1961 ve 1982 yıllarında yapılan askeri darbeler sonrası öngörülen demokrasi modellerinin seçimle göreve gelmiş iktidarların manevra alanını önemli ölçüde daraltma sonucunu doğurması nedeniyle Türk siyasi literatürüne siyasi iktidarlar için *iktidar olup muktedir olamama* şeklinde bir tanımlama girmiştir. Askerin iç ve dış politikadaki karar alma süreç ve mekanizmalarına dâhil olmasının bir sonucu olarak daralan siyaset alanı demokrasinin güçlendirilmesi konusunda yeterince yetkin olamadığı yaklaşımını benimseyen karar alıcılar, ordunun sıkı bir şekilde sivil kontrol altında tutulmasına ortam hazırlayacak bir siyasi konjonktürün oluşturmaya gayret etmişlerdir. Kültürel öğelerle harmanlanarak şekillene asker-sivil ilişkilerinin mevcut bağlamından uzaklaştırılıp askerin *devlet içerisinde bir devlet* olarak tanımlamasını kolaylaştıran faktörlerin elimine edilmesini amaçlamışlardır. Karar alıcılar, askerin dış politika karar mekanizmalarındaki etkisinin gerek iç gerek dış politikada hedeflenen amaçların önünde engel teşkil ettiğini düşünmektedirler. Karar alıcıların dış politikaya kazandırmaya çalıştığı yeni vizyonun yapay olarak isimlendirdikleri tehdit (Davutoğlu,2013k) algıları üzerine olmadığı aksine dış politika yapımının diğer araçları olan sivil ve ekonomik gücün önceliğini ön plana çıkardıkları görülmektedir. Dış politikada sivil unsurların geliştirilme çabaların bir sonucu olarak askeri harcamaların GSYİH yüzdesi açısından giderek azaldığı görülmektedir.(Tablo 1)

Tablo 1:GSYİH yüzdesi açısından askeri harcamalar

YIL	2000	2003	2006	2009	2010	2012	2013	2014
Türkiye	3.7	3.4	2.5	2..6	2..4	2.3	2.2	1.8

Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2009 yılında Kahire'de gerçekleştirilen Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda yeni Türk Dış politikasının vizyonunu anlatırken Türkiye'nin "hiçbir zaman bölgesinde bir askeri müdahaleye davetiye çıkarmadı(ğı), hiçbir zaman savaş çağrısı yapmadı"ğından bahsetmekte, Türkiye'nin güç kullanımı ve gerginliği tırmandırıcı uygulamalardan kaçındığını, sorun ve ihtilafların "siyasi diyalog" yoluyla çözülmesi yönündeki bakış açısının altını çizmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu bakış açısı benzer bir şekilde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından da ifade edilmektedir:

> *"Türkiye olarak her zaman barış ve iş birliğinden yana olduk. Millî güvenliğimize ve egemenliğimize doğrudan bir tehdit olmadıkça, asla güç kullanmadık. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Milletin hayatı tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir" sözünü ilke edindik."* (Çavuşoğlu,2016)

Fakat burada karar alıcıların dış politikada sivil unsurlarının ön plana çıkartırken sert güç unsurlarını tamamen göz ardı etmediklerinin altını çizmek gerekmektedir. "Barışçıl dış politikası ve "caydırıcı askeri gücü" nedeniyle "Türkiye'nin çevresindeki tehditlerden asgari düzeyde etkilen"diğini ifade eden karar alıcılar (Çavuşoğlu, 2016), dış politika amaçlanan hedeflere ulaşmak için yumuşak ve sert güç unsurlarına sahip olduklarını ve gereken durumlarda "karşılaştırmalı avantajlar*"*ın değerlendirileceğini ifade etmektedirler (Davutoğlu, 2012g). Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun 2013 yılında yapılan bir toplantısında, dönemin başbakanı Erdoğan, dış politikanın sivilleştirilmesinin ülkenin caydırıcılığını artıracak bir ulusal silah endüstrisi ile desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Erdoğan ayrıca yumuşak ve sert güç arasındaki dengenin korunmasına dikkat çekerek şunları kaydetmiştir:

> *"[…]'sert güç' unsurlarıyla beraber 'yumuşak güç' unsurlarına da sahip olan ülkeler tarihte kalıcı izler bırakabilmişlerdir. Bunların birini diğerine tercih etmek, hele hele sert güç imkânlarının önemini hafife almak felakete zemin hazırlamaktır. Hiç kimse 'ben kültürel ve siyasi olarak iyi bir yerdeyim, askeri açıdan güçlü olmasam da olur' diyemez. Aynı açıdan zücaciye dükkânına giren fil misali her tarafı ezip geçmek, yıkmak da sizi gerçek anlamda güçlü kılmaz."* (Erdoğan, 2016e)

2002 sonrası Türkiye'nin dünyanın en ağır silahlı ve çatışma içeren bölgesi olarak değerlendirilen Orta Doğu bölgesinde (Cordesman, 2000: 7-13) dahi bu sert güç ve yumuşak güç arasındaki ayrımın altını çizen siyasiler, diplomatik ve askeri taktiklerin koordinasyonunu sağlayacak esnek bir dış politika becerisine sahip olunması gerektiğini vurgulamışlardır (Davutoğlu, 2004: 452). Türk karar alıcılar, uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacı ve askeri gücün en son başvurulacak yöntem (ultima ratio) olarak kullanılması koşuluyla, devletlerinin çok taraflı operasyonlara katılımlarını uluslararası bir sorumluluk olarak kabul etmektedirler. Karar alıcılar bu sorumluluğu yaşanan gelişmeler karşısında uluslararası hukukun gerektirdiği müeyyide ve tepkiler kapsamında değerlendirmektedirler. Bu tür operasyonların, operasyonun meşruiyetini kuvvetlendirmek açısından bir uluslararası organizasyonun liderliğinde gerçekleşmesi gerektiğini vurgulayan karar alıcılar, bu konudaki iş birliklerine aktif katılımlarını ve sadakatlerini her fırsatta teyit etmektedirler (Davutoğlu, 2013m). Bu bağlamda barışın tekrardan tesis edilmesi adına Türkiye'nin Somali, Kosova ve Afganistan, Lübnan gibi dünyanın pek çok yerindeki Birleşmiş Milletler (BM) barışı koruma (barış gücü) operasyonlarına askeri düzeyde katkılar sağlamaktadır (Davutoğlu, 2015; Erdoğan, 2015; 2016h; 2017c; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017c; 2017d).

İkinci unsur olan uluslararası hedeflerin belirlenmesi ve elde edilmesinde ekonomik gelişme ve iş birliğinin çoğaltılması konuları dış politikanın sivil yönlerini kuvvetlendiren unsurlar olarak ifade etmektedir (Davutoğlu 2012g). 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler nedeniyle iktidara geldikten sonra ekonomik reformları ön plana çıkaran karar alıcılar, ülkenin istikrarlı bir şekilde büyümesine büyük önem vermiştir. TSK'nin iç ve dış politika karar alma mekanizmalarında 'normalleşen' etki gücüne paralel olarak çeşitli bölgelerde, siyasi ve ekonomi ekonomik ilişkiler ve iş birliklerinin gözle görülür bir ilerleme sağladığını söylemek mümkündür. Doğrudan Yabancı Yatırımın 2001 yılında 1.1 milyar dolardan gözle görülür bir artış ile 2006-2016 yıllarında en yüksek 22.0 milyar dolar (2007) ile en düşük 12.3 milyar dolar (2016) arasında değiştiği görülmektedir (Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, 2017). Karar

alıcılara göre, Türkiye'nin jeo-stratejik konumunun getirdiği avantajlı durumun da yardımı ile diplomasi ve ekonomik iş birliği kanalları açılmalı ve uzunca bir dönem sınırlı olan ticari ilişkilerinin artması gerekmektedir. Bu bağlamda, ekonomik karşılıklı bağımlıkların yaratılması Türkiye'nin bilhassa yakın çevresine yönelik geliştirilen dış politikanın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Karar alıcılar, bölge ülkeleri arasında her ülkenin ve halkların karşılıklı yararına olacak şekilde "karşılıklı ekonomik bağımlılık" yaratılması sayesinde farklı bölgelerdeki ülkelerin sorunlarını daha kolay çözeceklerini varsaymaktadırlar (Davutoğlu 2009, 2012b; Çavuşoğlu, 2017: 5). Türkiye'nin yakın bölgelerle ekonomik karşılıklı bağımlılıklar kurması, bölgesel barışın sürdürülebilir hale getirilmesi ve dolayısıyla bölgesel istikrarın sağlanması açısından önemli görülmektedir (Davutoğlu, 2010: 13).

Karar alıcılar, ayrıca uluslararası alanda yumuşak gücü temsil eden bir bölgesel bütünleşme yapısı olan Avrupa Birliği üyeliği üzerinden Türk dış politikasının sivil yönlerini pekiştirmeyi arzu etmektedirler. Türk Dış İşleri Bakanlığının sitesinde Avrupa yumuşak gücü, Türkiye'nin Avrupa birliği üyeliğinin hem bir şartı hem de bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Karar alıcıların Avrupa Birliği yumuşak gücünün gerek iç gerekse dış politikada Türkiye'nin sivil yönlerini pekiştireceği fikrine sahip olmaları, yıllardır devam eden katılım müzakerelerine rağmen Türkiye için güçlü bir motivasyon kaynağı olmaya devam etmektedir. 20. yüzyılda uluslararası alanda deneyimlenen çatışma ve krizler üzerine kurulup gelişen AB'nin yumuşak gücü (Mercan 2015), gerek üye gerekse de aday ülkeler için insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, demokrasiye bağlılık, demokratik usullerle işleyen kurumlar, uzlaşmazlık ve çatışmaların barışçıl yollarla çözümü gibi ilkelere sahip olması nedeniyle, karar alıcılar açısından önemli bir dış politika hedefi olarak değerlendirilmektedir. Birlik, Türk karar alıcılar tarafından üye devletler arasındaki çatışma durumlarının zayıflayıp barışın kuvvetlenmesine katkıda bulunduğu fikri üzerinden başarılı bir barış projesi olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2013d). Türkiye'nin birliğe katılımının AB ülkeleri ile sınırlı olan barış ve istikrar alanlarını daha da genişleteceğini düşünen karar alıcıların bu katılımın sağlanmasının gerek Türkiye gerekse AB'ye olan katkılarını ön plana çıkartarak Türkiye'nin birliğe kabul edilmesi konusunda AB'yi sürekli olarak motive ettikleri görülmektedir.

> *"Avrupa ve Türkiye kıtanın geleceği için gerçekten ortak bir vizyon paylaşıyor: Yumuşak gücünü güçlendiren ve evrensel değerlerini geliştiren bir Avrupa çeşitliliği teşvik eder: bu, küresel siyasette çok daha etkilidir."* (Davutoğlu, 2009c)

Benzer şekilde, Dışişleri eski Bakanı Babacan *Orta Doğu'ya açılan kapı* metaforunu kullanarak Türkiye'nin AB üyeliğinin gerek Türkiye ve AB için dış politikada sivil unsurları ön plana çıkaran bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu anlayışa göre Türkiye'nin AB üyeliği bir taraftan Türkiye'nin dış politikada sivil unsurları öne çıkarmasına direk katkıda bulunacak diğer taraftan Avrupa Birliği değerlerinin daha geniş bir alana yayılmasına, Orta Doğu'da daha iyi anlaşılmasına ve iş birliği olanaklarını geliştirmesine yardımcı olacaktır:

> *"Türkiye'nin AB üyeliği, yumuşak gücünü önemli ölçüde artıracak ve İslam dünyasındaki sivil ve insan haklarının genişlemesi yönünde dikkat çeken bir etkisi olacaktır. ... Türkiye, Avrupa'nın daha geniş bir dünyaya açılmasını sağlayan bir kapı olmakla beraber Orta Doğu'da yeni fikirlere daha çok açık olan bir kitle gerektiren ortak değerlerimiz ve ortak ideallerimizin gerçekleşmesi için bir portal vazifesi görecektir."*

Üçüncü olarak, *Militarist Olmayan Ülke* rol konsepti bağlamında karar alıcılar, ülkenin gerek uluslararası gerek ulusal olarak sivilleşme hedefine ulaşılmasında bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla iş birlikleri içerisinde olunmasına önem vermektedirler. Bu anlamda karar alıcıların önceki Türk dış politikasına kıyasla politikalarının bölgesel ve uluslararası örgütlerdeki aktivizmine dikkat çekmektedir. Dış politikada sivil unsurlara ağırlık verme rolünü proaktif bir şekilde algılayan karar alıcılar, Türkiye'nin bölgesel ve küresel istikrarın temini için barış istediğini fakat sadece istemekle kalmadığını aynı zamanda bunun için çaba sarf eden bir ülke olduğunu ifade etmektedirler. Burada ayrıca "Krizler tırmandıktan, gerilim yükseldikten sonra müdahale etmek yerine, daha krizin ilk aşamasında, ilk işaretleri görüldüğünde müdahale etme ilkesinin önemini vurgulamaktadırlar (Davutoğlu 2009b, Davutoğlu 2009d). Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'yi "birçok uluslararası örgüt nezdinde aktif ve […] dünyayı ve bölgemizi ilgilendiren meselelere de her türlü katkıyı sağlayan bir ülke" olarak tanımlamaktadır. Türkiye bu

sayede, bir taraftan uluslararası barış ve adaletin elde edilmesi için Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanda gerçekleşen hadiselerin baskın bir şekilde askeri anlamda değerlendirilmesinden sakınan sorumlu bir ülke imajını kuvvetlendirmeye çalışırken, diğer taraftan sahip olduğu askeri kapasiteleri çok taraflı kurumlarla paylaşarak bu konudaki iyi niyetini ifade etmeye çalışmaktadırlar.

Türk karar alıcılar uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditler konusunda kuşatıcı bir yaklaşım sahibi olmakla birlikte uluslararası terörizm, devlet terörü (NTV, 2012b) ve nükleer silahların varlığını dünyadaki savaş ve çatışmaların ana sebepleri arasında ifade etmektedir (Davutoğlu 2013s, 2013t, 2014k). 1979 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, 2000 tarihli Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Antlaşması'na ve 2012 tarihli Nükleer Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye, nükleer silahların insanlığın geleceğine yöneltilmiş önemli bir tehdit olduğu fikrini savunmaktadırlar (Çavuşoğlu 2016: 133-141; Çavuşoğlu, 2017: 145). Bilhassa İran nükleer çalışmaları bağlamında yapılan tartışmalarda her devletin nükleer teknolojiyi barışçıl amaçla kullanım hakkı olduğu fikrine destek veren karar alıcılar, konvansiyonel silahlarda uluslararası düzeyde gerçekleşecek bir silahsızlanmayı insanlığın barış ve huzurunu temin edecek önemli bir hedef olarak görmektedir (Babacan 2008f, 2009h; Davutoğlu 2010f; Gül 2014). Türk karar alıcıları Türkiye'yi tehditkâr ve saldırgan askeri yeteneklerin kazanılmasından kaçınan kendini bilen ve kendi kendini kontrol eden bir *akil bir ülke* (Davutoğlu 2011b, 2013b) olarak değerlendirmektedirler:

> *"[…]ülkemize biçtiğimiz rol, açık bir tabir, yeni bir kavramsallaştırma ile söylemek istiyorum, 'Akil Ülke' rolüdür. Dünyada, küresel olaylarda sözü dinlenen, olayları önceden gören, o olaylara karşı tedbir alan, alternatif çözüm üreten akil bir ülke. Çevre bölgelerde daha kriz çıkmadan krizi hissedebilen, hassas ayarlı bir diplomasi ile her an bu ülkelere, bu bölgelere çözümler getirebilen bir ülke."*(Davutoğlu, 2011c)

Bu rol konsepti bağlamında karar alıcıların yapmış oldukları konuşmalarda dikkat çeken bir diğer husus, "uluslararası barış ve güvenliğin korunması, sorunların çok taraflı olarak ele alınması ve insan haklarının güçlendirilmesi bağlamında norm

oluşturan ve uluslararası meşruiyeti temsil eden tek küresel örgüt" (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017c) olan BM'nin temsil gücü, etkinliği ve şeffaflığına dair getirilen eleştirilerdir. "Barışa yönelik tehditleri önlemek, ülkeler arasında dostane ilişkiler kurmak ve uluslararası ekonomik ve sosyal iş birliğini sağlamak" amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler 'in kurulduğu 1945 yılından günümüze dek yaşanan gelişmeler nedeniyle çeşitli alanlarda reforma ihtiyaç duyduğu sıklıkla ifade edilmektedir (Erdoğan 2014, 2015, 2016h, 2017c; Çavuşoğlu 2014, 2017d.) BM'nin dünya insanlarının umudu olma niteliğini sürdürmesi gerektiği inancına sahip karar alıcılar, Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi'nin demokratiklik, şeffaflık ve temsilde adalet gibi problemler nedeniyle yeterli olmadığını ifade etmektedirler.

> *"Birinci Dünya Savaşı'nın şartları içinde yapılmış olan bir BM Güvenlik Konseyi'ni bugün aynı şekilde yaşamamız mümkün değil. Bu 5 ülkenin iki dudağı arasına dünyayı mahkûm edemezsiniz. Ama şu anda dünya bu 5 ülkenin iki dudağı arasına mahkûm edilmiştir. 5 tane daimi üye, 10 tane geçici üye, böyle bir BM Güvenlik Konseyi olamaz. Tüm dünyanın temsil edilmediği bir BM Güvenlik konseyi, adaleti tesis edemez. Bunun gözden geçirilmesi gerekir. Düşünebiliyor musunuz 3 tane ülke Avrupa'dan 1 ülke Asya'dan 1 ülke ABD; 5 ülke… Peki, dünyanın diğer ülkeleri ne olacak?"* (Erdoğan, 2016j)

Karar alıcılara göre, Konsey'in yeniden yapılandırılmasıyla bu önemli organın uluslararası toplumun gözündeki saygınlığı ve meşruiyeti artacağı gibi aldığı kararların daha güçlü bir şekilde hayata geçirilmesi de mümkün olacaktır (Aral, 2013: 26).

İsrailli karar alıcıların Türk karar alıcılara benzer şekilde barışçıl yöntemlerle ulusal güvenlik çıkarlarını temin etmek istediklerine dair beyanatları bulunmaktadır (Netanyahu 2012, 2013e, 2015d). Karar alıcılar gerek konvansiyonel gerekse konvansiyonel olmayan alanlarda caydırıcı olmanın ulusal güvenlik açısından önemli olduğunu ifade etmektedirler.

> *"Caydırıcılık, düşmanlarımızın topluluklarımıza ve askerlerimize yapılan saldırılara büyük bir mukavemet ile cevap*

> *vereceğimizin düşmanlarımız tarafından bilinmesidir. Caydırıcılığımızın temeli budur. Vasıtalar bu amaç ve politikaya hizmet ederler fakat caydırıcılığımızın temeli budur."* (Netanyahu, 2016)

Rodman'a göre tarihsel olarak bakıldığı zaman İsrail caydırıcılığının en yoğun şekilde konvansiyonel savaşı önleme konusuna odaklanmıştır (Rodman, 2001: 77). İsrail'in caydırıcı gücü, gerek içerik gerekse görünüş açısından güçlü bir aktör görüntüsü sunma etrafında inşa edilmiştir. İsrail'e karşı yapılan saldırı, savaş, ayaklanma durumlarına karşı, karar alıcıların yaşanılan gerçekliğin kapsamını ve yoğunluğu konusunda İsrail devletinin yaşanılan durumun sonucu belirleyeceğine dair beyanatları caydırıcılık kapsamında değerlendirilebilir. Zira karar alıcılar İsrail'e karşı herhangi bir saldırı, savaş yahut ayaklanma teşebbüsünde bulunanların yeterli kapasitelere sahip olmamaları nedeniyle bu durumdan fayda sağlamaktan çok zarar elde edeceklerini ifade etmektedirler. İsrail'in caydırıcılığı açık bir şekilde 'kırmızı çizgiler' ortaya koyma üzerinden şekillenmiştir. Kırmızı çizgilerin geçilmesi durumunda bu tarz teşebbüslerin farklı caydırıcılık yöntemleri ile(güçlü bir askeri müdahale dâhil olmak üzere) tepkide bulunacağına dair beyanatları oldukça açıktır. İsrailli karar alıcıların caydırıcılık bağlamında olası bir konvansiyonel savaş hakkındaki pozisyonları oldukça net olmakla birlikte, düşük yoğunluklu çatışmalar ve kitle imha silahlarına karşı nasıl bir caydırıcılık pozisyonuna sahip olduğu daha az bilinmektedir. Karar alıcılar böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda tepkisel olarak herhangi bir ayırıma gitmeden misli ile muamelede bulunacaklarını ifade etmektedirler (Netanyahu, 2013d).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İSRAİL'İN SURİYE KRİZİ POLİTİKALARI

Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında yaşanan dönüşüm hareketlerinin bir uzantısı olan Suriye krizi, Suriye'nin her iki ülkeyle ortak sınırının bulunması ile birlikte Suriye'ye has bazı özellikler nedeniyle – Akdeniz'den Kızıldeniz, İran, Filistin, İsrail ve Arabistan'a geçiş rotası üzerinde olması (Dinçer ve Coşkun, 2011: 3), 1970 yılından beri Rusya'nın Akdeniz'deki tek kalıcı deniz üssü olan Tartus deniz üssüne ev sahipliği yapması (Defence News, 2018; Deutsche Welle, 2017), bölgede İran'ın yakın bir müttefiki olması gibi- gerek bölge içerisindeki gerek bölge dışındaki birçok ülkenin iç ve dış politikaları açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye ve İsrail dış politikası da Suriye'de yaşanan gelişmelerden pek çok noktada etkilenmiştir. Kriz, başladığı ilk günden itibaren Türkiye ve İsrail yönetimleri ve kamuoyları tarafından yoğun bir şekilde takip edilmiştir. Fakat buna rağmen Türk ve İsrail yönetimlerinin krize dönük ortaya koydukları politikaları farklı yoğunluklarda olması ve birbirinden içerik olarak farklılaşması iki ülkenin dış politikalarına önemli fakat farklı oranlarda etkilere yol açmasına sebebiyet vermiştir.

Çalışmanın takip eden alt başlıkları her iki ülkenin dış politika ilişkileri açısından önemli sonuçlar ortaya koyan bu krize odaklanmıştır. Bu amaçla öncelikli olarak Arap Baharı sürecinin içerisinde değerlendirilen Suriye krizinin ortaya çıkış süreci kısaca ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye ve İsrail yönetimi tarafından Suriye Krizi'ne dönük ortaya konulan politikalar değerlendirilmiştir. Krizle ilişkili olan aktör ve faktörlerin oldukça çeşitli olması nedeniyle bir sınırlama yapılması elzemdir. Bu nedenle Türkiye ve İsrail'in Suriye krizi politikaları açısından önemli olarak değerlendirilen aktör ve faktörler seçilerek analiz sürecine dâhil edilmiştir. Bu bölümün son kısmı ise çalışmanın bu kısmında değerlendirilen Türkiye ve İsrail'in Suriye Krizi ile ortaya koydukları politika uygulamalarını (rol davranışlarını) teori kısmı ile ilişkilendirmekte bu rol davranışları ile çalışmanın ikinci kısmında ortaya konulan rol konseptleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Bu değerlendirme bir taraftan politikacıların eylem ve söylemleri arasındaki uyumu ortaya koyarken diğer

taraftan rol konseptlerinin rol davranışlarına dönüşüm sürecinde hangi iç ve dış sebeplerden kaynaklanan imkân ve kısıtlılıklar ile karşıya kaldıklarına ışık tutmaktadır.

Genel Çerçeve : 'Arap Baharı'nı Anlamak

Tunus'ta işsizlik ve ekonomik sorunlardan ötürü Mohamed Bouazizi'nin 18 Aralık 2010 kendisini ateşe vermesi ülkede daha önce deneyimlenmemiş ölçekte bazı ayaklanmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İlk bakışta sadece Tunus ile alakalı bir gelişme olarak değerlendirilse dahi protestoların kısa bir süre içerisinde yakın çevredeki diğer ülkeler olan Cezayir, Ürdün, Mısır, Bahreyn ve Yemen'e ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan diğer ülkelere - Lübnan, Moritanya, Sudan, Umman, Suudi Arabistan, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt- yayılması şaşırtıcı ve beklenmedik bir gelişme olmuştur. Protesto ve gösterilerde bulunan halk kitlelerinin tamamı Arap olmamasına rağmen (Rosiny, 2012: 1), farklı gözlemciler tarafından *Arap Baharı, Arap Kışı, Arap Uyanışı, Arap Ayaklanması* olarak tanımlanan gelişmeler, çalışma kapsamında literatürde yaygın olarak kullanılan *Arap Baharı* kavramı olarak isimlendirilmiştir. Tunus'ta yaşanan isyan ve gösteri hareketlerinin bölgedeki diğer ülkelere hızlı bir şekilde yayılması yaşanan gelişmelerin tek başına ve birbirinden bağımsız gelişmeler olarak değerlendirilmemesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan müdahalelerin yoğun etkisi altında sürekli olarak bir yeniden yapılandırma içerisinde bulunan bölgede (Sinkaya, 2016; Özey, 2017; Arı, 2005; İzol ve Öztürk, 2016) yaşayan topluluklar, kuruluş süreçleri sonrası farklı zamanlarda dışarıdan gelen bu müdahalelere karşı gittikçe artan ortanda tepki göstermişlerdir. Dolayısıyla burada Arap Baharı ile başlayan protesto ve gösterilerin ilk olmadığı ve geçmişte de farklı sebepler nedeniyle protesto ve gösterilerin yaşandığını ifade etmek gerekmektedir.

İsyan ve gösteri hareketlerinin protestolarda sıklıkla dillendirilen nedenleri gelir dağılımındaki eşitsizlikler, işsizlik, yoksulluk, demokratik ifade kanallarının eksikliği, insan hakları ihlalleri, hükümetlerin aile ve parti diktatörlüğüne dönüşmesi, bölge ülkelerinin özellikle gençlerinin eğitim seviyelerinin artması ve bu eğitimli genç nüfusun yönetimden memnuniyetsizliği ve hükümetin halkın reform isteklerine

duyarsız kalması vb. (Rózsa, 2012: 1) olarak değerlendirilmektedir. Bu ayaklanmaların ortaya çıkış sebeplerinin daha ziyade hangi başlık altında değerlendirildiğine bakılacak olunursa, bazı çalışmalar *bölge ve demokrasi* arasındaki rabıtaya dair bir kapsayıcı bir bakış açısı geliştirmekten yoksun olmakla birlikte olsa da protesto ve gösterilerde bulunan halkın talepleri daha ziyade *bölge ve demokrasi* çatısı altında tartışılagelmiştir.

19. yüzyılın sonlarına kadar 400 yıla yakın bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan bölge, 19. yüzyılda Kuzey Afrika'dan başlayan Avrupalı güçlerin- daha ziyade İngiltere ve Fransa- kolonyalist politika ve çıkar tanımlamalarının etkisi altında kalmıştır (Hinnebusch, 2001: 18). Bu ülkeler 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecine girmesiyle birlikte Orta Doğu'da ki etkisini daha fazla artırmışlardır (Özlük, 2007: 149). Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci ile bu bölgede birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bölgenin siyasi haritası 1916 Sykes-Picot Anlaşması ile başlayıp 1920 San Remo konferansına kadar ki süreçte belirlenmiş ve yeni kurulan devletlerin manda, himaye veya kolonileştirme suretiyle bir şekilde başka devletlerin denetimleri altında devletleşme süreçlerini gerçekleştirmişlerdir. Batılı devletler tarafından bölgeye has özelliklerin dikkate alınmadan belirlendiği fiziksel sınırlar, bağımsızlık sonrası dönemde devletleşme sürecinin kırılgan bir yapı üzerinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Yeni bağımsızlığını kazanmış bu devletlerin sorunları sadece kolonyal dönemde takip edilen politikalar ile ilişkilendirmek adaletli bir yaklaşım olamamakla beraber bu dönemin ilerleyen süreçte bölgede ortaya çıkan sorunlara dair önemli bir alt yapı teşkil ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Kolonyal dönemde bölgenin sosyo-politik gerçekleriyle bağdaşmayan politikalar üretilmesi bölgesel istikrar ve barışın sağlanmasını güçleştiren bir çevre içerisinde kalınmasını ve bölgesel düzenin bu çevre üzerinden şekillenmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bölge ülkelerinin yönetimsel yapılanmaların etnik, dini, kabile veya mezhepsel unsurlara göre belirlenmesi, bazı kesimlerin temsil edilememesi veya yönetimde söz sahibi olamaması sorununu ortaya çıkarmıştır ki, bu durum ülke içerisindeki istikrar ve düzenin temininin zorlaştıran sebepler olmuştur (Orhan, 2013: 21). Bölge ile alakalı yapılan birçok çalışma, bölgedeki devletlerin ortaya çıkış ve inşa süreçlerine

has özelliklerin bölgedeki devlet-toplum ilişkilerine ve bu devletlerin diğer devletlerle olan ilişkilere yansıdığını ve bu durumun bölgede var olan sorunların altında yatan temel sebep olarak değerlendirilmektedir (Sinkaya, 2016). Günümüze gelindiğinde monarşiler veya cumhuriyetler olarak sınıflandırılan Arap devletlerinin, gerek toplumsal dokuları açısından gerekse ittifak ilişkileri ve politik yönelimleri açısından karmaşık ve birbirinden farklılaşan profiller ortaya koydukları görülmektedir.

Bölgesel düzen zaman içerisinde bölge içerisinden ve dışarısından farklı aktörlerin müdahaleleri sonucu devamlı olarak yeniden yapılandırılma süreci içerisinde kalmıştır. Bu süreçlerden en önemlisi muhakkak ki İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan Soğuk Savaş sürecidir ki bu süreç Orta Doğu'yu iki kutup arasındaki mücadelenin bir sahnesi haline getirmiştir. Bu dönemde bölgeyi etki altında bulundurma araçları bulunan ABD'nin -bölgenin ekonomik açıdan ilerlemesi ve demokratikleşmesinden ziyade- bölgedeki istikrarın statükonun devamı üzerinden sağlanması üzerine yoğunlaşması bölgenin içinde bulunduğu duruma önemli etkileri olmuştur. ABD'nin Orta Doğu politikalarındaki öncelikleri olan SSCB'nin bölgede görünürlüğünü artırmasına karşı önlemler almak, bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmak ve İsrail'in güvenliğini sağlamak konu başlıkları bölgenin ilerleyen dönemlerde içerisinde bulunduğu durumun açısından sınır koyucu bir çerçeve ortaya koymuştur.

Arap Baharı'nın başlaması ile bölgenin istikrarsızlık durumunun derinleştiği fikri bu dönemdeki tartışmaların ortak noktası olmakla beraber, İsrail'in devletleşme süreci ve 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış anlaşması Soğuk Savaş döneminden kalma fakat içerisinde bulunulan dönemin şekillenmesinde önemli etkileri olan bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış anlaşması sonrası İsrail'in güvenliğinin bölgesel ilişkilerin merkezine yerleştirilmesi ve bunun sağlanması için bölge ülkeleri ve bölge dışı aktörler arasında sağlanılan işbirlikleri bölgesel düzenin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Camp David görüşmeleri sonrası başlayan yeni dönem iki önemli özellik üzerinden karakterize edilebilir. Bir taraftan ABD ve Batılı ülkeler İsrail'in

güvenliğinin sağlanması konusunda kendisini İsrail ile Arap ülkeleri arasında konumlandırırken diğer taraftan yeni düzene karşı var olabilecek şikâyetler ve tehditlere karşı Arap yöneticileri bölgedeki halklar ve Batılı güçler arasında konumlandırılmıştır. İsrail'in bölgede rahat hareket etmesine sebebiyet veren bu düzenin bölgede yaşayan halkların ihtiyaçlarını karşılamaması nedeniyle gerek Arap yöneticilerinin gerekse Batılı güçlerin bölgede uyguladıkları politikaların halk tarafından gittikçe artan oranda kritize edildiği görülmektedir.

1978 sonrası bölgede aralıklarla yapılan dış müdahalelerin Camp-David görüşmeleri sonrası oluşan düzeni bölge halkları açısından daha iyi bir duruma getirmemesi sorunların devamına ve artmasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar yaşanan protesto ve gösterilerde ekonomik ve sosyal sebepler ön plana çıkmış olsa da, yaşanan protesto ve gösteriler ile özdeşleşen *Ash-sha'ab yurid isqat an-nizam* (Halk düzeni devirmek istiyor) sloganı, yapılan protesto ve gösterilerin son radde de bölgedeki mevcut düzen ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Arap Baharı'nın başlaması ile yaşanan tartışmalarda Arap/Filistin-İsrail ilişkilerinin gündemde bulunan konular arasında alt sıralara kaydığını gözlemlemek mümkün olsa da, bazı çevreler ayaklanmaların demokrasi ve barış yoluna evrilmesinin temel dinamiğinin İsrail-Filistin barışının yapılabilmesine ve daha geniş bir çerçevede Arap-İsrail barışına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir (Gül 2011b). Dolayısıyla gerek Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki anlaşmazlık durumlarının çözülememesi gerekse Filistin meselesi ile alakalı gelişmeler Arap Baharı bağlamında ortaya çıkan protestoların altında yatan önemli bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaşanan protesto ve gösterilere Arap yönetici kadroların farklı şekillerde tepki verdiği görülmüştür: Bazı yöneticiler toplumsal ve iç dinamiklere dayanan reformlar ile toplumsal barışın tekrardan tesis edileceğine dair gayret edeceklerini ifade ederken bazılarının ise gösterilerin başlamasından kısa bir süre sonra yaşanan gösteri ve protestoları şiddet kullanarak engellemeye yahut baskılamaya çalıştıkları görülmüştür (Rosiny, 2012). Bölgede yaşanan protesto ve gösteriler bazı ülkelerde belirli bir süre içerisinde gerçekleşip sonrasında başka bir sürece evrilirken sürecine girerken bazı ülkelerde kısa sürede büyük ölçekli çatışma durumlarının yaşandığı bir

boyuta evrilmiştir. Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Cibuti, Fas Irak, Bahreyn, İran, Libya, Kuveyt (İzzularab, 2012: 89-93, Keskin, 2012: 329-348) ve Batı Sahra'da protesto ve yürüyüşlerden az ya da çok oranda etkilenen ülkelerdir. Mayıs 2011 tarihine gelindiğinde Tunus ve Mısır devlet başkanları Zeyn'el Abidin Ben Ali ve Hüsnü Mübarek devrilmiştir. Tunus'ta başlayan gösteriler neticesinde Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali 14 Ocak 2011 tarihinde 23 yıllık iktidarını bırakmıştır. Mısır'da ise 30 senedir iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek, 11 Şubat 2011'de istifa etmiştir. Libya'da ise Muammer Kaddafi iktidarına karşı başlayan halk hareketi silahlı isyana dönüşmüş, NATO öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçlerinin müdahalesi neticesinde Libya lideri Ekim 2011 tarihinde görevinden uzaklaştırılmıştır. Yemen'deki halk hareketleri neticesinde ise 1978 yılında beri devlet başkanlığı görevini devam ettiren Ali Abdullah Salih, 23 Kasım 2011 tarihinde Körfez İşbirliği Konseyi Barış Planı çerçevesinde yetkilerini devretmiştir. Benzer şekilde Yemen'de de ülke yönetimi el değiştirmiştir (Gezgin ve Muslu, 2013: 271-294).

Halk tarafından ortaya konulan değişim taleplerine yönetimler tarafından verilen tepkiler, protestoların başladığı ilk dönemlerde hâkim olan iyimserlik durumunun zaman içerisinde gelişmelerin hangi yöne evrileceği konusunda endişeye evrilmesine yol açmıştır. Bölgedeki istikrarsızlığı artıracak iç faktör ve aktörlere zaman içerisinde bölge dışı faktör ve aktörlerin dâhil olması yaşanan gelişmelerin gerek bölgesel gerekse bölge üstü etkileri olmasına sebebiyet vermiştir. Protesto ve gösteriler gerek dünyada bulunan diğer ülkelerin gerekse protestoların yaşanmadığı komşu ülkelerin konuyla alakalı politikalar oluşturmasında ve pozisyon alma çabası içinde olmalarına sebebiyet vermiştir.

Suriye Krizi

Suriye dini ve etnik çeşitlilik bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Nüfusunun %90'ını Arap nüfus teşkil ederken, geri kalan %10'lık kesimi Kürt, Ermeni, Çerkez ve Türkmenler oluşturmaktadır. Nüfusun %16'sı etnik açıdan Arap olan Aleviler (Nusayriler), Dürzüler, İsmaililer'den oluşmaktadır. Alevi grup Sünni

olmayan Müslümanlar içinde en geniş kategoriyi oluşturmakta olup Alevi nüfusun ülke genelinde %12-13'e denk geldiği ifade edilmektedir. Birbirinden farklı mezheplere sahip Hristiyanlar nüfusun %10'unu oluşturmaktadır. Bu durum, ülkenin bağımsızlık sonrası yaşadığı siyasi istikrar süreçlerini etkilemiş, darbeler ve siyasal istikrarsızlık döneminde bu dini ve etnik çeşitliliğe sahip nüfus kesimleri ile farklı otorite unsurları arasında bir güç mücadelesi ortaya çıkmıştır. 1963 yılında Baas Partisi iktidarının otoriter yapısı bu iç karışıklıkların önüne geçilmesinde kullanmış olduğu bir yönelim olarak değerlendirilse de, bu yapının ülkedeki siyasi ve toplumsal çeşitliliği yönetme konusunda başarılı olamamasının temel sebebini teşkil etmiştir. Ülkede hâkim güç olabilme adına baskı politikaları uygulayan yönetim, yönetimin güç odaklarını kısıtlı bir çevre üzerinden inşa etme eğilimi göstermiş ve nüfusun diğer kesimlerinin siyasal sisteme dâhil edileceği kapsayıcı bir yaklaşımdan uzaklaşmıştır.

1963 yılında Baas Partisi'nin iktidara gelmesi ile sonuçlanan darbe sonrası yönetimi eline alan grubun kendisine geniş bir taban bulamaması rejimin uzun soluklu olması konusunda şüpheleri artırsa da, partinin iktidarını Suriye krizinin başladığı sürece kadar devam ettirmesi önem arz etmektedir. Baas Partisi tarafından gerçekleştirilen siyasi sistemde ordu yönetim şeklinin devamını garanti altına alırken; Parti ise rejimi meşrulaştıran aktör grubunun ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Rabinovich, 1972: 212). Hafız Esad'ın 2000 yılında hayatını kaybetmesi sonrası Beşar Esad ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Göreve gelmesinin ardından önceki dönemlere nazaran farklı siyasi görüş ve fikirlere hoşgörüyle muamelede bulunma yanlısı bir tavır sergileyen Beşar Esad ekonomi ve siyasette kapsamlı reformlar hayata geçirme konusunda yenilikçi bir tutum sergilese de, devletin eski reflekslerinin ortaya koyduğu kısıtlılıklar nedeniyle bu reformları hayata geçirme konusunda yeterince muvaffak olamadığı değerlendirilmektedir (Salık, 2011: 25-26). Bu arka plan dahi Suriye krizinin ortaya çıktığı kırılgan zemine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Dini ve etnik gruplar arasındaki davranış biçimleri krizin ilerleyen süreçte şekillenmesinde önemli teşkil etmiştir. Bu durum aynı zamanda Suriye'de protesto ve gösterilerde bulunan grupların sergilediği heterojen yapıya da ışık tutmaktadır.

Arap ülkelerindeki halk hareketleri henüz Suriye'de baş göstermeden Suriye lideri Beşar Esad 31 Ocak 2011 tarihinde Wall Street Journal gazetesine verdiği röportajda, protesto ve gösterilerin Orta Doğu'da yeni bir döneme öncülük ettiğini ve Arap yöneticilerin halkın siyasi ve ekonomik isteklerini yerine getirmek için daha fazlasını yapması gerektiğini ifade etmiştir (Wall Street Journal, 2011). Bu durum bu anlamdaki eksikliklerin Suriye yönetimi tarafından görüldüğü ve kabul edildiğine işaret etmektedir. Kısa bir süre sonra 2011 yılının Şubat ayında Der'a şehrinde başlayan gösterilerin giderek ülkenin diğer bölgelerine yayılması yaşanan sürecin Suriye'yi de etkisi altına aldığına göstermiştir. Bu anlamda yönetime duyulan birikmiş öfke sonuçları tam olarak kestirilememekle birlikte siyasi, ekonomik ve toplumsal gerekliliklere daha olumlu katkılar sağlayacak iyi bir yönetime ulaşılacağı inancı ile yönetim değişikliği talep edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Burada ayrıca Tunus ve Mısır'da gerçekleşen protesto ve gösteriler sonrası bu ülkelerde yönetimlerin değişmesi Suriye halkının da benzer bir talepte bulunmasını etkilemiştir. Bu talepler diğer Arap Baharı ülkeleri ile benzeşmekle beraber Suriye özelinde **i.**1963 yılından itibaren ülkede uygulanan olağanüstü halin kaldırılması, **ii**. Hükümet kurumlarının sivilleştirilmesi, **iii.**Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının yapılandırılması ve yargının bağımsızlaştırılması,**iv.**Bireysel haklar ve gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi,v.Siyasi partiler yasasında değişiklik yapılması şeklinde ifade edilebilir. Burada dikkat çeken husus, Suriye'de ki halk hareketlerinin bölgedeki diğer ülkelere nazaran 'gecikmeli bir şekilde başlaması hususudur. Rosiny bu durumu iki sebep üzerinden açıklamaktadır: Bunlardan birincisi **i.** Suriye lideri Beşar Esad'ın diğer Arap liderlerine nazaran Orta Doğu'da Arap halkları tarafından eleştirilen ABD politikaları ve İsrail politikalarına karşı belirgin bir siyasi pozisyona sahip olmasının etkisi. İkincisi **ii.** Beşar Esad öncesinde iktidarda bulunan babası Hafız Esad'ın Şubat 1982 tarihinde gerçekleşen silahlı ayaklanmayı bastırma yönetiminin o günden bu güne halk üzerinde yarattığı 'bastırılmışlık' etkisini devam ettirmesi (Rosiny, 2013: 2).

Suriye halkının kitlesel yürüyüş eylemlerine karşılık olarak Suriye yönetimi bazı reform girişimlerinde bulunmuştur. Bu yaklaşım Suriye Devlet Başkanı Esad'ın bahsi geçen röportajda bölgeye dair tespitlerinin Suriye'de de karşılığı olduğuna

işaret etmektedir. Bu çerçevede Nisan 2011'de yeni bir hükümet kurulmuş (Al Jazeera, 2011) ve Devlet Başkanı Beşar Esad'ın, hükümetten ülkede 1963 yılından beri -48 yıl- uygulanan *olağanüstü hal* durumunun kısa süre içerisinde kaldırılmasını talep etmesi üzerine olağanüstü hal durumu kaldırılmıştır (Reuters, 2011). Fakat diğer taraftan başlatılan reformlara rağmen Mart 2011'de başlayan büyük ölçekli gösterilerin bastırılması amacıyla ordunun halka karşı silahlı güç kullanması protesto ve gösterilerin gerek nitelik gerekse nicelik açısından yoğunlaşmasına, reforma dair şüphelerin artmasına ve yönetim ile halk arasındaki ilişkilerin zayıflamasına yol açmıştır. Suriye yönetimine bağlı güvenlik güçlerinin gösterilere karşı şiddetle mukabelede bulunması gösterilerdeki can kayıplarının artması ile birlikte olaylar zamanla içerisinde muhalefetin silahlı mücadele içerisine girdiği bir safhaya evrilmiştir. Bu evrilmeye öncülük eden başat aktörler, rejimin halka yönelik tutumu karşısında Suriye ordusundan ayrılarak muhalefete katılan ordu mensupları olmuştur. Bu grup kısa bir süre sonra ÖSO ismiyle ülkedeki muhalefeti temsil eden yapılardan ilki olmuştur.

Muhalefetin siyasi yapılanması diplomatik temaslarla muhalefetin uluslararası düzeyde tanınması ve desteklenmesi konusunda çalışırken, ÖSO ve diğer silahlı gruplar ülke içerisinde mevcut Suriye yönetimine karşı silahlı mücadele içerisine girmişlerdir. Krizin ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan muhalif gruplar gerek etnik ve mezhepsel açıdan gerekse kullandıkları yöntem ve gelecek perspektifleri açısından birbirlerinden farklılaşan bir görüntü sergilemişlerdir. Suriye'nin dini ve etnik farklılıklarıyla birebir ilişkili olan bu durum ilerleyen süreçte Suriye muhalefetinin karakteristiğinin en temel unsuru biri olmuştur. Bu noktada en dikkat çekici husus, çok farklı talepleri ve çizgileri olan muhalif grupların birbirinden giderek farklılaşan bir görüntü veren Suriye muhalefeti içerisindeki görünürlüğünü artırması olmuştur. Özellikle 2014 yılında DEAŞ'ın ortaya çıkışı Suriye muhalefetinin Suriye yönetimine karşı zorluklar yaşamasına sebebiyet vermiş (Shamieh ve Szenes, 2015: 365) ve bu bağlamda muhalefetin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015: 8-13).

Başkent Şam ve Halep kenti Temmuz 2012'ye kadar çatışmalardan nispeten uzak kalırken ülkenin diğer bölgelerinde devam eden çatışmalar Humus, Der'a ve Hama kasabalarında yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Devlet Başkanı Esad, yaşanan şiddet olaylarını daha önce bahsedilen Suriye'nin dini ve etnik farklılıklar içeren yapısı üzerindeki kötü niyetlerle ilişkilendirmiş "Suriye'nin heterojen nüfusundaki mezhep ayrımlarını karıştırma niyeti taşıyan şiddet yanlısı silahlı çeteler"i yaşanan çatışmaların sorumlusu ilan etmiştir (Phillips, 2012: 37). Dolayısıyla başlangıcı itibarı ile siyasi ve ekonomik taleplerin gerçekleştirilmesi fikri üzerinden nispeten olumlu başlayan krizin, kısa zaman içerisinde ülke yönetimi tarafından dini ve etnik farklılık çatışmaları üzerinden okunduğu görülmüştür.

Krizin erken dönemlerinde uluslararası kamuoyundan gelen tepki ve yaptırımlara rağmen Suriye'de -diğer bazı Arap ülkelerinden farklı olarak- halk tarafından talep edilen yönetim değişikliğinin gerçekleşmemesi gerek ülkeye özgü iç faktörler gerekse saha da beliren dış faktörlerle ilişkilendirilmektedir. İç faktörler açısından değerlendirilecek olunursa, **i.** öncelikli olarak yönetimi ayakta tutan ana faktörler varlığını büyük oranda muhafaza etmişlerdir. 1946 yılından beri birçok darbe tecrübesi yaşayan Suriye yönetimi darbelere karşı dirençli bir yönetim dizayn etmesi sonucu, Mısır ve Tunus'ta olduğu gibi ordu içerisinde devlet başkanına karşı önemli komuta kademelerinden bir başkaldırı durumunun yaşanması engellenmiştir. Bazı politikacı, diplomat ve askerlerin muhalif saflara katıldığı ifade edilse de, Suriye yönetiminin gücünün ve etkisinin kırılamaması bu katılım düzeyinin yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Homojen bir nüfusa sahip olmayan Suriye'de iktidarın büyük bölümünün Nusayri azınlığın oluşturduğu bir grubunun denetiminde olduğu ifade edilmektedir. Ülke nüfusunun az bir kısmına -%12- tekabül eden bu grup, siyasi iktidarı ve bürokrasiyi kontrol etmektedir. Bu grubun Suriye silahlı kuvvetleri üzerindeki hâkimiyeti Esad ailesine yakın korumalık yapan askerlerin – Şebbiha- göstericilere müdahalesini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır (Phillips, 2012: 39-40). **ii.** İkinci olarak yönetimin, ekonomik boyutta toplumun bir bölümünün sürekli olarak istifade ettiği yönetime sadık bir iktidar çevresi oluşturduğu görülmektedir. Esad tarafından gerçekleştirilen ekonomik düzenlemelerle çoğunlukçu bir Sünni Arap yönetimine kuşku ile bakan Aleviler, Hıristiyanlar ve Dürzi gruplar ve Halep'te ticari

açıdan başarılı olan bazı Sünni orta sınıf üyelerinin çıkarlarının bilhassa korunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca çalışmanın takip eden bölümünde de detaylı olarak incelendiği üzere yönetimin aldığı dış destek, ayakta kalmasına önemli katkılar sunmuştur.

Çatışmaların şiddetini artması sonrası Suriye'de yaşanan durum *iç savaş* olarak nitelendirilirken bu tanımlama zaman içerisinde bilhassa sahada yeni aktörlerin belirmesi ile 'eskimiş' bir tanımlama olmuştur. Zira ilk değerlendirmede bir ülkede birbirine karşıt olan siyasal gruplar arasında çıkan savaş olarak anlaşılan iç savaş bu aktörlerin devreye girmesi ile bölgesel ve ilerleyen süreçte küresel bir *vekâlet savaşı*na dönüşmüş (Asseburg ve Wimmen, 2012; Hughes, 2014; Ekşi, 2017) ve ilerleyen süreçte krizin ülke sınırlarının ötesindeki sonuçlarını daha da çoğaltan bir profil kazanmasına sebebiyet vermiştir. Ülke sınırlarının ötesinde krize dâhil olan aktörler açısından birbirinden farklılaşan gündemler ortaya çıkaran kriz aynı zamanda krizle ilintili aktörlerin dış politikaları açısından önemli meydan okumaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Süreç içerisinde Suriye bölgesel ve küresel aktörlerin vekâlet savaşlarının bir zemini haline gelirken, bu durum sahadaki aktörlerin yapısına da etkide bulunmuş ve krizle ilintili ilişkiler ağının daha da karmaşık bir hal almasına sebebiyet vermiştir.

3.1. Suriye Krizine Yönelik Türk Dış Politikası

Suriye krizinin başlaması ile beraber karar alıcıların krizin Türkiye'ye dönük yansımalarını değerlendirme safhasında 2000 sonrası ikili ilişkilerde ortaya konulan çabaların ortaya çıkardığı olumlu sonuçlar ve gelinen safha önemli bir yer tutmuştur. Dolayısıyla karar alıcılar tarafından ortaya konulan politikanın anlaşılmasında öncelikli olarak bu sürece dair detayların ortaya konulması önemli görülmektedir.

3.1.1. Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Türkiye'nin en uzun sınır hattına -911km- sahip komşusu Suriye ile, Türkiye arasındaki ilişkiler 2000'li yıllara kadar önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde bölgedeki diğer pek çok Arap ülkesi gibi Suriye de Sovyet Bloğu içinde yer almış ve yönetim Sosyalizme dayalı Arap Milliyetçiliği anlayışını

benimsemiştir. Türkiye ise Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun bir parçası olarak pek çok küresel ve bölgesel meseleyi içerisinde bulunduğu ittifak çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu yapısal pozisyon almalar geçmişte birbirini algılama biçimleri ile beraber düşünüldüğünde Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin en belirleyici yapısal sebebini teşkil etmiştir. Böylece farklı bloklarda yer alan iki devlet, Soğuk Savaş dönemi boyunca birbirinden farklılaşan yaklaşım biçimlerinin etkisiyle 'soğuk ve çatışmacı' bir ilişki içinde olmuşlar.

İki ülke arasındaki bu 'soğuk ve çatışmacı' ilişki biçiminin hatlarını çizen sistem altı meseleler ise çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan en tarihi olanı şüphesiz Hatay meselesidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması safhasında eskiden Osmanlı toprağı olan Hatay vilayeti, 1921 yılında Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile özel statülü bir yönetim şartıyla Suriye'ye bırakılmıştır. 1930 yılında Türkiye'nin çabaları sonucunda Milletler Cemiyeti'nin tekrardan gündemine giren vilayet, Milletler Cemiyeti tarafından alınan bir kararla 1937 yılında bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Fransa ile Türkiye arasındaki görüşmelerin sonucunda 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye sınırları içerisine dâhil edilse de, ülkedeki farklı siyasal gruplar tarafından bu karar kabullenilememiştir (Ataman, 2012: 43).

İkinci bir mesele olarak Fırat ve Dicle nehirleri bağlamında tartışılan su meselesi de Türkiye-Suriye ilişkilerini şekillendiren bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde topraksal anlamında yaşanan daralmanın sonucu olarak statüleri değişen Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımının nasıl olacağı Türkiye ve bölgedeki mandater devletler arasında bir protokol ile düzenlenmiştir. Türkiye'nin, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bağlamında inşa etmeyi planladığı projeler açısından Fırat ve Dicle nehirlerinin kilit önem arz etmesi Suriye tarafından ulusal egemenliği açısından bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Yıldız, 2005: 67-68). Entegre ve bölgesel bir gelişim projesi olarak uzun yıllar önce tasarlanan GAP projesi Türkiye'nin Güney Doğusunda bulunan 9 şehri Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ın tarımsal sulama ihtiyaçlarının giderilmesi ve enerji ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla

tasarlanmıştır. Projenin ekonomik faydalarının yanında aynı zamanda toplumsal olarakta işsizlik, gelir darlığı, eğitimsizlik ve PKK sorunu nedeniyle zorluklar yaşayan bölgeye olumlu katkılar sunacağı düşünülmüştür (Öcal, 2005: 257-260). Suriye bu nehirlerin uluslararası ve sınır aşan nehirler olduğunu iddia ederek nehir sularından eşit pay isterken, Türk yönetimi sınırları içinde kalan bölüm üzerinde egemenlik sahibi olduğunu iddia etmekte fakat aynı zamanda Suriye'nin –Irak ile beraber- Fırat ile Dicle'den yeterince yararlandırılacağını ifade etmiştir (Kramer, 1999: 138-139). Suriye tarafından PKK'ya verilen destek bazı çevreler tarafından Su meselesi konusunda Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Ataman, 2012: 45-46).

Üçüncü olarak Kürt meselesi bağlamında PKK faktörü iki ülke arasındaki ilişkilerin ikinci önemli belirleyeni olmuştur. Türk yönetiminin Suriye yönetimini 1990'lı yıllarda bir terör örgütü olan ve Türkiye'de faaliyet gösteren PKK'yı ve lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarında barındırmakla beraber finansal olarak destek vermek ile itham etmesi iki ülkenin ilişkilerinin ciddi krizler yaşamasına sebebiyet vermiştir (D'Alema, 2017: 4; İnat, 2000: 68; Olson, 2001: 111). Türkiye'nin gösterdiği tepki neticesinde 1998 yılında PKK terör örgütü lideri Öcalan Suriye topraklarından çıkarılıp sınır dışı edilmiştir. Bu gelişme sonrasında Türkiye-Suriye arasında 20 Ekim 1998 tarihinde Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği Antlaşması imzalanması ile uzun bir dönem çatışmacı ve gergin bir süreç izleyen ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir (Olson, 2001: 110-115; Altunışık ve Tür, 2006: 238; Hale, 2002: 306; Kirişçi, 2004: 312).

2000 sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri gerek uluslararası ve bölgesel şartların etkisiyle gerekse iki ülkedeki siyasi iktidarların tercihleriyle olumlu yönde önemli mesafe kat etmiştir. Gelişen ilişkiler birçok açıdan her iki ülke için de önemli addedilmiştir. Suriye açısından bakıldığında Beşar Esad bu dönemde İran'la yoğunlaşan ittifak ilişkilerinin *çoklu ittifak politikası*na evrilmesi yönünde çabalarıyla ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Suriye yönetimi tarafından gerek yabancı yatırımlara ve turizme katkıda bulunması gibi olumlu bir gerekçe ile gerekse ABD yönetimi tarafından *şer ekseni* olarak ilan

edilmesi sonrası Batılı ülkeler tarafından tecrite uğraması nedeniyle Türkiye ile olan ilişkilerin güçlendirmesi gerektiği düşünülmüştür. Irak Savaşı'nın Türkiye ve Suriye'de birbiriyle benzeşen endişelere yol açması iki ülkenin PKK'ya karşı ortak mücadele edilmesi ve güven arttırıcı önlemler alınması konusunda yakınlaşmaları açısından önemli bir etken olmuştur. Irak işgali nedeniyle güvenlik kaygıları artan Suriye'nin ayrıca Hariri suikastı sonrası uluslararası baskılara maruz kalması[6] nedeniyle Türkiye ile yakınlaşmayı tercih ettiği görülmektedir (Walker, 2012: 2).

Suriye için, Türkiye ile ilişkiler el-Hariri'nin öldürülmesinin ardından yaşadığı tecrit durumunu hafifleten bir gelişme olmuştur. İlerleyen yıllarda Batı ile olan ilişkilerini düzeltmeye başlayan Suriye Batı ile ilişkilerinde ve ekonomik kalkınma hedefi bağlamında Türkiye'nin desteğinin değerli olduğunu fark etmiştir (Miş, 2008: 306). Suriye'nin uluslararası sisteme entegresi anlamında katkılar sunan Türkiye, karşılıklı iş birliklerinin iyileştirilmesinin gerek iki tarafın gerekse bölge ülkelerinin çıkarına olduğu inancı ile hareket etmekteydi. Burada ayrıca Türkiye'nin 2003 Irak Savaşı öncesinde ABD ile birlikte hareket etmemesi ve 2006 Lübnan Savaşı nedeniyle İsrail'i eleştirmesi Suriye'de ki 'Türkiye resmi'nin değişmesine ve Suriye yönetiminin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesine önemli katkılar sunduğunu ifade etmek gerekmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası yaşadığı uluslararası izolasyonu aşmak için Suriye, Türkiye'ye yaklaşma ihtiyacı hissederken, Türkiye de Suriye'nin küresel sisteme entegre edilmesinin Ortadoğu'da pekiştirmek istediği gücüne katkılar sunacağını inancını taşımaktaydı (Çemrek, 2012: 61). Türk karar alıcılar Suriye'yi Ortadoğu bölgesine ve Arap dünyasına yönelik açılım siyasetinin önemli bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2009 yılında yapmış olduğu ziyarette Suriye'yi Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan kapısı, Türkiye'yi ise Suriye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olarak tarif etmiştir. Gül tarafından kullanılan bu tanımlamanın altında yatan sebep, Suriye'nin Arap dünyası açısından sahip olduğu konumdur. Suriye'nin gerek Lübnan gerekse Filistin meselesiyle direkt

[6] 1991 yılında iç savaşı sonrası 14 Şubat 2005 tarihinde başbakan Refik Hariri'ye düzenlenen suikast sonrası muhalefet Suriye'nin olayların asıl sorumlusu olduğunu ileri sürmüştür. Uluslararası camiadan da Suriye'nin bağlantısına dair benzer şüpheli olayların gelmesi sonrasında ABD, Suriye'nin Birleşmiş Milletler 1559 sayılı kararına uyarak Lübnan'da ki varlığını sona erdirmesini talep etmiştir. Şam yönetimi suikasta ilişkin suçlamaları reddetmesine rağmen uluslararası baskılara dayanamayarak son olarak Nisan 2005'te askeri birliklerini tamamen çekmiştir.(Köse, 2006: 11.)

ilişkili olması, Arap milliyetçiliğinin gerek ortaya çıkışı gerekse süreç içerisinde yaşanan gelişmeler açısından sahip olduğu önemi, İran ile kurmuş olduğu ittifak zemini gibi sebepler Suriye'nin bölge açısından önemine dair ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, Orta Doğu'da yaşanan her gelişmenin Türkiye'yi gerek iç siyasette gerekse dış siyasette farklı yoğunluklarda olmakla beraber etkilemesi nedeniyle dünya ile barışık, istikrarlı bir Suriye Türkiye'nin menfaatleri açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım biçimi karar alıcılar tarafından ortaya konulan *Komşularla Sıfır Sorun* yaklaşımının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Zira Suriye ile yakınlaşılması, Türkiye'nin bölge siyasetinde periferi bir rol oynamayı geçmişinin bir parçası haline getirdiğinin ve yeni dönemde yalnızca kendisi için değil aynı zamanda komşu bölgeler için de güvenlik ve istikrar sağlayan bir ülke pozisyonu aldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,2012c). *Komşularla Sıfır Sorun* yaklaşımı içerisinde siyasetin sınırlarının genişletilmesinin bir sonucu olarak güvenlik politikaları alanından çıkarılan Suriye konusu, kamu politik söylemi alanına geri döndürülmüştür (Aras ve Polat, 2008: 498).

Suriye yönetimi, Türkiye'nin 2009 yılında başlattığı Kürt açılımına destek vermiş, açılım kapsamında terör örgütü mensubu Suriyelilerin dağdan inmeleri halinde affedilebileceğini beyan etmiştir. Ayrıca kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Anlaşması ile iki ülke kabineleri müşterek toplantı düzenlemişlerdir. Yapılan ilk toplantıda dış politika, ekonomi, sulama, eğitim ve ulaşım alanlarında karşılıklı müzakereler yapılmış, bu bağlamda 50 protokol, proje ve mutabakat zaptı kararlaştırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2009). İki ülke ortak kabine toplantılarının ardından karşılıklı vize uygulamasını da kaldırmıştır. Türk karar alıcılar, karşılıklı vize muafiyetinin iki ülke arasında gerek toplumsal gerekse siyasi etkileşim mekanizmalarına dolayısıyla bölgesel istikrara olumlu katkıda bulunacağı fikrine sahiptiler. Vize muafiyeti üzerinden geliştirilen ikili ekonomik ilişkilerle, Orta Doğu'da istikrara katkı sağlayacak ekonomik bir entegrasyonun gerçekleşmesi ve bölgede Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü kapsayan bir serbest bölge oluşturulması hedeflenmiştir (Dikili, 2011: 57).

Bu dönemde Türkiye'nin çalışmanın ikinci kısmında bahsedilen rol konseptleri çerçevesinde ortaya koyduğu ilkeler Suriye-İsrail arasında arabuluculuk girişiminin ortaya çıkmasında önemli rol oynamış ve taraflar arasında doğrudan görüşmelerin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Suriye Yönetimi iki tarafla da iyi ilişkilere sahip olan Türk yönetiminin 1967 savaşı sonrası kötüleşen ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda arabuluculuk yapmasını istemiştir (Murinson, 2006: 958). İsrail tarafından da olumlu olarak değerlendirilen bu gelişme sonrası Suriyeli ve İsrailli yetkililer İstanbul'da dolaylı barış görüşmeleri gerçekleştirmişlerdir (Miş, 2009: 251-253). Türkiye tarafından ortaya konulan çabalar İsrail'in 27 Aralık 2008 tarihinde Gazze'ye başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu nedeniyle kesintiye uğramıştır (Arbell, 2014: 11).

Gerek Türkiye gerekse Suriye gelişen ikili ilişkilerden ekonomik yararlar da elde etmek istemiştir. Türkiye açısından, Suriye Arap dünyası açısından bir geçiş kapısı olması diğer taraftan kullanım açısından potansiyeli değerlendirilebilecek bir pazar olması açısından önem arz etmektedir. 2006-2010 tarihleri arasında Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ticaret üç katına çıkarak ticaret hacmi bu dönemde 796 milyon dolardan 2.29 milyar dolara yükselmiştir (Walker, 2012:2; Sandıklı ve Semin, 2012: 40). 2010 yılında Türkiye Suriye'nin ilk sıralarda gelen ticaret ortağı olmuş Türk şirketlerinin Suriye'de yaptığı yatırımlar Türkiye'yi Suriye'de bir numaralı yabancı doğrudan yatırımcı durumuna getirmiştir. Özellikle Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşmasının etkisiyle ticari ilişkilerde belirgin bir artışın yakalandığı gözlemlenmiştir. Vize muafiyetinin getirdiği olumlu katkılar nedeniyle Türkiye'nin Suriye sınırına yakın illerindeki ekonomi canlanmış, Türkiye'ye gelen Suriyeli turist sayısı ve Suriye'deki Türk yatırımcıların sayısı artmıştır (Dinçer ve Coşkun, 2011: 48). Öte yandan, Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasında gerçekleştirme gayreti içerisinde olduğu arabuluculuk faaliyetleri bu dönemde sorunlu olan Suriye ve Irak ilişkilerinin iyileştirilmesine olumlu katkılar sunmayı hedeflenmiştir. Irak'ın Bağdat'ta bombalı eylemler gerçekleştiren bazı militanların Suriye ile ilişkili olduğunu iddia ederek Şam Büyükelçisini geri çekmesi sonrası Türk yönetimi iki ülke yetkililerinin bir araya gelerek gerginliğinin azaltılmasına katkılar sunmayı hedeflemiştir (Tür, 2010: 168).

3.1.2. Krize Dair İlk Yaklaşım: Değişim İçin Aktif Çaba Politikası

Türk karar alıcılar protesto ve gösterilerin Suriye'de başlaması ile beraber Suriye yönetiminin devamından yana pozisyon almış ve Suriye ile istikrarlı ilişkiler aramıştır (Öniş, 2012: 53). Bu yaklaşımın geliştirilmesinin altında yatan temel sebepler arasında karar alıcılar Arap Baharının başlaması öncesinde ikili ilişkilerde ortaya konulan ve olumlu sonuç alınmaya başlayan ilişki düzeyinin muhafazası öncelik arz etmektedir. İkinci olarak yaşanan çatışma durumlarının Türkiye'ye taşması ve Suriye ve Türkiye arasında geçmişte yaşanan Kürt sorunu kaynaklı yeni bir çatışmanın ve Türkiye içerisindeki terör hareketlerini etkilemesinin önüne geçilmek istenmiştir. Son olarak Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilen Suriye'nin Ortadoğu ile olan ticaretinde oynamaya başladığı rol muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme konularının her biri, krizin başlaması sonrasında Türk hükümetlerinin oldukça kapsamlı bir mesele ile karşı karşıya kaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca krizin başlaması ile beraber Türk hükümetleri tarafından ortaya konulacak politikanın hangi konular üzerinden şekillendirileceğine dair söylemler Türk yönetiminin krize yaklaşım biçimi kriz yönetiminde meydan okumalara açık bir politika takip edileceğine dair ipuçları barındırmaktadır.

İlk olarak karar alıcılar Suriye krizine dönük olarak "insanlık vicdanı ve evrensel değerler ile ulusal çıkarlar arasında optimum dengeye dayalı" bir politika yürütülmesini krize yönelik uygulanan politikaların temel amaçlarından biri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, ulusal çıkarlar ve sahip olunan değerler arasında oluşabilecek çelişki durumlarının her iki kavramında ihya edildiği ortak bir politikada buluşturulması temel amaç olarak değerlendirilmiş ve dış politikada idealize edilen değerler savunuldukça ulusal çıkarların daha fazla maksimize edileceği fikri savunulmuştur.

İkinci olarak; Türkiye'nin Suriye krizinde takip edilen dış politika ile herhangi bir gizli gündeme dayanmadığı ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu 'ortak çevre'nin bir barış, istikrar, güvenlik ve refah kuşağı oluşturulmasına katkı sağlayacak şekilde hareket edeceği ifade edilmiştir. Türkiye tarafından ortaya konulan çabalar ile Suriye

halkının etnik ve mezhepsel kimlik temelli siyaset anlayışından ve bunun uzantısı olan çatışmalardan uzak tutulmaya gayret edileceği ifade edilmiştir. Bu tehdidin bertaraf edilmesinde demokratik uzlaşı kültürünün inşasının önemi ve bu kültürün geliştirilmesine katkılar sunma gayreti içerisinde olunduğunun altı çizilmiştir.

Son olarak Türk karar alıcılara göre yönetenler ile halk arasındaki en derin bağın meşruiyet bağı olduğu ifade edilmektedir. Yönetenler ile halk arasındaki meşruiyet ilişkisinin devamlılığının devletin devamlılığı açısından esas olduğu değerlendirmesinde bulunan karar alıcılar, Suriye'de ortaya çıkan kriz durumunun önemli sebeplerinden biri olarak bu bağın kopmuş olmasını ifade etmektedirler. Suriye yönetimi tarafından bu bağın koptuğunun idrak edilememesi nedeniyle yönetenler ve yönetilenler arasında demokratik temellere dayanan bir uzlaşı kültürü geliştirilememiştir. Bu anlamda Türkiye tarafından ortaya konulan girişimler yönetim tarafından barış, huzur ve istikrarı hâkim kılmanın ve geleceğe sahip çıkmanın bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Gerek ikili görüşmeler gerekse bölgesel ve uluslararası platformlarda bu zeminin muhafaza edilmesi gerek bölgesel barışın gerekse Suriye özelinde barışın sağlanabilmesinin en önemli unsuru olarak değerlendirilmiştir (Davutoğlu 2011d).

Bu çerçeve üzerinden politikalar geliştirmeyi amaçlayan karar alıcıların öncelikli olarak halka yönelik şiddetin durması ve mezhepsel bölünmeleri körükleyebilecek bir kargaşa ve iç savaş durumunun çıkmasının engellenmesi amacıyla aktif bir çaba sarf ettikleri görülmektedir. Suriye halkının temel hak ve hürriyetler çerçevesinde dinî, mezhebi ve etnik kökene bakılmaksızın eşit haklara sahip olduğu tam bir demokratik bir sisteme geçilmesi talebini desteklediklerini ifade eden karar alıcılar (Davutoğlu 2012l), Suriye'de barış ve istikrarın elde edilmesinde halka dayalı ve meşruiyetini halktan alan bir siyasi yapının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir (Davutoğlu, 2012c; Haberler, 2011). Karar alıcılar burada öncelikli olarak Suriye yönetiminin devletin yapısı ile alakalı radikal değişikliklere gitmek yerine protesto ve göstericileri yatıştırmak üzere ön reformlar yapması konusunda tavsiye ve yardım çalışmaları yürütmüşlerdir. Türkiye tarafından Suriye'de ki gelişmelerle alakalı Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan ilk açıklamada yaşananların kaygı

verici olduğu değerlendirilmiş bununla beraber Esad yönetiminin reform konusunda attığı adımların destekleneceği ve reform konusunda yardım talep edilmesi durumunda bunun sağlanacağı ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011) Suriye'de yapılacak reformların Beşar Esad öncülüğünde yapılmasının öneminin altını çizen karar alıcıların sürecin başarıya ulaşmasında Türkiye ve Suriye arasındaki iş birliğinin önemli rol oynayacağını ifade ettikleri görülmektedir. Bu zeminin sağlanması amacıyla Suriye yönetimi ile görüşmeler yapan Türk yetkililer yönetimin Türkiye'nin önerilerinin ve reformun gerekliliğinin farkında olduğu ifade edilmiştir (Milliyet, 2011). Bu açıklamalarda Türk yönetimi tarafından benimsenen yöntem 2000'li yıllarda ilişkilerin gelişmeye başladığı andan itibaren Türk liderlerin Suriyeli muhataplarına demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi doğrultusundaki reform tavsiyelerinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Zira Türk yönetimi, bölgedeki protesto ve gösterilere dair hiçbir işaretin bulunmadığı ve ikili ilişkilerin yakın olduğu 2003 sonrası dönemde Suriye'nin ve bölgenin barış ve istikrarının korunması adına ikili görüşmelerde her türlü tavsiye ve yardımlarda bulundukları ifade etmişlerdir (Davutoğlu 2012l). Buradan protesto ve gösterilerin başlaması ile bu reform çağrılarının ikili görüşmeler yerine kamuoyu önünde daha fazla dile getirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bahsi geçen temasların gerçekleşebilmesinde son yıllarda gelişen çok boyutlu ilişkilerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Suriye krizinin ilk aşamasında ikili ilişkilerin birçok boyutunda olumlu yönde mesafe kat edilen ekonomik ve siyasi ilişkilerin riske atılması ihtimaline rağmen, gösterilerde bulunan halkın desteklemesi Türk yönetiminin yakın zamanda demokrasinin geliştirilmesi bağlamında yaşamış olduğu tecrübeler ile birebir ilişkisi bulunmaktadır. Bu tecrübelerin bir taraftan 2000 sonrası gelişen ikili ilişkilerde önemli rol oynadığı düşünülürken diğer taraftan Suriye toplumunun bu yakınlaşma sürecinde Türkiye'yi daha iyi tanıdığı ve "geleceği belirleme konusunda yeni bir fikrin, yeni bir bölgesel düzenin öncüsü olma potansiyeline sahip bir ülke olduğu" şeklinde değerlendirildiği ifade edilmiştir. Bu algılama biçiminin sonucu olarak (Milliyet,2012) krizle ilintili diğer aktörlerden farklılaştığını düşünen karar alıcılar bu beklentiyle uyumlu bir yaklaşım biçimi geliştirme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Karar alıcılar yaşanan gelişmelere yönelik demokrasi çerçevesinde pozisyon almaları, Suriye yönetimini halkın isteklerine uygun hareket etme konusunda teşvik edebileceklerine dair kuvvetli bir inanca sahip olduklarına işaret etmektedir. Bu inancın bir tezahürü olarak, Suriye'de protesto ve ayaklanmalar başlamadan önce Türkiye tarafından takip edilen politikanın Suriye krizinin ilk aşamasında uygulanan politikayla tutarlılık ve uyum arz etmesine özen gösterildiği görülmektedir. Bu bağlamda krizin ilk aşamasında ikili ilişkilerde ivme kazanılan Suriye yönetimi yerine protesto ve gösterilerde bulunan halk desteklenmiştir. Bu destek "iki yüz yıllık geçmişi bulunan değişim ve reform süreci"ne devam eden(Haberler, 2011), demokratik standartlarını pekiştirmeye ve bu yönde politikalar geliştirmeye gayret eden bir ülke olmanın gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. Tüm bu sebepler Suriye krizinin karar alıcılar tarafından niçin bir *iç politika meselesi* (Sabah, 2011) olarak değerlendirildiğine de ışık tutmaktadır. Bu açıklama Türkiye'nin Suriye'de yaşanan olayları çıkar tanımlamalarına tehdit olarak değerlendirildiği ve bu çıkarların korunmasını amaçladığına işaret etmekle beraber yaşanan gelişmelere yönelik ortaya konulan politikaların Türkiye açısından bir prestij meselesi olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

Suriye'de krizin başladığı ilk günlerde protesto ve gösterilerde bulunan halk ile alakalı Türkiye ve Suriye yönetimi arasında ciddi algı farklılıkları olduğunu gözlemlemek mümkündür. Suriye yönetimi ayaklanmaların toplumun bir kesimi tarafından başlatıldığı fikrine sahip olmakla birlikte ayaklanmalardan Suriye'nin heterojen nüfusundaki mezhep ayrımlarını karıştırma niyeti taşıyan şiddet yanlısı silahlı çeteleri sorumlu tutmuştur. Suriye yönetimi terörist faaliyetler olarak değerlendirdiği ayaklanma ve çatışmalara terör gruplarının neden olduğunu iddia ederken, Suriye Silahlı Kuvvetlerine tabi birliklerin çeşitli bölgelerdeki silahlı terör gruplarına karşı operasyonlar sürdürdüğünü ifade etmiştir (Güçtürk, 2014: 30). Türk karar alıcılar ise ayaklanmaların halkın hangi tabanına karşılık gelirse gelsin yönetim tarafından dikkate alınması gerektiği fikrini taşımışlardır. Gerek Suriye gerekse Türk yönetiminin krize dönük söylem ve politikalarında bu yaklaşım biçimleri oldukça etkili olmuştur. Türkiye ve Suriye yönetiminin protesto ve gösterilerde bulunan halk gruplarının Suriye muhalefetine evrilme sürecinde birbirinden farklılaşan algılama

biçimleri ve muhalefet konusundaki tutumları krizin ilerleyen süreçlerinde önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

Türk yönetiminin bu aşamada krizin gerek kendi topraklarını gerekse bölge ülkelerini olumsuz yönde etkilememesi konusunda bölgedeki diğer ülkelere nazaran gözle görünür yoğunlukta bir gayret ortaya koyduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Karar alıcılar bölgenin içerisinde bulunduğu durumun olumsuz etkilere maruz kalmasını gerek kendi gerekse bölgesel vizyonunu akamete uğratmasının engellenmesi amacıyla sıkı bir takip politikası ortaya koymuşlardır. Türk hükümeti protesto gösterilerinde bulunan göstericilere desteğini açıkladığı ilk dönemlerde, Suriye yönetimi ile diplomatik kanalları tamamen kapatmadığı telkin ve uyarı içeren temaslarını 2011 ortalarına kadar devam ettirdiği görülmektedir. Krizin başlamasından sonra birçok kez ikna görüşmeleri gerçekleştiren dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 9 Ağustos 2011'de Suriye'ye yapmış olduğu ziyaret bu anlamda Türk hükümeti tarafından Suriye yönetimine yapılan son ikna görüşmesi olarak değerlendirilebilir. Suriye yönetimine protesto gösterilerine karşı uyguladığı baskılara son vermesi ve planlanan reformları bir an önce uygulamaya başlaması konusunda telkinlerde bulunulan görüşmeler istenilen sonuçları meydana getirmemesi nedeniyle bu tarihten sonra gerçekleştirilmemiştir. Türk yöneticilerinin krizin ilk dönemlerinde Esad yönetimi üzerinde etkili olabileceklerine dair kuvvetli inançları olmasına rağmen bu inanç giderek zayıflamış ve Türkiye'nin ikili etkileşimler sayesinde Suriye'de ki dönüşümün zamanla gerçekleşeceğine dair yaklaşımı güç kaybetmiştir. İkili görüşmelerde yaşanan tıkanıklar nedeniyle Suriye yönetiminin yapılan görüşmeler konusunda tutum değişikliğine gittiği ve Suriye yönetimi ile diplomatik temaslara son verdiği görülmektedir. Suriye yönetiminin somut bir adım atmadığı ve kitlesel halk gösterilerini silahlı kuvvet kullanarak bastırmaya yöneldiğini ifade eden Türk yönetimi, 21 Eylül 2011 tarihinde Suriye yönetiminin meşruiyetini kaybettiği yönünde açıklamalar yapmıştır. Fakat her şeye rağmen iki taraf da ikili ilişkilerin kopma noktasına gelmesini istememiştir. İlerleyen süreçte şiddet olaylarının devam etmesi Türkiye'nin yönetim ve muhalefet arasında denge siyaseti izlemesini oldukça zorlaştırmıştır.

Suriye ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ile sonuçlanan bu aşamada, Türkiye yönetiminin gerek diplomatik temaslar üzerinden gerekse muhalefetin desteklenmesi suretiyle Suriye yönetiminin meşruiyetini kaybettiği iddiası ile yönetime karşı tavrını sertleştirdiği ve gerçekleşmesi muhtemel bir yönetim değişikliğini aktif bir şekilde desteklediği görülmektedir. Krize dönük politikasının ilk aşamasını protesto ve gösterilerde bulunan halkın demokrasi, refah ve eşitlik eksenli politik taleplerinin gerçekleşmesinin desteklenmesi üzerine kuran Türk yönetimi, Suriye yönetiminin bu talepleri gerçekleştirmediğini gözlemlemiştir. Bunun üzerine protesto ve gösterilerde bulunan grupların mevcut çabalarının etkisinin artırılması konusunda destek vermişve ve muhalefetin organize olmasına katkılar sunmuştur. (Şen,2013: 65). Suriye'de ortaya çıkan muhalefet daha önce toplumun yapısıyla alakalı altı çizilen hususlar nedeniyle homojen bir yapı ya sahip olmaması nedeniyle Türk yönetimi SUK çatısı altında mümkün olan tüm muhalif grupların bir araya gelmesi konusunda çaba sarf etmiştir.

Belçika ve Türkiye'de yapılan toplantılar sonrası organize olma gayreti içerisinde olan muhalefetin Esad yönetimine şiddeti durdurması ve Suriye halkının beklentileri doğrultusunda reformları gerçekleştirmesi, yapılacak anayasa değişikliği ile temsil gücünün artırıldığı bir siyasal sistemin getirilmesi ve erken seçimlerin yapılması çağrısında bulunmuşlardır (Ataman, 2012: 29). Haziran 2011 tarihinde arasında *Suriye'de Değişim Konferansı* adı altında Antalya'da yapılan ikinci toplantı farklı muhalif grupları bir araya getiren ilk örgütlenme çabası olarak nitelendirilmiştir. 16-17 Temmuz 2011'de *Suriye için İstanbul Buluşması* adı altında üçüncü kez İstanbul'da bir araya gelen grup, Suriye yönetimine karşı nasıl bir politika takip edeceklerini konusuna yoğunlaşmışlardır (Orhan, 2011: 41-51). Gruplar arasındaki güvenin henüz pekişmemiş olması ve ülke içindeki grupların tamamının temsil edilememesi toplantı sonrası somut sonuçlar ortaya konulmasını zorlaştırmış olsa da, katılımcıların Suriye'de demokratik ve sivil bir rejimin kurulmasının gerekliliği konusunda fikir birliğine varması önemli görülmüştür.

Kısa süre sonra Almanya ve İstanbul'da iki ara toplantı daha gerçekleştiren Suriyeli muhalifler, 15 Eylül 2011'de İstanbul'da yaptıkları toplantıda *Suriye Ulusal*

Konseyi (SUK)'nin kuruluşunu ilan ederek (Bölme, 2012) kurumsallaşma ve ortak hareket etme yönünde önemli bir adım atmışlardır (Ataman, 2012: 29-30). Konsey üyeleri de bir sonraki hedeflerinin uluslararası alanda tanınmak olduğunu ifade etmiş ve bu amaçla yurt dışı ziyaretlerinde bulunmuşlardır. SUK kuruluşu ile beraber hükümetle diyaloğa karşı olmuş ve devlet başkanı Esad'ın derhal görevden çekilmesini talep etmiştir. Fakat bu noktada hem Konsey'in içinde hem de Konsey ile diğer muhalif gruplar arasında ayrılıklar da su yüzüne çıkmaya başlamıştır. 14 Aralık 2011 tarihinde SUK'un İstanbul'da resmi ofis açması ile Türkiye ile Suriye muhalefeti arasında ilk resmi iletişim kurulmuştur. Muhalefetin bir araya gelmesi konusunda çabalar sarf eden Türkiye'nin zaman içerisinde muhalefet içerisinde seçici davrandığı ve bazı grupların yabancılaşmasına olanak sağladığı konusunda eleştirilere maruz kalması (NTV, 2012) kamuoyunda SUK'un Türkiye'nin desteği ile kurulduğu algısından farklı olarak Türkiye tarafından şekillendirildiği algısına sahip olan çevreler olduğuna işaret etmektedir. Bu eleştiriler bağlamında SUK'un Antalya'da kurulduğu tarihten itibaren *Müslüman Kardeşler* grubu tarafından domine edildiği iddialarına yönelik olarak SUK başkanı tüm muhalif gruplar ile çalışmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin başından beri oldukça parçalanmış bir yapıya sahip olduğu iddia edilen muhalefetin gücü konusunda uluslararası kamuoyunu inandırması sürecinde meydan okumalarla karşı karşıya olduğuna işaret etmiştir (Altunışık, 2016: 42).

Türkiye ayrıca Rusya ve Çin'in Birleşmiş Milletler'in Suriye Devlet Başkanı Esad'ın istifasını isteyen kararını bloke etmeleri sonrası Türkiye ABD ile birlikte *Suriye Halkının Dostları* koalisyonunun oluşmasında itici güç rolü üstlenmiştir.[7] Grup Birleşmiş Milletler, Arap Ligi, Avrupa Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği temsilcilerinin de bulunduğu toplam 83 ülke ve uluslararası örgütten katılımın sağlandığı oldukça geniş bir grup niteliği taşımıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). Dışişleri Bakanı Davutoğlu, *Suriye Halkının Dostları* grubunu Suriye'deki sivillerin korunması için diplomatik çabalar

[7] *Suriye Halkının Dostları* grubu 2012'de Tunus'ta birçok ülkenin katılımıyla 24 Şubat 2012 tarihinde kurulması sonrasında, 11 ülkenin ön plana çıktığı bir grup olarak devam etmiştir. Bu 11 ülke ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Mısır, Katar ve Türkiye'dir.

gösterecek bir platform olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir (Hürriyet Daily News, 2012). Türk karar alıcıların platformun etki gücünün artırılması için ayrıca Birleşmiş Milletler'i krizin aşılmasında öncü rolü oynaması, Suriye muhalefetinin güçlenmesi için SUK etrafında toplanması konusunda desteklenmesi gerektiğini ve konseyin herkesin temsil edecek özelliğe sahip olması gerektiğinin ifade etmiştir. Bu unsurların sağlanamamış olması muhalefetin başarısını engelleyeceği ifade edilmiştir (İhlas Haber Ajansı, 2012).

Arap Birliği'nin 16 Kasım itibariyle Suriye'nin üyeliğini askıya alması ve yaptırım kararı Türkiye'nin tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). Arap Birliği'nin bu yaptırım kararı, Türkiye'nin, bölgesel dinamiklerle sorunun çözülmesi siyasetine uygun bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Arap Birliği'nin bu kararı gerek muhalefetin güçlenmesine gerekse Türkiye'nin uyguladığı politikaların da destek bulmasına sebebiyet vermiştir. Bu karar sonrası Türk yönetimi özellikle Arap Birliğinin teklifiyle uluslararası gözlemcilerin Suriye'de gözlemlerde bulunmasını talep etmiştir. Suriye'nin bu teklifi reddetmesi nedeniyle ekonomik yaptırımların uygulanmasında Arap Birliği'yle birlikte hareket edeceğini belirten Türkiye yönetimi (The Wall Street Journal, 2012) ilerleyen süreçte birliğin yaptırım kararına destek olma konusunda tedbirler alacağını ilan etmiştir. Türkiye, Arap Birliği'nin aldığı yaptırım kararları doğrultusunda 30 Kasım 2011 tarihinde Suriye'ye yönelik bir dizi tek taraflı yaptırım açıklamıştır. Türkiye'nin 30 Kasım 2011 tarihinde 9 madde halinde açıkladığı yaptırımlar kapsamında; **i.** Suriye'de halkıyla barışık bir yönetim kurulana kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alındığını, **ii.** Baas iktidarında halka karşı şiddete başvuran kişilerin Türkiye'ye seyahatlerinin yasaklandığını ve Türkiye'deki mal varlıklarının dondurulacağını, Esed rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirileceğini, **iii.** Suriye ordusuna her türlü askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulacağını, **iv**. Türkiye üzerinden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferinin önleneceğini, **v.** Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulacağını, **vi.** Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulacağını, **vii.** Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulacağını, **viii.** Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin

durdurulacağını, **ix**. Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alındığını duyurmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012: 43).

Krizin bu ilk aşamasında, Türk hükümetinin Suriye yönetimi üzerinde daha fazla etkili olacağını hesaplamış olduğu görülmektedir. Fakat Suriye yönetiminin Türkiye'nin reform tavsiyelerine uygun hareket etmeyeceği ve muhalif unsurlar gerçeğini göz önünde bulundurarak yönetimi genişletmeyeceği aksine baskılayacağının belli olması üzerine Türkiye'nin Suriye politikasında güncellemeler yapıp, etkide bulunabileceği alanları yeniden inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Türkiye'nin Suriye krizini Suriye yönetimi üzerinden çözme girişimlerinin sonuç vermemesi nedeniyle kriz yönetiminde bir sonraki aşamaya geçildiği görülmektedir.

3.1.3. Uluslararası Baskıyı Artırma Stratejisi

Türk yönetimi tarafından krizin çözüme kavuşturulmasında önemli bir etken olarak değerlendirilmesine rağmen, Batılı ülkelerin Suriye muhalefetinin örgütlenmesi konusunda aktif bir tutum sergilememesi 2012 yılından itibaren Suriye'ye karşı yürüttüğü politikanın en belirgin yönünün Suriye yönetimine uluslararası baskının artırılması stratejisi olduğu görülmektedir. 2012 yılı boyunca karar alıcılar tarafından yapılan birçok açıklama uluslararası toplumun kriz konusunda harekete geçirilmesini amaçlamıştır.

BMGK'nın, Arap Baharı sürecinde Libya'daki gelişmeler akabinde aldığı kararlarla NATO tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale (Kuloğlu, 2011: 50,52) Suriye'nin pozisyonuyla ilgili olarak da bazı sonuçlar doğurmuştur. Müdahale sonrası Libya'da yaşanan gelişmelerin benzer bir müdahalenin Suriye'ye yapılmasını zorlaştırması söz konusu olmuştur. Nisan 2011 tarihinde Avrupalı üyeler tarafından yapılan açıklama, Rusya ve Çin'in vetosuna takılması nedeniyle etkili bir sonuç ortaya koyamamıştır. 2011 yılının Ağustos ayında, Güvenlik Konseyi'nin dönem başkanının bir açıklaması yayınlamış ve bu ülkede kötüleşen durumla ilgili endişesini dile getirmiştir (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2011). Benzer şekilde 4 Ekim 2011'de Fransa, Portekiz, Almanya ve İngiltere Suriye'ye yeni yaptırım öngören karar tasarısı BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Taslak, Suriye

yönetiminin vatandaşlarını koruma sorumluluğu olduğunu ve Suriye büyük insan hakları ihlalleri olduğu gerekçesi Suriye yönetimini kınamıştır. Fakat karar tasarısı Güvenlik Konseyi'nde Rusya ve Çin'in vetosu sonucunda kabul edilmemiştir.

22 Ocak 2012 tarihinde Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil El Arabi'yi ziyaret eden SUK heyeti, Arap Birliği'nden Suriye konusunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınması konusunda istekte bulunmuştur. İlerleyen süreçte birlik tarafından yapılan toplantıda demokratik ve barışçıl bir geçiş süreci için yeni bir yol haritası hazırlanmıştır. Arap Birliği'nin Suriye konusunda aldığı karar krizin bölgesel sahiplenme yoluyla çözüm bulunması desteklediğini açıklayan Türk yönetimi tarafından önemli bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Dış İşleri Bakanlığı, kararın BM Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından desteklenmesi gerektiğini vurgularken, uluslararası toplumun Suriye konusunda daha aktif olması gerektiğini belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2012b). Bu aşama da çabalarına devam eden Türk yönetimi Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 70 ülkenin ortak sunuculuğunda Genel Kurul'a sunulan kararın aleyhte oylara rağmen kabul edilmesi Türkiye açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı sitesinde yapılan açıklamada kararın Arap Birliği'nin "2 Kasım 2011 tarihinde duyurduğu girişimin unsurlarını, 22 Ocak 2012 tarihli kararı ile açıkladığı siyasi geçiş için yol haritasını ve 12 Şubat 2012 tarihli kararlarını esas" alması nedeniyle uluslararası toplumun Suriye konusunda benzeşen bir resme sahip olduğuna işaret ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2012).

İlerleyen süreçte Türk yönetimi tarafından yapılan açıklamalarda BMGK'nın gerekli adımlar için göreve çağrılması konusunun oldukça sık işlenmesi BMGK'dan Suriye konusundaki açıklamalarına rağmen herhangi bir somut sonuç getirecek yaptırım kararları işletememesi ile ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim 4 Şubat ve 21 Nisan 2012 tarihinde Suriye gündemi ile toplanan BMGK'da Suriye'ye yönelik kınama kararı ise Rusya ve Çin'in vetoları sonucu çıkmaması Konsey'in yaşadığı kısıtlılıklara oldukça açık bir şekilde işaret etmektedir. Krizin ilk olarak 21 Nisan 2011'de Filistin ile İsrail arasındaki müzakerelerin ele alındığı Güvenlik Konseyi

toplantısında gündeme gelmesi sonrası ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya protestoculara yönelik şiddeti dile getirerek soruna bir çözüm bulunması çağrısında bulunmuşlardır. Ancak Rusya ve Çin, Suriye'nin içişlerine yönelik herhangi bir müdahalenin kabul edilemez olduğunu gerekçe göstererek konunun Güvenlik Konseyinde görüşülmesine karşı çıkmıştır. 4 Şubat 2012'de gerçekleşen bir diğer görüşmede ise konseye üye olan bazı ülkeler Suriye'de yaşanan ağır insan hakları ihlâllerini kınayan ve çatışan taraflar arasında ateşkes ilan edilmesini öngören bir karar tasarısı hazırlamışlardır. Fakat bu tasarı da, önceki teşebbüslerle aynı kaderi paylaşmış ve kabul edilmemiştir. Ağır ve Aksu, 2017: 51). 2012 yılında çıkması beklenen kararın alınamaması üzerine Cumhurbaşkanı Gül, BMGK'nın yanında kararı engelleyen devletlerin Soğuk Savaş şartlarında kaldıklarını ifade ederek eleştirmiştir (Sabah, 2012). Rusya ve Çin'in vetosundan sonra Türkiye bu ülkelerle iletişimini attırarak Suriye konusunda gayretlerini devam ettirmiştir (Sabah,2012b). Zira bu durum gerek kısa vade gerekse uzun Türkiye'nin çabaların etkisiz kılmaktadır. Türk yönetimi aynı zamanda bu dönemde BM Genel Sekreteri tarafından ortaya konulan Annan Planı'nın (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi , 2012) taraflar arasında kabul edilmesini Suriye krizine yeni bir anlam katması açısından değerli görmüştür (Al Jazeera, 2012). BM ve Arap Birliği Özel Temsilcisi Kofi Annan 23 Şubat tarihinde atanması sonrası ortaya konulan Plan ile, "Suriye halkının meşru taleplerinin ve endişelerinin karşılanması, Suriye'nin liderliğinde kapsayıcı bir siyasi sürecin başlatılması, sivil halkın korunması, tüm taraflarca silahlı şiddete son verilmesi ve BM gözetiminde acilen ateşkes sağlanması" hedeflenmiştir (Davutoğlu 2012c). Nisan 2012 tarihinde kabul edilen plan, BM Güvenlik Konseyi başta olmak üzere Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye'yi de içeren diğer ülkeler tarafından desteklenen plan, samimi, kapsamlı ateşkesi imzalamak ve barışçıl süreci başlatmayı hedeflemiştir.

BM'nin Suriye konusunda devreye girmesi ve kapsamlı bir barış planının ortaya konulması Türk yönetimi tarafından Suriye konusunu uluslararası gündemde tutmaya yönelik Türk yönetiminin girişimlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bölgedeki ve uluslararası camiadaki devletlerle eş güdümlü bir şekilde hareket etmesi ve tek başına adım atmaktan sakınması Suriye

halkının meşru taleplerini destekleyen ülke ve örgütleri içeren uluslararası bir koalisyon inşa edilmesinde yardımcı olmuştur. Nitekim Türk karar alıcılar, 1 Nisan'da İstanbul'da gerçekleştirilen *Suriye'nin Dostları* toplantısının 83 ülkenin ve uluslararası kuruluşların katılımıyla gerçekleştirilmesinin Suriye rejiminin Annan Planı'nı kabul etmesinde kilit rol oynadığı ifade etmişlerdir. Bu anlamda Türkiye'nin diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle birlikte sürecin barışçıl bir yönde ilerlemesi için gayret sarf ettiği ifade edilmektedir. Türk yönetimi Annan Planı'nı desteklediğini belirtse de bunun Esad yönetimi için yeni bir zaman kazanma aracına dönüşmesinden duyduğu kaygıları en üst düzeyde de dile getirmiştir. Annan Planı'nın gereklerinin uygulanmaması nedeniyle başarısız olduğuna dair gelen açıklamalar üzerine Türk yönetimi BM üzerinden yeni bir sürecin başlayacağına inandıklarını ifade etmişlerdir (CNN Türk, 2012).

3.1.4. 'Açık Kapı' Politikası ve Sınır Güvenliği Politikasının Revize Edilmesi

Krizin bu aşamasında Suriye ayaklanmasının giderek daha fazla savaş durumuna dönüşmesinin bir sonucu olarak Türkiye sayıları gittikçe artan bir şekilde sığınmacı meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. Karar alıcılar tarafından Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye girişine izin verilmesi ilk etapta herhangi bir yan etki hesaplaması yapılmadan can kayıplarının azalmasına engel olunacağı fikri üzerinden gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Sığınmacılara karşı duyarsız kalmanın Suriye'de yaşanan olayların dışında kalmak anlamına geldiğini ifade eden karar alıcılar başka türlü bir pozisyon almanın Türkiye'nin Suriye'yi ve Suriyelileri algılama biçimi ile çelişeceğini ifade etmişlerdir. Türkiye ve Suriye arasında 911 km'lik sınır bulunması nedeniyle bu konunun ötelense dahi gündemden düşme ihtimalinin bulunmadığını ifade eden Türk yönetimi bu yaklaşımın bir sonucu olarak herhangi bir etnik, dini ve mezhepsel ayrıma gidilmeden *Açık Kapı Politikası* uygulandığını ifade etmiştir (Davutoğlu 2013e). Türkiye tarafından uygulanan *Açık Kapı Politikası*nın gerekliliği ve insani dayanakları Türk yönetimi tarafından anlaşılması kolay sebepler üzerinden anlatılmakla beraber kapsamının anlatılması konusunda karar alıcıların zorlandıkları görülmüştür. Sığınmacılar konusunda mevcut hukuki çerçevenin kısıtlılıkların

üzerinde bir politika ile hareket etmeyi tercih etmeyen karar alıcılar ilerleyen süreçte bir takım zorluklar yaşamışlardır.

Öncelikli olarak Türkiye'nin mültecilik konusunda taraf olduğu uluslararası belgeler içerisinden Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'ne göre sadece Avrupa ülkelerinden gelen mülteciler kabul edilmektedir. Dolayısıyla teorik olarak sığınmacılar konusunda farklı bölgeleri içine alan geniş kapsamlı bir politika kurgulanması hukuki olarak mümkün gözükmemektedir. Bu durum Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin hangi statüde olacaklarına dair tartışmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye, Avrupa dışından gelen mültecilere daimi kalma izni vermemekle birlikte, Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK) başvuruları sonuçlanana kadar geçici olarak kalabilmektedirler (Tuğsuz; Yılmaz, 2015: 1-2). Sığınmacıların yaşamlarını devam ettirmesi için inşa edilen kampların sahip olduğu koşulların iyi olarak değerlendirilmesine rağmen sığınmacıların büyük bir kısmının kamp dışında yaşaması (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018). Türk yönetimini bu kişilerin sosyal entegrasyonu meselesi ile ilgilenmek, sığınmacıların ilerde elde edeceği muhtemel statülerle ilişkili olarak uzak ve yakın dönemli politikalar geliştirmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde sığınmacılar konusunda herhangi bir uluslararası yardım talebi bulunmayan hükümet tarafından uygulanan *Açık Kapı Politikası* uluslararası kamuoyunda da övgüye mazhar olmuştur. Bu politika, Türk yönetimi tarafından Suriye krizine yönelik uygulanan politikanın insani perspektifini oluşturmaktadır. Dönemin Başbakanı Davutoğlu tarafından yapılan bir değerlendirmede Türk hükümetinin Suriye krizine bakış perspektifi üç yön üzerinden ifade edilmiştir:

> *"Birinci Perspektif İnsani Perspektif: Açık Kapı Politikası; İkinci Perspektif Suriye'nin Geleceği Meselesi: İkinci perspektifimiz, dost ve kardeş Suriye'nin geleceğiyle ilgidir. Bizin Suriye politikamız son derece açık ilkelere dayanmıştır, hiçbir bir gizli gündemimiz olmadı, hiçbir zaman Suriye halkının bir kesimini diğer kesimine karşı kışkırtmadık ya da bir kesimini diğer kesimine karşı destek vermedik. Bütün Suriye halkı hiçbir ayrım gözetmeden bizim kardeşimizdir ve kardeşimiz kalacak; Üçüncü Perspektif :Ve nihayet üçüncü perspektif, o da bu yeni Suriye'nin Türkiye ile olan ilişkileridir."(Davutoğlu 2012o.)*

Krizin ilk dönemlerinde herhangi bir dış yardıma ihtiyaç duymadan sığınmacılarla alakalı harcamaları göğüsleyen Türk yönetimi, sığınmacı sayısının kritik eşiği geçmesi sonrası yük paylaşımı konusunda uluslararası desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir (Erdoğan 2016l; 2016m). Uluslararası toplumun sığınmacılar konusunda destek taahhütlerini kısıtlı bir oranda yerine getirmesi Türk yönetiminin verilen taahhütlerin samimiyetini sorgulamasına sebebiyet vermiştir. Buradan hareketle sığınmacıların sosyal ve ekonomik anlamda kabul edilmesi konusu daha ziyade Türk yönetimi ve sivil toplumu arasındaki koordinasyon üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Türk yönetimi krizin derinleşmeye başlamasıyla artan sığınmacı akını karşısında takip ettiği açık kapı politikasına paralel olarak sığınmacılar konusunu entegre bir kurumsal strateji kurma yönünde çabalar geliştirmeye çalışsa da, sığınmacı sayısının çokluğu ve uluslararası toplumun kısıtlı desteği nedeniyle söz konusu meseleyle baş etmekte zorlanmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu anlamda uluslararası toplumdan gereken desteği alamaması aynı zamanda Şubat 2018 tarihi ile *geçici koruma* kapsamında Türkiye'de bulunan ve sayıları 3,5 milyonu bulan (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018b) Suriyeli sığınmacılar konusunun Türkiye'nin sosyal ve siyasal durumu üzerindeki etkisinin farklı siyasi gruplar tarafından tartışılma çerçevesini de etkilemiştir. Bu konuda iç kamuoyunda yoğun ve gerilimli bir tartışmalar vuku bulmuştur. Türkiye tarafından uygulanan *Açık Kapı Politikası*nın sığınmacılarla alakalı yönü dış kamuoyundan ziyade iç kamuoyunun bir meselesi ve tartışma konusu olmuştur.

Açık Kapı Politikası ile alakalı dış kamuoyunun ilgisini çeken konu ise Türkiye tarafından uygulanan sınır güvenliği politikası olmuştur. Bu dönemde, dış politikanın temel ilkelerinden biri haline gelen *Komşularla Sıfır Sorun* anlayışı ve beraberinde komşu ülkelerle vizelerin karşılıklı kaldırılmaya başlaması sonucunda sınır devlet egemenliğinin bir göstergesi olmaya devam etmekle beraber sınır rejiminin liberal bir çerçevede algılanmaya başlaması ile beraber komşu ülkelerle vize muafiyeti uygulamaları başlatılmıştır. Bu vesile ile komşu ülkelerle gerçekleşmesi mümkün olan etkileşim potansiyelinin en üst seviyeye çıkarması amaçlanmıştır. Buradan hareketle uygulanan *Açık Kapı Politikası* politikanın karar alıcıların 2003 yılından

beri süregelen sınır anlayışının bir uzantısı olarak ortaya konulmuştur. İlerleyen süreçte dış kamuoyunda *Açık Kapı Politika*sının dayandığı sınır/sınır güvenliği politikasının terör unsurlarını - bilhassa DEAŞ ve El-Nusra Cephesi- beslediği konusunda bazı iddialar ortaya konulmuştur. Türkiye'nin DEAŞ terör örgütüne katılmak isteyenler açısından geçiş güzergâhında bulunan bir ülke olması gerek sınır güvenliği açısından gerekse bu anlamda uygulanan politikaların uluslararası kamuoyunda tartışılması açısından sınır güvenliği meselesini acil bir konu olarak ortaya çıkarmıştır. Suriye sınırından kaynaklanan güvenlik risklerinin artması ve DEAŞ'ın oluşturduğu yeni dinamikler sonucunda sınır güvenliğinin sağlanması için daha kapsamlı bir politika takip etme gayreti içerisinde olmuş ve Türkiye sınır güvenliği politikası ile alakalı mevcut durumu revize etmiştir (Yeşiltaş, 2015: 17). 2012 yılı itibari ile *güvenlikli bölge* oluşturulması ve *uçuşa yasak bölge* ilan edilmesi taleplerine uluslararası kamuoyundan yeterli destek bulamayan Türkiye'nin sorunla kendi başına ilgilenmek durumunda kalması sınır güvenliği meselesinin kontrol altında tutulmasını zorlaştırmıştır.

3.1.5. Askeri Tedbir ve Araçlara Yönelim

Suriye krizinin sınır dışına doğru yayılarak etkisini daha fazla göstermesinin sonrası dönemde Türkiye'nin doğrudan güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalması Türk yönetiminin krize dönük uyguladığı politikalarda etkili olmuştur. Türk Hava Kuvvetleri'ne ait bir F-4 tipi savaş uçağının 22 Haziran 2012 tarihinde Malatya'dan havalandıktan sonra Suriye yönetimine bağlı kuvvetler tarafından düşürülmesi iki ülke arasındaki gerilimi artırmıştır. Uçağın düşürülmesinden kısa bir süre sonra Türkiye yönetiminin NATO ile olan ittifak ilişkileri çerçevesinde konuyla ilgili bilgilendirme için NATO anlaşmasının 4. maddesi gereğince konseyi toplantıya çağırılması krizin Türkiye'ye yansıyan sonuçlarının uluslararası bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Önceki dönemlerde daha ziyade Arap Ligi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nin uygulamış politikalar üzerinden süreci şekillendirmekte ve angajmanlarda bulunan Türk yönetiminin bu çağrısı, yükselen güvenlik riskleri nedeniyle NATO'nun Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması konusundaki ilgisini artırmak ve desteğini güvence altına almak istediğine işaret etmektedir.

Krizin etkilerinin tırmanışa geçtiği bu süreçte, Başbakan Erdoğan, NATO'nun tüzüğünün beşinci maddesi gereğince NATO'nun bir üye ülkesi olarak Türkiye sınırını koruma yükümlülüğünü hatırlatmıştır (NTV, 2012c). Bu açıklama Türkiye'nin uluslararası diplomatik ya da askeri desteğe ve güven artırımına olan ilgi ve ihtiyacına açıkça işaret etmekte ve Suriye krizi bağlamında Türkiye'nin beklentilerinin NATO tarafından tam olarak karşılanıp karşılanmayacağına dair şüphelerine işaret etmektedir. Her ne kadar 26 Haziran 2012'de Brüksel'de yapılan toplantı Türkiye'nin, NATO sözleşmesine uygun bir şekilde müttefik ülkelerle istişareler bulunup ilişkilerin pekişmesine katkıda bulunsa da, zaman içerisinde Türkiye'nin sınır güvenliğini tehdit eden durumlara karşı NATO'nun Türk yönetiminin beklentileri doğrultusunda politikalar üretmemesi Türkiye'nin NATO'ya dönük eleştirilerine katkıda bulunacak argümanlar sunmuştur (Erdoğan, 2016n; 2017e; 2017f).

3 Ekim 2012'de Suriye'den gelen havan topu atışı sonucu sınır bölgesindeki Akçakale'de yaşanan can kayıpları [8], 11 Şubat 2013'te Cilvegözü / Bab El-Hava kapısında meydana gelen bombalı saldırı (Anadolu Ajansı, 2013) ve Reyhanlı şehrinde bomba yüklü aracın infilak etmesi sonucu onlarca kişi hayatını kaybetmesi sonrası (Anadolu Ajansı, 2013b) Türk yönetimi krizin çözümüne yönelik acil ve sonuç odaklı diplomatik girişim çağrısını yenilemiş ve aynı zamanda can kayıpları karşısında ülkelerinin her türlü önlemi almaya hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Yaşanılan can kayıplarının Suriye muhalefeti ile ilgisi olmadığını ifade eden hükümet yetkilileri saldırılardan Suriye rejimini sorumlu tutmuştur. Burada dikkat çeken husus *can kayıpları karşısında her türlü önlemi almaya hakkı olduğunu* ifade eden karar alıcıların uygulamış oldukları politikanın çerçevesini askeri yöntemleri de ekleyerek genişletmeleri olmuştur. Türk yetkililer angajman kurallarının değiştirileceğini, sınıra yakın bölgelerde Suriye güvenlik güçlerinin faaliyetlerinin

[8]Suriye ordusuna ait topçu birliklerinden 3 Ekim 2012 tarihinde atılan top mermilerinin Türkiye sınırları içinde Akçakale'ye düşmesi neticesinde 5 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiş ve 10 kişi yaralanmıştır. Uçak krizinden farklı olarak bu saldırılara misli ile mukabele edilmiş, atışın yapıldığı noktalardaki hedefler Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Şam'ın kaza olduğunu iddia ettiği ancak tekrar etmeye devam eden saldırıların ardından Türkiye, Suriye'ye karşı caydırıcı olmak maksadıyla Meclis'te hükümete bir yıl süre ile yurtdışına asker gönderme yetkisi veren tezkere kararını almıştır.

tehdit olarak tanımlanacağını ve bunlara karşı anında karşılık verileceğini açıklamıştır (TRT Haber, 2015).

Suriye tarafından gelen güvenlik tehditlerine rağmen Türk yönetiminin ölçülü tepkiler veren bir tutum sergileme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir (CNN, 2012). Bilhassa 11 Mayıs 2013 tarihinde gerçekleşen Reyhanlı saldırısı sonrası Suriye tarafından gelen saldırılara sadece misli ile karşılık verme gayreti içerisinde olmuştur. Türk yönetiminin misli ile karşılık verme yönetimine başvurması ulusal imajının korunması ve gelecekteki tehditlerin engellenmesi açısından önemli görülmüştür. Aynı zamanda diğer taraftan caydırıcılığı artırmaya dönük olarak NATO ile olan ittifak ilişkisinden doğan haklarını harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türk yönetimi, ulusal güvenliği açısından oluşan tehdit ve riskler karşısında hava savunma sisteminin müttefik hava savunma unsurlarıyla takviye edilmesi için NATO'dan topraklarında Patriot füzelerinin konuşlandırılmasını talep etmiştir (NTV, 2012d). Bu durum bir taraftan Türk yönetiminin ittifakın desteğine olan acil ihtiyacına işaret ederken diğer taraftan Türkiye'nin NATO ittifakı içerisindeki yeri ve pozisyonu konusunda bir güven tazelemesi olarak değerlendirilebilir. Zira Türk yönetiminin NATO ittifakı içerisindeki yeri ve pozisyonu konusunda şüpheler duyduğu (Tziarras, 2012: 134-135) daha önce ifade edilmişti. Türkiye'nin talebi sonrası Hollanda, Almanya ve ABD, Türkiye'nin balistik füzelere karşı ihtiyaç duyduğu gelişmiş PAC-3 model füzeleri sağlamış (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2012e) ve bu füzeler kısa süre içerisinde sınırın yaklaşık 60 mil kuzeyinde konuşlandırılmışlardır (Deutsche Welle, 2013). Suriye krizinde NATO'nun daha fazla ön plana çıkarılması ve Türkiye'nin bu talebine NATO tarafından destek verilmesi bir taraftan NATO'nun Suriye krizinde doğrudan taraf haline gelmesi anlamına gelirken diğer taraftan NATO'nun Türkiye ile ittifak ilişkilerine olan ilgisinin devamına işaret eden bir destek anlamına gelmiştir.

3.1.6. Bölgedeki Güç Dengesi

Suriye'de bu dönemde artan şiddet olayları uluslararası dikkatin Suriye'ye daha yoğun bir şekilde kaymasına sebebiyet vermiştir. Birçok ülke Suriye

yönetiminin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğunun kendisine ait olduğu fikrini savunurken yönetim değişikliğine karşı pozisyon belirleyen muhalefet konusunda uluslararası kamuoyunda birbirinden farklılaşan fikirlerin mevcudiyeti daha fazla ortaya çıkmıştır. Krizin gelmiş olduğu noktanın Türk yönetimi tarafından nasıl ele aldığına devam etmeden önce öncelikli olarak krizin şekillenmesinde etkili rol oynayan ülkelerin pozisyonlarının ele alınması önem arz etmektedir.

Öncelikli olarak BM çatısı altında bir araya gelen ülkelerin eşgüdüm ve hedef odaklı politikalar hayata geçirilme konusunda zorluklar yaşadığı görülmektedir. Daha önce belirtilen ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından ortaya konulan çabalar BM üyesi ülkelerin Suriye'deki duruma müdahale konusunda bölünmüş bir profil ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. BMGK'da genellikle Rusya ve Çin'in krize dair yaklaşım farklılıklarına dayanan bölünmüş profilin benzer şekilde daha dar çerçeveli bir platformu olarak oluşturulan *Suriye Halkının Dostları* grubunda da ortaya çıktığı görülmüştür. Gruba dâhil olan ülkelerin birbirinden farklılaşan yaklaşım biçimleri grubun verimliliğine dair ipuçları sunsa da, ilerleyen süreçte bazı ortak hedefler oluşturulabileceği ihtimali bulunmaktaydı. Grup içerisinde Fransa ve Almanya Suriye'ye müdahale edilme konusunda birbirinden oldukça ayrışan pozisyonlara sahip olması ile birlikte -Katar hariç- Arap Ligi ve dolayısıyla Arap ülkelerinin mevcut gelişmelere cevap verme ve sorunlara çözüm üretme konusunda aktif bir pozisyon belirleme konusunda yeterli kapasiteler ortaya koyamamışlardır. İlerleyen süreçte ise Arap devletlerin Suudi Arabistan başta olmak üzere Suriye krizinin İran'ın ülkedeki görünürlüğünü artırması üzerinden değerlendirerek krize dair politikalar geliştirdikleri görülmüştür. Diğer taraftan Mısır darbesinin gerçekleşmesi ise gruba dâhil olan ülkeler arasındaki yaklaşım konusundaki farklılıkları daha da derinleştirmiştir.

Bununla birlikte, *Suriye Halkının Dostları* grubunun en kilit ülkelerinden biri olan ABD'nin gereken desteğin sağlanması ve teşvik edilmesi konusunda çekinceli davranması ABD'nin bahsi geçen grup içerisindeki pozisyonu ve inisiyatifleri üzerinden politikalar üreten ülkeler açısından sonuçları olmuştur. Suriye meselesi ABD'nin hedeflediği Ortadoğu politikaları bakımından da oldukça belirleyici

sonuçlar ortaya koymuştur. Obama Ocak 2008'de Kahire'de yaptığı konuşmada Amerikan yönetiminin Ortadoğu coğrafyasındaki ülkeler ile yeni bir başlangıç konusunda yapılmasını amaçlamadığından bahsetmiştir (Altunışık, 2009: 79). Bu 'yeni başlangıç' çerçevesinde Suriye konusu Obama yönetiminin dış politika ve güvenlik öncelikleri arasında bulunan Irak'tan çekilmesini kolaylaştıran bir faktör olarak değerlendirilmekteydi. Aynı zamanda Suriye ve İran arasındaki yakınlığın nasıl şekillendiği İran ile yapılması planlanan nükleer müzakereler açısından değerli görülmekte idi. ABD'nin Suriye stratejisinin başarılı olması gerek dış politika odağı gerekse uluslararası sistem içerisindeki kapasite ve kabiliyetleri nedeniyle önemli sonuçları olacağı düşünülmekteydi. Bahsi geçen hedefler ikili ilişkiler gerek ekonomik gerekse diplomatik açıdan restore edilme aşamasına girilmiştir. ABD'nin Suriye ile olan ilişkilerini restore etme konusunda kararlı bir şekilde devam ettiği süreçte başlayan Suriye krizinin ilk aşamalarında reform telkin eden yönetimin zaman içerisinde Suriye'de etkili bir çözüm ortaya konulması için mevcut yönetimin değişmesinin gerekliliği konusunda açıklamalar yaptığı görülmüştür. Bu süreç aynı zamanda Obama yönetiminin Suriye ile ilgili planlarını ve daha geniş bir çerçevede Ortadoğu politikasında belirsizliklerin baş gösterdiği sürecin ilk safhalarına tekabül etmektedir. Bu açıklamalar ABD'nin krize yaklaşımında kendisinin içinde olduğu bir askeri müdahale seçeneğini dışladığına işaret etmektedir. Buradan da anlaşılan iç dinamiklerin daha baskın bir şekilde değişim yönünde tavır alması durumunda ABD'nin Esad yönetimini zayıflatmak ve muhalefetin elini güçlendirmek konusunda pozisyon alacağı olmuştur. Bu yaklaşım biçimi (Libya örneğinde olduğu gibi askeri müdahalenin (Kuloğlu, 2011: 50-52) Suriye konusunda fazla ilgi görmemesi ve muhalefetin desteklenmesi konusu) aynı zamanda Türkiye'nin krizin bu aşamasındaki yaklaşımı ile de uyum arz etmekte idi. Zira Türk karar alıcılar krize dönük çözümün Suriye içinden gelmesi gerektiği savunmaktaydılar (Abdullah Gül Resmi Web Sitesi, 2011). Gerek ABD gerekse Türkiye'nin benzeşen politikalarını koordineli bir şekilde yürütebilmek adına bir ihtimalin oluşabilmesi açısından 21 Haziran 2011 tarihinde ABD Başkanı Obama ile Türkiye Başbakanı Erdoğan arasındaki görüşme önem arz etmiştir. İlerleyen süreçte iki ülkenin koordineli olarak Suriye üzerindeki baskıyı artıracak politikalar ortaya koyması iki ülkenin Suriye

yönetimine uygulanacak politikalar konusunda mutabık kaldıkları şeklinde değerlendirilmiştir.

Suriye'de yaşanan gelişmelerde dikkat çeken bir diğer husus, Rusya ve İran arasındaki ittifak ilişkisinin Batılı ülkeler ve dolayısıyla Türkiye tarafından uygulanan politikaların karşıt ekseninde konumlanması olmuştur. Putin döneminde Rusya'nın ABD'nin geçmiş dönemlerde Orta Doğu politikalarından neşet eden zayıflığından yararlanarak Orta Doğu'da ki çıkarlarını yeniden tanımladığı ve uluslararası arenada daha kıdemli bir rol oynamak istediği görülmektedir. Diğer taraftan Suriye krizi İran'ın bölgedeki etki gücünü artırması isteğine yönelik önemli fırsatlar sunmuştur. Krizin başladığı ilk dönemlerde İran'ın Suriye'deki protesto ve gösterilerin bastırılması için çeşitli şekillerde yardım yaptığı ilk günlerden beri sık sık dile getirilmiştir. Bu çerçevede İran'ın Suriye'ye silah ve mühimmat temin ettiği, Suriye güvenlik birimlerine teknik destek verdiği ve İranlı askerlerin eylemlerin bastırılması konusunda bizzat müdahale ettiği iddia edilmiştir. Nitekim Batı basınında, Suriye'deki olayların şiddetlenmesinin ardından Şam yönetiminin gösterileri bastırmasında teknik destek sağlamak amacıyla İranlı devrim muhafızlarının Suriye'ye gönderildiği yönünde haberler çıkmıştır (The Telegraph, 2011). Bu iddialara karşılık olarak İran yönetimi Suriye'nin içişlerine İran'dan ziyade Batılı ve bazı bölge ülkelerin karıştığını ileri sürmüştür. Karar alıcılar iddiaların tümünün doğru olmadığını ifade etmekle beraber İran'ın Esad rejimini desteklediği İran'lı yetkililer tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi 16 Eylül 2012 tarihinde yaptığı açıklamada Devrim Muhafızları ve Kudüs Tugaylarının Suriye'de bulunduğunu teyit etmiş fakat bu durumun Suriye'de bir 'askeri varlık' sahibi olmak anlamına gelmediğini ifade etmiştir (The Guardian, 2012). Caferi aynı zamanda ilerleyen zamanlara Suriye'ye karşı askeri bir saldırı olması durumunda İran'ın Suriye'ye askeri destek vereceğini de eklemiştir. Suriye'nin mevcut durumda herhangi bir dış yardıma ihtiyacı olmadığını ifade eden Caferi, Suriye'deki birliklerinin bu ülkede sadece istişare ve tecrübe aktarımı için bulunduğunu dile getirmiştir (Al Jazeera, 2014). Aynı zamanda Hizbullah'ın İran ve Suriye ittifakına destek olması Suriye yönetiminin özellikle ülkenin güneyindeki alanlarda hâkimiyeti devam ettirmesine

olumlu katkılar sunmuştur. Buradan hareketle İran'ın Orta Doğu'da ki etkinliğini uzun yıllardır ilk kez bu kadar geniş bir etki alana yayabildiği çıkarımı yapılmaktadır.

Türk yönetiminin bu iki eksen arasında aldığı pozisyona bakılacak olunursa bir taraftan çok taraflı olarak Arap Birliği, BM ve NATO üzerinden krizin gerek bölgesel gerekse Türkiye açısından olumsuz etkilerinden korunmak üzere çabalar ortaya koyarken diğer taraftan Suriye'de etkili olan aktörler ile ikili iletişim kanallarının güçlendirilmesi çabası içerisinde olmuştur. Suriye yönetiminin değişmesi konusunda tavrını net bir şekilde koyan Türkiye'nin bu süreçte Esad yönetimini açık bir biçimde destekleyen İran ile bir araya gelmesi ve bunun üzerine Rus yönetiminin hızlı bir şekilde bölgesel konuşmalara destekte bulunacağını deklare etmesi ilerleyen zamanlarda bölgedeki ittifaklar açısından yeni başlangıçlar olabileceğine dair ipuçları vermiştir. Bu durum Türk yönetiminin BM ve NATO'nun Türkiye'nin çıkar tanımlarının gerçekleştirilmesi konusunda içerisinde bulunduğu kısıtlılıklara karşı olarak ilerleyen süreçlerde bu çıkarlarına uygun sonuçlara ulaşmasına imkân tanıyacak yapı ve zeminlerin ortaya çıkarma gayretinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

3.1.7. Kimyasal Saldırı ve Dış Müdahale Tartışmaları

21 Ağustos 2013 tarihinde Suriye'nin Doğu Guta bölgesinde düzenlenen kimyasal saldırı sonrası Birleşmiş Milletler nezdinde alanda bulunan teftiş heyetinin yetkilerinin ve görev alanın genişletilmesi için girişim başlatan Türk yönetimi, birçok istihbarat birimi ile beraber yapılan saldırıya dair detayların ortaya çıkması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Türk karar alıcılar saldırının yapıldığı yer ile atım yerleri, atım açıları, füzelerin düşmüş olma istikametleri gibi bilgilerin değerlendirilmesi sonrası saldırının Suriye yönetimi tarafından yapıldığına dair başka istihbarat örgütleri ile senkronize bilgilere sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Saldırı sonrası uluslararası toplumun sorumluluğunu tekrardan hatırlatan Türk yetkililer, Türkiye'nin bu hatırlatmalarının bir savaş çağrısında bulunuyormuş gibi takdim edilmesini haksız bir suçlama olarak değerlendirmiştir. 1925 yılında beri devletlerin ortak konvansiyonu ile yasaklanan ve savaş suçu olarak ilan edilen kimyasal silah

kullanımı meselesi ile alakalı olarak saldırının olduğu andan itibaren uluslararası toplumun uluslararası hukukun gerektirdiği bütün müeyyideleri, karşılıkları, tepkileri vermesi gerektiği yönünde fikir birliği mevcut idi. Birleşmiş Milletler normlarının açık bir şekilde ihlal edildiği şeklinde değerlendirilen olaylarda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyelerin tutum farklılıkları sebebiyle kısa zaman içerisinde bir tepki verilememesi durumunda uluslararası hukuk müeyyidelerinin caydırıcılık anlamında zarar göreceği ifade edilmiştir (Davutoğlu 2013m). Bütün dünyayı etkileyebilecek kapasitelere sahip olan kitle imha silahlarının serbest kullanımı ve müeyyidesinin olmaması gibi bir algının doğması ve yaygınlaşmasının zamanla daha büyük facialara neden olması nedeniyle iç kamuoylarının tepkilerine rağmen bu gibi saldırılara karşı tepki verilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir.

BM kimyasal silah uzmanlarından oluşan bir ekibin kimyasal silah dağıtımı iddialarını soruşturması sonrası, 16 Eylül'de bölgede kimyasal silahların kullanıldığını "açık ve tarafsız" bir şekilde ortaya koyan nihai bir rapor yayınlamıştır (TRT Haber, 2013). BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, saldırıyı bir *savaş suçu* olarak nitelendirmiş ve uluslararası toplumun bu durum gerçekleşmesinde sorumluluk sahibi olduğunu ifade etmiştir (The Guardian, 2013). BM raporuna göre bölgede kimyasal silahların kullanıldığını dair bulgular kesin olarak nitelendirilmiştir. ABD , İngiltere ve Fransa gibi ülkeler Suriye yönetiminin kimyasal silah saldırılarının arkasında olduğunu iddia ederken (Reuters, 2013) krizin başlangıcından bu yana Suriye yönetiminin destekçisi olan Rus yönetimi, raporun sorgulanmaya açık, önyargılı ve politize bir yaklaşımla hazırlandığını ifade etmiştir (Reuters, 2013b).

Uluslararası ilişkilerin tartışmalı konularından biri olan dış müdahale konusu meydana gelen kimyasal saldırı sonrası Suriye krizi bağlamında tekrardan tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar bağlamında bir tarafta Vestfalya Barışı sonrası egemenlik ilkesinin temel hak olarak tanımlanması bağlamında devletlerin iç işlerine müdahaleye itiraz edilmesi durumu ortaya çıkmakta iken diğer taraftan egemenlik ilkesine sadık kalmakla birlikte insan hakları ihlallerinin büyük boyutlara ulaşması durumunda dış müdahalenin gerçekleştirilebileceği görüşü savunulmuştur.

Bu bağlamında tartışılan Koruma Sorumluluğu ilkesi(Responsibility to Protect -R2P-) Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 52. ve 53. Maddeleri temelinde uygulamaya konulmak üzere tasarlanmıştır. R2P ilkesinin uygulanması konusundaki en önemli konuları, ilkenin meşrulaştırılması ve müdahale sonrası ortaya çıkan durumlar ile alakalı ortaya çıkan yükümlülüklerin karşılanması oluşturmaktadır (Nuruzzaman, 2013; Norooz, 2015; Zıfcak, 2012). Suriye'de ki krizin bu tartışmalara yeni bir boyut kattığı bilinmekle beraber ülkeler arasındaki yaklaşım farklılıklarının krizin çözüme kavuşturulması konusunda tesis edilebilecek bir mutabakatı imkânsız kılmıştır. Bu mutabakatın küresel düzeyde tesis edilmesinin oldukça önemli meydan okumalar içermesi nedeniyle krizle ilintili ve farklı etki gücüne sahip aktörlerin kendi çerçeveleri üzerinden kriz yönetimine dair ortaya prensipler ve yaklaşımlar koyduğu, bunları uyguladıkları ve bu şekilde sahada etkinlik kazandıkları görülmüştür. Suriye'de yaşanan gelişmeler konusunda iki yaklaşım biçiminin belirginleştiği görülmektedir. Bazı ülkeler Suriye yönetiminin reformlar yapması artık mümkün olmadığı için değişmesi konusunda fikir beyan ederken diğer taraftan Suriye'ye dışarıdan müdahale ile rejim değişikliği yapılmasında konusunda imtina eden ülkelerde olmuştur.

Türk yönetiminin bu yaklaşım biçimlerinden hangisini benimsediğine bakılacak olunursa karara alıcıların bu iki yaklaşımdan farklı bir tutum izlediğini söylemek mümkündür. Türk yönetimi akan kanın durması, Suriyelilerin yaşamını tehdit eden daha büyük felaketlerin önlenmesi için ve halk desteğine dayalı demokratik bir rejimin tesis edilmesi konusunda çağrıda bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye yönetimine karşı uzlaşma ve mütekabiliyet esası üzerinden geliştirdiği tutumunu daha somut sonuçlar getiren bir yöne doğru genişletme çabası içerisinde olması 'Suriye'ye müdahale' tartışmalarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türk yönetimi tarafından ortaya konulan siyasi konuşmalar çerçevesinde yapılan tartışmalarda bu genişletmenin yapılması ile Suriye yönetiminin değişmesi yönünde bir gelişmenin mi arzu edildiği yoksa Türkiye'nin güvenlik konusunda endişelerini azaltacak bir müdahalenin mi talep edildiğine dair ipuçları aranmıştır. Türk yönetimi tarafından yapılması elzem görülen bu genişletmenin insani hedeflerinin belirlenmesi siyasi hedefleri ile karşılaştırıldığında

görece kolay gözükmekteydi. Karar alıcılar aynı zamanda müdahalenin siyasi hedeflerinin belirlenmesinin krizle ilintili diğer aktörlerle bir uzlaşı içerisinde belirlenmesi konusuna önem vermekteydi. Bu belirlenmenin yapılması konusunun krizle ilintili diğer aktörler tarafından fazla ilgi görmemesi sonucu bu tartışmalar daha üst bir boyuta çıkarılamamıştır. Türk yönetimi bu dönemde krizin kendisine ulaşan ciddi etkilerine (sığınmacı dalgaları, sınır bölgesinde yaşanan can kayıpları ve PKK meselesi) yönelik sahip olduğu kapasite ve yeteneklerine dair sınırlamaları bu dönemde daha belirgin bir biçimde hissetmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Suriye'de olan herhangi bir duruma müdahale etmemek için çok temkinli davranan Türkiye'nin yoğun bir şekilde tehditlerle karşı karşıya kalması nedeniyle kendi müdahale yoğunluğunu artırdığını ve bu durumun bir gereklilik halini aldığını ifade etmiştir (Davutoğlu 2014k). Krizin bu aşamasında yapılan müdahale tartışmaları aynı zamanda krizin küresel anlamda bir anlaşmazlık haline geldiğine, gerek bölge içerisinden gerekse bölge dışından krize müdahil olan devletlerin krize dair beklenti ve çıkarlarının farklılaştığına dair belirtilerin yoğunlaşmasına işaret etmektedir. ABD yönetiminin krizin ilk yıllarında demokratikleşme adına Esad'ın görevi bırakması yönünde sinyaller vermesine rağmen (Beyaz Saray Basın Sekreterliği, 2013) ortaya çıkması muhtemel olan riskler nedeniyle inisiyatif almaktan geri durduğu görünmektedir. ABD'nin krize dönük risk alma durumunda ortaya çıkan zorlukların mevcut durumun devamındaki zorluklardan daha fazla olduğu şeklinde hesaplandığını gözlemlemek mümkündür. Bir bütün olarak bakıldığında ABD yönetiminin Suriye'de değişimi söylemsel düzeyde ve diplomatik olarak desteklediği görülmektedir. Ancak bu değişimin bir askeri müdahalede üzerinden gerçekleştirilmesi konusunda belirgin bir istek gözlemlenmemiştir. Bu dönemde ABD'nin Türkiye gibi müttefiklerini ön plana çıkararak müdahalede bulunacağı iddiaları kamuoyuna yansımakla beraber özellikle ABD yönetimi içerisindeki bazı grupların bu durumun gerçekleşmesinde istekli oldukları tartışılmıştır (Dinçer, 2012: 16-17).

3.1.8. Rusya'nın Suriye Krizindeki Etkinliğini Artırması

Suriye'deki iç savaşı jeopolitik gücünü konsolide edip aynı zamanda sınayacağı bir alan olarak gören Rusya'nın 2015 yılında krize olan dahlini görünür

bir biçimde artırması söz konusu olmuştur. Bu süreç öncesinde sahadaki gelişmelerde askeri anlamda fazla etkili olmayan Rusya, Orta Doğu bölgesindeki nüfuzunu artırmak isteği nedeniyle Suriye'de yaşanan gelişmeleri değerlendirme yolunu seçmiştir. 2015 yılının ilk yarısında Suriye muhalefetinin İdlib bölgesinde etkili olması ve sonrasında İsyancılar, Hama ve Humus kırsalındaki muhalif güçlerle bir araya gelmek üzere ilerlemesi sahadaki durumun Suriye açısından kritik bir eşiğe gelmesi üzerine Suriye yönetiminin Temmuz ayında Rusya yönetiminden destek talebinde bulunması (International Crisis Group, 2018: 7), Rusya açısından müdahale etmek istediği alanın açılması anlamına gelmiştir. Bu talebe karşılık olarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Eylül ayında Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın daveti üzerine 'meşru yönetime destek olmak amacıyla' Suriye'deki askeri varlığını pekiştireceğini açıklamıştır. Rus yönetimi Rusya ve Suriye arasındaki Sovyetler dönemine dayanan silah ticareti anlaşmalarına (The Jerusalem Post, 2012b) ek olarak Suriye'deki konuşlandırmayı artırmak kolaylaştırmak amacıyla Suriye'nin liman şehirlerinden biri olan Lazkiye'ye bitişik olan Hmeymim'de askeri bir üs kurmuş ve Suriye'de gelişmiş silah sistemleri ve askeri güçler konuşlandırmıştır (Har-Zvi, 2016: 7). Eylül ayı sürecinde bahsi geçen güçlerin Lazkiye'ye kaydırılması ile beraber DEAŞ ile savaşmak amacı ile Suriye, İran ve Irak arasında - ilerleyen dönemde Hizbullah'ın da katıldığı- ortak bir operasyon odası kurulmuştur. 30 Eylül'de Rus parlamentosunun orduyu Suriye'de askeri operasyonlar düzenlemesi hususunda yetkilendirmesi ile Rusya Suriye'ye askeri operasyonlar düzenlemeye başlamıştır (The Telegraph, 2015).

Rusya'nın Suriye krizinde görünürlüğü her ne kadar Eylül 2015 sonrası artmış olsa da, kriz durumunun iç savaşa dönüştüğü ilk safhada Rusya'nın gerek askeri gerekse diplomatik açıdan Suriye yönetimine destek vermiştir. Askeri açıdan Suriye ordusuna danışmanlık hizmeti verilirken, diplomatik olarak kriz sonrası Esad yönetimine karşı uygulanmak istenen eylem olasılıklarını ve kınama kararlarını BMGK'daki siyasi kapasiteleri üzerinden engelleme gayreti içerisinde olmuştur. Suriye'ye yönelik yaptırımların engellenmesinde etkili olan Rusya'nın böylelikle Suriye yönetimine verdiği desteği askeri destek alanına da genişletmesi söz konusu olmuştur. Şüphesiz bu desteğin gerçekleşmesinde uzun zamandır Suriye ile

geliştirilen ilişkiler önemli rol oynamıştır. Hafız Esad döneminde gelişen ikili ilişkiler Beşar Esad'ın iktidara gelmesi ile de devam etmiş, Rus yönetimi silah ihaleleri, Suriye'deki Rus askeri üslerinin genişletilmesi, Suriye'nin Sovyetler Birliği dönemindeki borcunun affedilmesi gibi uygulamalarla Suriye ile ilişkilerini sıcak tutmuştur.

Rusya'nın Suriye krizine müdahalesinin uluslararası arenada yeni bir paradigma oluşturacağı ve bölgesel ölçekte Orta Doğu bağlamında Suriye krizindeki rekabet ve güç dengesi açısından önemli etkilere sahip olacağı değerlendirilmesi yapılmıştır. Suriye'nin kıyı bölgeleriyle beraber ayrıca Lazkiye'de bulunan Rus askeri birlikleri, muhalefete karşı Suriye yönetiminin üstün gelmesine hem askeri hem de eğitim katkısı alanlarında katkılar sunmuşlardır. Rusya'nın Suriye yönetimi tarafından hedef alınan gruplar konusunda önceliğinin DEAŞ olduğu ifade edilmekle beraber DEAŞ'tan farklı gruplarda bu yardım çerçevesinin içerisine dâhil edilmiştir. Bu gelişme aynı zamanda ABD başta olmak üzere krizle ilintili diğer aktörlerin gerek Suriye gerekse Orta Doğu politikaları açısından yenilikler anlamına gelmektedir. Suriye yönetimine destek verilmesi ile beraber Rusya'nın dahli bazı yorumcular tarafından DEAŞ ile mücadele kisvesi Rusya'nın bölgesel ve dolayısıyla küresel hedeflerini ilerletmesi ve uluslararası arenada daha üst düzey bir rol kapma çabası olarak değerlendirilmiştir. Rus yönetiminin Suriye'de ki krizindeki rolünü, Batı dünyasına karşı bir gücünü pekiştirecek bir bağlamda geliştirdiği ve Batı dünyasının bazı bölgesel politikaları üzerindeki baskıyı hafifletmeye gayret ettiği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletlerde Rus ve Amerikan Başkanları arasındaki 28 Eylül 2015 tarihinde yapılan toplantı bu iki aktör arasında bölgesel konularla alakalı yeni anlayışların temelinin oluşturulduğu önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. ABD ve Rusya bu görüşmelerde DEAŞ ile mücadeleyi ele alırken diğer taraftan Rus yönetiminin Suriye üzerinde kurmak istediği nüfuz alanları konusunda bir anlaşma zemini oluşturmaya çalıştığı görülmüştür. Suriye yönetiminin geleceği konusu Rusya ile Birleşik Devletler arasındaki bu yeni algılama biçimlerinin önemli bir unsuru olarak tartışılmıştır. Başkan Obama, Esad'a çözümün bir parçası olması konusunda çekincelerini ifade ederek, rejimin ülkedeki demokratik süreci ilerletmeye çalışan şiddetsiz gösterilere

acımasız bir şekilde tepki göstermesi nedeniyle krizin ilk dönemlerinde bir iç savaşın patlak verdiğini vurgulamıştır. Bu aşamada Rus yönetiminin mevcut Suriye yönetimine dair değerlendirmeleri şu şekildeydi: Öncelikli olarak Rus yönetimi Suriye'yi siyasi bir aktör olarak koruyacağı ve ülkenin toprak bütünlüğünü muhafaza edeceğine inandığı mevcut Suriye yönetimini Suriye'nin geleceği konusunda önemli bir aktör olarak değerlendirmekteydi (Dekel ve Magen, 2015: 1-2). İkinci olarak Rus yönetimi Arap Baharı sürecinin başlaması sonrası işbirliği içerisinde bulunduğu Mısır, Irak ve Libya'da yaşanan değişimler nedeniyle Suriye yönetimini Ortadoğu konusundaki politikalarının gerçekleştirilmesi açısından önemli bir müttefik olarak görmekteydi (Yadlin, 2016: 9). Son olarak Rusya yönetimi Suriye yönetimini gerek radikal çatışmacı gruplarla mücadele aşamasında gerekse krizle ilişkili konuların düzenlenmesinde önemli bir aktör olarak konumlandırmaktaydı.

3.1.9. Devlet Dışı Aktörlerin Krizin Şekillenmesinde Artan Etkisi

Suriye yönetiminin bu şekilde Rusya ve İran'ın desteğini alması sonrası gerek muhalefet kanadında gerekse yönetim kanadında ilerleyen sürece etkide bulunması kuvvetle muhtemel bazı dinamiklerin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Öncelikli olarak, krizin ilk dönemlerinden beri Suriye muhalefetinin içeriğinin oldukça dramatik kırılmalar yaşadığından bahsedilmişti. Bu dönemde muhalefete katılan cihatçı grupların sahada artan bir biçimde Suriye muhalefetini domine etmeye başladığı görülmüştür. Bu gruplar içerisinde bilhassa Arap Baharı sonrası zayıflayan devlet otoritelerinden faydalanarak ortaya çıkan DEAŞ'ın hızlı bir şekilde yükselişi krizin ilerleyen safhalarına önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde ayrıca PYD/YPG ve El-Nusra Cephesi gibi bazı muhalif grupların krizin şekillenmesindeki etkilerini artırdıkları görülmüştür. Muhalefet ve yönetim arasında devam eden çatışmalar, DEAŞ ve PYD/YPG gibi terör örgütlerinin Suriye'deki hâkimiyet alanlarını genişletmesi ile bir takım değişikliklere yol açmıştır.

Bu risk ve tehditlerin en yakından etkilediği ülkelerden biri olarak Türkiye gerek bu örgütlerin fiziksel olarak örgütlendikleri alanlara yakın olması hem de bu örgütlerin Türkiye'nin çıkarlarını hedef alması sebebiyle bu gruplarla mücadele stratejisi benimsemiştir. Türk yönetiminin bu strateji içerisinde Suriye'deki

çıkarlarını hedef alan gruplar içerisinde yoğun etkiye sahip olan DEAŞ'a karşı mücadeleyi önceledi̇ği görülmüştür. DEAŞ, hem yayın organları üzerinden yürüttüğü söylem ve stratejisi hem de ülke içerisinde yaptığı saldırılar ile Türkiye'yi defalarca hedef almıştır (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2017). DEAŞ'a yönelik mücadelesinde bu örgütle mücadele eden muhalif gruplara destek veren Türkiye, karşı yürütülen operasyonların doğrudan bir parçası olmaktan kaçınmıştır. Bu bağlamda Türk yönetimi DEAŞ'a karşı mücadeleyi ilk safhada vekiller aracılığıyla sürdürülmüştür. Türk yönetimi tarafından takip edilen bu politikayı bu dönemde muhalefeti destekleyen hiçbir dış aktörün doğrudan çatışma yoluna girmemesi ile ilişkilendirmek mümkündür. İkinci olarak Suriye krizi başlamadan Irak'ta etkinlik kazanan ve bilinen örgütün Musul'u ele geçirmesi sonrasında 11 Haziran 2014'te Türk Başkonsolosluğu binasından başkonsolosun da dâhil olduğu 49 Türk vatandaşını rehin alması rehinelerin serbest bırakıldıkları 20 Eylül 2014'e kadar Türkiye'nin DEAŞ'a yönelik eylemlerinde dikkatli davranmak zorunda kalmasına sebebiyet vermiştir.

Türk yönetimi, bu dönemde vekiller aracılığıyla yürüttüğü mücadeleye rağmen bazı ülkeler tarafından Suriye sınırında esnek bir güvenlik yönetimi uyguladığı ve DEAŞ'a lojistik destek sağladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu durum örgüt politikalarından biri olan yabancı savaşçı transferi bağlamında Türkiye'nin geçiş güzergâhında bulunmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin güvenlik risklerini artırdığı gibi aynı zamanda Türk yönetiminin DEAŞ ile mücadelesinin kapsamını da genişleten bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Yeşiltaş vd., 2016: 8). Eleştirilerin aksine DEAŞ terörünü büyüyen bir tehdit olarak değerlendiren Trük yönetimi bu bağlamda etkin, çabuk ve eşgüdüm halinde küresel yanıtlar verilmesini zaruri olarak değerlendirmekteydi (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2018). Yukarıda belirtilen engelleyici unsurların bertaraf edilmesi sonrası DEAŞ'a karşı eli kuvvetlenen Türk yönetimi Ekim 2013'te DEAŞ'ı terör örgütü olarak ilan etmiştir. Bu bağlamda Türk karar alıcılar, Suriye iç savaşının Türkiye açısından giderek bir iç güvenlik sorununa dönüşmeye başlamasından gerek kendi askeri imkân ve kabiliyetleri çerçevesinde gerekse uluslararası mücadele birlikteliklerine katılım yolu ile olmuştur. İlk aşamada Suriye sınırına daha fazla

askeri personel yerleştirilmiş sonrasında ise Türkiye üzerinden yasadışı yollarla DEAŞ'e katılımı engellemek için taşınabilir duvar, tel örgü, hendek, aydınlatma gibi fiziki engeller konulmuştur. Bütün bunlara ek olarak Suriye sınırında bulunan sınır geçiş kapılarından birçoğunun geçişleri durdurulmuş veya kapatılmıştır. Uygulanan politikanın ikinci düzlemini oluşturan siyasi önlemler ayağında ise sınır dışı etme ve ülkeye giriş yasağı getirilmek suretiyle askeri/fiziki önlemlere katkıda bulunacak uygulamalar hayata geçirilmiştir.

DEAŞ'ın halifelik ilan ettiği Haziran 2014 sonrası Ağustos 2014'te Rakka'yı ele geçirmesi ile Suriye'deki gücünü sağlamlaştırılmasına bu örgüte karşı kısıtlı birlikteliklerin çerçevesini genişleterek uluslararası birlikteliklerin yolunun açılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra DEAŞ ve PYD/YPG gibi örgütlerin Suriye'de hâkim oldukları alanlarını genişletmeleri ve bu topraklar üzerinde fiili yönetimlerini ilan etmeleri Suriye'de ki mevcut denklemde değişiklikler yaşamasına sebebiyet vermiştir. Türkiye tarafından terör örgütü olarak kabul edilen DEAŞ ve PYD/YPG'nin Türkiye'ye yakın bölgelerde birincisinin kanton ikincisinin ise İslam Devleti adı altında egemenlik iddiasında bulunması Türkiye açısından Suriye kaynaklı tehditlerin çeşitlenmesi anlamına gelmiştir. PYD/YPG konusunda Türk yönetimi, başlangıçta Kürt Demokratik Birlik Partisi (PYD)'nin askeri kanadı olan Suriye Kürdistan Halk Koruma Birimlerine (YPG) YPG'nin PKK ve rejimle arasına mesafe koymasını ve örgütün Suriye muhalefetiyle birlikte hareket etmesini talep etmiştir (Ulutaş ve Duran, 2016: 14). Fakat DEAŞ'ın hâkim olduğu bölgelerde kuvvetlenmeye devam etmesi ve YPG'yi hedefe alması bir taraftan YPG ile Esad rejimi arasındaki ilişkiyi kuvvetlenirken diğer taraftan DEAŞ'a karşı YPG ve PKK'nın daha sık bir ittifak içerisinde olmasına sebebiyet vermiştir. PKK ile YPG arasındaki var olan bağdan hareketle karar alıcıların bu örgütün uluslararası arenada hangi sebeple olursa olsun desteklenmesine karşı çıkmıştır.

PKK/YPG ve DEAŞ'ın Suriye'de yükselişi Türk yönetiminin ilgisinin büyük ölçüde merkez Suriye'den kuzey Suriye'ye kaymasına neden olmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Suriye siyasetini muhalif gruplar üzerinden yürüten ve

doğrudan müdahaleden kaçınan ABD'nin DEAŞ'ın Ayn'el-Arap'a saldırısı sonrası bir koalisyon eşliğinde Eylül 2014'te DEAŞ'a karşı askeri gücünü kullanmaya başlaması olmuştur. Türk yönetimi ABD öncülüğünde DEAŞ ile mücadele amacıyla 2014 yılının Eylül ayında başlatılan koalisyona daha ilk günden aktif bir taraf olarak katılmıştır. Türk karar alıcılar ABD tarafından başlatılan bu operasyon içerisinde DEAŞ meselesine terörle mücadele konsepti içerisinde bakması ile birlikte bu noktada sorunun başka bir boyutuna dikkat çekmişlerdir. DEAŞ örgütüne karşı doğru adımların atılabilmesi için 'her şeyden önce Irak'ta ve Suriye'de kamu düzenini bozan şartları doğru okumak' gerektiğini ifade eden karar alıcılar, basiretsiz politikalar, mezhep çatışmaları ve sonrasında yaşanan yönetim boşluğunun sonucu 2013 yılında Irak'ta doğan DEAŞ'ın aslında 2003 Irak Savaşı ile birlikte ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Karar alıcılara göre DEAŞ'ta dâhil olmak üzere dünyada etkin olan terör gruplarının ortaya çıkmalarına neden olan temel sebepler ortadan kaldırılmadığı sürece bu tarz örgütlerin tam anlamıyla yenilgiye uğratılması mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda terörizm sadece ikili değil çok taraflı ve etkili bir işbirliği ve bakış açısı birlikteliğini gerektiren küresel bir konudur (Davutoğlu, 2014g; Davutoğlu, 2015).

Sınırdaki güvenlik tehditlerinin artması nedeniyle angajman kurallarını değiştiren Türkiye daha önce Suriye ordusu ile ilişkilendirilen saldırılarda olduğu gibi DEAŞ'a karşı misliyle karşılıkta bulunma safhasına geçmiştir. Türkiye bu safhada da DEAŞ'a karşı vekillerine destek vermeye devam etmiş Suriye Peşmergeleri ve ÖSO unsurlarının DEAŞ ile olan mücadelesine katkılar sunmuştur. ABD ve uluslararası koalisyonun verdiği destekle DEAŞ'ın diğer muhalif gruplardan ele geçirdiği toprakların PYD/YPG'nin kontrolüne geçmesi, bir taraftan Kuzey Suriye'de DEAŞ'ın zayıflamaya başlaması anlamına gelirken diğer taraftan PYD/YPG'nin hâkimiyet alanını genişletmesi anlamına gelmekteydi. ABD'nin PYD/YPG ile ortaya koyduğu ortaklık ilişkisinin başka aktörlerle birlikte Türkiye tarafından da eleştirilmesi üzerine 11 Ekim 2015 tarihinde Suriye Demokratik Güçleri (SDG) isimli bir ittifak oluşturmuş ve Suriye'nin kuzeyine yaptığı askeri yardımları bu grup üzerinden sürdürmeye başladığını ilan etmiştir. Fakat ABD yönetiminin Türk yönetimini bu ittifakın içerik olarak 'yeni' bir ittifak olduğu

dolayısıyla içeriğinin PYD/YPG yapılanmasından farklı olduğu konusunda Türk yönetimini ikna edemediği görülmektedir. Türk karar alıcıların bu konudaki açıklamaları ABD yönetiminin PYD/YPG ile ilişkisinin yeni izahlara ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir (Deutsche Welle, 2017b). ABD'nin DEAŞ'a karşı mücadele sürecinde sahada çatışan gruplar arasından PYD/YPG ile yakınlaşmayı tercih etmesi ve bu vesile ile PYD/YPG'nın kontrol ettiği alanların genişlemesi Türkiye'nin PKK ile sınır komşusu olması anlamına gelmekteydi. Ağustos 2016 ortasına gelindiğinde ABD'nin desteği ile Münbiç'i ele geçiren PYD/YPG, Afrin ile bağlantının sağlanacağı bir diğer önemli yerleşim birimi olan el-Bab'a ilerlemenin hazırlıklarına başlamıştır. ABD liderliğinde Kuzey Suriye'de Kürt nüfusun yoğun yaşadığı yerlerin daha da fazlası bir coğrafyada PYD/YPG kontrolünde bir yapının oluşmaya başlaması ve bu yapının ilerleyen zamanlarda Suriye'de etkili olma ihtimalinin kuvvetli olması Türkiye açısından gerek uzun gerekse kısa vadede önemli bir sorun olarak değerlendirilmekteydi (Orhan, 2016: 12).

Türkiye bu dönemde kuzey Suriye'de *güvenli bölge* kurulması talebini daha güçlü bir biçimde dile getirmeye başladığı görülmektedir. Türkiye'nin Suriye'de güvenli bölge kurulması ile ulaşmak istediği hedefleri şu şekilde özetlenmek mümkündür: **i.** Gerek ülke içi gerekse sınır güvenliği açısından tehdit olarak değerlendirilen terör örgütlerinin zayıflatılması, **ii.** Terör örgütlerinin uzaklaştırıldığı alanlarda fiili güvenli bölgeler oluşturulması suretiyle Türkiye'ye yönelik yeni Suriyeli sığınmacı akınlarının Suriye içinde karşılanması ve Türkiye içindeki Suriyelilerin geri dönüşü talep eden kesimlerinin geri dönüş imkânlarının hazırlanması, **iii.** Türkiye'nin krizin yan etkilerinden oldukça etkilenen bir ülke olarak krizin çözümüne dair konumunun güçlendirilmesi. Türkiye'nin krizin ilk dönemlerinden beri talep ettiği güvenli bölge isteği 2015 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurul görüşmelerinde tekrardan gündeme gelmiş fakat önceki görüşmelere benzer şekilde az derecede ilgi görmüştür. Türk yönetiminin bu isteği bazı gözlemciler tarafından DEAŞ ile mücadeleden çok uyguladığı Kürt politikasının bir uzantısı olarak talep ettiği fikri paylaşılmıştır. Fakat Ağustos 2016'da BM'nin Sınır Güvenliği'nin korunması ile ilgili DEAŞ'e karşı aldığı karar, Türk yönetiminin bölgedeki güvenliğini sağlaması açısından yeni çerçeveler sunmuştur. Güvenli bölge

fikri BM içerisinde bazı tartışmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Güvenli bölge konusunda karar verecek aktörlerin hangi bölgelerin hangi metotlar ile güvenli hale getirileceği sorusunun cevabı konusunda bir uzlaşısı olmamakla beraber bu bölgelerin aynı zamanda kurgulanma şekline göre Suriye'de çatışan bazı güçler tarafından bir hedef haline gelmesinde muhtemel görülmüştür. Buradan hareketle Birleşmiş Milletler'in, sivillerin korunması ve mültecilerin geri dönüşü için düşünülen bu bölgelerle alakalı karar alınması konusunda ortak ve etkin bir profil ortaya koyamadığı görülmüştür (Pawlak, 2017: 6).

3.1.10. Savunma Politikasından Önleyici Tedbir Politikasına: Fırat Kalkanı Harekâtı

Yukarıda ortaya konulan arka plan üzerine Türk yönetiminin misliyle mukabele yaklaşımını genişlettiği ve derinleşen güvenlik sorunlarının çözümü için doğrudan müdahaleyi kaçınılmaz olarak değerlendirdiği görülmüştür. Sınır paylaştığı toprakların terör örgütü olarak tanınan unsurlarca devletleştirilmeye çalışıldığı gerekçesi ile müdahalenin bir zorunluluk halini aldığı değerlendirmesinde bulunan karar alıcılar, BM'nin 51. Maddesine (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2018) dayanarak (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 2016) ve uluslararası hukuk müeyyidelerine uygun olarak 24 Temmuz 2016 tarihinde ÖSO ile birlikte *Fırat Kalkanı Harekâtı'*nı başlatmışlardır. Harekâtın amaçları DEAŞ'ın sınır hattından temizlenerek geriye püskürtülmesi ve PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde doğu-batı hattını kontrol altına almasını engelleyerek koridor oluşturmasına mani olmak suretiyle ülkenin sınır güvenliğinin tesis edilmesi şeklinde özetlenebilir (Yeşiltaş vd. 2017: 10). Fırat Kalkanı Harekâtının gerçekleştirilmesi Türk yönetiminin vekiller aracılığıyla Suriye'deki çatışmalara müdahil olma yaklaşımını revize ettiklerine işaret etmektedir.

Burada konunun devamı açısından Hareket öncesi SU-24 tipi bir Rus savaş uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde Türk jetleri tarafından düşürülmesi (The Wall Street Journal, 2015) olayına değinmek önem arz etmektedir. Zira bu olay gerek Fırat Kalkanı Harekâtı açısından gerekse krizin ilerleyen sürecinde ortaya koyduğu sonuçlar açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Türk ve Rus yönetiminin

Kafkaslar, Karadeniz ve Ortadoğu bölgelerinde birbiriyle ayrışan çıkarlarına dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır. İki ülke ikili ilişkilerini üst düzey işbirliği seviyesinde tutmakla birlikte Suriye krizi konusunda yaklaşımları birbirinden ayrışmakta idi. Bu durum ile birlikte Rus yönetiminin Eylül 2015 itibariyle krize görünür dahlini artırması ve Rusya'nın Suriye yönetimine desteği çerçevesinde Türkiye'nin sınır bölgelerinin bombalanması ile yeni bir sürece girmiştir. Bu durumda bölgede askeri yığınak yapan ve sınır boyunca bombalamalar yapan Rus uçaklarının devriye görevi yapan Türk uçakları ile karşı karşıya gelme ihtimalinin yüksek olduğu bir zemin ortaya çıkmıştır. Burada dikkat çeken husus, iki ülkenin ekonomik konularda ikili işbirliğini derinleştirmeyi tercih etmesine rağmen mevcut bölgesel sorunları sahip oldukları farklı pozisyonlar nedeniyle yapıcı bir şekilde tartışmayı göze almaması durumudur. Bu durum aynı zamanda ikili ilişkilerin dayandığı karşılıklı güvenin sağlamlaşmasına da mani olan bir durum olarak ortaya çıkmıştır (Özertem, 2017: 124-125). Uçak düşürme krizi öncesinde Türkiye'nin Rusya'yı uçaklarının Suriye'deki operasyonlar çerçevesinde Türk hava sahasını ihlal etmeleri nedeniyle endişeleri konusunda Rus tarafı ile görüşmelerde bulunduğu ifade edilmesi (Demir, 2016: 145) Rus tarafının bu tartışmayı geciktirdiğine dair ipuçları sunmaktadır. Uçak krizinin yaşanması bir taraftan, Rusya tarafından gelen sert tepki ve açıklamalar nedeniyle iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gergin bir sürece girmesine sebebiyet verirken diğer taraftan Rusya'nın Suriye'nin hava savunma sistemlerinin kontrolünü elinde tutması nedeniyle Türkiye'nin Suriye hava sahası içerisindeki hareket kabiliyetine olumsuz etkileri olmuştur. Bu durum siyasi açıdan bakıldığı zaman Türkiye'nin sınır bölgelerde terör örgütü olarak tanımladığı grupların bilhassa Suriye'nin kuzeyindeki eylemlerine karşı operasyon kabiliyetine olumsuz etkide bulunmuştur. Ekonomik açıdan ise Rus yönetimi Rusya'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin ticari faaliyetlerine yönelim adımlar atmış aynı zamanda ulaştırma, tarım ve tatil sektöründeki bazı alışveriş mekanizmaları dondurulmuş aynı zamanda Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin somut sonuçlarından biri olan vize muafiyeti meselesi tek taraflı olarak kaldırılmıştır (Özertem, 2017: 126). Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği mektupla (President of Russia, 2016) başlayan süreç iki ülke arasındaki ilişkilerin bir 'normalleşme' sürecinden daha üst seviye bir anlam içermektedir.

Rusya tarafından gelen sert tepki ve ifadelere rağmen bu sürecin başlaması Rus yönetiminin Türkiye ile daha önce Türk yönetimi tarafından teklif edilen Suriye üzerinde işbirliğini konusundaki düzenleme ihtiyacı konusunda Türkiye'nin pozisyonuna yakınlaştığına işaret etmektedir. Bu sürecin başlaması aynı zamanda her iki ülkenin de daha ziyade ekonomik gerekçelere dayanan ilişkilerini Suriye üzerindeki politikalarını birlikte koordine etme seviyesine yükseltmelerine imkân tanıyan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Normalleşme süreci sonrası Rusya'nın Suriye hava sahasının kullanılması konusunda Türkiye'ye kolaylık sağladığı görülmüştür. Normalleşme sürecine giren ilişkiler henüz sahaya yansımadığı her ne kadar Fırat Kalkanı Harekâtı'nda görülse de, Türk yönetimi gerek iç gerekse sınır güvenliği konusunda operasyon konusunda daha fazla vakti olmadığına kanaat getirerek bu operasyona başlamıştır. Hava sahasıyla alakalı yaşanan kısıtlılıkların bir sonucu olarak harekât tank merkezli ilerlemiştir. Türk ordusunun gerek sivil unsurlara gerekse altyapıya zarar vermeme çabası içerisinde olduklarını ifade etmeleri, düz arazi operasyonlarına karşı yeni deneyimler ve DEAŞ ile karşılaştırıldığında birbirinden farklılaşan askeri teçhizat farklılıkları operasyonda ilk defa deneyimlenmiş ve harekâtın hız ve ilerleyişi açısından sonuçları ortaya koymuştur (Ulutaş ve Duran, 2016: 21-25).

Harekâtın başlaması ile Cerablus ve El-Rai (Çobanbey) üzerinden ilerleyen Türk Ordusu tarafından desteklenen muhalifler kısa süre içinde sınır hattı üzerindeki DEAŞ varlığına son vermişlerdir. Bu aşamadan sonra ele geçirilen bölgelere derinlik kazandırma ve tehditleri bertaraf etmek konusunda El-Bab'a doğru ilerlenilmesinin uluslararası mutabakat olacağı düşüncesinden hareketle Türkiye DEAŞ'ın etkili olduğu bölgelere yönelmeyi tercih etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, 24 Şubat 2017 tarihinde Cerablus'ta başlayan harekâtın yoğun direniş haberlerine rağmen el-Bab'a ulaştığı açıklanmıştır. Operasyon sonrası bu bölgelerde Türkiye tarafından desteklenen bir yönetim mekanizması kurulmuş ve ÖSO'ya bağlı bazı güçler bölgenin güvenliğini artıracak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Türkiye tarafından eğitilen 4 bine yakın *Özgür Polis*'in Fırat Kalkanı Harekâtı ile ele geçirilen bölgede kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması için görev yapmaya başladığı bilinmektedir

(Anadolu Ajansı, 2017) Ekim 2016 ortası itibarıyla Dabık'ın DEAŞ'tan temizlenmesi ile Azez-Cerablus arasında kalan coğrafyada fiili anlamda güvenli bölge kurulmuştur.

Fırat Kalkanı Harekâtı ile 7 aylık bir süre içerisinde DEAŞ Türkiye sınırından uzaklaştırılmış ve sınırda güneye doğru yaklaşık 40 km'lik bir derinlik kazandırmıştır. 29 Mart 2017 tarihinde gerçekleşen MGK toplantısında harekâtın başarıyla tamamlandığı, DEAŞ'ın Türk sınırından yaklaşık 50 km ileriye püskürtüldüğü, 3 binden fazla DEAŞ'lının etkisiz hale getirildiği ve 2 bin km^2'nin üzerinde bir alanın temizlendiği ifade edilmiştir (Habertürk, 2017). Harekât sonrası elde edilen sonuçlar karar alıcılar tarafından, gerek Türkiye'nin sınır güvenliğinin iyileştirilmesi gerekse Kuzey Suriye'de belli ölçüde kaybetme riski ile karşı karşıya kaldığı caydırıcı gücünü tekrar kazanması açısından değerlendirilmiştir. Türkiye, harekâtı ABD ve Rusya ile gelişen bir anlayış sonunda yaptıysa da harekât neredeyse tamamen yerli kaynak ve imkânlarla devam etmiştir. DEAŞ'a karşı mücadele konusunda kendisinin bir aktör olarak tanınması konusunda gayret sarf eden Türkiye, ihtiyaç duydukları askeri ve stratejik desteğin verilmesi durumunda ÖSO güçlerinin de DEAŞ'a karşı etkili bir ortak olabileceği ve bir terör örgütüyle diğer bir terör örgütü aracılığıyla mücadele etmenin bir zorunluluk olmadığını göstermiştir (Erdoğan 2016k). ABD'li yetkililerin DEAŞ'la mücadelede ittifak edilecek aktör olarak PYD/YPG'yi konumlandırmak istemesine karşın harekât farklı seçeneklerin olabileceğini, gerekli askeri ve donanım desteğinin karşılanması durumunda ÖSO güçlerinin de etkili sonuçlar ortaya koyacak bir ortak olabileceğini göstermiştir. Bu yaklaşım biçim, Suriye'nin istikrarı için yerel aktörlerin mobilize edilmesi ve bölgenin demografik yapısının korunmasının öneminin altını çizmektedir. Türkiye'nin (gerek devlet gerekse devlet dışı kurumlar vasıtasıyla) harekât sonrası terör unsurlarından temizlenen bölgelerde sosyal hayatın gereksinimlerine yönelik çok yönlü inşa çabaları (Anadolu Ajansı, 2018) ilerleyen zamanlarda Suriye'nin geleceğinin yerel aktörler tarafından kurgulanmasına yönelik yardım ve destek çalışmalarının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Harekâtın başlarında, ABD yönetiminin Cerablus operasyonlarına destek vermesi operasyonun ilk aşamasında olumlu bir yaklaşıma sahip olduğuna işaret etmiştir. Fakat harekâtın başındaki bu olumlu tutumun operasyonlar sonrası 20 kilometre derinlikten daha güneye inmesiyle değiştiği görülmektedir (Kasapoğlu ve Ülgen, 2017: 12). Fırat Kalkanı devam ederken ABD destekli PKK/YPG güçleri *Fırat'ın Gazabı* adında Rakka'yı DEAŞ'tan temizlemek maksadıyla yeni bir operasyon başlatması bu minvalde yorumlanmaya açıktır. Operasyon bir taraftan Türkiye'nin yürüttüğü operasyonun kapsamının daraltılma çabası olarak değerlendirilirken diğer taraftan ABD'nin Rakka'nın DEAŞ'dan temizlenmesi konusunda işbirliği teklif ettiği Türkiye yerine PKK/YPG unsurlarını tercih ettiğini somut bir şekilde ortaya koymuştur. ABD'nın PKK/YPG'nin Fırat'ın doğusuna çekileceği konusunda Türkiye'ye olan vaadini gerçekleştirmemesi Türkiye'nin PKK/YPG konusunda ABD ile arasında ciddi yaklaşım farklılıkları olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum aynı zamanda Türkiye ile ABD'nin Suriye'deki krizi çözmeye yönelik stratejik yaklaşımlarının temel farklılıklar içerdiğine işaret etmektedir. Türk yönetiminin, PKK/YPG ve DEAŞ gibi örgütleri terör örgütü olarak değerlendirmesine karşın müttefik olarak tanımladığı ABD'nin bu örgütler arasında 'iyi terörist - kötü terörist' ayırımına gittiğini ifade etmesi ve Türkiye tarafından ifade edilen ikazlara rağmen bu desteğin verilmiş olması iki ülke arasındaki güven konusuna önemli etkilerde bulunmuştur (Sabah, 2016; TRT Haber, 2016). Diğer taraftan Fırat Kalkanı Harekâtı' nın kapsamının daraltılması ve Halep'in kuzeyindeki muhalif unsurların sınırlandırılması hedeflerinin Rusya tarafından da desteklendiği görülmüştür. Bu aşama da her iki aktörün de harekâtın kapsamının güneye doğru ilerlemesinin engellenmesi konusunda gayret sarf ettiği görülmektedir.

Fırat'ın Gazabı operasyonu PKK/YPG konusunun ilerleyen dönemlerde Türkiye-ABD ilişkilerinin temel meselelerinden biri olacağına dair ipuçları sunmuştur. ABD yönetiminin çıkarları doğrultusunda bir taraftan Rakka operasyonunda ortaklık kurduğu PYD/YPG'yi silahlandırma kararı alırken diğer taraftan Türkiye ile PYD/YPG'nin çatışmasını engellemeye çalışması Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. *Fırat'ın Gazabı* operasyonunu gerçekleşme sürecinde yaşananlar Türk yönetiminin Fırat

Kalkanı Harekâtı'nın tanımlanmış hedeflerine ulaşılmasının ancak arkasından gelecek ardıl operasyonlar yapılması ile tam anlamıyla gerçekleşebileceği yaklaşımına güç kazandırmıştır (Erdoğan, 2017d). Nitekim DEAŞ'ın Türkiye sınırından geri püskürtülmesi her ne kadar tamamen yok olması anlamına gelmese de zayıfladığı bu yeni dönemde hem sınır hem de iç güvenliğe birincil tehdit PYD/YPG yapılanması olarak ortaya konulmuştur. Bu durum Fırat Kalkanı Harekâtı'nın ardıl operasyonlarının PYD/YPG'yi hedef alacağına işaret etmiştir. Zira Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Türk yönetiminin DEAŞ ile mücadelesine yaptığı katkının benzer şekilde PYD/YPG yapılanmasına üzerinde de uygulanabileceği muhtemel bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtimalin arkasında harekâtın sona erdiğinin ilan etmesinin ardından karşı karşıya kalınan tehdit durumlarının tamamen ortadan kalkmadığına açıklamalar yatmaktadır.

Operasyon sona ermesine rağmen ABD tarafından şimdiye kadar sınırlı, geçici ve taktiksel olacağı konusunda taahhütte bulunulan PKK/YPG ile ilişkilerin hangi zeminde şekilleneceği, PKK/YPG'ye verilen silahların nasıl geri alınacağı, şehrin nasıl yönetileceği konularına dair bir plan ortaya konulamaması Türkiye'nin bu anlamda ABD'ye karşı duyduğu güven durumunu zedeleyeme devam etmektedir. ABD Başkanı Trump'ın YPG'ye silah verilmesinin durdurulması sürecinin başlatılacağı konusundaki beyanatlarına rağmen ABD karar alma süreçlerinde etkili olan diğer aktörlerden farklı yönde açıklamalar gelmesi (Independent, 2017) bu anlaşmazlık durumunun sadece Türkiye ve ABD arasında değil aynı zaman da karar alıcı aktörler arasında da yaşandığını göstermiştir (Reuters, 2017). Devlet başkanından gelen açıklamalara rağmen ilerleyen süreç ABD'nin Suriye stratejisi benzer şekilde PYD/YPG'nin ABD yönetimi ile ittifakı ve Suriye'de ki konumunun güçlendirildiği bir süreç özelliği taşımıştır. ABD'nin Suriye'de önemli bir ortak olarak değerlendirdiği yapılanma, bu süreçten sonra Suriye-Irak sınırından Menbiç'e kadar uzanan bir hatta, güneyde ise Rakka ve Deyr-ez Zor'un Fırat'ın doğusuna uzanan alanlarda etkinliğini arttırma gayreti içerisinde olmuştur. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak PYD/YPG/SDG gibi yapılanmalar terör örgütü PKK'dan ayrı bir örgütlenmeymiş gibi sunulmuştur (TRT Haber, 2018). Fırat Kalkanı Harekâtı bir taraftan ABD'nin bu yaklaşımının Türk yönetimi tarafından kabul edilemezliğini en

somut şekilde ortaya koyarken diğer taraftan bu konunun Türkiye'nin çıkarları açısından öneminin altını belirgin bir biçimde çizmiştir.

3.1.11. Siyasi Çözüm Çabalarına Destek Süreci

Suriye yönetimi, Rusya ve İran arasında oluşturulan askeri ve siyasi koalisyon ve muhalif gruplar arasında önemli bir mücadele alanı olan Halep'in 2016 yılında muhalefet tarafından kaybedilmesi, Suriye krizinde yeni bir döneme girilmesine sebebiyet vermiştir. Kriz sürecinde herhangi bir krizle ilintili aktörün ülkenin tamamını kontrol altına almaya muvaffak olamaması ülkedeki istikrarın siyasi çözüm üzerinden temin edilmesi konusunda bir uzlaşı zemininin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Suriye krizinin çözümüne yönelik uluslararası alanda birçok farklı oluşum ve toplantılar düzenlenmiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin şekillenmesinde yoğun çaba harcadığı Suriye'nin Dostları toplantıları da krize dönük çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Bu toplantıların farklı isimler ve çatılar altında yapılması BM nezdinde uluslararası toplumun ortaklaşa bir karar alamaması ile ilişkili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat ardından bölgesel inisiyatifler üzerinden yürütülen çabalarda aynı kaderi paylaşmış ilintili aktörlerin Suriye konusunda farklılaşan öncelikleri nedeniyle önemli zorluklarla karşılaşılmıştır. Her şeye rağmen Birleşmiş Milletler çatısı altında sürdürülen *Cenevre Görüşmeleri* ve Cenevre görüşmelerine nispeten Rusya, Türkiye ve İran tarafından farklı isimler altında devam ettirilen görüşmeler bu yeni dönemin önemli barış süreçleri olarak ilerletilmiştir.

Cenevre Görüşmeleri

30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de *Suriye Eylem Grubu* adı altında düzenlenen toplantı bahsi geçen farklılıkların bertaraf edilmesi ve BM dışında kalan tüm tarafların katılabileceği kapsamlı bir çözüm birlikteliğini amaçlamıştır. Dönemin BM ve Arap Birliği Suriye özel temsilcisi Kofi Annan'ın girişimiyle organize edilen toplantı, BM çatısı altında bir çözüm umudunun olmaması ve Suriye'nin Dostları toplantısına en başından itibaren Çin ve Rusya'nın katılmamasından dolayı bu ülkelerin de katılabileceği meşruiyeti yüksek bir toplantı

olarak düşünülmüştü. Sonradan Birinci Cenevre süreci olarak adlandırılan bu toplantının en önemli sonucu, BM daimi temsilcilerinin üzerinde mutabık olduğu nihai bir bildirinin ortaya çıkması olmuştur. Bu bağlamda geçici bir yönetim organının (geçiş hükümeti) kurulması, anayasal düzenin ve özgür seçimlerin gözden geçirilmesi konusunda anlaşılmıştır (Birleşmiş Milletler, 2012). Geçiş sürecinde Suriye yönetiminin başında bulunan Beşar Esad'ın rolü toplantının temel gündem maddelerinden biri olmuştur. Suriye Ulusal Konseyi "Cenevre Mutabakatı"na dışlandıkları gerekçesiyle karşı çıksa da gerek geçiş sürecine liderlik etmek isteyen hükümet gerekse muhalif ve bağımsız gruplar açısından politik sürecin başlatılması açısından önemli bir başlangıç olmuştur.

Suriye muhalefetinin katılıp katılmayacağı ve diğer katılımcılarla ilgili bir mutabakatın sağlanamaması nedeniyle sürekli ertelenen Cenevre II görüşmeleri nihayet 22 Ocak 2014'te ABD, Rusya ve BM tarafından düzenlenmiştir (Asseburg ve Wimmen, 2014: 3-4). Konferans 2012 Cenevre Tebliğinin uygulanmasında yeni bir itici güç olması amacıyla toplanmıştır. Toplantıya BM, AB, Arap Ligi, İKÖ gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra Suriye sorununa taraf olan 40'a yakın ülkenin temsilcileri yer almıştır. Toplantı öncesinde muhalefetin bir araya gelmesi konusunda destek veren Türk yönetimi Suriye muhalefetinin tek çatı altında toplanabilmesi ve görüş ayrılıklarının azalması konusunda gayret sarf etmiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu muhalefet gruplarının çeşitli temsilcileriyle 2 Ocak'ta İstanbul'da bir araya gelmiştir. Görüşmeler sonrası her ne kadar Suriye muhalefetinin çekinceleri devam etse de Cenevre-2'ye katılma yönünde pozisyon almışlardır. Toplantı öncesi ülkedeki şiddetin dozunun artması ve yönetiminin kimyasal silah kullanması sonrası Suriye'deki söz konusu silahların imhasına yönelik uluslararası aktörlerin politikalarının yetersiz olarak değerlendirilmesi Suriye yönetimine zaman kazandırıldığı argümanının kuvvetlenmesine ve muhalefetin güveninin azaldığı yorumlarının yapılmasına yol açmıştır.

Viyana Görüşmeleri

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, Ortak Özel Elçi Lakhdar Brahimi 'nin istifasından iki ay sonra İtalyan diplomat Staffan de Mistura' yı göreve atamıştır. De

Mistura'nın tüm bölgesel aktörlerin müzakereler çerçevesinde bir araya gelmesini amaçlaması nedeniyle İran yönetimi Cenevre bildirisini reddetmesine rağmen İran'ın da müzakere sürecine dâhil edilmesi konusunda ısrar etmiştir (Ziadeh, 2017: 3). BMGK, Temmuz 2015'te BM'nin mevcut Suriye krizi özel elçisi Staffan de Mistura'nın sunduğu yeni bir yaklaşımı onaylamıştır. Mistura'nın planının yeniliği, Cenevre Tebliğinin temel unsurlarını ele almak üzere Suriye içi çalışma grupları kurarak Cenevre istişarelerinin biçimini derinleştirmek fikrine dayanmıştır (Pawlak, 2017: 3).

DEAŞ'ın Suriye'de nüfuzunu artırması sonrası ABD Yönetimi'nin Suriye yönetimi ile uzlaşıya gerek duymaksızın Rakka'da operasyon yapmaya karar vermesi, yönetimin DEAŞ'ın bertaraf edilmesi ile teröre karşı birlikte hareket edecek meşru bir hükümet kurmasını sağlayan siyasi geçiş arasında kuvvetli bir ilişki olduğu görüşünü ortaya koymuştur. ABD yönetiminin Suriye'ye yönelik bu yaklaşımın desteklenmesi konusunda Rusya'nın da onayını alması ile iki ülke insani kriz durumuna müdahale edilmesi ve Güvenlik Konseyi'nin 2268 numaralı kararını uygulama ve Viyana'da 14 Kasım 2015'te düzenlenen Uluslararası Suriye Destek Grubu (ISSG) toplantısını yapmak üzere anlaşmışlardır. Suriye hükümeti ve muhalefet kanadından temsilcilerin katılmadığı görüşmede Suriye'de ateşkesin sağlanması ile 2012 Cenevre Bildirisi kapsamında duyurulan siyasi süreç arasında sıkı bir ilişki olduğu teyit edilmiştir. Aynı zamanda her iki meselenin de hızla ilerlemesinin gerekliliğine işaret edilmiştir (Ziadeh, 2017: 3). ABD ve Rusya'nın girişimiyle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Arap Ligi ve 17 ülke Ekim 2015 tarihinde Uluslararası Suriye Destek Grubu'nu (ISSG) kurmuştur. 14 Kasım 2015'te yayınlanan ISSG ortak bildirisinde katılımcılar 10 prensip üzerine kurulu altı aşamalı bir planı kabul etmişlerdir (Huffington Post, 2015). Viyana görüşmelerinde Rusya yapmış olduğu askeri müdahale sonrası askeri kazanımları olan müdahalenin siyasi kazanımlarını çoğaltma gayreti içerisinde olmuştur. Viyana görüşmeleri ile Rusya, Cenevre Beyannamesinin temel hususlarından biri olan geçiş hükümeti organı yerine (transitional governing body) Suriye Devlet Başkanı Esad'ın da geçiş döneminin bir parçası olarak kalmasını öngören mezhebe dayanmayan bir temsil hükümeti (non-sectarian representative governmental body) çerçevesince ele alınması önerisini

ortaya koymuştur (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2016). 14-18 Kasım 2015 tarihleri arasında Viyana Anlaşması olarak kayıtlara geçen görüşmeler de taraflar arasında müzakerelerin başlaması, ateşkes sağlanması ve 18 ay içerisinde seçim yapılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun (ISSG) 18 Aralık'ta New York'taki toplantısında mutabık kalınan konular da aynı gün BMGK'da onaylanarak karara dönüştürülmüştür (Anadolu Ajansı, 2016). ISSG ortak bildirgesinin unsurları, 18 Aralık 2015'te kabul edilen BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına temel sağlamıştır. Karar 2011 yılında krizin başlaması sonrası Rusya ve Çin tarafından veto edilen dört karardan farklı olarak Suriye'deki ihtilafa muhtemel çözüm teşkil edebilecek ilk BM kararı olması açısından önem arz etmektedir. Bu karar ile Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan çabaların kolaylaştırılması amacıyla ISSG grubunun merkezi rolü kabul edilmiş ve siyasi sürecin ilerlemesi de dâhil olmak üzere alınan kararın uygulanması konusunda gayretlerin devam etmesi ve sürecin ilerletilmesi amaçlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 2015).

Ocak 2016'da atanması sonrası Ortak Özel Temsilci De Mistura Cenevre'de, yeni kurulan muhalif grup olan Yüksek Müzakere Komitesi (HNC) ve Suriye hükümetine görüşme çağrısında bulunmuştur (Deutsche Welle, 2017c). Önceki görüşmelerde olduğu gibi hemen sonuç alınamaması ile beraber 2015 yılında Rusya'nın Suriye sahasındaki görünürlüğünü artırması sonrası çatışmaların Suriye hükümetinin lehine değişmesi faktörü de devreye girmiştir. Bu bağlamda Şubat 2016 yılında düzenlenen Cenevre III görüşmeleri muhalifleri temsilen 34 grubun temsilcisi ve Yüksek Müzakere Heyeti arasında yapılmıştır. Suriye yönetiminin görüşmeler sürerken devam eden askeri müdahaleleri nedeniyle risk altına giren görüşmeler ertelenmiştir. 27 Şubat 2017 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Suriye'de ateşkes konusunda uzlaşıldığı açıklanmış ancak ertelenen Cenevre III Görüşmeleri gerçekleşmemiştir. Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi sonrası başlayan Cenevre III görüşmeleri ABD yönetiminin güvenlik ve askeri operasyonlar konusunda Rusya ile birlikte hareket etmeyi reddetmesi sonrası başarısız olmuştur. Bu durum ilerleyen süreçte Rusya'nın yönetim ve muhalifler arasında arabuluculuk yapılması konusundaki aktör rolünü kuvvetlendirirken aynı zamanda uzlaşı zemininin

oluşturulamaması ve ateşkes kararlarının uygulanamaması durumlarını ortaya çıkarmıştır.

Astana Görüşmeleri

29 Ocak 2016 düzenlenen Cenevre III görüşmeleri sonrası taraflar arasında tekrardan anlaşma sağlanamaması üzerine, Rus yönetimi Cenevre sürecine nazaran daha dar kapsamlı bir çözüm platformu oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Halep sonrası Suriye'de oluşan mevcut askeri güç dengesinin muhaliflerin aleyhine seyretmeye devam etmesine rağmen Türkiye, Rusya ve İran arasında krizle alakalı görüşmelerin başlamış olması taraflar arasında Suriye'de çatışan tarafların birbirine üstünlük kurmasından ziyade Suriye'nin geleceği konusunda mutabakat içerisinde olması fikrini önceledikleri görülmektedir. Siyasi geçiş sürecinin kurgulanmasındaki en ciddi meydan okumayı ise çatışmanın tüm tarafları arasında kabul edilebilir bir tasarının ortaya konulması olmuştur. Görüşmeleri siyasi bir çözüm bulunmasından önce savaşın sona erdirilmesine yoğunlaşması açısından Cenevre Görüşmelerinden farklılık arz etmektedir. Bu fikrin benimsenmesinde yakın ve orta vadede Suriye'de çatışan tarafların ele geçirdikleri kazanımlar nedeniyle ülkenin tamamını yönetebilecek şekilde birbirine mutlak bir askeri üstünlük kurabilmesinin oldukça zor olduğu bir resmin ortaya çıkmasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Halep'i kaybetmesi sonrası muhaliflerin çözüm konusunda vazgeçilmez olarak değerlendirdikleri bazı pozisyonlarında taviz verebilme ihtimallerinin kuvvetlenmesi üzerine yapılan görüşmelerde krizin çözümüne dair ilkeler konusunda anlaşılmak üzere tertip edilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'de yaşanan bazı gelişmeler Rusya'nın bölgesel düzlemde kurguladığı çözüm arayışları açısından bir takım sonuçlar meydana getirmiştir. Kasım 2015'te Rus uçağının düşürülmesi sonrasında zedelenen Türkiye-Rusya ilişkilerinin, 2016 yılının Nisan-Mayıs aylarında yoğun bir diplomasi trafiğinin ardından tekrardan normalleşme sürecine girmesi ve 15 Temmuz 2016 tarihinde Türk hükümete yönelik darbe teşebbüsünde bulunulması sonra Rusya tarafından gelen destek Türkiye'nin Suriye politikaları açısından önemli yansımaları olmuştur. Darbe girişiminin yaşanması sonrası Türk yönetiminin Suriye konusunda

bölgesel ve uluslararası aktörlerle olan ittifak ilişkilerinin verimliliğini tanımlama sürecine yeni faktörler eklenmiştir. Uçak krizi sonrası normalleşme sürecine giren ilişkilerin 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Rusya'nın Türk hükümetine verdiği destek sonrası bir üst aşamaya geçtiği görülmüştür. Bu yakınlaşma, ilerleyen aylarda gerçekleşecek Moskova Bildirisi ile başlayan Astana Sürecinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Türk yönetiminin darbe girişimi sonrasında ittifak halinde olduğu Batı ülkelerinden yeterli desteği görmediğini ifade etmesine rağmen Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin darbe girişimi sonrası Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayan ilk lider olması (Haber 7, 2017) darbe girişimi sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin'in jet krizinin ardından bir araya gelmesinde (TRT Haber, 2016) etkili olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında atılan bu adımlar süreç içerisinde Suriye'de devam eden çatışma durumlarının bitirilmesi için ortak inisiyatif alma çabasının geliştirilmesine doğru ilerlenmesine sebebiyet vermiştir. İran'ın da katılımıyla Suriye'deki iç savaşa kalıcı bir çözüm getirmek amacıyla Moskova'da toplantı yapması planlanmaktayken Rusya'nın Türkiye Büyükelçisinin Andrey Karlov'un 19 Aralık tarihinde suikasta uğraması (NTV, 2016) Türkiye-Rusya ve İran arasındaki mutabakat zemininin henüz başlangıç aşamasında büyük yara almasına sebebiyet verebilirdi. Fakat suikastın Suriye'de ki çözümü bozmaya yönelik bir eylem olduğunun bizzat iki ülke liderleri tarafından ifade edilmesi (Anadolu Ajansı, 2016b; BBC Türkçe, 2016) gerek Türkiye gerekse Rusya'nın Suriye'de işbirliği konusunda kararlılığına işaret etmiştir. Her iki ülkenin de olayı Türk-Rus ilişkilerine yönelik bir sabotaj olarak değerlendirmesi ve iki ülke arasında Suriye konusundaki iş birliğinin sürmesi konusunda irade göstermesinin sonucu olarak değerlendirmesi sonucu bir araya gelen liderler (Koçak, 2017: 16) Aralık 2016'da Rusya ve Türkiye öncülüğünde Halep'te başlayan ateşkesin ardından Moskova Bildirisi ile Türkiye ve Rusya siyasi geçiş sürecinin altyapısı oluşturacak ilkelerde uzlaşmışlardır. Çatışma çözümü konusunda gelinen noktada İran'ın bu sürece dahil edilmesi gerek, Türkiye ve Rusya arasındaki anlaşmanın daha da kuvvetlenmesi ve kapsamının genişlemesi gerekse İran tarafından 'terör'le ilişkili olarak değerlendirilen muhalif grupların da ateşkes kapsamına dahil edilmesi açısından Rusya yönetimi tarafından teklif edilmiş ve sonrasında gerçekleştirilmiştir. Moskova Bildirisi ile taraflar Suriye krizinin askeri yöntemlerle çözülemeyeceği, ülkenin

toprak bütünlüğünün korunması, Rejim ve muhalifler arasındaki olası anlaşmada Rusya, Türkiye ve İran'ın ülke garantör rolü üstlenmesi ve DEAŞ ve El Nusra gibi grupların diğer silahlı muhalefet gruplarından ayrılması ilkelerinde anlaşma sağlamışlardır. Moskova Bildirisi ile Rusya ve Türkiye tarafından arabuluculuğu yapılan ve ateşkes ihlallerini içeren bir izleme mekanizmasının da bulunduğu süreç Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı ve 2268 (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2016b) sayılı kararları sonrası 2336 (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2016c) sayılı yeni bir karar almasına kapı aralamıştır. Karar 2017 Ocak ortasında Astana süreçleri siyasi süreçlerin yeniden başlatılmasına katkıda bulunmuştur (Pavlak, 2017: 3).

Türkiye'nin bu süreçte daha önceleri olduğu gibi Batılı aktörlerin yer aldığı bir zeminde değil de İran ve Rusya Federasyonu'nun bulunduğu bir denklemde dengeleyici bir rolde olması bu sürecin önemli bir farklılığıdır. Türk karar alıcılar, 6 yıldan fazladır devam eden Suriye krizinde gelinen noktada ABD ve AB'nin süreçle sadece dolaylı olarak ilişkili olmasının Türkiye açısından belli riskler getirme ihtimaline karşın, Rusya ve İran ile birlikte başlatılan inisiyatifin devam ettirilmesi Türk yönetiminin bu sürecin pratik açıdan sonuç verici olacağına dair inançlarına işaret etmektedir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken husus, Türkiye'nin aralarında daha sıkı bir ittifak görünümü veren Rusya ve İran ile süreci başlatmasının en temel nedeni ABD'nin Suriye sorununun çözümü konusunda belirsiz bir görüntü sergilemesi ve Suriye politikasını DEAŞ'a karşı mücadele bağlamında PYD/YPG'ye destek verme üzerinden sürdürmesidir. Bu destek nedeniyle ulusal çıkarlarının tehdit altında olduğunu kanısına varan Türk yönetiminin Rusya, İran ve ittifak içerisinde olduğu bloğu dengelemesi açısından bu sürece dâhil olması gerekli görülmüştür. Bu birlikteliğin birçok bölgesel konuda karşıt pozisyonlarda bulunulan Rusya ile bir ittifak zemini oluşturulmasından ziyade Suriye'de ki krizin yönetimi konusunda ABD ile yaşanan sürecin ortaya çıkardığı bir gereklilik olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Türk yönetimi bu bağlamda Suriye konusunda ABD ile ittifak geliştiremediği pozisyonunun -çoğulcu, toprak bütünlüğü korunan ve egemen Suriye anlayışı- Astana süreci ile elde edilen mutabakat metninin temel çerçevesinin oluşturma sürecinde gerçekleştirilmesi gayreti içerisinde olmuştur. Mutabakatın ana

hedeflerine itirazı olmamakla Türk yönetimi güney sınırı boyunca oluşan PYD/YPG alanları Türkiye açısından önemli bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmeye devam etmiştir. Suriye'de daha baskın bir rol oynama konusunda dikkatli davranan ABD yönetiminin PYD/YPG'ye silah desteğini artırması ve Türkiye'nin tüm eleştirilerine rağmen örgüt militanlarını eğitmeye devam etmesi, bir taraftan ABD yönetiminin Suriye denkleminde var olma çabalarını hangi aktörler üzerinden geliştireceğine işaret ederken diğer taraftan Türkiye-ABD ilişkilerinin ilerleyen süreçte yeni bunalımlara açık olduğuna işaret etmiştir. Astana görüşmelerinde alınan kararlarda benzer şekilde PYD/YPG'ye yönelik atıfların olmaması sürecin ilerleyen kısımlarında Türkiye açısından bazı zorlukların yaşanacağına işaret etse de, zirvede Suriye'nin toprak bütünlüğünün temel alınması karar alıcıların PYD/YPG'nin Suriye'de ki varlığına dair taraflar arasında ilerleyen zamanlarda politikalar geliştirileceği inancını taşıdıklarına işaret etmektedir.

Moskova'da başlayan süreç Suriye yönetimi ve İran tarafından yapılan ateşkes ihlallerine rağmen taraflar arasında siyasi çözümün gündeme getirilmesi ve güvenin artırılması konusunda önemli sonuçlara sahip olmuş Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleşmesi planlanan görüşmeler açısından öncülük teşkil etmiştir. Moskova görüşmesi sonrası Astana Görüşmeleri ilk kez 23 Ocak 2017 tarihinde Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilmiştir. I. Astana görüşmesinde çözümü zor siyasi konulara geçmeden barışın asgari şartı olarak ateşkese ve taraflar arasında diyalog kanallarının açılmasına odaklanılmıştır (Arab Center for Research and Policy Studies, 2017). Üç ülke 2015 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 2254[9] sayılı kararına binaen krizin askeri yöntemlere dayanmayan siyasi yollardan inşa edilmesinde Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik kararlılıklarını da

[9] BMGK'nin 2254 sayılı kararı, 18 Aralık 2015 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir. Karar çatışan taraflar arasında ateşkesin sağlanması ve yaşanan sorunlara yönelik olarak siyasi müzakere sürecinin başlatılması gerektiğini vurgulamaktadır. Kararda siyasi dönüşüme ilişkin başlatılması konusunda çağrı yapılan müzakere sürecinde terörle intisaplı olduğu değerlendirilen DEAŞ ve el-Nusra Cephesi dışarıda bırakılmıştır. Altı ay içerisinde, güvenilir ve kapsayıcı bir şekilde oluşturulacak olan hükümetin 18 ay içerisinde BM denetimi bağımsız ve adil seçimler altında oluşturulması kararı alınmıştır. Karar, 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Belgesi ve 14 Kasım 2015 tarihli Uluslararası Suriye Destek Grubu tarafından varılan Viyana Barış Görüşmeleri bildirgelerine atıfta bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2015).

vurgulamışlardır. Zirvede, mevcut rejimin geçiş sürecine nasıl bir pozisyonda tanık olacağına dair farklı görüşler ortaya konulmakla beraber ve bu konuda net bir karara varılmamıştır. Ancak anlaşma kategorik olarak rejim unsurlarını geçiş hükümeti çerçevesinden dışlamamaktadır. Bu durum krizin süreci içerisinde en başlarda rejimin değişmesine odaklanan Türk yönetiminin zaman içerisinde tehdit unsurları karşılaştırılması yaparak yeni tehditlerin rejimin varlığı ile beraber gelen tehditlerden daha öncelikli olarak değerlendirdiğine işaret etmektedir.

Bildiride Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına uygun hareket edildiği bildirilse de Moskova Bildirisiyle başlayan süreç bazı çevreler tarafından ABD'nin Suriye'de ki inisiyatifini Rusya'ya bırakması olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler bir taraftan devam etmesine rağmen, Türkiye'nin sürece dâhil olmasında güney sınırında güvenli bölge kurulması talebine karşılık ABD yönetiminden destek alınamaması ve ABD yönetiminin Türkiye tarafından tehdit olarak değerlendirilen PYD/YPG'ye karşı mesafe konulamaması etkili olmuştur. Astana sürecinin başlaması sonrası Rusya'nın yapılan toplantılarla Suriye'deki çözümün temel çerçevesi ve ana parametrelerini yeniden belirleme konusunda gayret gösterdiği görülmektedir. Sürecin başlaması sonrasında Rus yönetimi Cenevre süreçlerinde alınan kararlar konusunda anayasanın tekrardan hazırlanması konusunu öncelikli hale getirmiş ardından da mezhepsel olmayan bir temsilci hükümet kurulması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Suriye devlet başkanın yetkilerinin düzenlenmesi ve hükümetin oluşturulması konusunda takip edilecek esasların çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu gündemin kabulünü sağlamak için Moskova, muhalefeti temsil etme konusundaki Geçici Hükümet Komisyonunun tekelini bozma çabalarına odaklanmıştır. Zira bu komisyon; tam yürütme yetkisine sahip bir geçiş organının kurulmasını ve mevcut devlet başkanının görevden ayrılması ile ilgili Cenevre Bildirgesi'ne dayanan bir çözümü takip etmekte ve bu çerçeve bazı yönleri ile Rusya'nın belirlemiş olduğu hedefler ile uyum arz etmemekte idi. Bu amaçla Rus yönetimi Suriye'de siyasi çözüm konusundan yürütülen tüm müzakere platformlarına kendi hedeflerine uyumlu hareket edecek muhalefet delegasyonlarının dâhil edilmesi ve ikna edilmesi konusunda çabalar ortaya koymuştur (Al Jazeera, 2017).

Burada Suriye muhalefetine destek veren ülkelerin, Rusya'nın Suriye için çözüm konusunda tek taraflı karar vermesi ya da Astana görüşmelerinin Cenevre sürecinin yerini alması konusunda tedbirli davrandıklarını ifade etmek gerekmektedir. Bu konuda Bonn'da 16 Şubat 2017 tarihinde düzenlenen G20 bakanlar toplantısında *Suriye'nin Dostları* grubundan bir açıklama gelmiştir Bazı Arap ve Batı ülkeleri Katar, ABD, Türkiye, Almanya, İngiltere ve Fransa, Cenevre görüşmelerine tam destek verdiklerini belirttiler ve bunları değiştirme ya da Birleşmiş Milletlerin himayesi ve kararlarının dışında herhangi bir siyasi çözüm içerisinde bulunmayı reddetmişlerdir (Al Jazeera, 2017). Bu açıklama Birleşmiş Milletler gözetiminde İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen görüşmelerin gündeminin siyasi geçişin uygulanması olduğunu ve Astana toplantılarının Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde siyasi geçiş için gerekli genel ateşkes ortamını sağlamak olduğunu teyit etmiştir. Astana toplantılarının Cenevre görüşmelerinin alternatifi olup olmadığı sorularına genellikle 'tamamlayıcı' olduğu yönünde açıklamalar gelmekle beraber, BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan De Mistura'nın Astana'da ateşkes ile ilgili konular görüşülürken Cenevre'de siyasi süreç devam etmesi gerektiğini ifade etmesi (BBC Türkçe, 2017) bu konuda tam bir mutabakat olmadığına işaret etmektedir. De Mistura'nın açıklamaları Astana görüşmelerinin 'tamamlayıcı' bir rol oynamasının uluslararası kamuoyunun bir temennisi olduğuna dair ipuçları sunmaktadır.G20 zirvesinde yapılan açıklamalar, Astana sürecine katılan ülkelerin kapsamlı bir barış inşa etmeleri konusunda ciddi meydan okumalarla karşı karşıya olduklarına dair fikir sunmaktadır. Astana Görüşmeleri'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu'na aykırı bir zeminde ilerlemiyor olması her ne kadar Türkiye, Rusya ve İran açısından rahatlatıcı bir unsur olsa da, sürecin gündem maddeleri ile alakalı bu üç taraf arasında bir takım belirsiz durumların var oluşu mevcut meydan okumalara yeni katkılar yapmaktadır.

Astana 3-4 Mayıs 2017 tarihinde gerçekleşen görüşmelerde, Humus, İdlib, Doğu Guta ve güney Suriye'nin bazı bölgelerinde çatışmasızlık bölgeleri oluşturulma önerisi kabul edilmiş ve bu bölgelerde ateşkes şartlarının takip edilmesi amacıyla izleme merkezleri kurulmuştur (Balanche, 2017). Aynı zamanda DEAŞ'a karşı askeri

operasyonların devamına karar verilen görüşmeler gerek uluslararası aktörler gerekse Suriye yönetimi tarafından olumlu yönde değerlendirilmiştir (Iffat, 2017: 5).

Astana süreci ile beraber her ne kadar ABD müzakere sürecinden uzaklaşmış gibi gözüküyor olsa da, Suriye'de krizin başlamasından kısa bir süre sonra yerel dinamikleri aşarak bölgesel ve küresel aktörlerin vekâlet savaşlarına doğru evrilen tablonun devam ettiğini öngörmek mümkündür. Krizle ilişkili aktörlerin çeşitliliği ve askeri-siyasi angajmanların dinamizmi sürecin geleceğini öngörmeyi zorlaştırmaktadır. Zira Suriye'de siyasal sürecin her ne kadar askeri süreçlerden bağımsız bir şekilde devam ettirilmesi amaçlanıyor olsa da, ülkenin tümüne yönelik ya da bölgesel ateşkes uzlaşılarına rağmen askeri caydırıcılık dinamiklerinin etkin olduğu görülmektedir.

Soçi Zirvesi ve Ulusal Diyalog Konseyi

22 Kasım 2017 tarihinde düzenlenen Soçi zirvesi Astana görüşmelerinin yeni bir aşamaya taşımıştır. Türkiye, İran ve Rusya'nın yapacağı üçlü zirveden bir gün önce, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Soçi' de Rus lider Vladimir Putin ile bir araya gelmesi (NTV, 2017) Rusya'nın almış olduğu inisiyatiflerin Suriye tarafından herhangi bir engelle karşılaşmayacağına dair fikir sunmakta idi. Benzer şekilde Hizbullah ve Şii milisler üzerinden sahada varlık gösteren ve muhalifleri siyasal düzeyde muhatap almayan İran'ın Rusya'nın pozisyonuna intisap ettiği görülmekte idi. Liderlerin zirve sonrasında yaptığı açıklamalar bütünüyle bir mutabakata varılmadığı izleniminin edinilmesini mümkün kılsa da, Ocak 2018 tarihinde bütün tarafları bir araya getirmesi beklenen Ulusal Diyalog Kongresinin oluşturulması üzerinde bir mutabakata varılması tarafların krizin siyasi boyutta çözülme iradelerini canlı tuttukları ve diyalog içinde kalmak konusunda oldukça kararlı olduklarını görülmektedir. Türkiye'nin tehdit olarak değerlendirildiği PYD/YPG'nin diğer iki garantör ülke nezdinde farklı algılandığı görülmekle beraber Suriye'nin toprak bütünlüğü meselesinin Rusya ve İran tarafından da ilkesel düzeyde kabul edilmesi önem arz etmektedir. Fakat buna rağmen toprak bütünlüğünün korunduğu olası bir federatif yapı içinde askeri anlamda varlığını devam ettiren YPG yapılanmasının Türkiye tarafından tolere edilmeyeceği gerçeği görüşmelerin seyri esnasında bir

uzlaşmazlık faktörü olarak mevcudiyetini korumaya devam etmiştir. ABD yönetiminin PYD/YPG'ye açık desteği bilinmekle beraber, Rusya ve İran'ın bu konuda Türk yönetiminin kaygılarını dikkate alması Türkiye'nin Suriye barışının sağlanmasına katkıda bulunmak konusundaki motivasyonunu kuvvetlendireceğini bu yönetimler tarafından tahmin edildiğini söylemek mümkündür. 20 Ocak 2018 yılında Afrin ve çevresine başlatılan Zeytin Dalı Harekâtı Türk yönetiminin krizin siyasi yollarla çözülmesi yönündeki iradesi ve sürece katkı yapmaya devam edeceği konusundaki taahhütlerinin güvenliğine yönelik herhangi bir riski görmezden gelmeyeceğini anlamına gelmediğine işaret etmiştir. Soçi Zirvesi sonrası yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afrin'de 'olumsuzlukların çözülmesinin' bu süreçte kritik bir adım olacağını belirtmesi (BBC Türkçe, 2017b) Türk yönetiminin ulusal güvenliğini artıracak bir adımda bulunacağı şeklinde okunmuştur.

Son olarak Rusya Federasyonu'nun ev sahipliğinde 30 Ocak 2018 tarihinde Soçi'de düzenlenen *Suriye Ulusal Diyalog Kongresi* Türkiye tarafından muhalefetin garantörü sıfatıyla izlenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, Türk yönetimi 'BM'nin katılımı sağlanabildiği' ve 'muteber muhalefetin siyasi süreçteki rolü layıkıyla teslim edildiği takdirde' Cenevre sürecine olumlu yönde katkılar sunacağı düşüncesiyle bu girişimi desteklemektedir. Kongre sonrası bir anayasa komitesi kurulması yönünde çağrı yapılması ve komite için bir aday havuzu belirlenmesi kararlarının alınması önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Görüşmelere katılmama kararı alan muteber muhalif grupları temsil etme yetkisini üstlenen Türk heyeti, adaylık konusunda sunduğu liste sonrası muhalefetin orantısal temsilini de gözeten bir anayasa komitesi kurulmasını beklediğini ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Gerek Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Operasyonları sonrası gerekse siyasi çözüme yönelik Ulusal Diyalog Konseyi sonrası gelinen noktada Türk yönetiminin Suriye'de siyasi düzenin tesisine dönük aşmayı arzu ettikleri bazı zorlukları kolaylaştırdığı bazılarının ise büyük ölçüde durumunu korumaya devam ettiği görülmektedir. Öncelikli olarak krizin ilk dönemlerinden beri mevcut Suriye yönetiminin değişmesi konusu Türk yönetimi tarafından krizin çözümü açısından

önemli bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi. Siyasi çözüm sürecinin başlaması sonrası meydana gelen görüşmelerinde bazılarında Esad'ın görevinden ayrılmasının gerekliliği kuvvetle savunulurken Astana görüşmeleri ile başlayan süreçte Esad yönetiminin en azından siyasi geçiş sürecinde bir aktör olarak kendini konumlandırması söz konusu olmuştur. Mevcut durumda tarafların Esad yönetiminin geleceğinden çok daha öncelikli bir konu olan ülke istikrarının sağlanması konusunda geçiş görüşmelerinin önündeki engellerin kaldırılması ve çatışmaların azaltılması durumuna odaklandıklarını görülmüştür (Kodmani, 2015: 5). Türkiye'de dâhil olmak üzere krizle ilintili aktörler arasında krizin sona erdirilmesi konusu Esad'ın geleceğinden daha ön planda tutulmakta ve Esad'ın geleceği konusu siyasi çözüm çabalarına engel olmaması konusunda irade göstermektedirler. Türk karar alıcılar Esad'ın geleceği konusunda BM gözetiminde yapılacak demokratik, adil ve şeffaf seçimler ile Suriye halkının kendi geleceklerini kendi hür iradeleriyle belirlemelerine imkân sağlanacağını ifade etmektedirler. Türk karar alıcıların bu fikri benimsemesinde yukarıdaki şartların sağlandığı bir ortamda yaşanan can kayıpları nedeniyle mevcut Suriye yönetiminin iktidarını sürdürmesinin muhtemel görülmemesi önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla karar alıcılar Suriye yönetiminin geleceğine yoğunlaşmak yerine öncelikli olarak Suriye'de ki can kayıplarının durması ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasını konularına öncelik vermektedirler. Bu öncelikler sağlanmadan Esad'ın geleceği konusunun gelinen süreci tıkaması arzu edilmemektedir. Türkiye'nin beklentilerine rağmen mevcut Suriye yönetiminin iktidarda kalması, Türkiye'nin beklentileri açısından bir istikrarsızlık kaynağı olarak değerlendirilmeye devam etmektedir. Türk yönetimi, Suriye'nin siyasi geleceğinde Suriyeli Kürtlerin yer almasını bölgenin demografik yapısının bir gerçeği olarak değerlendirirken PKK ile intisaplı olduğunu ifade ettiği PYD/YPG yapılanmasının Suriye'de etkili olmasını kendi güvenliği açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Siyasi geçiş sürecinin başında bazı muhalif gruplar[10], Esad'ın ve yardımcılarının geçiş sürecinin başında iktidardan çekilmesini ısrarla vurgulamışlardır. Bu bağlamda Suriye'de etkin gruplar içerisinde

[10] Muhalif gruplar bölünmüş olmakla birlikte bazı farklı koalisyonlar tarafından temsil edilmektedirler: Riyad merkezli Yüksek Müzakereler Komitesi, Moskova Grubu ve Kahire Grubu. (Al Jazeera, *Amaç tek bir muhalefet heyeti*,27 Şubat 2017.)

hangi grubun meşru olduğuna dair bazı belirsizlikler mevcut idi. Son olarak düzenlenen 8. Cenevre görüşmesi öncesi üç farklı muhalif grubun bir araya gelerek Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenecek barış görüşmelerine tek heyetle katılacaklarını duyurması muhalefetin barış görüşmeleri konusunda aktör özelliğini artıran önemli bir gelişme olarak kayda geçmiştir (Deutsche Welle, 2017d). Rus yönetiminin davet edildiklerini ifade etmesine rağmen Türkiye'nin PKK'nın uzantısı olarak değerlendirilen ve Suriye'nin kuzeyinde etkin olan PYD/YPG'nin kongreye katılmama kararı almasında Zeytin Dalı harekâtının gerçekleşmesi önemli rol oynamıştır (Deutsche Welle, 2018).

İkinci olarak Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması meselesi ile alakalı mevcut durum Suriye yönetiminin ülkenin tamamını kontrol altında tutamadığı Suriye farklı bölgelerinde farklı aktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Suriye'nin kısa süre içerisinde kriz öncesi duruma ulaşması durumunun önünde duran engeller göz önünde bulundurulacak olunursa ülkenin içerisinde bulunduğu durumun bölgenin genel istikrarı açısından ortaya koyduğu zorlukların devam ettiğini gözlemlemek mümkündür (Iffat, 2017: 6). Türkiye açısından değerlendirilecek olunursa, Türkiye'nin Suriye konusunda en öncelikli stratejik hedeflerinden biri Suriye'nin sınırlarının ve siyasi birliğinin korunması anlamına gelen toprak bütünlüğünün korunması olarak ifade edilmektedir. Irak'ın içinde bulunduğu durumla beraber Irak ve Suriye'de kurulma potansiyeli bulunan siyasi yapılar Türkiye tarafından endişe ile karşılanmaktadır.

3.1.12. Önleyici Tedbir Politikasının Sağlamlaştırılması: Zeytin Dalı Harekâtı

20 Ocak Cumartesi günü TSK tarafından hava harekâtı başlatılan Afrin'e karadan eş zamanlı olarak ÖSO'da dâhil olmuştur. TSK, Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili yaptığı ilk açıklamada operasyonun hedefini, Türkiye sınırlarında ve bölgede "güvenlik ve istikrarın sağlanması maksadıyla, Suriye'nin kuzeybatısında Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek ve dost ve kardeş bölge halkını (bu grupların) baskı ve zulmünden kurtarmak" olarak tanımlamaktadır. Harekât ile sınırdan 30 kilometre derinlikli bir

alan oluşturulmak istendiği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan açıklama da operasyonun temel amacının, milli güvenlik açısından tehdit olarak değerlendirilen faktörlerin elimine edilmesinin yanında Suriye'nin toprak bütünlüğü, Suriye halkının can ve mal emniyetine katkılar sunulması olduğu ifade edilmiştir.

Zeytin Dalı Harekâtı ile Türk yönetimi bir taraftan güvenlik konusundaki çıkarlarını daha fazla gerçekleştirirken diğer taraftan ABD ve Rus yönetiminin Suriye politikalarında bilhassa PYD/YPG konusundaki pozisyonlarının belirlenmesi konusunda etkili olmuştur. Bu bağlamda ABD Türk yönetiminin krizin ilk yıllarından beri savunduğu güvenli bölge önerisini Zeytin Dalı Operasyonu ile gündemine aldığı görülmüştür. Bu durumun bundan sonraki süreçte ABD'nin Türkiye'nin güvenlik konusundaki endişelerine karşı duyarlılığını artırması şeklinde yorumlanabilirdi. Fakat ABD'nin özelde Suriye genelde Ortadoğu politikasının önemli ortaklarından biri olarak değerlendirdiği PYD/YPG'ye karşı yaklaşımını devam ettirmesi, bu grubu kısa vadede bir ortak olarak görme konusunda büyük bir değişiklik yaşanmayacağına işaret etmiştir. Diğer taraftan PYD/YPG konusunda ABD'ye nazaran daha az belirgin bir tutum sergileyen Rusya'nın bu örgüt konusundaki pozisyonunu daha fazla netleştirdiği görülmüştür. Rus yönetiminin daha önce YPG'nin ABD ile olan ilişkisini zayıflatma gayreti içerisinde olduğu, bu örgütü Soçi görüşmelerine dâhil etmek istediği bilinmekteydi. Rus yönetiminin PYD/YPG'yi destekleme konusundaki tutumu Astana ve Soçi görüşmelerinin ilerleme süresinde Türkiye'nin desteği konusunda bir engel olmakla beraber bu desteğin Türkiye-ABD ilişkilerinde ne tür sonuçlar meydana getirdiğinin Rus yönetimi tarafından değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Bu değerlendirme sonucunda Rus yönetiminin Afrin'in Türkiye destekli ÖSO kontrolüne geçmesini ABD destekli YPG'nin eline geçmesine tercih ettiğinin söylemek mümkündür. Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda Astana ve Soçi zirvelerinde mutabık kalınmasının bir sonucu olarak Rus yönetiminin ÖSO'nun bu hedefi gerçekleştirme konusunda daha uzlaşılabilir bir ortak olduğu kanaatine vardığını söylemek mümkündür. Burada ABD'nin Suriye'yi PYD/YPG üzerinden bölme

politikasına karşı, Rusya ve Türkiye'nin Suriye'nin toprak bütünlüğüne dayalı politikalarının örtüşmesini de ayrıca ifade etmek gerekmektedir.

Zeytin Dalı Harekâtı'nın gerçekleşmesi konusunda Türkiye'nin angajmanlarına yol açarak dolaylı olarak destek veren Rus yönetimi, ilerleyen süreçte Türk yönetimi tarafından harekâtın genişletilmek istendiği Menbiç ve Fırat'ın doğusundaki YPG varlığı konusunda Türk ve Amerikan yönetimi arasında bir sonuca varılmasına da alan açmış bulunmaktadır. ABD'nin PYD/YPG politikasında Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını göz önünde bulundurma ile bu konuda gerilimlere yol açma konusunda nasıl bir yol haritası izleyeceğini zaman gösterecektir. PKK varlığını Suriye ve Irak'tan tasfiye etmek konusunda oldukça kararlı açıklamalarda bulunan Türk yönetiminin bu kararlılığı, ABD yönetimi tarafından konuyla alakalı görüşme teklif edilmesinde önemli rol oynamıştır. Türk yönetiminin, Afrin operasyonuyla PYD/YPG'nin Suriye'deki stratejik önemini ve gücünü de zayıflatma çabası harekâtın başarı ile sona erdiğinin ilan edilmesi sonrası amacına ulaşmış gözükmektedir. Bu durum bir taraftan Türk yönetiminin sınırda PYD/YPG ve bu gruplarla ilintili gruplar tarafından bir ayrılıkçı yönetimin kurulmasına müsaade etmeyeceğine işaret ederken diğer taraftan ABD'nin Türkiye'nin çıkarlarını dikkate alma konusunda ölçümlemelerde bulunmasına yol açmış gözükmektedir. Nitekim ABD'nin Suriye'de güvenli bölge kurulması konusunda Türkiye ile birlikte çalışılmasına sıcak baktığına işaret eden açıklama bu duruma işaret etmektedir (Haber7, 2018). Buradan hareketle Türkiye tarafından gerçekleştirilen askeri hamlelerin krizin siyasi olarak çözüm süreci içerisinde bulunduğu bir ortamda ülkelerin çıkar tanımlamalarının yakınlaşmasın ve uyumlu hale getirilmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Buradan hareketle gerek Fırat Kalkanı gerek Zeytin Dalı Harekâtı çevre bölgelerdeki krizlerin çokluğu, iç sorunlar ve kurumsal yetersizlikler nedeniyle uzun süredir askeri eylem boyutunda icraatlar ortaya koymayan Türk dış politikasının uluslararası normlara bağlı kalarak çıkarlarını gerçekleştirmesi açısından kritik öneme sahip uygulamalar olmuştur. Güvenlik alanındaki uluslararası iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilen önleyici askeri müdahalelerle caydırıcılığını artırma

çabası içerisinde olan Türkiye, bu yolla dış politika alternatiflerini artıracağını hesaplamaktadır.

Değerlendirme: Rol Konseptleri ve Rol Davranışları Arasındaki İlişki

Çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan rol teorisine göre, devletlerin ulusal rol konseptlerine uygun bir dış politika davranışları(rol davranışları) ortaya koyması beklenmektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin Suriye Krizi politikasının incelendiği bir önceki bölümün rol teorisinin bu beklentisi üzerinden geliştirilmektedir. Bu şekilde karar alıcıların rol konseptleri ile Suriye Krizi sürecinde ortaya koydukları rol davranışları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması mümkün olmaktadır.

Türkiye'de Suriye kriziyle ilgili kamuoyu söylemi oldukça yoğun bir düzlemde seyretmiştir. Türkiye'deki siyasi çevreler, toplum ve medya Suriye krizini yakından takip edip kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Krizin ilk dönemlerinde Türkiye açısından sonuçları tam olarak değerlendirilemese de, Türk karar alıcılar Suriye krizi bağlamında ortaya koydukları politikanın dayandığı temel hususların haklılığını sıklıkla anlatmışlar, politikalarının haklılığını ifade etmek hususunda istikrarlı bir tablo ortaya koymuşlardır. Krizin bir taraftan Türk yönetimi tarafından ortaya konulan politikaların neden olduğu gözle görünür sonuçlar-sığınmacıların büyük kitleler halinde sınırından içeri girmesi gibi- diğer taraftan bu politikalarla direkt ilişkili olmayan sonuçlar ortaya koyması -ülke içerisinde Suriye'de aktif bir örgüt olan DEAŞ tarafından terör eylemleri gerçekleştirilmesi gibi ve Türkiye tarafından tehdit ve terör örgütü olarak değerlendirilen PYD/YPG'nin Türkiye sınırında devlet benzeri bir yapı ilan etmeyi amaçlaması gibi- Türk kamuoyunda Suriye konusunun son derece öncelikli bir konu haline gelmesine sebebiyet vermiştir. Türk yönetimi bu bağlamda kriz yönetimine dair eleştirilerde bulunan siyasi parti ve toplumsal gruplara, takip ettikleri politikanın Türkiye'nin menfaatleri ile uyumlu olduğunu anlatma gayreti içerisinde olmuşlardır.

Türk yönetimi tarafından krize dair yoğun bir söylem oluşturan siyasi partiler, gündeme en yoğun şekilde nüfuz etmeye çalışan unsurlar olarak ön plana çıkmışlardır. Burada siyasi aktörlerin krizi algılama şekillerinin birbirinden farklılık

arz ettiği görülmüştür. [11] Siyasi partiler yönetimlerinin yukarıda belirtildiği üzere krize dönük yaklaşımlarının birbirinden ayrılan ve benzeşen tarafları olmakla beraber, Suriye krizi boyunca bazı araştırma şirketleri tarafından yapılmış olan anketler halk nezdinde krizin ve krize dönük politikalara dair fikirler sunmaktadır. Bu bağlamda yapılan anketlerde, kamuoyunun karar alıcılar tarafından ortaya konulan bölgesel tehdit algılamalarına oldukça yakınlaştığı görülmektedir. Türk karar alıcılarının tehdit algılamalarının ortadan kaldırılması amacıyla gerçekleştirilen Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtlarına verilen destek, Türkiye tarafından kriz bağlamında ortaya konulan politikalar içerisinde en geniş desteği gören uygulamalar olarak dikkat çekmektedir (Haber 7, 2016; Sabah, 2018). Her iki harekâta toplum tarafından verilen desteğin yüksek olması Türkiye'nin dış tehdidi dengeleme konusunda bir bütünlük içerisinde olduğunu göstermekle beraber, kriz boyunca yaşanan siyasi gelişmelerin halk ve toplum arasındaki tehdit algılamalarının benzer şekilde bir yapılandırma sürecinden geçmesine sebebiyet verdiğine işaret etmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında ortaya çıkan protesto ve gösterilerinin temel vaadi, bölge ülkelerinin tabandan gelen dinamiklerle yeniden inşa edilmesi olmuştur. Hatta bu durum protesto ve gösterilerin genel olarak

[11] Genel olarak değerlendirildiğine, gerek krizin Türkiye açısından meydana çıkardığı zorlukların az olduğu ilk dönemlerinde gerekse bu zorlukların fazlalaştığı ilerleyen dönemlerde Türkiye'de bulunan siyasi partiler karar alıcılar tarafından ortaya konulan politikaların 'yanlış' bir düzlemde ilerlediği ve krizin Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı fikrine sahip oldukları görülmektedir. Bu aktörler tarafından getirilen eleştirilerin dikkat çeken ortak özelliği krizin iç politika olan etkileri üzerine odaklanmaktır. Bu durum parti liderlerinin grup konuşmalarına da yansımaktadır. Bu bağlamda Suriye yönetimi tarafından ortaya konulan politikaların gerek bölgesel gerekse küresel anlamda ne gibi sonuçlar ortaya koyduğunu değerlendiren söylemlerden ziyade Türk yönetiminin Suriye politikasından daha yoğun bir şekilde konu edinilmektedir. Muhalefet genel olarak Suriye'de yaşanan gelişmelerden uzak durulması, bu gelişmelere karşı tarafsız olunması, muhalif gruplara seçici bir yaklaşımla destek verilmesi ve şeklinde bir yaklaşım üzerinden politikalar üretilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu arka plan, Türkiye'de iktidar ve muhalefet partileri arasında kriz bağlamında Türkiye'nin atması gereken adımlar ve gelişen olayları nasıl değerlendirmesi gerektiği konusunda birbirinden farklılaşan fikirlere sahip olduğuna işaret etmektedir. Türk karar alıcılar tarafından gerek ulusal gerekse bölgesel ölçekte önemli sonuçlar ortaya çıkaran kriz konusunda siyasi partilerden istenilen desteğin alınamaması partilerin meydana gelme süreçleri ve fikirsel yaklaşımları arasındaki farklılık ile açıklanabilir. Türk yönetimi bu farklılıkların hükümet tarafından ortaya konulan çaba ve sonuç alma gayretlerine olumsuz etkileri olduğu düşüncesiyle bu aktörlere yönelik eleştirel bir yaklaşım biçimi geliştirmiştir. Suriye kaynaklı tehditler noktasında ortaya konulan politikaların siyasi partiler tarafından- özellikle CHP ve HDP- yönetimin ulusal çıkar tanımlamaları ile önemli karşıtlıklar içermesi bu yaklaşım biçimlerinin içeriğinin hükümet yetkilileri tarafından değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum yapılan eleştiri ve yaklaşımların tartışılacağı bir iletişim düzleminin kurulamamasını ve politika oluşturma süreçlerine zayıf oranda etkide bulunmasına sebebiyet verdiği söylenebilir.

isimlendirilen şekliyle ‘Arap Baharı’ olarak nitelendirilmesinde de kendisini göstermiştir. Türk yönetimi tarafından otoriter rejimlerin sona ermesi sonrası demokratik bir sağlamlaştırma dönemine girilmesi, gerek Türkiye gerekse bölgede ortaya çıkaracağı muhtemel sonuçlar oldukça olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, süreç nihayetinde Ortadoğu’yu uluslararası sistemin istikrarsız bir alt bölgesel sistemi olmaktan çıkarma ve uzun dönemde bölgesel barış için gerekli koşulların meydana gelmesi sonucunu ortaya çıkarma potansiyeline sahipti. Arap Baharı sürecinin Suriye’ye sıçraması sonrası bu ülkede yaşanan gelişmeler, benzer minvalde ele alınmış bu anlamda politikalar üretilmiştir. Fakat sürecin hızla demokrasi, refah ve eşitlik eksenli taleplerin gerçekleştirilmesini sağlayacak bir bağlamdan uzaklaşması, ilk etapta bu kavramlar üzerinden kriz değerlendirmesinde bulunan Türk karar alıcıları açısında da zorluklar ve meydan okumalar ortaya çıkarmıştır. Öncelikli olarak, Türkiye'nin geliştirme gayreti içerisinde olduğu demokrasi çerçevesi ile Batı dünyasının özellikle Avrupa’nın Türkiye’nin demokratik karakteri ve bu bağlamda bölgeye sunacağı katkılar konusunda ortaya konduğu çerçeve ve tasvirlerin önemli farklılıklar içerdiği ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Arap Baharı bağlamında demokratikleşme yönündeki desteğinin ortaya koyduğu sonuçlar, Türkiye ve Batı’nın jeopolitik vizyon ve tercihleri arasındaki yaklaşım farklılıkları konusunda ipuçları sunmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde vurgulandığı üzere, Arap Baharı süreci Türkiye’nin son zamanlarda demokrasi konusunda atmış olduğu adımların benzer bir şekilde Orta Doğu’da atılması konusunda bir model fonksiyonu görmesi ihtimalini ön plana çıkarmıştır. AB üyesi ülkelerin birçoğunun Türkiye’nin Arap Baharı sürecinde demokrasinin teşvik edilmesine yönelik tutumunu destekler bir pozisyon almamaları, bölgede Türkiye tarafından desteklenen demokrasinin içeriğinin Batı tarafından tarif edilen demokrasi kavramının içeriği ile benzeşmediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. AB üyesi ülkelerin Türkiye’nin bu anlamda sunacağı katkı konusunda kararsız bir tutum sergilemeleri, Türk yönetiminin demokrasi konusundaki referanslarına dair kuşkulu bir yaklaşıma sahip olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve AB üyesi devletler arasında bölgedeki demokrasi hareketlerinin desteklenmesi konusunda teorik ve pratik uyuşmazlıklar olduğu ifade

edilebilir. Bu durum, Türkiye'nin otoriter yönetimlere karşı yapılan devrimlerin en önemli savunucusu pozisyonunu dolaylı olarak kuvvetlendirirken, AB üyesi bazı ülkelerin AB ilkeleri çerçevesinden uzaklaşarak Mısır darbesinde en bariz şekilde görüldüğü şekliyle- askeri diktatörlükleri açıkça destekleyen bir yaklaşım sergilemesinde kendisini açıkça göstermiştir. Sürecin kendi içerisinde ilerlemesinin önündeki ilk keskin dönüm noktası, Mısır'da başlayan gösteri ve protestolar sonra demokratik yollarla seçilen Devlet Başkanı Muhammed Mursi'nin askeri darbe sonucu görevinden uzaklaştırılması ile gerçekleşmiştir. Darbe sonrası verilen tepkiler Türkiye ve Batı arasında Orta Doğu'nun demokratik siyasi sistemlere kavuşması konudaki yaklaşım farklılıklarına dönük bir turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. Türkiye, müttefiki olduğu güçler içerisinde darbe ile görevden alınan Muhammed Mursi'yi destekleme konusunda zayıf bir destek almıştır. Mısır darbesi sonrası Türkiye'nin bölgenin demokratikleşmesi konusunda temas içerisinde bulunacağı önemli bir aktörün bu özelliğini kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Temmuz 2013 Mısır darbesi, Türkiye'nin Mısır ile beraber bölgede bir *demokratikleşme ekseni* oluşturma ihtimalini zayıflatmıştır. Bu dönemde Batılı aktörlerin darbe sonrası yönetime gelen Abdül Fettah el-Sisi'nin Mısır'daki diktatörlüğü ile iyi ilişkiler kurma gayreti içerisinde olması, bölgenin demokratikleşmesi konusunda batılı aktörlerden beklediği yönde bir destek alamayacağının somut bir işareti olmuştur.

Mısır'da yaşanan gelişmeler Türk karar alıcıların bölgesel politikaları konusunda Batılı bilhassa Avrupalı aktörlerden alacağı desteğin mahiyetine ilişkin önemli veriler ortaya koymuştur. Bu durum aynı zamanda ülkenin ilerleyen zamanlarda oynayacağı rolün, Avrupa ülkeleri dolayısıyla Avrupa Birliği ile ilişkilerinin mahiyeti ile direk ilişkili olduğuna işaret etmiştir. Bu yaklaşımın Türk karar alıcılar tarafından da paylaşıldığı ikili ilişkilerde yaşanan gerginliklere rağmen karar alıcıların Avrupa Birliği hedeflerine bağlılıkları üzerinden gözlemlemek mümkündür. Bu nedenle bu konuda Türkiye tarafından gönderilen mesajlar tutarlı bir görüntü çizmekle beraber, zaman zaman bu durumun aksi yönünde iletilen mesajların bir bakış açısı değişiminin ilanından ziyade, beklentilerin gerçekleşmemesine yönelik bir 'sitem' olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır. Zira Türk karar alıcılar, ortaya koydukları demokratikleşme çabaları ve

bölgeye bu anlamda sunulacak katkılar ile Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde yaşanan gelişmeler arasında sıkı bir ilişki olduğu inancını taşımaktaydı. Türk karar alıcıların darbe sonrası ortaya koyduğu tepkiler, AB sürecine önem veren fakat bu anlamda yeterli sinyaller alınmadığına dair işaretler içermektedir. Darbe sonrası Türkiye tarafından bölgede demokrasiyi hedefleyen ülkelerin çoğalması idealinin kesinti yaşaması, Türkiye'nin bölgesel hedeflerini gerçekleştirmesi konusunda AB ile olan ilişkisinin önemine işaret etmektedir. Türk karar alıcılara göre, Türkiye'nin bölgesel istikrara katkılar sunması ile Batı ile ilişkilerinin mahiyeti birbiriyle sıkı bir biçimde ilişkilidir. Benzer şekilde bölgede önemli bir güç olarak kendini gerçekleştirmesinin de Batı ile ilişkilerine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Zira Batı'dan kopuk bir bölgesel politika ortaya konulmasının bölgedeki mevcut duruma olumsuz katkılar sunacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin giderek artan maddi ağırlığının gerektirdiği diplomatik çeşitlendirme ve angajman siyasetini istikrarlı bir şekilde devam ettirme gayretlerine karşısında öncelikli olarak Avrupalı aktörlerin hangi adımların atılacağı konusunda bir plan ortaya koymaları, Türk karar alıcıların bu bir araya gelme durumuna yönelik olarak bir adaptasyon süreci geliştirmelerinin temel gerekliliğidir.

Bu arka plan, ilerleyen süreçte Arap Baharı sürecinin en uzun soluklu ve en büyük meydan okumalarını içeren Suriye krizine yönelik Türkiye tarafından takip edilen politikaların değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye Suriye'de protesto ve gösterilerin başlaması ile Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinde yaşanan protesto ve gösterilerde halk kitlelerinin taleplerinin dikkate alınması yönündeki tutumuna benzer bir tutum ortaya koymuştur. Demokratik talepler ortaya koyduğuna inandığı muhalefetin desteklenmesi konusunda çabalar ortaya koyan karar alıcılar, Suriye muhalefetine destek olunması konusunda gayret sarf etmiştir. Fakat bu desteğin verilmesinden önce dikkat çeken husus, Türk karar alıcıların Suriye'de protesto ve gösterilerin başladığı ilk zamanlarda Suriye yönetiminin devamından yana pozisyon almasıdır. Bu pozisyon alma, Türkiye'nin gerçek bir bölgesel dönüşümün iç dinamikler ile gerçekleşmesine vurgu yapan *Bölgesel İstikrar Destekleyicisi* rol konsepti ile uyum arz etmektedir. Demokratik açıdan sorunlu bir geçmişe sahip olsa da, mevcut Suriye yönetiminin bu dönüşümü gerçekleştirecek ilk

aktör olarak değerlendirilmesi de bu rol konseptinin Türkiye'nin krize yönelik politikasına yansımış olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda mevcut Suriye yönetimine halka yönelik şiddeti durdurması ve mezhepsel bölünmeleri körükleyebilecek bir iç savaş durumunun çıkmasını engellenmesi konusunda telkinlerde bulunulması, kırılgan olarak değerlendirilen bölgesel istikrarın değişim yoluyla kuvvetlendirilmesi yaklaşım biçimi ile uyum arz etmektedir. Bu aşamada, bir taraftan Suriye yönetiminin talep edilen reformları yapması konusunda desteklenmesi, diğer taraftan protesto ve gösterilerde bulunan halkın taleplerinin karşılanması konusunda yapılan açıklamalar, karar alıcıların bölgesel istikrar ile ulusal istikrar arasında ilişki bulunduğuna dair ifadeleriyle uyum arz etmektedir. Halk hareketlerine destek verilmesi bölgesel istikrara katkılar sunması umut edilen bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen Mısır darbesi karar alıcılar tarafından bölgede kurulması hedeflenen demokrasi kuşağı açısından olumsuzluklar meydana getirse de, karar alıcılar bu kuşağın daralmış olsa dahi gerçekleştirilebilme ihtimalinin mümkün olduğunu değerlendirmiş ve bu inançlarını korumuşlardır. Bu kuşağın zayıflaması Türkiye'nin motivasyonunu zayıflatıp başka yönde politikalar geliştirmesine sebebiyet verebilirdi. Fakat karar alıcıların Türkiye'nin yaşamış olduğu demokrasi tecrübesinin önemini göz ardı etmeyerek bölgenin demokratikleşmesi ve bu suretle istikrara kavuşması hedeflerinden farklılaşan bir eylem biçimi geliştirmedikleri görülmektedir. Demokratik standartlarını pekiştirmeye gayret eden ve bu yönde politikalar geliştirme gayreti içerisinde olan bir ülke olmanın bir gerekliliği olarak değerlendirilen bu destek, demokrasi ve dolayısıyla istikrar destekçisi olma rolü çerçevesinde sağlanmaya çalışılmıştır.

İlerleyen süreçte Türk yönetimi, Suriye yönetiminin somut bir adım atmadığı ve kitlesel halk gösterilerini silahlı kuvvet kullanarak bastırmaya yöneldiği gerekçesiyle Suriye yönetimi ile ilişkileri kestiğini duyurmuştur. Demokratik bir yönetim görüntüsü vermemesine rağmen 2000 sonrası Esad yönetimi ile yakınlaşılması ve bu ilişkinin krizin başlamasına rağmen devam ettirilmesi, 21 Eylül 2011'de kesilmesi sonrasında bazı çevreler tarafından tezatlar içerdiği nedeniyle eleştirilmiştir. İlişkilerin başlangıçta devam ettirilmesine rağmen sonradan kesilmesi,

Bölgesel İstikrar Destekçisi rol konseptinden uzaklaşılması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken husus, demokratik bir görünüm sunmamasına rağmen karar alıcıların bu yakınlaşma sayesinde ortaya çıkacak etkileşim alanlarının zaman içerisinde Suriye içerisinde yansımaları olacağına duydukları inançtır. Bu yönüyle değerlendirildiğine bu eylem biçiminin bir taraftan Türkiye'nin *Bölgesel İstikrar Destekçisi* diğer taraftan *Örnek Ülke* rol konsepti ile uyum arz ettiği görülmektedir. Zira bu iki konseptin birbiriyle kesiştiği yönlerden biri de, çok boyutlu iletişim kanallarının devam ettirilmesinin zaman içerisinde -ülkeler yahut iki ülke arasında- etkileşim alanları sunması meselesidir. Zaman içerisinde Suriye yönetiminden uzaklaşılması, karar alıcılar tarafından halkına karşı zulüm ve baskı uyguladığı ifade edilen Beşar Esad'dan uzaklaşılmasından ziyade, meşruiyetini kaybetmiş bir yönetim ile iletişim kanallarının koparılması olarak değerlendirilmiştir. Bu durum aynı zamanda çalışma kapsamında Krize *Dair İlk Yaklaşım: Değişim için İnisiyatif Politikası* başlığı altında belirtilen krizinin başlaması ile beraber Türk hükümetleri tarafından ortaya konulacak politikanın hangi konular üzerinden şekillendirileceğine söylemleri ile de uyum arz etmektedir. Bu yaklaşım biçimine göre, yönetenler ile halk arasındaki en derin bağ meşruiyet bağı olarak ifade edilmektedir. Yönetenler ile halk arasındaki meşruiyet ilişkisinin devamlılığının devletin devamlılığı açısından esas olduğu değerlendirmesinde bulunan karar alıcılar, Suriye'de ortaya çıkan kriz durumunun önemli sebeplerinden biri olarak bu bağın kopmuş olmasını ifade etmişlerdir. Suriye yönetimi tarafından bu bağın koptuğunun idrak edilememesi nedeniyle, yönetenler ve yönetilenler arasında demokratik temellere dayanan bir uzlaşı kültürü geliştirilemediği ifade edilmiştir. Bu anlamda Türk yönetimi tarafından ortaya konulan girişimler yönetim tarafından barış, huzur ve istikrarı hâkim kılmanın ve geleceğe sahip çıkmanın bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Gerek ikili görüşmeler gerekse bölgesel ve uluslararası platformlarda bu zeminin muhafaza edilmesi, gerek bölgesel barışın gerekse Suriye özelinde barışın sağlanabilmesinin en önemli unsuru olarak değerlendirilmiştir (Davutoğlu, 2011d).

İlerleyen süreçte Türk karar alıcıların krize dair politikalar geliştirme konusunda aktif davranmaları, *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konsepti ile uyum arz

etmektedir. Bu aktif politika bağlamında ortaya çıkan iki temel konu bağlamında gerçekleştirilen politikaların bölgesel istikrara katkılar sunacağına inanılmıştır: **i.** Suriye'den Türkiye'ye geçmek isteyen sığınmacılara dönük olarak *Açık Kapı* Politikası uygulanması ve **ii.** Suriye muhalefetinin desteklenmesi. Bu konulardan birincisi olan Türkiye'ye gerçekleşen yoğun mülteci akınlarının sosyolojik ve güvenlikle alakalı konular bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlar, Türk kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmalara dönük olarak karar alıcılar tarafından yapılan açıklamalar tutarlı bir şekilde savunulmuştur. *Örnek Ülke* rol konsepti ve *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konseptleri, Türkiye'ye geçiş yapmak isteyen Suriyelilere karşı uyguladığı açık kapı politikasının karar alıcılar tarafından bazı kesimler tarafından gelen eleştirilere rağmen savunulmasını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Uygulanan *Açık Kapı Politikası* karar alıcılar tarafından inşa edilen örnek gösterilen, saygın ve prestij sahibi ülke olma hedeflerine uyum arz eden bir uygulamadır. Suriye halkının can güvenliğine katkılar sunulmasının uluslararası arenada takdir görmesi, bu rol konseptine uygun hareket edildiğine işaret ederken Türkiye'nin hedeflediği örnek gösterilen, saygın ve prestij sahibi ülke imajına katkılar sunmuştur. İkinci bir konu olan Suriye muhalefetinin desteklenmesi konusu ise, gerek Türk kamuoyunun bazı kesimleri tarafından gerekse uluslararası kamuoyu tarafından krizin devam ettiği süreçte farklı şekillerde ele alınan bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Muhalefete verilen destek bir taraftan *Açık Kapı Politikası*nın bir uzantısı olarak değerlendirilmekte iken, bölgede demokrasinin ilerlemesine olumlu katkılar sunacağı fikri ile hayata geçirilmiştir. İç kamuoyu açısından bakılacak olursa, meselenin ele alınışı karar alıcılar tarafından ortaya koyan çıkar-değer tanımlamalarının toplum tarafından ne ölçüde kabullenildiğine dair önemli ipuçları ortaya koymuştur. Krizin şiddetini artırdığı ilerleyen dönemlerde bilhassa uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin krizle alakalı bu politikalarının Türkiye'nin çıkarları aleyhinde bir profil ortaya koyduğunun ifade edilmesi üzerine karar alıcılar, evrensel değerler ve ulusal çıkarlar arasında optimum dengeye dayalı bir politika yürüttüklerinin altını çizmişlerdir. Ve bu politikanın krize yönelik uygulanan politikaların temel amaçlarından biri olduğunu ifade etmişlerdir. Karar alıcıların ulusal çıkarlar ile sahip olunan değerler arasında çelişki durumları ortaya çıkabileceğine işaret etmeleri, karar alıcıların bu konuda eleştiriler geleceğini

beklediklerinden bahsetmek mümkündür. Fakat burada aynı zamanda her iki kavramında ihya edildiği bir politikaya ulaşılmasının temel amaç olarak değerlendirilmesi, Türk yönetiminin bölgeye dair stratejik yaklaşımlarını ortaya çıkan zorluklara rağmen muhafaza etmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Türk yönetimi muhalif gruplara destek verme yönündeki politikalarda çok taraflılığın sağlanması konusunda gayretler ortaya koymuştur. Ortaya konulan bu gayretler ilk zamanlarda uluslararası kamuoyunun katılımlarının sağlanması konusunda daha az meydan okuma içerirken, zaman içerisinde gerek Suriye muhalefetinin organize olma ve ortak hedef belirleme konusunda bir araya gelme konusunda yaşadığı sorunlar gerekse uluslararası kamuoyunun yeterli desteği vermemesi nedeniyle birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Karar alıcıların birçok zorluk içermesine rağmen muhalefetin kapsayıcılığını artırması konusunda çaba göstermeleri, yapmış oldukları siyasi konuşmalarla uyum arz eden politika uygulamaları ortaya koymak konusunda gayretlerine işaret etmektedir.

Türkiye'nin Suriye'de rejim değişikliğini yüksek sesle talep ettiği süreçte diplomasiye önem veren bir üslup izleyen karar alıcılar, uyguladıkları politikanın sonuç ve verimliliğinin uluslararası kuruluşlar ve aktörlerin krize dönük politikalarıyla birebir ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu duruma uygun olarak Türk yönetimi, hedeflemiş olduğu bölgesel politikalar ile Batılı müttefikleri arasında bir denge kurma çalışması içerisinde olmuştur. Dış politikasında daha özerk bir aşamaya geçmek konusunda çabalar ortaya koymakla birlikte, Türkiye'nin bilhassa *Kaçınılmaz ve Değerli Ortak* Rol Konseptine uygun olarak krizle ilintili uluslararası aktörlerle birlikte hareket etme konusunda çabalar geliştirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda Türk yönetiminin BM (Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi), Arap Birliği ve NATO arasında kapsayıcılığı açısından verimli olma potansiyeli yüksek olan Birleşmiş Milletler'in krize dönük inisiyatif alması konusunda yoğun gayret gösterdiği bilinmektedir. Bu durum Türk karar alıcıların krize dönük platformların etki gücünün artırılması için Birleşmiş Milletler'in krizin aşılmasında öncü rolü oynaması yaklaşımı ile uyum arz etmektedir. Bu davranış biçimi, karar alıcıların uluslararası ve ulus-üstü yapıların bölgesel istikrara katkıda bulunacağı fikri ile uyum arz etmektedir.

Krizin erken dönemlerinde Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde oylanan Suriye karar tasarısını arka arkaya veto etmesi (Ağır ve Aksu, 2017: 51) , Türk karar alıcılar tarafından Rusya ve Çin'in Suriye'ye olan destekleri nedeniyle şaşırtıcı bulunmadığı söylenebilir. Fakat Arap Baharı hareketlerinin bölgesel getirilerine dair umutlu olan karar alıcıların sistemik kısıtlamaları ve zorlukları fark etmelerine rağmen, kurguladıkları politikalarda bu kısıtlamalar ve zorlukların ortaya çıkacak potansiyel sonuçların önüne geçmesini istememişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin gerek BM gerekse NATO'da somut destek bulamamak durumuyla karşı karşıya kalmasının sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Suriye krizi bağlamında yaşanan gelişmelerden etkilenen komşu ülkelerin hiçbirinin BMGK içinde olmaması, Türkiye'nin Genel Kurul yapısının barış ve istikrar üretmesi konusundaki inancını zayıflatan bir rol oynamaktadır. Karar alıcıların Suriye krizinde bir kez daha görüldüğü şekilde BM yapısı küresel uzlaşma ile oluşmuş temsil adaletine sahip bir yapı olmaması nedeniyle, gerek Suriye krizine gerekse dünyada cereyan eden başka krizlere verimli katkılar sunmaktan yoksun olduğunu ifade etmektedirler. Bu durum Suriye yönetiminin uygulamış olduğu politikaları sürdürmesine imkân vermekle beraber, diğer taraftan Türkiye tarafından uygulamaya konulmak istenen politikalar açısından bazı kısıtlılıklar ortaya koymakta ve Türkiye'nin uluslararası çabalarının yeterli sonuçlar üretememesine engel teşkil eden en önemli sistemik ve yapısal nedene işaret etmektedir. Burada Suriye ve diğer küresel sorunlar karşısında BM'nin etkisizliği fark edilmesine rağmen, küresel sistemde bu sorunlara çözüm üretebilecek başka bir yapılanma bulunmamaktadır. Bu durum karar alıcıların BM yapılanmasının revize edilmesi konusundaki ısrarlarına sebep teşkil etmektedir. Bu yapının var olmaması aynı zamanda Suriye konusunda BM kınama ve kararlarından sonuç alınamamasına rağmen karar alıcıların, BM üzerinde baskı oluşturacak politika ve söylemler üretmeye devam etmelerinin sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

BM'nin yetersizliğine dair tüm eleştirilere rağmen karar alıcılar, bu çerçevenin dışında eylemler geliştirmeyerek *Kaçınılmaz ve Değerli Ortak* rol konsepti çerçevesinde prestij ve saygınlığının korunmasına gayret sarf etmişlerdir. Diğer taraftan BM'nin içerisinde bulunduğu yapısal sorunlar nedeniyle BM öncülüğünde oluşturulmuş hukuki normların Suriye krizinde bazı yıpranmalar yaşaması, bu

hukuki normlar çerçevesinde politikalar üreten tüm ülkelerle birlikte Türkiye açısından da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim karar alıcılar BM'nin evrensel hukuk ve ilkeleri korumak için harekete geçmekte yetersiz kalması durumunu uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesini amaçlayan Türk rol taşıyıcılarının *Bölgesel İstikrar Destekçisi ve Bölgesel İşbirliği Katılımcısı* rollerine olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Tez çalışmasında daha önce uluslararası ve ulus-üstü yapıların bölgesel ve uluslararası istikrara yaptıkları katkıların bölgesel istikrarın temini açısından yetersiz olduğu ve Türkiye tarafından çalışma için seçilen süre zarfında eleştirildiği ifade edilmişti. Türk karar alıcılar çevre bölgelerdeki savaş, çatışma ve kriz durumlarını önleyebilmek ve bölgesel istikrarı artırmak için mevcut yapıların eklemlenebilir unsurlar ile birlikte tekrardan kurgulanıp etki gücünün artırılması gerektiği belirtilmişti. Türk yönetiminin krizin ilk aşamasında ABD ile birlikte *Suriye Halkının Dostları* koalisyonunun oluşmasında belirleyici bir rol üstlenmesi, bu yaklaşımın hayata geçirildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından *Suriye Halkının Dostları* grubunun bilhassa sivillerin korunması hususunda diplomatik çabalar gösterecek bir platform olarak nitelendirilmesi (Hürriyet Daily News, 2012) , mevcut yapıların yeni yapılarla kurgulanıp etki gücünün artırılması yaklaşımıyla uyum arz etmektedir. Ayrıca Türk yönetiminin Suriye Ulusal Konseyinin herkesi temsil edecek özelliğe sahip olması amacıyla konseye katılımların artırılması yönünde gayret sarf etmesi, başarılı bir sonuç için birbirinden farklılaşan tarafların diplomasi araçları üzerinden bir araya gelerek uzlaşmalar kurmasının gerekliliği söylemleriyle uyum arz etmektedir. Bu çaba *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konsepti kapsamında ifade edilen karar alıcıların, önlenememiş çatışmaların çözümüne yönelik platformların oluşturulmasında *kolaylaştırıcı bir rol* oynamaya ve barış bilincini kuvvetlendirecek faaliyetlerde bulunma hedefleri ile uyum arz etmektedir.

İlerleyen süreçte krize dair oluşturulan ilk platformlardan biri olan *Suriye Halkının Dostları* çatısı altında bir araya gelen ülkelerin eşgüdümlü politikalar hayata geçirilme konusunda zorluklar yaşaması, aynı zamanda ilerleyen süreçte

yaşanacak benzer zorluklara dair ipuçları içermiştir. Burada gruba dâhil olan ülkelerin birbirinden farklılaşan önceliklerinin oluşturduğu kompozisyon dahi grubun verimliliğine dair ipuçları sunmakta idi. Batı bloğunun kriz bağlamında yaşanan gelişmelere nasıl müdahale edileceği konusunda birbirinden oldukça ayrışan pozisyonlara sahip olması ile birlikte, birçok Arap ülkelerinin mevcut gelişmelere cevap verme ve sorunlara çözüm üretme konusunda aktif bir pozisyon belirleyemediği bir görüntü ortaya çıkmıştır. Mısır askeri darbesinin gerçekleşmesi ise, gruba dair olan ülkeler arasındaki yaklaşım konusundaki farklılıkları daha da derinleştirmiştir. Bu bağlamda krizle ilişkili aktörlerin küresel ve bölgesel etki alanlarını yeniden belirleme ve yeniden örgütlenme gayreti içerisinde olduğu görülmüştür. Bu durum bir taraftan Orta Doğu jeopolitiğinin tekrardan belirlenmesine sebebiyet verirken, diğer taraftan ilerleyen süreçte uluslararası sistemin gerçekleşeceği ilkelerin ortaya çıkma sürecine de yön vermiştir.

Suriye muhalefetinin desteklenmesi konusunda kilit ülkelerinden biri olan ABD'nin muhalefete gereken desteğin sağlanması ve teşvik edilmesi konusunda aktif bir tutum sergilememesi, ABD'nin bahsi geçen grup içerisindeki pozisyonu ve inisiyatifleri üzerinden politikalar üreten ülkeler açısından sonuçları olmuştur. Bu ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. BM bağlamında yaşanan yapısal kısıtlılıklar, ittifak ilişkileri nedeniyle Türkiye'nin aynı zamanda BMGK üyelerinin coğrafi gruba göre dağılımında öne çıkan Batı ülkelerinden bilhassa Güvenlik Konseyi'nin en kilit üyesi olan ABD'den destek beklentilerini artıran bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkiye tarafından oldukça yoğun bir diplomasi trafiği yürütülmesine karşın, krizin Türkiye'ye etkileri konusunda 'soğuk' bir yaklaşım benimsendiği gösteren en önemli veriler *uçuşa yasak bölgeler* ve *tampon bölge* kurulması konusunda takip edilen politikanın gerekli ilgiyi görmemesidir. Süreç içinde Türkiye'nin krize müdahil oldukça ABD'nin desteğini tam anlamıyla göstermemesi ve sadece Esad rejimi aleyhindeki söylemlerle yetinilmesi, ABD yönetiminin krizin sürüncemede kalmasının Türkiye açısından ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan rahatsız olmadığına işaret etmiştir. Bu durum aynı zamanda ABD'nin Türkiye'nin krize dönük üstlenmek istediği rollerin içeriği konusunda Türkiye ile ne kadar bir uzlaşı içerisinde olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Türk yönetimi tarafından ABD

tarafından sürdürülebilir bir Suriye politikasının ortaya konulamaması ve DEAŞ/PYD/YPG üzerinden politikalar kurgulanması Türkiye ve ABD'nin krize dair pozisyon farklılıklarına işaret etmektedir.

Kaçınılmaz ve Değerli Ortak rol konsepti çerçevesinde Suriye krizi bağlamında yaşanan gelişmeler karar alıcıların kaçınılmaz ve değerli ortak oldukları fikrine daha baskın olarak kendilerinin ulaşmış olduğuna ve bu rolün ikili ya da çok taraflı bir konsensüs üzerinden kurgulanmadığına dair ipuçları sunmaktadır. Bu durum aynı zamanda, Türk karar alıcılar tarafından ortaya konulan siyasi konuşmalarda krizin ele alınması konusunda sistemik seviyede bir konsensüs olduğuna dair ifadelerin yer almamasına sebep teşkil etmemektedir. Türk yönetimi ABD'nin bu tutumunun grubun verimsiz bir düzlemde hareket etmesine sebebiyet verdiğini görmekle ve bu durumdan birebir etkilenmekle beraber bu verimsizliğin aşılması yönünde bir yol haritası belirleme çabası içerisine girmiştir. ABD ve Batılı ülkelerin muhalif gruplara karşı desteklerini çekmeleri, Türkiye'nin zaman içerisinde bu gruplara verdiği destek konusunda öne çıkan en temel aktör olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum aynı zamanda Türk yönetiminin bu zamana kadar ortak ve müttefiklerinin kapasitelerini de göz önünde bulundurarak aldığı inisiyatifler konusunda Türkiye'nin kendi kapasite ve yeterliliklerini de test ettiği bir sürecin belirginleşmesine sebebiyet vermiştir.

Türkiye ve ABD, Suriye'de ortaya çıkan krizin en başından itibaren rejime karşı bir tavır takınmış ve demokratik bir Suriye devletinin inşa edilmesini talep ettiklerini açıkça beyan etmişlerdir. Ancak burada ilk başlarda yıkılacağına kesin gözüyle bakılan Suriye yönetiminin sonra ermesi sonrası nasıl bir geçiş süreci izleneceği konusunda uzlaşma ortaya çıkmaması, iki ülkenin Suriye politikaları bağlamında birbirinden uzaklaşmasına ışık tutmaktadır. Türkiye'nin bu anlamda ABD'den beklentisi daha fazla etkin olması yönünde iken, ABD'nin Irak Savaşı sonrası geçiş dönemi kaynaklı tecrübeleri Esad sonrası geçiş sürecine temkinli yaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim 24 Aralık 2016'da Başkanlığı devretmesine günler kala ABD eski başkanı Obama Suriye yönetiminin devrilmesi için ABD, İngiltere veya herhangi bir batılı güç kombinasyonunun Suriye'ye kara

gücü gönderilseydi bu durumun bir hata olacağını ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2016c). Suriye'deki sorunu sadece askeri bir sorun olarak nitelendirmeyen ABD eski Başkanı Obama, ulus-ötesi ve karmaşık bir sorun olarak nitelendirdiği krizin benzer şekilde ulus-ötesi yöntemlerle iş birliği ve ittifaklar üzerinden çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir. Obama tarafından işaret edilen bu durum bir taraftan ABD'nin kriz bağlamında ortaya koyacağı angajmanların kısıtlılıklarını ortaya koyarken, diğer taraftan krize dair ortaya koyacağı angajmanın sınırlı olacağına işaret etmekte idi. Suriye yönetiminin sona erdirilmesi açısından bakıldığı zaman, Türk yönetimi bu durumun gerçekleşmesini gerek krizin çözülmesinde gerekse bölgesel stratejisinin gerçekleşmesinde önemli bir gelişme olarak değerlendirmekte iken, bu durumun gerçekleşmemesi nedeniyle Türk yönetimi kriz konusundaki öncelikleri konusunda başka bir boyuta daha önce geçmiş durumdaydı. Suriye kaynaklı terör örgütlerinin oluşturduğu tehdit bu bağlamda Suriye yönetiminin geleceği konusunun önüne geçmiş bulunmaktaydı. Suriye yönetiminin geleceği konusunda birbirinden yavaşça uzaklaşan yönetimlerin bu aşamadan sonra temel uyuşmazlık noktasının Suriye'de var olan örgütlerin nasıl tanımlanacağı ve bu tanımlama çerçevesinde nasıl bir işbirliği ortaya konulacağı olmuştur. Bu örgütler arasında DEAŞ, gerek Türkiye gerekse ABD tarafından terör unsuru olarak değerlendirilmiştir. ABD yönetimi Ağustos 2015'te DEAŞ'a karşı oluşturulan uluslararası koalisyonda ABD *Suriye Halkının Dostları grubuna* benzer bir şekil kilit rol oynamakla beraber, DEAŞ bağlamında iki ülke arasında DEAŞ'le mücadele konusunda iş birliği yapılan aktörler etrafında yaşanmıştır. ABD'nin Suriye sahasındaki varlığını ılımlı muhalefetin desteklenmesinden Türk karar alıcılar tarafından terör örgütü olarak nitelendiren PYG/YPG'ye dayandırması, Türkiye'nin uluslararası koalisyonun bir parçası olması rağmen bu ittifaka güvensizliğinin sebebini oluşturmuş ve bu anlamda sınır güvenliğinin teminini kendi imkânları ile ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. NATO'nun en önemli üyelerinden ABD ve Türkiye'nin - diğer sebeplerle birlikte- Suriye krizi bağlamında yaşanan gelişmeler nedeniyle uluslararası hukuk düzleminde tartışır hale gelmiş olması, Transatlantik ilişkilerin içerisinde bulunduğu duruma dair ciddi ipuçları barındırmaktadır. Suriye Krizi bu anlamda bu karşıtlık ve uyuşmazlık durumların ortaya çıkması hususunda önemli bir turnusol kâğıdı vazifesi görmüştür.

Türkiye'nin dış politikasında yaşadığı dönüşüm süreci ve ortaya konulan rol konseptlerine içerisinde bulunduğu ittifak ilişkilerinin ve müttefik olma durumlarının benzeşen tepkiler veremediğini ifade etmek mümkündür. Zira Türkiye tarafından ortaya konulan rol konseptlerinin ortaya koyduğu etkiler uluslararası kamuoyunda kritize edilmektedir. Türkiye bu ittifak ilişkisi içerisinde kendi güvenlik ve hayati çıkarlarının karşılanmadığı kanaatine ulaşmış bulunmaktadır. Karar alıcılara göre dünyadaki kriz bölgelerinden en yoğun anlamda etkilenen bir ülke olarak Türkiye'nin dâhil olduğu ittifaklar kapsamında vaat edilen güvenlik çıkarlarının sağlanması konusunda destek alamaması, Batılı ortak ve müttefik ülkelerle anlaşmazlıklar yaşamasına ve bu ilişkilerine dair eleştirilerinin tonunu artırmasına sebebiyet vermektedir. Türk yönetiminin karşılaştığı bu durum, işbirliği ve ittifak içerisinde olduğu ülkelerle oluşturduğu müttefiklik ilişkisi içerisindeki statülerini geliştirme imkânına olumsuz etkileri olmaktadır. Türkiye'nin ortak ve müttefikleriyle geliştirmek istediği politikalarında yaşanan kısıtlılıkların buradan hareketle değerlendirilmesi mümkündür. Bu durum Türkiye'nin ortaya konulan dış politika davranışları nedeniyle ittifak içerisinde bulunduğu ülke, kurum ve kuruluşlar açısından Türkiye'nin Kaçınılmaz *ve Değerli bir Ortak* olarak görülmesi durumunu zayıflatsa da, Türk yönetiminin bu uzaklaşmayı ittifak ilişkilerinde yaşanan belirsizliklerin anlamlı bir düzene çevrilmesi konusunda araçsallaştırmak istemektedir. Bu uzlaşma eksikliği ve uzaklaşma durumu aynı zamanda gerek Türk gerekse krizle ilintili aktörlerin krize dair politikalarında takip ettikleri yaklaşım biçiminin baskınlığının devam etmesine işaret etmektedir. Burada ayrıca, *Örnek Ülke* ve *Militarist Olmayan Ülke* rol konseptleri Türkiye'nin krize dair geliştirdiği yöntem ve metotların doğruluğuna odaklanan söylemler geliştirmesini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Türkiye'nin krizin ilerleyen sürecinde ön plana çıkan güvenlik tehditlerine karşı Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtlarında Rusya ile uzlaşı içerisinde hayati tehdit olarak değerlendirdiği PKK/YPG ile mücadele etmesi, fakat buna karşılık Batılı ortak ve müttefik ülkelerin harekâtlar konusunda birbirinden farklılaşan açıklamalar yapması bu ilişkilerin sorunlar yaşadığına dair belirgin ipuçları sunmaktadır. Bu durum Türk karar alıcıların son dönemde sorunlar yaşadığı Batı

ülkelerinin baskılarını ve dış politikasındaki ağırlığını dengeleme konusuna öncelik vermesine ve tek taraflı bağımlılıklardan kaçınma konusunda alternatif ilişkiler kurgulama gayreti içerisine girmesini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin bu amaçla Rusya ile askerî ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi Batılı ülkeler ile ortaya koyduğu ortaklık ve müttefiklik ilişkilerinin bir türevi olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Zira Batı ile kurduğu ittifak ilişkisinin meydana getirdiği kısıtlılıkların ortaya koyduğu sonuçlardan mustarip olduğunu ifade eden karar alıcıların, benzer bir ilişki biçimini Rusya ile kurgulama niyetine sahip olduğunu söylemek zor gözükmektedir. Bilhassa 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonrası ortaya çıkan konjonktürde yakınlaşan Rusya ve Türkiye ilerleyen süreçte ilişkilerini hangi sınırlar içerisinde gerçekleştirebileceklerine dair tespitlerde bulunma gayreti içerisinde olup, ilişkilerin ne kadar daha yoğunlaşabileceği ve derinleşebileceğini bulmaya gayret etmektedirler. Rusya ile ilişkilerde gelinen nokta karar alıcıların dış politika açısından bağımsızlığa yaptıkları vurgu göz önünde bulundurularak değerlendirilecek olunursa, Türkiye'nin bu bağımsızlık vurgusu çerçevesinde Rusya üzerinden sorunlar yaşadığı Batı ülkelerinin baskılarını ve dış politikasındaki ağırlığını dengelemeye çalıştığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle Batı ile kurduğu ittifak ilişkisinin yol açtığı kısıtlılıklarla daha fazla karşı karşıya gelen Türkiye'nin benzeri bir ilişkiyi Rusya ile kurguladığını söylemek güçtür. Benzer şekilde Türkiye'nin Rus yönetimi ile farklı alanlarda yakınlaşmasının en temel motivasyonunun, bir ittifak arayışından ziyade farklı alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlarının temin edilmesi olduğu söylenebilir.

Türkiye tarafından derinleşen güvenlik sorunlara çözüm olacağı gerekçesiyle başlatılan Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtları, karar alıcılar tarafından müdahalenin bir zorunluluk halini aldığı değerlendirmesi kararı üzerine gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dış politika çizgisini belirtirken, dış politika açısından amaçlanan hedeflere ulaşması açısından gerek sert gerekse yumuşak gücünün karşılaştırmalı avantajlarını değerlendirebileceklerini ifade eden karar alıcıların, burada sert güç kullanımını tercih ederek bu güvenlik anlayışının tezahür etmesine imkân tanıdıkları görülmektedir. Burada yeni olan durum *savunma* temeline değil de *önleyici tedbirler* üzerinden karşılaşılan zorluklarla mücadele etme fikridir. Bahsi

geçen harekâtların aynı zamanda uluslararası hukuka dayanan meşru bir zeminde gerçekleşmiş olması krize yönelik geliştirdikleri yöntem ve metotların meşruiyet ve doğruluğuna halel gelmemesi konusunda gayret sarf eden karar alıcıların ortaya koyduğu *Örnek Ülke* rol konsepti ile uyum arz etmektedir. Zira harekâtlar bağlamında Suriye'de ki istikrar ve güvenliğe katkılar sunma durumunun kalıcı bir duruma ulaşabilmesi eylemin meşru bir zeminde gerçekleşmesi ile ilişkilendirilmekte idi. Türk yönetiminin bu harekâtlar öncesi DEAŞ/PYD/YPG tehditlerine karşı ilk olarak mücadele içerisine girdiği DEAŞ'a karşı başlatılan uluslararası koalisyonun içerisinde olması, DEAŞ'ın tehdit olması konusunda uluslararası kamuoyu ile bir mutabakat içerisinde olması ve bu misyona katkı sunmak istediğine işaret etmektedir. İlerleyen süreçte gerçekleşen askeri harekâtlar *Militarist Olmayan Ülke* rol konseptinin farklı yönleriyle uyum arz etmektedir. *Militarist Olmayan Ülke* rol konsepti Türkiye'nin krizin başlamasına paralel olarak birçok güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmasına rağmen uzun süre böyle bir harekâtta bulunmak konusunda geri durmasını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Zira bu rol konsepti bağlamında ulusal hedeflerin güvence altına alınması için askeri kapasite ve yeteneklere başvurmadan önce ekonomik, kültürel ve insani sivil yetenek ve kapasitelerin kullanılmasına öncelik verilmesi amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda karar alıcılar tarafından daha önce her ne kadar dış politika amaçlanan hedeflere ulaşmak için yumuşak ve sert güç unsurlarının gereken durumlarda ortaya koyacağı avantajların göz önünde bulundurulacağı ifade edilse de, artan askeri şiddet durumlarına rağmen sert güç unsurlarının kullanımını ötelemiştir. Karar alıcılar askeri bir operasyonun yöntem, zamanlama ve muhtevası Türkiye'nin yumuşak güç potansiyeli açısından hayati öneme sahip olduğu fikrini taşıdıkları görülmektedir. Bu öteleme aynı zamanda *Militarist Olmayan Ülke* rol konseptinin bir yönünü teşkil eden karşılaşılan zorluklarla mücadele safhasında önleyici tedbirler temelinde politikalar geliştirilmesi yaklaşımına tezat teşkil etmiştir. Fakat bu öteleme diğer taraftan, bu rol konseptinin diğer bir yönünü oluşturan bölgesel düzlemde gerçekleşen gelişmelerin baskın bir şekilde askeri anlamda değerlendirilmesinden sakınan sorumlu bir ülke imajı çizmesi ile uyum arz etmektedir.

Fakat burada karar alıcılar tarafından barışçıl dış politikası ve caydırıcı askeri gücü nedeniyle çevre bölgelerden gelen tehditlerden minimal düzeyde etkileneceği ifade edilen Türkiye'nin farklı bir gerçeklik ile karşılaştığını gözlemlemek mümkündür. Türkiye'nin caydırıcılığına katkıda bulunacak sert güç unsurları üzerinden müdahalede bulunmaktan kaçınması, güvenliği açısından karşı karşıya kalacağı potansiyel sorunların kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sonucun ortaya çıkması *Militarist Olmayan Ülke* rol konsepti bağlamında ele alınan Türkiye'nin bölgesel ve küresel istikrarın temini için barış istediğini fakat sadece istemekle kalmadığını aynı zamanda bunun için çaba sarf eden bir ülke olduğu iddiası ile uyum arz etmektedir. 'Krizler tırmandıktan, gerilim yükseldikten sonra müdahale etmek yerine, daha krizin ilk işaretleri görüldüğünde müdahale etme ilkesi' burada hemen işletilememiş olsa da, zaman içerisinde daha da tırmanmasına fırsat verilmeden müdahale gelmiş olması bu ilkenin işletildiğine işaret etmektedir. İkinci olarak 'çevre bölgelerdeki kriz ve çatışma alanlarının ülkelerine yönelik güvenlik tehdidini çoğaltması durumunda askeri boyutun devreye sokulmasının gerekliliği'ne vurgu yapan *Militarist Olmayan Ülke* rol konsepti, Suriye'de düzenlenen *Fırat Kalkanı* ve *Zeytin Dalı* harekâtlarının belirlenen amaçlarıyla uyum arz etmektedir. Her iki harekâtında Türkiye'ye yönelik terör unsurlarına odaklanan çerçevesi sınırlı bir operasyon olarak değerlendirilmektedir. Karar alıcıların harekât kapsamında terör unsurlarından temizlenen bölgelerde kalıcı olmadıklarına ve bu bölgelere bölgede yaşayan halkların yerleştirileceğine ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün muhafazasının önemsendiğini yapılan vurgulardan daha önce bahsedilmişti. Bu vurgu *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konseptinin 'Türkiye'nin çevresinde istikrarın sağlanması konusunda sadece isteyen değil bunun gerçekleşmesi için çaba sarf etmese ve güç yansıtımına dayanan askeri müdahalelerde bulunularak caydırıcılığını kuvvetlendirmesi yönünü öne çıkarmaktadır.

Son olarak Türk yönetimi, Suriye krizinin başladığı günden bu yana yürütülmeye çalışılan tüm barış girişimlerinin parçası olmuş ve bu girişimlere aktif bir şekilde katkıda bulunma çabası içerisinde olmuştur. Türk yönetiminin Cenevre süreçlerindeki rolü ile beraber aynı zamanda son olarak Rusya, Türkiye ve İran tarafından başlatılan Astana görüşmeleri ile başlayan yeni müzakere sürecinin

parçası ve garantörü olması *Bölgesel İstikrar Destekleyicisi* rol konsepti ile de uyum arz etmekte aynı zamanda Türkiye'nin bölgede güvenilir ve istikrarlı bir aktör olduğunun ortaya konması açısından Türk karar alıcılar tarafından değerli görülmektedir.

Bu arka plan, karar alıcılar tarafından ortaya konulan rol konseptleri ve rol davranışları arasında genel anlamda bir uyum olduğuna işaret etmektedir. Burada dikkat çeken husus, söylemsel olarak bakıldığı zaman karar alıcılar tarafından bölgenin geleceği hakkında iyimser bir bakış açısıyla iddialı bir ifade biçimi ortaya konulduğu görülürken, Suriye krizi bağlamında eylemsel anlamda beklenti ve kabiliyet ilişkisinin daha gerçekçi bir düzlemde ele alındığı görülmüştür. Bu bağlamda söylemsel açıdan ortaya konulan profili karar alıcıların krizle ilişkili aktörleri bu bakış açısına yönlendirme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu politikaya eşlik edecek kabiliyet ve kapasiteler konusunda ise karar alıcıların bu kapasiteleri krizle alakalı ortaya koymak istedikleri inisiyatifler üzerinden anlama, tanımlama ve geliştirmek gayreti içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Suriye krizi süresince yaşanan gelişmeler, Türkiye ve batılı ortak ve müttefikleri arasındaki ilişkinin tekrardan tartışılmasının bir gereklilik olarak ortaya çıktığı bir sürece tanıklık etmiştir. Gerek dar gerekse geniş anlamda değerlendirilsin bu ilişkinin mahiyetinin anlaşılması için Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber Doğu-Batı arasındaki karşıtlık durumlarının yeni bir sürece evirilmesi sürecini göz önünde bulundurmak elzemdir. Zira henüz yapılandırılma sürecinde bulunan bu sürecin üç farklı boyutu ile Türkiye ve batılı ortak ve müttefikleri arasındaki ilişkinin mahiyetine nüfuz ettiğini görmek mümkündür: **i.** Batı ve Türkiye arasındaki ortaklık ilişkisinin gerçek anlamda ne ifade ettiğine dair temel kararların eksikliği ; **ii.** Atlantik ilişkilerinin kurgulanması ve yapılandırılması sürecinin yapılandırılma sürecinde bulunması; **iii.** Ve bu bağlamda Türkiye'nin ve ülkenin jeopolitik çevresindeki gelişmelerin değerlendirilmesi konusundaki farklılıklar. Tüm bu başlıklar Türkiye ve Batılı ortak ve müttefikleri arasındaki ilişkinin mahiyetinin değerlendirilmesinde karşı karşıya kalınan sistemsel meselelerin içeriğine ışık tutmaktadır. Bu meselelerin kapsamlı bir şekilde ele alınması tez çalışmasının

kapsamını aşmakla beraber, 1997 yılında Avrupa Birliği Konseyi'nin Türkiye'nin olası bir Avrupa Birliği üyeliğine Türkiye'nin o dönemde 11 üyesi bulunan Doğu ve Güney Doğu Avrupa ülkelerine benzer bir şekilde statü vermeyeceğine dair kararı üzerine başlayan sürecin öneminin altını çizmek elzemdir. Karar sonrası gerek Türkiye gerekse ABD'den gelen tepkiler Türkiye ve Batılı ortak ve müttefikleri arasındaki karmaşık ilişki biçiminin mahiyetine dair önemli içerikler sunmaktadır. Bahsi geçen karar sadece Türkiye –Avrupa ilişkilerinde değil aynı zamanda Avrupa-Amerika ilişkilerinde de bir takım sonuçlar ortaya koymuştur. Bu karar üzerine Türk yönetimi Avrupa Birliği'ni *Hristiyan Kulübü* olarak değerlendirirken, ABD yönetimi Avrupa Birliği'nin küresel bakış açısını kaybettiğini ve Türkiye'nin jeopolitik çevresinde Avrupa'nın istikrarına ve çıkarlarına olan katkısını doğru bir biçimde değerlendiremediği ifade edilmiştir (Steinbach, 1999: 563-564). ABD yönetimi Türkiye'nin üyeliği konusunda AB yönetimine baskı uygulama politikası tercih ederken Türk yönetimi – başka hedeflerle birlikte- ülkenin istikrarlı bir bölgesel çevre etrafında varlığını devam ettirmesi stratejisi izlemiştir. Bu durum Türk karar alıcılara çalışmanın ilk kısmında Türk yönetimi tarafından kuruluş yıllarından itibaren kimlik bağlamında bir gereklilik olarak değerlendirilen Avrupa ile ilişkiler dolayısıyla Avrupa Birliği üyeliği konusunda siyaseten Avrupa'ya alternatif olmayan fakat türevi bir takım yapılar kurulmasının gerekliliğini kuvvetli bir şekilde işaret etmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca dâhil olduğu ittifak ilişkilerinin Türkiye'nin yakın bölgesinde hareket kabiliyeti anlamında ortaya koyduğu imkân ve kısıtlılıklar göz önünde bulundurulduğu zaman, karar alıcılar bu yapıların aynı zamanda Avrupa ile devam eden ilişkiler ile birlikte kurgulanması gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye tarafından ortaya konulan bu yaklaşım biçimi, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik politikaları anlamında Avrupa ile kurduğu ilişkiyi ülkenin çevresinde bulunduğu bölgenin güvenlik sistemi ile ilişkilendirilmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Avrupa ve Türkiye'nin çevresinde bulunan bölgelerin birbiriyle olan etkileşimini Türk karar alıcıların kendine biçtiği rol(ego-part) ve Türkiye'ye biçilen roller (alter-part) üzerinden dolayısıyla Türkiye faktörü üzerinden yeniden şekillendirilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Burada yoğunluğu farklı olmakla beraber bu bölgelerde siyasi olarak etkili bir faktör olan Rusya ve Türkiye arasındaki gerçekleşen ilişkiler, Rusya'nın Batı dünyası açısından ifade

ettiği anlam nedeniyle bu şekillenme sürecinde önemli bir faktör olarak öne çıktığı görülmüştür. Türkiye ve Batılı ortak ve müttefikleri arasındaki bu temel çerçeve, bölgede yaşanan tüm gelişmelerde kendini tekrar eden ve ortaya konulan yaklaşım biçimleri arasındaki ilişkinin- benzeşme yahut ayrışma durumlarının- yapısal sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler ve çalışmanın konusu olan Suriye krizi, bölgesel ve uluslararası faktörlerin karıştığı 'zor' ve meydan okumalar içeren bir komşuluk ilişkisinin kurulduğu bir bölgede yaşanan gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin geçmiş dönemlerdeki Orta Doğu bölgesi ile ilişkilerinin en temel karakteri, Türkiye tarafından ortaya konulan müdahil olmama politikası nedeniyle 'yakın' ve 'sağlam' bir ilişki biçimiyle ilerletilememesi ve aynı zamanda çok faktörlü ve değişken bir doğaya sahip olması olmuştur. Suriye'nin de dâhil olduğu komşu ülkelerle tarihi ve kültürel bağlar, güvenlik ve su sorunu çerçevesinde şekillenen ilişkiler, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu güvenlik politikası anlamında ortaya çıkan konjonktürde gerek bölgesel güvenlik politikalarının işletilmesi gerekse Batı ile olan bağlantılarının sıklaştırılması sebepleri ile İsrail ile yakınlaşma içerisine girmiştir. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini kuvvetlendiren bir tercih olarak İsrail ile ilişkileri, bölgesel politikaları şekillendiren önemli bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim bu yakınlaşma bazı Arap ülkelerinin Türkiye'den uzaklaşmasına yahut Türkiye ile aralarına mesafe koymalarına sebebiyet vermiştir. 90'lı yıllarda *Altın Yılları*nı yaşayan Türkiye-İsrail ilişkileri ilişkilerin başladığı ilk günden beri oldukça inişli çıkışlı bir seyir izlemesi ve son olarak Mavi Marmara Olayı'nın yaşanması sonrası tarihinde yaşadığı en dip noktaya ulaşmıştır. Mavi Marmara olayı sonrası Türkiye tarafından talep edilen koşullar, İsrail tarafından büyük oranda gerçekleştirilmesine rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin halen 'zoraki' bir şekilde ilerlemesi Türkiye ve İsrail Dış Politikasını belirleyen faktörlerin önem sırasının değiştiğine işaret etmiştir. Bu bağlamda gerek Türkiye gerekse İsrail'in–ikili ilişkileri aşan bir anlama sahip olan- ilişkilerinin hangi sebeplerle soğumasını göze aldığı soruları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda literatürde Türkiye ve İsrail arasında yaşanan gelişmelerin Türk dış politikasının takip ettiği çizginin analiz edilmesi önemli bir veri olarak ortaya konulduğu görülmüştür. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinin bir takım olumsuzluklar yaşadığı süreçlerde ortaya çıkan ve Türkiye ve Batı dünyasının

birbirinden uzaklaştığı bağlamında yapılan *eksen kayması* tartışmaları bu anlamda tesadüf bir gelişme olarak değerlendirilmemiş, bu iki konunun birlikte ele alınması sistematik bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin dış politika konusundaki yönelim ve motivasyonlarının dış dünya tarafından idrak edilme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tartışmalar için seçilen isim dahi, Türkiye'nin dış politikasında belli konumlandırma ve pozisyonlardan farklılaşan bir çizgi ortaya koyduğuna dair ipuçları ortaya koymaktadır. Türk dış politikası bağlamının yaşadığı dönüşümlerin bir *kayma* olarak nitelendirilmesi, bu tartışmaları ortaya koyan çevrelerin mevcut durumun muhafazası üzerinden elde ettikleri sonuçların devam etmesine dair bir imperativ ortaya koyma çabası içerisinde olduklarına da işaret etmektedir. Nitekim Batılı ülkeler tarafından Türkiye'nin kendisini çevreleyen bölgelerde Batı'nın güvenliği açısından *kapasitelerinin realist bir bakış açısı ile değerlendirilmesi* üzerine kurulu bir rol oynaması önemli bir değer olarak algılanmakta idi. Türkiye'nin bu anlamda bölgenin istikrar, demokratik dönüşüm ve ekonomik gelişme konusunda Batı'nın bilhassa Avrupa'nın çıkarlarını göz önünde bulunduran bir pozisyona sahip olması bu değeri artıran bir diğer faktör idi. Türkiye'nin yukarıdaki başlıkları -istikrar, demokratik dönüşüm ve ekonomik gelişme- sadece Batı'nın güvenliği üzerinde kurulu içeriklerden uzaklaştırarak kendi ile beraber bölgenin istikrar, demokratik dönüşüm ve ekonomik gelişme başlıkları üzerinden genişletme çabası içerisinde olması bu anlamda önemli bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Tez çalışmasının odaklandığı sorulardan biri olan Türkiye'nin Suriye Krizi politikasını bu arka plan üzerinden değerlendirmek karar alıcılar tarafından ortaya konulan rol konseptlerinde dış dünyanın beklentilerinin (alter-part) hangi etkide bulunduğunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Bu değerlendirmenin yapılması karar alıcıların ortaya koydukları rol konseptlerinin gerek dış dünyanın rol beklentileri gerekse siyasi karar alıcıların rol kendi tanımlamalarının birbiriyle iç içe geçtiği bir yapılandırma sürecinde bulunduğuna ışık tutmaktadır.

3.2. Suriye Krizine Yönelik İsrail Dış Politikası

3.2.1. İsrail-Suriye İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

İsrail ve Suriye'nin İsrail devletinin kurulması sonrası birçok kez karşı karşıya gelmesi (1948,1967, 1973 ve 1982) iki ülkenin uzun süre diplomatik ilişkiler geliştirememesine sebebiyet vermiştir. Bu karşı karşıya gelme durumlarının sebepleri birbirleriyle ilişkili ve içiçe geçmiş olmakla beraber toprak/sınır, güvenlik ve su başlıkları altında kategorize etmek mümkündür. Bu başlıklardan birincisi olan toprak/sınır konusuna daha ayrıntılı olarak bakıldığında, öncelikli olarak birbirine komşu bu iki ülkenin sınırlarının devlet kurulma sürecinden sonra değişiklik yaşadığını ifade etmekte fayda vardır. 1923 yılında İngiltere ve Fransa tarafından çizilen Suriye sınırı, İsrail devletinin ilan edilmesi sonrası 20 Temmuz 1949 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşması ile yeni bir sınıra sahip olmuştur. Bu sınırın bir kısmı 1923 sınırı ile aynı kalırken, bazı kısımları (iki ülke arasındaki ateşkes anlaşması ile oluşturulan silahtan arındırılmış bölgeler (Süer, 2012: 225) dolayısı ile) eski sınır ile farklılık arz etmiştir. Bahsi geçen savaşlar içerisinde iki ülke arasındaki sınır konusu meselelerin ilişkilerin daha da derinleşmesine sebebiyet vereni ise, İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün arasında 1967 tarihinde yaşanan *Altı Gün Savaşı* olmuştur. Bu savaş ile birlikte İsrail, Filistin bölgesinde bulunan Gazze şeridini, Mısır'ın Sina Yarımadası'nı, Ürdün'ün Batı Şeria ve Doğu Kudüs bölgelerini Suriye'nin ise Golan Tepelerini kontrol altına almıştır. İlerleyen zaman içerisinde 1978 Camp David görüşmeleri ve 1994 İsrail-Ürdün Barış Antlaşması vesileleri ile Mısır ve Ürdün'le ilişkilerini normalleştiren İsrail, Suriye ile bu zemini oluşturamamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyinin 242 numaralı kararıyla (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2012b) ilişkili olarak hiçbir uluslararası kuruluş İsrail'in Golan tepelerindeki egemenliğini tanımamıştır. İsrail yönetimi bu bağlamda Golan tepelerine hâkim olmadığı bir barışın Golan olmadan gerçekleşen bir barıştan üstün tuttuğu görülmektedir. İsrail yönetimi tarafından güvenlik, ekonomik ve yerleşim yerleri politikaları nedeniyle stratejik bir öneme sahip olduğu şeklinde değerlendirilen ve Altı Gün Savaşı esnasında kontrol altına alınan Golan Tepeleri'nin (Ram, 2013: 77-93) 1981 yılında İsrail tarafından ilhak edilmesi (Süer, 2002: 226), İsrail-Suriye ilişkilerindeki olumlu yönde ilerlemesine engel olan kısıtlılıkların

çoğalmasına sebebiyet vermiştir (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1981). İlerleyen süreçte Suriye yönetimi tarafından 'en şiddetli Arap düşmanı' olarak değerlendirilen İsrail ve Suriye arasındaki sorunların temel dinamiklerini Suriye'nin Arap milliyetçiliğinin desteklenmesi konusunda takip ettiği politikalar, Filistinliler ve Filistin-İsrail arasındaki çatışma durumlarıyla olan ünsiyeti ve İsrail-Suriye sınır sorunlarının karmaşıklığı oluşturmuştur.

Altı Gün Savaşı savaşında İsrail'in Suriye'ye ait Golan Tepeleri'ni ele geçirmesi sonrası Suriye'nin bu bölgeyi geri alma yönündeki kararlılığı, bu süreç sonrasında iki ülkenin birbirlerini algılama biçimlerinin en önemli öğesini oluşturmuştur. BMGK'nın Altı Gün Savaşı Savaşı sonrası 22 Kasım 1967 tarihinde aldığı 242 nolu kararı sınır konusunda meselenin çözümüne ulaşılmasını amaçlamakla beraber, kararın taraflarca farklı yorumlanması uzlaşma zeminini tehlikeye sokmuştur. En önemli farklılık bu kararın işgal edilen topraklardan geri çekilme ile ilgili maddesinin farklı yorumlanmasıdır. Suriye yönetimi bu kararı İsrail'in işgal ettiği istisnasız tüm topraklardan çekilmesi gerektiği şeklinde yorumlarken, İsrail sınırların müzakereye açık olduğunu bunu da kararda vurgulanan *güvenli ve tanınmış sınırlara* atıfta bulunarak savunmuştur (Goldberg, 1993: 133). Golan tepelerini 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında yeniden elde etmeye çalışan Suriye'nin bu girişimi başarı ile sonuçlanamamıştır (Singh, 2011). 1974 geri çekilme anlaşması ile, UNDOF komisyonu tarafından yaklaşık 1000 hafif silahlı barış gücü üzerinden 10 km ile birkaç yüz metre arasında değişen bir sınır alanı ve fiili bir engel oluşturulmuştur. Geri çekilme alanının her iki tarafını da kapsayan sınır içinde yer alan askeri birlik nadiren yaşanan gerginliklerin önlenmesi konusunda çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir (International Crisis Group, 2007: 1). İlerleyen zamanlarda Suriye yönetimi anlaşmaya sadık kalmakla beraber bölgede İsrail karşıtı bazı güçlere-Hizbullah -1982 yılı sonrası- ve Lübnan'da bulunan Filistin Kurtuluş Örgütü gibi destek vererek İsrail'e karşı bölgesel konumunu güçlendirmeye çabası içerisinde olmuştur. İsrail'in 1978 yılında güvenlik gerekçesiyle Lübnan iç savaşına dâhil olması Lübnan'daki varlığını giderek artırması sonucunu doğurmuştur. Bu varlığını uzun yıllar devam ettiren İsrail, Mayıs 2000'de çekilme kararı almakla birlikte

ilerleyen yıllarda Suriye'nin Lübnan ve Hizbullah ile olan ilişkilerini sorgulamıştır (Yeşiltaş ve Balcı, 2010).

İsrail ve Suriye Ortadoğu Barış sürecinin bir parçası olarak 1995-2000 yılları arasında ikili barış görüşmelerinde bulunmuşlardır (Salem, 2008: 1). İsrail ve Suriye yönetimi arasındaki Golan tepeleri konusunun ilerleyen süreçte iki ülke arasındaki temel anlaşmazlık konularından biri olacağı konusu ABD ve Rusya tarafından desteklenen 1991 Madrid Barış Görüşmelerinde de kendini göstermiştir. İsrailli liderler geri çekilmenin detayları gerçekleşmeden önce Suriye'nin İsrail ile ilişkilerini tamamen normalleştirmesi konusunda ısrar ederken, Suriye liderlerinin barış ve normalleşme müzakerelerinin başlaması için İsrail'in öncelikli olarak Golan tepelerinden çekilmesini talep etmişlerdir. Madrid Barış Görüşmeleri her ne kadar Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye ve İsrail arasında bir barış süreci başlatmayı amaçlasa da, görüşmelerde İsrail ile Ürdün arasında 1994 tarihli bir anlaşmaya mümkün olabilmiş iken İsrail-Suriye arasında 10 yıl boyunca süren görüşmelerden somut sonuçlar elde edilememiştir (Hof, 2009; Süer, 2012; International Crisis Group, 2002: 4.)

Arap-İsrail Barış sürecinin tam anlamıyla başarılı olamayacağına dair inancın arttığı 2000'li yıllarda İsrail Başbakanı Sharon'un Mescid-i Aksa'ya yaptığı ziyaret sonrası İkinci İntifada'nın patlak vermesi İsrail'de yönetim değişikliğine sebebiyet vermiş iktidarda bulunan Ehud Barak'ın yerini Likud lideri Ariel Şaron almıştır (Herz, 2003: 120-122). Sharon'un İntifada bağlamında yaşanan gelişmelere odaklanması sonucu Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusuna fazla ilgili davranmamıştır (Rabinovich, 2012: 2). Bununla birlikte İntifada eylemleri ile ilişkili olarak Filistin halkına uygulanan baskılar ve artan gerginlik durumları Suriye-İsrail ilişkileri açısından da olumsuz sonuçlar ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra Suriye İsrail-Suriye uzlaşısının Filistin devletini de içeren kapsamlı bir anlaşmanın parçası olması konusundaki eski yaklaşımına geri dönmüştür. İsrail tarafından tehdit olarak değerlendirilen HAMAS ve İslami Cihad gruplarının Suriye'de ki varlıklarını devam ettirmelerine müsaade eden Suriye yönetimi İsrail güçlerine karşı savaşan

Hizbullah'ın Güney Lübnan'da ki tartışmalı Şeba çiftliklerindeki operasyonlarını desteklemiştir (Hinnebusch, 2009: 15).

Kasım 2000 tarihinde Amerika'da gerçekleşen seçimler sonrası Geogre W. Bush'un başkan seçilmesi gelmesi gerek ABD-Suriye ilişkilerin de gerekse İsrail-Suriye ilişkilerine etkileri olmuştur. Bush yönetimi Suriye'nin gerek İsrail gerekse ABD ile olan ilişkilerinin ilerletilmesinin gerekli olduğu konusunda Clinton yönetiminden farklı düşünmekteydi. 11 Eylül 2001 yılında Amerika'nın Irak'a başlattığı askeri operasyon sonrası Suriye ve müttefiki İran'ın da 'Şer Ekseni' listesinde olduğuna dair kamuoyunda yaygın bir kanaat olması (Çelikkanat, 2007: 125), iç gelişmelerle birlikte Suriye'de ve çevresinde güvenlik durumunun kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Bush yönetiminin, Suriye'yi Arap-İsrail barış sürecinde bir ortak olmaktan ziyade İsrail'e yönelik tehdit olarak değerlendiren çevrelerle yakın ilişki içerisinde olduğu yönünde pozisyon alması, ABD'nin Suriye yönelik politikasının daha sert bir çizgiye kaymasına sebebiyet vermiştir. Suriye-İsrail arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği süreçte özellikle George W. Bush'un İsrail'in Suriye'ye yönelik saldırılarına verdiği destek Suriye-İsrail ilişkilerinin olumlu yönde seyredememesinde etkili bir faktör olmuştur (Hinnebusch, 2009: 16-17). Bu durum aynı zamanda muhtemel bir İsrail-Suriye barış anlaşmasının, aynı zamanda İsrail ve Lübnan arasındaki ilişkilere olumu katkılar sunacağı yaklaşımının da zayıflamasına sebebiyet vermiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları ABD yönetiminin bahsi geçen yaklaşım değişimini hızlandırmış, Suriye ve Lübnan'la gelinen süreç bağlamında Hizbullah ve diğer silahlı gruplara yönelik bir yaklaşım değişiminin bu grupların müzakerelere katılımlarına olumlu katkılar sunması ihtimalini zayıflatmıştır. 2000'lı yılların erken safhalarında Beşar Esad tarafından İsrail'e karşı kapsamlı bir politika takip edilmiştir. Esad bir taraftan İsrail'le görüşmeleri tekrardan başlatmak istediğini ifade ederken diğer taraftan ilişkilerin daha da kötüye gitmesi ihtimali üzerinden Suriye'nin askeri kapasitesinin güçlendirilmesi konusunda gayret göstermiştir. Ayrıca İsrail yönetimi tarafından herhangi bir saldırı konusunda hazırlıklı olunması amacıyla Suriye-İran ve Hizbullah arasındaki ittifak üzerinden caydırıcılığını artırmayı hedeflemiştir (Rabinovich, 2012: 2). Şubat 2005 tarihinde Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesi sonrası sorumlu addedilen

Suriye her ne kadar olayla ilişkisi olduğunu kabul etmese de, gelen tepkiler üzerine Lübnan'daki askeri varlığını sona erdirmiştir. Suriye tarafından İsrail ile barış görüşmelerine devam etme arzusunu ifade edilmesine rağmen taraflar arasında güven artırıcı uygulamaların hayata geçirilememesi nedeniyle gelişme kaydedilememiştir. 2006 Lübnan Savaşı sonrası İsrail'in Suriye politikasının daha aktif bir boyuta evrilmeye başladığı görülmüştür. 2006 Lübnan Savaşında İran, Suriye ve Hizbullah arasındaki oluşturulan üçlü işbirliği kapsamında Suriye tarafından Hizbullah'a yapılan yardımlar İsrailli karar alıcılar tarafından Suriye'nin İsrail'in ulusal güvenliğine yönelik tehdidinin boyutunu tam olarak ortaya koyduğu şeklinde değerlendirilmiştir. İsrail istihbaratı tarafından 2007 Eylül ayında Kuzey Kore'nin Suriye'de nükleer reaktörü inşa ettiğine dair bilgiler İsrail tarafından bu bölgeye askeri operasyon yapılması sonucu doğurmuştur. Askeri operasyonun tamamlandıktan sonra, Suriye'nin tepkisini yönetmek gayretinde olan İsrail yönetimi Suriye tarafından herhangi bir somut hamle ile karşılaşmamış olsa da, Suriye'nin -İsrail açısından da tehdit içeren- askeri kapasitelerini artırma gayreti içerisinde olduğu algısını doğrulamış ve bu algıyı kuvvetlendirmiştir. Lübnan Savaşı sonrası Batılı ülkelerin Irak'ın geleceği, İran'ın bölgesel etkisi, HAMAS'ın Filistin'de ki rolü ve Hizbullah'ın Lübnan' da ki rolüne dair bir takım bölgesel meseleler nedeniyle Suriye'ye olan ilgisinin arttığı görülmüştür. Avrupalı liderler Suriye'yi bölgesel istikrar konusunda yaşanan olumlu olumsuz tüm gelişmelerde kilit bir aktör olarak değerlendirmişlerdir (Salem, 2008). 2008'e gelindiğinde Olmert hükümeti, İsrail'deki ulusal güvenlik kurumundaki baskın görüş olan Suriye ve ilişkili tehditlerle başa çıkmanın en iyi seçeneğinin müzakerelerin yenilenmesi şeklinde değerlendirmeleri nedeniyle bu yönde politikalar üretmiştir. Bu durum, İran tarafından yönlendirdiği düşünülen eksenin zayıflatılması açısından gerekli görülmüştür (Rabinovich, 2012: 10). Dönemin İsrail Başbakanı Olmert, bu konuda farklı bakış açısına sahip ABD Başkanı Bush'la yapılan görüşmeler sonrası Türkiye üzerinden Suriye ile müzakerelerin başlatılmasına karar vermiş ve Suriye yönetiminin müzakereleri başlangıçta bir Türk arabuluculuğu ile yürütülmesi konusundaki ısrarını kabul etmiştir. Türkiye'nin; Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmelerinde arabuluculuk rolünü üstlenmesi sonrası ikili ilişkiler düzelme yoluna girmiş gözükse de, İsrail tarafından Gazze'ye başlatılan Dökme Kurşun Operasyonu

ikili ilişkilerin gelişme göstermesine engel olmuştur. Ancak Beşar Esad İsrail'le barış görüşmelerinin sürdürmeye devam etmesini istemekteydi. 2006 yılında İsrail'in Hizbullah'a saldırması bu bağlamda bir engel olarak ortaya çıkmış fakat 2008 yılında Türkiye arabuluculuğun da iki taraf arasında gayrı resmi görüşmeler yapılmaya başlanabilmiştir. İlerleyen süreçte gerek ABD'de yaşanan görev değişikliğinin ortaya koyduğu bekleme süreçleri (Hinnebusch, 2009: 16) gerekse Ehud Olmert'in 2009 yılında görev süresinin sona ermesi, İsrail-Suriye ihtilafını çözmek için 1991 yılından bu yana ortaya konulan bir başka çabanın daha sona ermesi anlamına gelmiştir.

Olmert sonrası iktidara gelen Tzipi Livni'nin yeni hükümeti kurma konusunda yaşanan sorunlar sonrası tekrar edilen seçimlerde İsrail seçmenlerinin sağ kanat koalisyonuna destek vermesi bu dönemde Netanyahu'nun iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır (Sznajder, 2009). Netanyahu bu tarihten sonra İsrail'in Golan'dan çekilmesi konusuna güvenlik gerekçesiyle açık ve kararlı bir şekilde karşı olmuştur (International Crisis Report, 2007: 1). Bu dönemde ABD yönetimi, İsrail-Suriye yakınlaşmasını desteklemekteydi fakat öncelikli olarak Arap-İsrail barış sürecinin yeniden canlandırma çabası içerisinde olması İsrail ile Suriye arasındaki görüşmelerin kısa vadede gündeme alınmayacağına işaret etmekteydi. Bu dönemde İsrail-Suriye barışının sağlanması yerine ABD ve Suriye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine gayret edilmiş yönetim tarafından, Suriye ile alakalı konularla ilgilenmesi için atanan Fred Hof ve ekibi Amerikan-Suriye ikili ilişkilerinin geliştirilmesi konusuna odaklanmışlardır. 2010 yılında Obama yönetimi tarafından başlatılan görüşmeler 2011 yılında Suriye'de başlayan protesto ve gösterilere kadar devam ettirilmiştir. 2011'in sonlarında İsrail basınının İsrail ve Suriye arasındaki görüşmelerin ciddi bir düzlemde devam ettiğine fakat 2011 yılının Suriye krizinin patlak vermesine kadar sürdüğünü açıklaması İsrail ve ABD yönetimlerinin birbiri ile uzlaşı içerisinde olmayı aramadan yakınlaşma gayretleri olduğunu ortaya koymuştur (Rabinovich, 2012: 4).

Sürecin Tanımlanma Safhasında Etkide Bulunan Gelişmeler

2010 yılının sonuna doğru Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasında başlayan protesto ve gösterilere İsrail hükümeti tarafından da dikkatle izlenmiştir. Bu süreçte yaşanan tüm gelişmeler İsrail yönetiminin dikkatini çekmekle beraber bu gelişmelerden bazıları İsrail yönetiminin yaşanan gelişmeleri algılama ve tanımlama sürecine önemli etkide bulunmuştur.

Mısır'da Yaşanan Gelişmeler

Arap Baharı sürecinin başlaması öncesinde Arap ülkeleri arasında bazı dönemlerde sahip olduğu nüfuzu (Özkan, 2014: 8-10), güçlü asker yapısı, İsrail ile 241 km sınıra sahip olan Mısır'ın ayrıca 'Ilımlı Arap Ülkeleri Kampı'nın lideri olarak ABD'nin önemli bir müttefiki olması İsrail'in Mısır ile olan ilişkilerinin önemini ortaya koyan faktörler olmuştur. Tüm bu sebepler nedeniyle İsrailli yetkililer Mısır'ı Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde önemli bir faktör olarak değerlendirmişlerdir (Schweitzer ve Winter, 2017). Mısır'ın eski Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın, 1977 yılında yapmış olduğu İsrail ziyareti Mısır-İsrail ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İsrail'i ziyaret eden ilk Arap lideri olan Sedat 1979 yılında Camp David Anlaşmaları temelinde İsrail ile barış masasına oturmuştur. Anlaşma Sina çölünün İsrail askerlerinden arındırılması ve bu alandaki yerleşim birimlerinin kaldırılması karşılığında İsrail açısından birçok kazanç sağlamıştır. Barış İsrail tarafından her zaman bir 'Soğuk Barış' olarak değerlendirilse de, 1948-1979 yılları arasında iki ülke arasında yaşanan dört savaşta -1948, 1956, 1967, 1972 savaşları - İsrail'in bölgede varoluşuna karşı pozisyon alan bir ülkenin İsrail'e karşı tutumunu ciddi anlamda değiştiren bir rol oynamıştır. Anlaşma sonrası ikili diplomatik ilişkilerin devam etmesi açısından 1980 yılında iki ülke karşılıklı olarak büyükelçilikler açılmıştır. 1982'de Lübnan'daki Sabra ve Şatilla kamplarında yaşanan olaylar, 1987 ve 2000 yılında başlayan I. ve II. İntifada, 2008-2009 İsrail'in Gazze saldırılarına rağmen hayatta kalan anlaşma, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın 1981'de İsrail'le imzalanan barış antlaşmasına karşı çıkan bir grup tarafından öldürülmesi sonrası Sedat'ın Yardımcısı Hüsnü Mübarek 14 Ekim 1981'de Mısır Cumhurbaşkanı olarak göreve başlaması sonrasında da devam etmiştir

(Köprülü,1990). Mısır'ın İsrail ile imzaladığı Camp David Anlaşması sonrası Araplar ülkeleri arasındaki dayanışmayı kırdığı ve 'düşman' İsrail devletiyle anlaşma imzaladığı algısı üzerinden Arap Ligi ve o dönemki adıyla İslam Konferansı Örgütü'nden çıkarılmıştır. Bilhassa Irak önderliğinde başlayan Mısır karşıtlığının bir sonucu olarak birçok devlet Mısır ile ilişkilerini zayıflatmıştır (Özkan, 2014: 17). Camp David Anlaşması sonrası bölgedeki diğer Arap devletleri tarafından dışlanan Mısır'ın geçmiş dönemlerde hiç olmadığı kadar Batı bloğuna kayması Mısır'ın, İsrail ile olan ittifak ilişkilerine olumlu katkılar sunmuştur. İki ülke zaman içerisinde aralarındaki barışın soğuk doğasına bakılmaksızın bölgesel meselelere karşı benzer yaklaşımlar geliştirerek irtibat içerisinde olmuşlardır. Bu duruma işaret eden önemli bir örnek İsrail'in 2005 yılında Gazze Şeridi'nden çekilirken, Mısır'ın Gazze'nin güneybatı sınırını kontrol edebilecek kapasitelere sahip güvenilir bir müttefik olduğuna duyduğu inançtır.

Tunus'ta başlayan protesto ve gösterilerin zaman içerisinde İsrail tarafından 1979 yılında imzalanan barış anlaşması sonrası İsrail'in bölgedeki güvenliği ve varoluşu açısından bir *İstikrar Çıpası* vazifesi gören Mısır'a ulaşması İsrail yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Mısır'da olayların başlaması sonrası her ne kadar uluslararası kamuoyu Mübarek'i geri çekilmesi konusunda çağrıda bulunsa da, İsrail yönetiminin Mübarek'in bu konudaki çağrıları yönetebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak gelişmelere karşı düşük bir politika takip ettiği görülmüştür. İsrail etrafındaki tüm değişmelere rağmen bölgesel gelişmeler konusunda Haziran 2011'de *İsrail'in Avrupalı Dostları* buluşmasında Başbakan Netanyahu'nun reform yolunda ilerleyen ülkelerin muhakkak bir varış noktasına ulaşacaklarını fakat ulaşacakları bu noktanın İsrail'de kabul edilen liberal, demokratik modellerden farklı bir sonuca varma ihtimalinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Mısır'da üç çeşit devlet modelinin ortaya çıkmaya ihtimali olduğu ifade edilmiştir: **i.** Ordunun belirgin bir rol oynadığı laik bir reformist devlet modeli olabileceği; **ii.** Modernite ve reform yönünde adımlar atmayan 'İslamcı' bir grubun etkili olduğu bir devlet modeli ve **iii.** kendi halkını boyunduruk altına alıp herkesi tehdit eden koyu ve şiddetli bir despotizm taraftarı olarak ülkeyi İran'da ki yönetime benzer bir şekilde yönetecek bir devlet modeli. İsrail açısından barışın devam etmesi ve 30 yıldır devam eden gerek

iki ülkenin stratejik çıkarlarına hizmet eden gerekse İsrail'in güney sınırının barış içerisinde kalmasını sağlayan ve dolayısıyla Orta Doğu'nun istikrarını sağladığını ifade eden Netanyahu anlaşma zemininin devamının İsrail'in en önemli çıkarı olduğunu ifade etmiştir (Netanyahu 2011f).

Bu açıklamalardan birkaç gün sonra 11 Şubat 2011'de Mübarek'in ülke yönetimini devam ettiremeyeceğini anlayarak geri çekilmiştir. Mübarek sonrası İsrail yönetiminin ilk tepkilerinin ikili barış antlaşmasının geleceği üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Karar alıcıların çeşitli bildirilerde ve Mısır yönetimi ile olan görüşmelerinde gelecekteki Mısır hükümetinin anlaşmaya sadık kalacağına dair inançlarını ifade etmişlerdir. Mübarek sonrası (Sabah, 2011) yönetime geçen Yüksek Askeri Şura'nın İsrail ve Mısır arasındaki mevcut durumun istikrarlı kalacağına dair güvence vermesi (Ben Efrat, 2011: 78) İsrail yönetiminin endişelerinin kısa süreli bir rahatlama yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Fakat bu açıklama sonrası altı ay içerisinde genel seçimlere gidileceğinin ifade etmesi İsrail'de barış anlaşmasının devamı ve askeri yönetim sonrası iktidara gelen yeni yönetimin İsrail'e karşı nasıl bir siyasi tutum izleyeceği konusundaki endişelerinin devamına yol açmıştır. Zira, İsrail'in Mısır'la olan gelecekteki ilişkilerinin doğası ve derinlikleri hakkında endişe etmesi gereken başka sebepleri bulunmaktaydı. Shadi Hamid'in de değerlendirdiği gibi ülkede ilerleyen zamanlarda demokrasinin hedefleri ile uyumlu yapılacak çalışmalar aynı zamanda toplumun duyarlılıklarının dikkate alınması anlamına gelmekteydi ve Mısır örneğinde bakılacak olunursa toplumsal dinamikleri şekillendiren aktörlerin birçoğu İsrail ile ilişkileri – sürdürmek ayrı bir konu olmakla beraber- geliştirmek konusuna fazla ilgi duymamaktaydı (Ma'an News Agency, 2015). Ayrıca anlaşma sonrası süreçte İsrail ve Mısır halkları arasında gerçek bir yakınlık oluşturması söz konusu olmamış uzlaşma ve yakınlaşma zemini sadece hükümet çevrelerinde kalmıştı. Bu anlamda 1979 barış anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra(1981) iktidara gelen ve o süreçten beri iktidarda bulunan Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek yönetimi anlaşmanın devamının sağlanmasında önemli rol oynamıştı. Tüm bu gelişmeler İsrail güvenlik doktrininin merkezi sütunlarından biri olarak değerlendirilen 1979 yılında imzalanan anlaşma sonrası oluşan Camp-David sonrası düzenin yeni bir döneme girebileceğine dair

ipuçları barındırmaktaydı (Ben-Efrat, 2011: 78, Kreitmeyr, 2012: 73). Bu bağlamda Mısır devlet başkanı Mübarek'in geri çekilmesini İsrail kamuoyu hem olumlu hem de olumsuz bir yaklaşımla değerlendirilirken (Middle East Policy Council, 2011; The Guardian, 2011) İsrail yönetiminin gelişmeleri Mısır'la olan ilişkilerde yeni bir döneme girilmesi ve İsrail açısından zorluklar getirebilecek bölgesel güç yapılarının meydana çıkması ihtimalinin güçlenmesi şeklinde değerlendirdiği görülmüştür (The New York Times, 2011; The Christian Science Monitor, 2011; Al Monitor, 2012). İlerleyen aylarda İsrail-Mısır sınırında problemler çıkması (TRT Haber, 2012) sonrası İsrailli politikacıların Mısır'daki gelişmelerin hangi yönde ilerleyeceği konusundaki fikirlerinin netleşmesine katkıda bulunmuştur. İsrailli yetkililer Mısır'daki olayları tartışırken ilerleyen zamanlardaki gelişmelere dair tarihi hafızalarında canlandırdıkları olaylar 1979 İran devrimi ve 2006 yılında Gazze şeridinde İsrail ve demokrasi karşıtı olarak değerlendirilen HAMAS'ın iktidara gelmesi sonrası İsrail'le bahsi geçen aktörler arasındaki kötüleşen ilişkiler olmuştur. Bu iki olay İsrailli karar alıcıların algılama şekillerine etki etmekle beraber Başbakan Netanyahu Mısır'ın İran tarafından İsrail'e karşı yürütülen politikalara benzer politikalar üreteceği ve onu çevreleyen herkesi tehdit edebileceği uyarısında bulunmuştur (Y Net News, 2011; Haaretz, 2011). İsrail Başbakanı Netanyahu bu bağlamda bölgede yaşanan gelişmeleri İslami, batı karşıtı, anti-liberal, İsrail ve demokrasi karşıtı gelişmeler olarak değerlendirmiştir (Kreitmeyr, 2012: 75).

Netanyahu tarafından yaşanan gelişmelerin bu şekilde değerlendirilmesinde şüphesiz bazı gelişmeler rol oynamıştır. Bunlardan birincisi demokratik sisteme tam olarak geçilmesi öncesinde kurulan askeri geçiş hükümetinin Mısır'dan İsrail'e yapılan doğalgaz sevkiyatının ve İsrail'le *Nitelikli Sanayi Bölgeleri* (Qualifying Industrial Zones QIZ) üzerindeki işbirliği anlaşmasının İsrail'le tekrardan görüşüleceğini ifade etmesi olmuştur (Asseburg, 2013: 161). İkinci olarak askeri yönetimin Mısır'ın Filistin politikasına dönük attığı geçmiş dönemlerden farklı adımlar bu değerlendirmeye katkıda bulunmuştur. Mısır yönetimi her ne kadar 1979 sonrasında Filistin sorununa yönelik uzun soluklu bir politika üretmemiş olsa da, Mısır'da yaşanan protesto ve gösteriler sonrası devlet başkanı Mübarek'in geri çekilmesi Mısır kamuoyunda Gazze bağlamında Filistin halkına katkılar

sunulabileceği beklentisinin zemin bulmasına sebebiyet vermiştir. Askeri yönetimin görevde olduğu süreçte Mısır halkı yönetimin toplumun taleplerini dikkate alan bir yaklaşımla Filistin sorununa yaklaşması ve Gazze ve Mısır arasındaki sınır geçişlerinde kolaylıklar sağlaması beklenilmekteydi. Mübarek sonrası göreve gelen askeri yönetim bir taraftan meşruiyetin sağlama almak diğer taraftan muhtemel toplumsal patlama ve öfkeyi kontrol altına almak adına bu beklentiye uygun politikalar ürettiği görülmüştür. Bu bağlamda Gazze sınırının açılmasına ve İsrail açısından güvenlik açısından önem arz eden Refah sınır kapısından geçişlerin mümkün kılınması Gazze konusunda yeni bir gerçeklik durumunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Mısır'ın Filistin politikası Gazze'ye yönelik olarak insani koridoru açık tutmak ve aynı zamanda HAMAS ve El Fetih arasında uzlaşma görüşmelerine destek vermek şeklinde ilerlemiştir. Sınır kapısı geçişleri bazı gerekçeler ile ara ara durdurulsa da önceki dönemlere göre daha yumuşak bir tavır izlendiği görülmüştür. Mısır tarafından uygulanan bu politikalar konusunda İsrail yönetimi tarafından üst düzey bir açıklama gelmemekle beraber bu politikaların İsrail Savunma Bakanı Matan Vilnai tarafından 'İsrail için sorun teşkil edebilecek yeni bir bölgesel sistem için atılmış bir adım' olarak değerlendirilmesi İsrail'in bu gelişmeler karşısında tedirgin olduğuna işaret etmekteydi (Deutsche Welle, 2011). Kasım 2012'de İsrail'in Gazze'ye yaptığı saldırı sonrası (Sabah, 2012c) Arap Ligi önderliğinde Dışişleri bakanlarının Gazze'yi ilk defa ziyaret etmesi (TRT Haber, 2012b), Mısır'ın tekrardan Filistin meselesinde etkili bir aktör olarak geri gelme çabaları olarak yorumlanmıştır (Özkan, 2014: 18).

Müslüman Kardeşlerin Kasım 2011 yılında ülkede gerçekleştirilen ilk demokratik seçimler sonrası 2012 Ocak ayında göreve gelmesi gerek hareketin İsrail'e karşı olan tutumundan dolayı gerekse Müslüman Kardeşler'in Gazze'de etkili olan HAMAS ile yakınlığı nedeniyle İsrail'in Gazze politikalarında sorunlara sebebiyet vereceği nedeniyle endişeyle karşılanmıştır. Yapılan bir anket sonucu Mısır halkının %50'sinden fazlası 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış anlaşmasının feshedilmesi konusunda fikirlerini beyan etmiştir (Pew Research Center, 2011: 26). Fakat buna rağmen, Mısır yönetimi bölgede ortaya çıkacak istikrarsızlık endişeleri ve ABD'den gelen finansal yardımların kesintiye uğraması

kaygısı ile barış anlaşmasının devamına karar vermiştir. Bu dönemde Sina bölgesinden İsrail'e uzanan petrol boru hattına saldırılar düzenlenmesi (Spiegel Online, 2011) ve sınırındaki huzursuzluk durumları nedeniyle Mısır tarafından bölgede başlatılan askeri operasyonlar Mısır'da ki yeni yönetimin güvenlik konusunda gerektiği durumlarda Mısır ve İsrail arasındaki barış anlaşmasının yorumlanabileceğine dair işaretler olarak değerlendirilebilir (BBC Türkçe, 2012). Bu gelişmeler Mısır tarafının barış anlaşmasının feshetmek istediği anlamına gelmese de (Herzog, 2011), taraflar arasında yapılan sert açıklamalar nedeniyle ABD'nin arabuluculuğu sayesinde taraflar anlaşma zemininin muhafazasının ülkeleri açısından önemli olduğunun altını tekraren çizmişlerdir (WAZ, 2011; Haberler, 2012). 16 Kasım 2012 tarihinde İsrail tarafından Gazze Şeridi'ne yönelik başlatılan saldırılar Mısır ve İsrail arasındaki bir diğer mesele olan İsrail-Filistin meselesinin görüşülmesini isteyen Mısır hükümetinin konuyu tekrar gündeme getirmesine sebebiyet vermiştir (Euro News, 2012). Bu durumun bir sonucu olarak, İsrail'in Gazze'ye 2012'de düzenlediği saldırının Muhammed Mursi yönetimindeki Mısır'ın arabuluculuğu ile sona ermesi (BBC Türkçe, 2012b) konunun Mısır'ın siyasi ajandasında ön sıralara çıkmasına sebebiyet vermiştir. Fakat buna rağmen görev başında bulunan birçok eski bürokratın -özellikle askeri bürokratların- Filistin konusunda Müslüman Kardeşler 'den farklı düşünmeleri nedeniyle meselesinin çözümüne önemli bir katkıda bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir.

Süreç içerisinde Mısır yönetiminin yaşanan gelişmeler sonrası karşı karşıya kaldığı meseleler nedeniyle yaşanan otorite boşluğu İsrail açısından önem arz eden Sina yarımadasında ki güvenlik durumunun İsrail'in aleyhinde seyretmesine sebebiyet vermiştir (The New York Times, 2012). Bu güvenlik tehditlerine karşılık olarak, İsrail yönetimi barış anlaşması ile tam anlamıyla örtüşmese de-, Mısır'ın Kuzey ve Güney Sina'da ve Refah bölgesinde yaklaşık 1.500 Mısır askerinin konuşlandırılmasına izin vermiştir. İsrail ayrıca Mısır ile İsrail arasında yeni bir güvenlik duvarının hızlı bir şekilde inşa edilmesine karar vermiştir (The Guardian, 2012). Tüm bu tedbirlere rağmen Kuzey Sina'da bulunan Mısır-Ürdün doğalgaz boru hattı sabote edilmiş ve hattın Mısır-İsrail boru hattına yakınlığı nedeniyle İsrail'e yapılan gaz transferleri de durdurulmuştur. İsrail elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık

yüzde 40'ının doğalgaz kaynaklı olup bunun yarısı Mısır'dan ithal edilmesi bölgenin güvenliğinin İsrail açısından önemini ortaya koymaktadır. Yaşanan gelişmelere bağlamında, İsrail yönetimi Mısır ile arasındaki doğalgaz akışının devam etmesini, Süveyş Kanalı'nın İsrail gemilerinin geçişine açık olmasını ve Mısır'ın belirli İsrail üretimlerini içeren ürünleri ABD'ye ihraç etmesine izin veren *Nitelikli Sanayi Bölgeleri*nin işletilmeye devam edeceğini ümit etmişlerdir.

3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen darbe sonrası (Kurt, 2016, Orsam, 2013) İsrail yönetiminin – ABD yönetimi ile uyumlu bir şekilde- Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El Sisi'nin yönetimi ele geçirmesinin 'darbe' olarak nitelendirilmesi konusunda çekimser davrandığı görülmüştür (Anadolu Ajansı, 2018b; TRT Haber, 2018b). Bu durum İsrail'in menfaatlerin Mısır'da ki yeni yönetimin menfaatleri ile yakın olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Darbe sonrası Mısır'da yönetimin başına geçen askeri rejim Gazze politikasını iktidarı elinden aldığı Müslüman Kardeşler ve Gazze'de etkili olan HAMAS arasındaki yakınlık sebebiyle Mısır iç siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak askeri geçiş hükümeti ve sonrasında devlet başkanı seçilen Mursi döneminde icraata geçirilen uygulamalara sınırlamalar getirilmiştir. Bu süreçte ayrıca ülke içerisinde ve Sina yarımadasında çatışma ve can kayıplarının artması nedeniyle Mısır yönetimi meseleye güvenlik merkezli olarak değerlendirmiştir. Darbe sonrası Mısır yönetiminin kendi içerisine dönerek sorunlarıyla ilgilenmesi gerek Mısır'da gerekse komşu ülkelerde yaşanan dönüşümler nedeniyle bazı daralmalar yaşayan İsrail'in tekrardan rahatlamasına sebebiyet vermiştir.

İran Kaynaklı Tehdit Algılamaları

Arap Baharı sürecinin başlaması ile protesto ve gösterilerin gerçekleştiği ülkelerle fiziki yakınlığı bulunan İran yaşanan gelişmeleri dikkatle izlemiştir. Süreci dini bir bakış açısı ile isimlendirmeyi , *İslami Uyanış*, tercih eden İran yönetimi 1979 İslam Devrimi'nden ilham aldığını iddia ettiği Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn'de gerçekleşen gelişmeleri genel manada olumlu olarak nitelendirirken bilhassa Libya (NTV, 2011) ve Suriye konusunda yaşanan gelişmeleri çekince ile

takip etmiştir. Çalışmanın konusu kapsamına giren Suriye'deki gelişmeler İran yönetimi tarafından bu ülkeye yönelik uluslararası bir komplonun uygulamaya konulduğunu ileri sürmüştür. Tunus ve Mısır'da ayaklanmaların başlaması ile İran'ın yaşanan gelişmeleri olumlu algılaması ve gelişmelerin İran devriminin devamı olduğunun ifade edilmesi, İsrail yönetimi İran'ın bölgesel gelişmeleri lehine manipüle etme konusundaki endişelerini artırmıştır (Tür, 2015: 91). Bu durum İsrail yönetimi tarafından bölgesel konular içerisinde ulusal güvenliğine karşı tehdit olarak algılanan unsurlar içerisinde vurgulanan ikinci bir konu olarak öne çıkmaktadır. İsrail yönetimini Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında yaşanan süreçte İran tarafından geliştirilen politika ve rolleri yakından takip etmiş ve politika ve rollerden yoğun bir şekilde etkilenmiştir.

Tarihte Pers ve Yahudi ilişkilerinin yakınlığı nedeniyle İran ve İsrail arasındaki ilişkiler 1979 İran Devrimine kadar olumlu yönde gelişme göstermiştir. Türkiye'den sonra İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman devlet olan İran'ın İsrail'le ilişkilerini geliştirmesinin Soğuk Savaş dönemi iki ülkenin almış olduğu pozisyonun yanı sıra iki ülke tarafından Arap milliyetçiliğinin yayılmasına engel olunmak istenmesi gibi ikinci bir ortak sebepte bulunmaktaydı (Fürtig, 2006: 393-397). 1979 İran devrimi sonrası Ayetullah Humeyni'nin İsrail'i *yasadışı güç* olarak ilan etmesi sonrası gerileyen ilişkiler 1991 yılında başlayan Madrid görüşmeleri ile taraflar arasında tekrardan yakınlaşma zemininin sağlanması çalışmalarında İran'ın *Uluslararası Filistin Direnişini Destekleme Konferansı*'nı duyurmuş ve İsrail'le hangi zeminde olursa olsun görüşme taraftarı olmadığını ilan etmiştir (Croitoru, 2007: 124). İran 1979 İran devrimi sonrası artan bir oranda İsrail dış ve güvenlik politikasında önemli bir yer tutmuştur. Irak Savaşı sonrası bölgesel konumunu güçlendiren İran'ın İsrail tarafından tehdit olarak algılanma durumu daha da büyümüştür. Bilhassa Mahmud Ahmedinejad'ın 2005 yılında İran devlet başkanı olması sonrası İsrail'e karşı geliştirilen söylemler İsrail'in İran'dan kaynaklanan tehdit algılarını beslemiştir.

Suriye'de yaşanan gelişmeler bağlamında İsrail tarafından tehdit olarak algılanan unsurlardan birincisi yaşanan gelişmelerin İran yönetimi tarafından

algılanma biçimidir. İran'dan gelen ilk resmi açıklamalar İranlı yetkililerin Suriye'de rejim karşıtı muhalefete karşı oldukça kuşkulu bir yaklaşıma sahip oldukları göstermiştir. Nisan 2011 tarihinde basın açıklaması yapan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ramin Mihmanperest, Suriye devlet başkanı Esad'a benzer bir şekilde olayların ülke dışında bulunan aktörler tarafından özellikle 'Batılılar', 'Amerikalılar' ve 'Siyonistler' tarafından kışkırtıldığını ifade etmiştir (Reuters, 2011b; AFP, 2011). Bu açıklama İranlı yetkililer tarafından Orta Doğu siyasetinin en temel belirleyicilerinden olduğu ifade edilen Siyonizm ve İsrail karşıtlığının aynı zamanda Suriye-İran ilişkilerini ayakta tutan en temel sütunlarından biri olduğuna dair değerlendirmeleri kuvvetlendirmektedir. Fakat bununla beraber iki ülke arasındaki işbirliğini destekleyen tarihsel, ideolojik ve stratejik temeller bulunmaktadır (Sinkaya, 2012: 5-8). Siyonizm ve Amerikan-İsrail karşıtlığının önemli rol oynadığı Suriye ve İran arasındaki işbirliğinin daha geniş kapsamlı bir ittifaka evrilmesi sürecindeki dönüm noktalarından birisi, her iki ülkenin de Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ile karşı karşıya geldikleri dönem olmuştur (Ehteshami ve Hinnebusch, 1997: 91-97). Baas Partisinin Suriye ve Irak kolları arasında ortaya çıkan ideolojik farklılıklar başta olmak üzere iki ülke arasındaki bölgesel rekabet nedeniyle Irak yönetimi ile ilişkileri bozulan Suriye yönetimi, Irak ve İran arasında 1980 yılında başlayan savaşta İran yönetimine destek vermiştir (Sinkaya,2012:6). İran ve Irak arasındaki savaş sonrası savunma politikasını düşmanın sınır dışında karşılanması şeklinde kurgulayan İran'ın bu politikasında Suriye önemli bir yeri tutmaktadır. Dolayısıyla mevcut Suriye yönetiminin değişmesinin İsrail'in çıkarları olumlu katkılar sunacağını düşünen İranlı karar alıcılar, Suriye'de yönetim değişikliğini amaçlayan protesto ve gösterilerin olumsuz olarak değerlendiren açıklamalar yapmışlardır (Iran Students News Agency,2014b; Mehr News, 2014; Tasnim News Agency, 2014; The Iran Premier, 2014). İran ve Suriye arasındaki ilişkileri ayakta tutan dinamiklerin canlılığını muhafaza ettiği değerlendirmesinde yola çıkılacak olunursa, İranlı yetkililer Suriye krizinin başlamasını sadece mevcut Suriye yönetimine dönük bir tehdit olarak değerlendirmemiş bununla birlikte Suriye'nin bölgedeki en yakın müttefiki olan İran'a dönük bir tehdit olarak da değerlendirmişlerdir. Mevcut Suriye yönetiminin değişmesi İran için önemli bir müttefikini kaybetmesi ihtimalini barındırmakla beraber aynı zamanda Suriye ve

İran'ın müttefiklik ilişkileri bulunduğu diğer aktörlerinde zayıflaması ihtimalini içermekte ve İran'ın bölgedeki menfaatlerinin tehlike altına girmesi olarak yorumlanmakta idi (Tehran Times, 2011; Fars News Agency , 2012). Suriye rejimine karşı uluslararası tepkilerin güçlenmesi ve Suriye'ye müdahale tartışmalarının başlaması üzerine İran'ın Suriye politikasının temeli Esad yönetimine verilen desteğin sürdürülmesi ve Suriye'nin içişlerine 'yabancı' müdahalede bulunulmasına karşı çıkılması olmuştur (Iranian Students News Agency, 2014; Fars News, 2014). Suriye'de mevcut yönetimin görevine devam etmesinin desteklenmesi anlamına gelen bu politika gereği İran yönetiminin muhaliflere karşı Esad yönetimine destek vermesi, İsrail yönetiminin İran'ın Suriye krizindeki rolüne dair endişelerinin temel sebeplerinden birini oluşturmuştur.

Diğer taraftan İran tarafından geliştirilen nükleer çalışmalar İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. İran yönetimi tarafından ülkelerinin sürekli olarak güvenlik tehditlerle karşı karşıya olması nedeniyle yürütülen çalışmalar, ülkenin caydırıcılığının artması ve güvenliğinin sağlanması açısından önemli olarak görülmektedir. İki ülke arasındaki ilişki durumunun 'düşman' kavramının kullanıldığı oldukça olumsuz bir boyuta ulaşmış olması nedeniyle İsrail yönetimi İran tarafından yapılan çalışmaların nükleer silah üretimi yönünde olduğunu iddia etmekte ve bu çalışmaları güvenliği açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir (Bock, 2012: 3-5). ABD yönetiminin İran nükleer programına karşı geliştirdiği uzlaşı temelli tutumunun (Katzman ve Kerr, 2017; Brustlein vd.,2018) İsrail tarafından şüphe ile değerlendirilmesi İsrail yönetiminin sıklıkla İran'ın atom programının sonlandırmanın zamanı geldiği ve ABD ve İsrail'in yakın zamanda nükleer silah sahibi militan bir rejimle karşı karşıya kalacağına dair söylemlerde bulunmaktadır. Bu duruma karşı ABD yönetiminin belirgin bir şekilde kırmızı çizgilerini çekmesi gerektiğini ifade eden karar alıcılar (Demiryol, 2012: 69) İsrail yönetiminin İran'a yönelik ortaya konulmasını baskıladığı politikalara rağmen ABD yönetimi, İran ve İsrail arasında denge politikası yürütmekte ve İsrail yönetiminin İran'a karşı herhangi bir saldırı düzenlenme durumunun karşısında olduğuna yönünde açıklamalarda bulunmaktadır (The Guardian, 2012b; Haaretz, 2012). Obama dönemi gerek İran'a gerekse İsrail'e karşı prensipte bir askeri operasyona karşıt olduğu izlenimini veren

ABD yönetimin diplomatik yollar tüketilmeden böyle bir seçeneğin tercih edilmeyeceğini (Amerika'nın Sesi, 2012) ortaya koymuştur. İsrail'in AB tarafından 23 Ocak 2012 tarihinden sonra uygulanmaya İran'a uygulanmaya başlayan ambargoya rağmen İran'a karşı eleştirilerini sertleştirmesi ABD ve İsrail yönetimleri arasındaki İran konulu tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Seçimler öncesi ABD Başkanı Obama İran'a karşı söylemsel düzeyde daha sert bir tutum benimsemiş olsa da, ilerleyen zamanlarda politikada eylem kabiliyetini sınırlandıracak keskin bir tutum sergilememek konusunda gayret ettiği görülmüştür. Bununla beraber İsrail'in İran'a karşı tek taraflı bir adım atarak İran'a karşı bir askeri bir eylemde bulunmasını engellemek ve böyle bir durum gerçekleşirse İsrail'le olan özel ilişkileri nedeniyle olası bir çatışmanın içerisine çekilmemek için İran'a karşı pozisyonunu sertleştirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak 2013 yılında İsrail'i ziyaret eden ABD Başkanı Obama'nın, İran'a karşı askeri bir operasyonun gerçekleştirilebileceğini ifade ettiği görülmüştür. (Süddeutsche, 2013). Diğer taraftan Obama yönetimi tarafından İran'a düzenlenecek askeri bir operasyon bölgedeki başka aktörlerin krizin içerisinde dâhil olmasına sebebiyet verebilme ihtimali ve böylesi bir durumda İran'la olan bütün iletişim kanallarının kapanması anlamına gelebileceği şeklinde değerlendirilmiştir (Haaretz, 2012b; Ynet, 2012). İsrail yönetimi İran'a karşı bilhassa askeri yöntemlerin kullanılması konusundaki ısrarını sürdürmekle birlikte (Demiryol, 2012: 71) bu konuda herhangi bir eylemde bulunmamaları, İran'a karşı tek taraflı bir eylemde bulunmaları durumunda ABD tarafından kendilerine karşı mesafe konulmasına yahut ABD tarafından kendilerine verilen desteğinin azalması ihtimalini göz ardı etmediklerine işaret etmektedir (Rudolf, 2012: 6). İran'da 2013 yılında Hasan Ruhani'nin iktidara gelmesi sonrası İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Çin, Fransa, Rusya(BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi) ve Almanya) arasında İran tarafından geliştirilen nükleer program ile alakalı bir anlaşma imzalanmıştır. Görüşmelerin sonrası P5+1 ülkeleri ile İran arasında varılan anlaşma İran'ın sivil amaçlı uranyum zenginleştirme çalışmalarını en aza seviyeye indirmesini, nükleer çalışmalarını uluslararası denetime tabi tutulmasına izin vermesine ve bunun karşılığında İran'a uygulanan yaptırımların kademeli olarak kaldırılmasını öngörmüştür (Deutsche Welle, 2017e). Anlaşma sonrası ABD'nin İran'a 1979'dan beri sürdürdüğü ambargo 16 Ocak 2016 günü resmen sona ermiştir.

İsrail başbakanı Netanyahu tarafından birçok kez sert bir şekilde eleştirilen ve "tarihi bir hata" (Netanyahu, 2013g) olarak değerlendirilmiştir. İsrail yönetiminin İran ile nükleer uzlaşmaya varılması konusunda bu denli olumsuz yaklaşması İsrail'in bölge ile alakalı algılamalarının ve üretmiş olduğu politikaların henüz böyle bir barışa hazır olmaması üzerinden değerlendirilmektedir. İsrail yönetiminin İran ile uzlaşı zemininin sağlanması sonrası kamuoyunun gündem maddeleri arasında arka sıralara kaymış olarak Filistin sorununa dair İsrail tarafından adım atılmasının talebinde bulunacağı ihtimalinin kuvvetlenmesi nedeniyle anlaşmaya sıcak bakmadığı değerlendirmeleri yapılmaktadır (Alpher, 2013: 3).

2016 Kasım ayında yapılan seçimlerde ABD yönetiminin değişmesi sonrası ABD Başkanı Trump tarafından İran'la yapılan anlaşmayı zayıf tarafları olduğu gerekçesi ile (NTV, 2017b) olumsuz olarak değerlendiren ifadeler ilerleyen süreçte nükleer anlaşmanın geleceğinin hangi yöne evrileceği konusunu gündeme getirmiştir. ABD Başkanının olumsuz tavrına rağmen anlaşmanın ABD dışında 5 farklı ülke tarafından onaylanmış ve BMGK tarafından kabul edilmiş olması ABD'nin anlaşmadan tek taraflı çekilmesi konusunun sonuçlarını tartışmaya açmaktadır. ABD karar alıcı mekanizmaları içerisinden farklı aktörlerin çekilmeden ziyade anlaşmanın yeniden gözden geçirileceğine dair ifadeler kullanılması ABD yönetimi tarafından anlaşmaya dair rahatsızlıklar olduğuna işaret etmektedir (Deutsche Welle, 2017e). İran yönetimi ise anlaşmanın yeniden müzakere edilmesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan AB ülkelerinin anlaşmayı destekliyor olması (Anadolu Ajansı, 2017c) ABD yönetimi tarafından talep edilen değişikliklerin yapısal zorluklarına işaret etmektedir. Ocak 2018 tarihinde ABD Başkanı Trump'ın İran'la nükleer anlaşmayı devam ettirme kararı alması ve İran'a karşı yaptırım uygulamalarını devreye sokmaması bu zorlukların ortaya çıkardığı bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Fakat aynı zamanda bu uzatmanın son kez olduğunun ifade edilmesi ve anlaşmaya dair değişikliklerin 120 günle sınırlandırılmış olması bu süreç sonra herhangi bir değişiklik olmaması durumunda ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilme ihtimalini canlı tutmaktadır (BBC Türkçe, 2018). Bununla beraber ABD yönetiminin anlaşmaya dönük söylemlerini pratiğe dönüştürme konusunda ısrar etmesi AB üyesi ülkeler ile herhangi bir geri çekilme sonrası

yaşanacak muhtemel gerilimleri göze almasını gerektirmektedir. Trump yönetiminin anlaşma konusundaki tutumunu paylaşan İsrail yönetimi nükleer anlaşmanın devamının sağlanması durumunda AB üyesi ülkelerin anlaşmanın ABD Başkanı'nın isteği uyarınca değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Tasnim News, 2008). Anlaşmanın uzamasına dair kuşkularını ifade eden Başkan Trump tarafından yapılan açıklamalar İsrail tarafından memnuniyetle karşılayarak ABD tarafından benimsenen tutumun "kötü bir anlaşmayı düzeltebilme, İran'ın saldırganlığını durdurma ve terörizme verdiği desteğe karşı durabilmemiz için bir fırsat" yarattığı ifade edilmiştir (Euro News, 2017). Tüm bu gelişmeler anlaşma konusunda diplomatik çabaların halen ön planda olduğunu göstermektedir. Obama döneminde anlaşmaya dair sert eleştirilere rağmen ABD'nin desteğinin sağlanmadığı bir askeri operasyon seçeneğine yönelmeyen İsrail'in ABD yönetiminin mevcut tutumundan duyduğu memnuniyet kısa dönemde bu seçeneğe yönelme ihtimalini zayıflatmaktadır. İsrail güvenlik ve savunma doktrini çerçevesinde önemli bir yere sahip olan önleyici savaş doktrini çerçevesinde daha önce 1981 ve 2007 yıllarında Irak ve Suriye'de bulunan nükleer reaktöre saldırı düzenlemiş olsa da, mevcut durumunda diplomatik seçenekleri değerlendiren ABD yönetiminin İsrail tarafından tek taraflı bir askeri operasyona sıcak bakmayacağını değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Mevcut durumda İsrail ve İran yönetimlerinin karşılıklı tehdit algılama seviyelerini düşürmesi, İran yönetiminin nükleer çalışmaların gerekliliği konusunda yeni bir gerçeklik durumu ortaya çıkarma ihtimalini barındırsa da, tarafların böyle bir algı zemininden oldukça uzak olduğu görülmektedir (Bock, 2012: Giriş). Tüm bu arka plan ile İran yönetimi tarafından geliştirilen politikalara karşı mücadele etmek İsrail'in son yirmi yılda geliştirdiği ulusal güvenlik politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu politikanın en temel unsuru ise çalışmanın ilerleyen kısımlardın daha detaylı incelenmekle beraber İran'ın ve İran ile ilişkili aktörlerin yakın çevrelerdeki hareket kabiliyetinin sınırlandırılması olmuştur.

3.2.2. Krize Dair İlk Yaklaşım: 'Seçici Tepki' Politikası

Suriye krizinin başlaması ile İsrail yönetiminin yaşanan gelişmelere karşı gerek eylem gerekse söylem düzeyinde oldukça dikkatli davrandığı görülmüştür. İsrail'in Suriye krizine dönük politikası Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkelere karşı

göstermiş olduğu *müdahaleci olmayan, izolasyoncu* tutumun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım biçimi çerçevesinde İsrailli karar alıcıların müdahaleci olmayan bir politika üzerinden bölgede yaşanan kaotik gelişmelerden kendilerini uzak tutma gayreti içerisinde oldukları görülmüştür. İsrail yönetiminin yaşanan gelişmelerden uzak durmasının da bir sonucu olarak kriz ilk bir yılı içerisinde İsrail'e çok az etkide bulunması nedeniyle İsrail yönetiminin gelişmelere karşı aktif bir pozisyonu tercih etmeyerek yaşanan gelişmelere karşı *kayıtsızlık* ve *bekle-gör* politikası tercih etmişlerdir (Malmvig, 2016: 1). Suriye tarafından İsrail'i yoğun anlamda etkileyen gelişmeler olmadığı müddetçe karar alıcıların Suriye konusunda eylemi arka plana atan ve hipotezlere dayanan bir yaklaşım geliştirdiklerini ifade etmek mümkündür. Bu dönemde karar alıcılar İsrail'in Suriye'de gelişmelere karışmasını minimum seviyede tutarken aynı zamanda İsrail'in ulusal güvenlik çıkarlarını yaşanan gelişmelere minimum müdahale ile koruma gayreti içerisinde oldukları görülmüştür. Başlangıçta krize yönelik yaklaşımları konusunda herhangi bir açıklama yapmayan karar alıcılar, krizin uzun sürebilme potansiyeline sahip ve gün geçtikçe güç kazanan derin ve köklü bir sürece doğru evrilmesinin belirginleşmesi ile ilk yaklaşımlarını ortaya koydukları görülmektedir.

Bu dönemde karar alıcılar tarafından yapılan konuşmalar değerlendirildiğinde İsrail yönetiminin gerek bölgesel anlamda gerekse Suriye'de yaşanan dönüşüm süreçlerinin değerlendirilmesi konusunda birbiri ile örtüşmeyen yaklaşım biçimlerine sahip olduğu gözlenmektedir. Daha ziyade İsrail başbakanı Netanyahu'nun konuşmalarında sıklıkla görülen bu yöndeki açıklamalar, bir taraftan İsrail'i Ortadoğu'nun tek demokrasisi olarak konumlandırmakta, bölgedeki barış eksikliğini Arap dünyasında demokrasi kültürünün zayıflığı ile ilişkilendirilmekte ve yaşanan gelişmeler bölgedeki demokrasi ve istikrara potansiyel katkıları nedeniyle olumlu değerlendirilmektedir. Fakat diğer taraftan gelişmeler İsrail'in güvenliği açısından yeni tehdit unsurlarının ortaya çıkması ihtimali nedeniyle endişe ile karşılanmaktadır. Başbakan Netanyahu'nun yaşanan gelişmeler konusunda iç kamuoyuna yaptığı değerlendirmelerde ikinci yaklaşım biçimi çerçevesinde İsrail'e yönelik yeni tehdit ve güvenlik konularını ön plana çıkardığı görülürken, uluslararası kamuoyuna yönelik yaptığı konuşmalarda ise birinci yaklaşım biçimine uygun bir şekilde

yaşanan gelişmelerin bölgedeki demokrasi ve istikrarın ilerlemesine katkıda bulunacağı inancını vurgulamaktadır (Tür, 2015: 87-91).

3.2.3. 'Kırmızı Çizgi' Politikası

Suriye'de yaşanan gelişmeler ile birlikte İsrail yönetimi kendisini karmaşık bir durum içerisinde bulmuştur. Suriye ile sürdürülen *soğuk* barışın devam etmesinin de etkisiyle, İsrailli karar alıcıların mevcut yönetimin değişmesi yönünde herhangi bir açıklaması bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum İsrail yönetiminin, Suriye yönetiminin görevde kalmasını menfaatleri açısından daha olumlu olarak değerlendirdiğine dair ipuçları barındırmaktadır (The Times of Israel, 2013). Fakat bununla beraber İsrail yönetiminin Esad yönetiminin değişmesi ile birlikte ortaya çıkabilecek sonuçları değerlendirdiğini de ifade etmek gerekmektedir. Suriye yönetiminin görevde kalması İran ile olan ittifak ilişkileri nedeniyle Suriye-İran ittifakının sağlamlaşması anlamına gelirken, Suriye yönetiminin değişmesi bu ittifakın zayıflamasına sebebiyet vermesi açısından olumlu değerlendirilmekte idi. Fakat bu durumda uzun vadede Suriye'de etkili olması muhtemel aktörlerin İsrail açısından ortaya koyduğu tehdidin kuvvetlenmesi ihtimali ortaya çıkmakta idi. Bu arka plan ile İsrail açısından farklı zorlukların ortaya çıktığı mevcut durumda, İsrail yönetiminin en az zarara uğrayacağı pozisyonu belirlemek üzerinden krize dair ilk tepkilerini ortaya koyduğu görülmüştür. Bu yaklaşım üzerinden geliştirilen *Kırmızı Çizgi* politikasında Esad yönetiminin görevde kalması veya görevden ayrılması bir başlık olarak değerlendirilmez iken bu politikanın muhafazası İsrail karar alıcılarının en önemli gündem maddesi olmuştur.

Takip edilen kırmızı çizgi politikasının birinci unsuru Hizbullah meselesi olmuştur. İsrail yönetimi, Hizbullah'ın Suriye'de bulunan oyun değiştirici silahları Lübnan'a ulaştırmaları durumunda bu gelişmeye kayıtsız kalmayacaklarını ifade etmiştir. 2006 İsrail-Lübnan savaşı sonrası, gerek İsrail Silahlı Kuvvetleri gerekse Hizbullah'ın kapasitelerini artırarak karşılıklı caydırmaya dayalı ve istikrarlı bir dengeye ulaştıkları düşünülmekteydi. Suriye krizinin başlaması ile Hizbullah'ın İran'da bulunan güçlerini Suriye üzerinden Lübnan'a getirmesi söz konusu olmuştur. Bu duruma İsrail yönetiminin verdiği tepki bu transferlerin bazı zamanlarda

engellenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçte Hizbullah'ın Suriye'deki çatışmalara doğrudan dâhil olması ile, İsrail yönetiminin Şii milislerin mevcut durumdan istifade ederek sahaya daha fazla yerleşmesini engellemek konusunda daha fazla gayret ettiği görülmüştür. İkinci olarak İsrail, Hizbullah savaşçıları, İran ile ilintili gruplar, El-Kaide ya da DEAŞ ile bağlantılı güçlerin, Golan tepelerinin doğusunda 1974 yılında belirlenen ateşkes çizgisine bitişik bir konuma yerleşerek altyapı kurma çabalarının karşısında olacağını ilan etmiştir. Burada İsrail yönetimi en fazla İran ve ilintili güçlerin ateşkes hattına bitişik olarak konuşlanması ve bu şekilde İsrail'e yeni bir cephe daha açmasından endişe duymaktaydı (International Crisis Group, 2018: 2-3). Üçüncü olarak İsrail ister kasıtlı ister kasıtsız olarak gerçekleşmiş olsun kontrol ettiği topraklarda gerçekleşecek olan herhangi bir saldırı durumunu tolere etmeyeceğini ilan etmiştir. 2015 yılının ortalarında Suriye muhalefetinin oluşturduğu bir grubun, Ürdün ile güney batı sınırında bulunan Süveyda ve Cebel el Durze yerleşim yerlerine doğru hareket etmesi ve aynı zamanda Kuneytra'nın kuzeyine doğru ilerlemesi sonrasında Israil yönetimi muhalif grupların Dürzü halkın yaşadığı bu alanlara özellikle Kuzey Suriye'de Kuneytra'da bulunan Hader yerleşim birimine karşı saldırıda bulunmamaları konusunda uyarıda bulunmuştur. İsrail'in yönetimi, İsrail'in ordusuna hizmet eden ve aynı zamanda Suriye'de bulunan Dürzü akrabaları ile ilişkilerini devam ettiren Dürzi nüfusunun baskılarıyla karşı karşıya kaldığı için Golan bölgesinde yaşayan Dürzüleri koruma zorunda hissetmekteydi. İsrail başbakanı bu bağlamda İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin gereken tüm eylemleri yapmak konusunda hazır olduğu duyurusunu yapmıştır (The Telegraph, 2015b).

3.2.4. Güvenlik Sorunlarının İsrail'e İlk Yansımaları

Bölgedeki istikrar durumunun İsrail'e yansıdığına dair ilk belirti, 2011 Mayıs ayında Golan Tepeleri'ndeki Majdal Shams'ın Druze kasabası (The Times of Israel, 2014) yakınlarındaki Suriye'den Golan Tepeleri'ni ayıran çit boyunca yaşanan olaylar olmuştur (The Guardian, 2011). İsrail'in diğer sınırları boyunca inşa edilen güvenlik duvarlarının aksine daha zayıf olan bu duvarı geçmeye çalışan grup İsrail askerleri tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu müdahale, Suriye ile ateşkes anlaşmasının bozulmaması konusunda gayret gösteren İsrail yönetiminin ateşkesin devamına imkân tanıyan kısıtlı bir müdahale olarak gerçekleştirilmiştir. Zira İsrail yönetimi,

Suriye yönetimi ile 31 Mayıs 1974 tarihinde imzalanan *Geri Çekilme Anlaşması*nı uygulayan ve Golan cephesinin sessiz tutan bir Suriye yönetimine alışmış durumda idi. Yaşanan olaylar İsrail tarafından Golan cephesinin mevcut durumda eskisi kadar sessiz kalmayacağı ihtimalinin kuvvetlenmesi şeklinde değerlendirilmiştir. İsrail yönetimi Eylül 2012'nin başlarında İsrail Silahlı Kuvvetleri'ni Golan Tepeleri'nde bir askeri tatbikat gerçekleştirdiğini ve hem tatbikatın yanlış anlaşılmasından kaçınmak için Suriye hükümetini uygun kanallarla önceden bilgilendirdiğini açıklamıştır. Bu tatbikat zamanlaması açısından gerek İran gerekse Suriye yönetimine karşı bir mesaj olarak yorumlanmıştır (Rabinovich, 2012: 4-6).

Bu olay sonrası Golan tepeleri bir süre sessizliğini muhafaza etse de, Kasım 2012'de Suriye ve İsrail silahlı kuvvetlerinin bu bölgede birbirlerine karşılıklı ateşle açması (CNN Türk, 2012b), İsrailli karar alıcıların Suriye iç savaşının ilerleyen zamanlarda Golan tepeleri üzerinden İsrail'e dönük başka güvensizlik durumları da ortaya koyabileceği değerlendirmelerini kuvvetlendirmiştir. Bu bağlamda Golan tepelerinin Suriye muhalefeti içerisinde bulunan bazı gruplar tarafından İsrail'e karşı bir çatışma başlatılması için eylem noktası olarak kullanılma ihtimali olabileceğini düşünülmüştür. Artan istikrarsızlık durumuna tepki olarak İsrail yönetimi sınır güvenliklerini ve Golan tepelerindeki askeri kapasitelerini güçlendirmiştir. İsrail tehdit unsuru olan grupların İsrail'e saldırmalarını engellemek için İsrail-Suriye sınırı boyunca yaklaşık 5 metre boyunda ve yaklaşık 250 kilometre uzunluğunda bir duvar inşa etmesi bir taraftan iki ülke arasındaki gerginliği arttırırken diğer taraftan karşılıklı bir caydırıcılık işlevi görmüştür (Thorleifsson, 2013: 1). Nitekim 2013 yılının sonuna kadar Suriye'de yaşanan çatışma durumlarının şiddetinin artmasına rağmen Golan tepelerinin sakin kalması bu duruma işaret etmektedir. Bu sakinlik aynı zamanda gerek Suriye gerekse İsrail'in savaşın Golan Tepelerine doğru genişlemesi ve karşılıklı çatışma durumuna dönüşmesinden kaçındıklarını göstermiştir.

Bu dönemde İsrail kamuoyunda güvenlik bağlamında yapılan bir diğer tartışma ise sığınmacılar konusu olmuş, bu konu gerek Suriye'de yaşayan Filistinliler gerekse çatışmaların derinleşmesi ile İsrail'e geçiş yapmak isteyen Suriyeli sığınmacılar

çerçevesinde tartışılmıştır. Suriye'de yaşayan Filistinlilerin %70'inin ülkenin İsrail ile bağlantısını sağlayan Golan tepelerine uzak bir mesafe olan Şam şehrinde meskûn olması İsrail sınırının sığınmacı krizinin başladığı ilk dönemlerde güvence altında bulunması ve karar alıcıların bu konuda daha az baskıyla karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Nerguizian tarafından çok sayıda yerlerinden edilmiş Filistinlinin varlığı İsrail'in kısa dönemde Filistin yönetimi ve Arap ülkeleri ile sorunlara yol açabileceği ifade edilmekle beraber (The Times of Israel, 2013b) bu konuda çevre ülkelerin üstlenmiş oldukları sorumluluğun İsrail'e bu anlamda gelecek olan baskıları hafiflettiğini ifade etmek mümkündür. Fakat bu durum uzun dönemde İsrail'in bazı baskılar altında kalabileceği ihtimalinin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Bu ihtimali göz önünde bulunduran bazı muhalefet partilerinin Suriye'de yaşanan Filistin ve Suriyelilerin yaşanan çatışma durumları nedeniyle İsrail'e geçmesinin tartışmaya açılması gerektiğini savundukları görülmüştür. Zira gerek İsrail-Filistin arasındaki anlaşmazlık durumunun devam etmesinin gerekse görüşmelerin sonuçlanamamasının en önemli nedenlerinden birinin 9 milyonu bulan ve Ürdün, Suriye, Lübnan'da yaşayan Filistinli mülteciler olduğunu ifade eden birçok çalışma bulunmaktadır. İsrail hükümeti yaralı Suriyelilere duyarsız kalınmadığını ve İsrail'de birçoğunun tedavi edildiğini ifade etmekle beraber, yurtdışında mülteci durumunda yaşayan Filistinlilerin geri dönüşüne müsaade edilmemesini İsrail'in yüzölçümü üzerinden açıklamaktadır. İsrail başbakanı Netanyahu tarafından *küçük* bir ülke olarak değerlendirilen İsrail'e bu kabulün gerçekleşmesi, ülkenin demografik yapısı ve bekası açısından olumsuz yönde değerlendirilmektedir (The New York Times, 2015). Bu yaklaşıma uygun olarak geliştirilen politikalar, İsrailli karar alıcıların sığınmacılar sorununu gerek kısa gerekse uzun dönemde tehdit oluşturabilecek konular arasından çıkardıklarına işaret etmektedir.

3.2.5. Mevcut Suriye Yönetiminin Sürdürülemezliğine Dair Değerlendirmeler

2012 yılında Suriye yönetiminin BM-Arap Ligi Ortak Temsilcisi Kofi Annan'ın sunduğu barış planını kabul etmesine (BBC Türkçe, 2012c) rağmen planın uygulanmasında yaşanan aksaklıklar ve çatışma şiddetinin artması bu dönemde uluslararası kamuoyunda mevcut Suriye yönetiminin geleceğine dair

değerlendirmelerin artmasına sebebiyet vermiştir (Hürriyet, 2012; BBC Türkçe, 2012d). Bu değerlendirmelerde mevcut yönetimin sürdürülemez olduğuna dair değerlendirmelerin ön plana çıkması ile birlikte Suriye'nin kimyasal silah depolarında hareketlilik yaşandığı iddiaları, Suriye yönetiminin sahip olduğu iddia edilen kimyasal silahlar konusunda nasıl bir politika takip edeceği sorusunu gündeme getirmiştir. İsrail'de dâhil olmak üzere krizle ilgili diğer ülkeleri de tedirgin eden gelişmeler karşısında farklı ülke yönetimlerinden Esad yönetiminin kendi nüfusuna karşı kimyasal silah kullanmasının neticelerini dikkate alması konusunda uyarılarda bulunmuştur (NTV, 2012e; BBC Türkçe, 2012e; NTV, 2012f). İsrail yönetimi ise kimyasal silahların transfer edilmesi meselesinin İsrail'in kırmızı çizgisi olduğunu ve bunun İsrail açısından bir savaş sebebi olacağı uyarısında bulunmuştur (Rabinovich, 2012: 12).

3.2.6. İran ve Hizbullah'ın Suriye Krizi'ndeki Erken Rolü

Daha önce bahsedildiği üzere Suriye yönetimi, kriz başlamadan önce İran ile birlikte Hizbullah'ın operasyonel politikasının belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmekteydi. Krizin başladığı ilk dönemlerde İran'ın Suriye yönetiminin muhalefete karşı politikalar belirlemesine çeşitli şekillerde yardım yaptığı, çatışma durumlarının çıktığı ilk zamanlardan beri dile getirilmekteydi. Bu çerçevede İran'ın Suriye'ye silah ve mühimmat temin ettiği, Suriye güvenlik birimlerine teknik destek verdiği ve İranlı askerlerin eylemlerin bastırılması konusunda bizzat müdahale ettiği iddia edilmiştir. Nitekim Batı basınında, Suriye'deki olayların şiddetlenmesinin ardından Şam yönetiminin gösterileri bastırmasında teknik destek sağlamak amacıyla İranlı devrim muhafızlarının Suriye'ye gönderildiği yönünde haberler çıkmıştır (The Telegraph, 2011). Bu iddialara karşılık olarak İran yönetimi krizin şekillenmesinde ülkelerinin aktif bir rol oynadığı iddialarını kabul etmemiş, Suriye'nin içişlerine İran'dan ziyade Batılı ve bazı bölge ülkelerin karıştığını ileri sürmüştür. İddiaların tümünün doğru olmadığını ifade eden İranlı yetkililer diğer taraftan Esad rejimini desteklediklerinin sıklıkla dile getirmişlerdir. İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi 16 Eylül 2012 tarihinde yaptığı açıklamada Devrim Muhafızları ve Kudüs Tugaylarının Suriye'de bulunduğunu teyit etmiş fakat bu durumun Suriye'de bir 'askeri varlık' sahibi olmak anlamına gelmediğini ifade

etmiştir (The Guardian, 2012). Caferi aynı zamanda ilerleyen zamanlarda Suriye'ye karşı askeri bir saldırı olması durumunda İran'ın Suriye'ye askeri destek vereceğini de eklemiştir. Suriye'nin mevcut durumda herhangi bir dış yardıma ihtiyacı olmadığını ifade eden Caferi, Suriye'deki birliklerinin bu ülkede sadece istişare ve tecrübe aktarımı için bulunduğunu dile getirmiştir (Al Jazeera, 2014). Fakat bu durum, ilerleyen süreçte İran'ın proaktif, güçlü bir bölgesel aktör haline gelme isteğinin belirginleşmesi ile değişmeye başlamıştır. Bu dönüşümün yaşanmasında- başka sebepler ile birlikte- ABD ve İsrail yönetimlerinin İran'ı baskı altında tutma politikaları önemli oranda etkili olmuştur (Rabinovich, 2012: 7).

İlerleyen süreçte Suriye yönetiminin karar alma kapasitesinde yaşanan zayıflıklar ve sınırları üzerindeki etkin kontrolü kaybetmesi, İsrail'in Suriye üzerinde uzun süredir devam eden caydırıcılığının zayıflaması anlamına gelmiştir. İran'ın Suriye yönetimine verdiği destek nedeniyle Suriye yönetiminin İran'a olan bağımlılığını artırması aynı zamanda Suriye'nin toprakları üzerindeki eylem özgürlüğünü İran ile paylaşması anlamına gelmesi İsrail'in Suriye üzerindeki hesaplamalarına ilerleyen zamanlarda İran'ı daha fazla eklemek durumunda kalması anlamına gelmiştir.

İsrail, Hizbullah'ın Suriye'de konuşlandığı 2012 yılının sonlarında ve özellikle Lübnan sınırındaki bir köy olan El-Kusayr'da etkinliğini artırması sonrası 2013 Mayıs ayından itibaren daha fazla savunmaya dayalı bir tutum benimsemiştir. Hizbullah'ın savaşa girmesi İsrail'in Suriye topraklarında yürüttüğü mücadelenin çerçevesini genişletmiş önceden sadece Lübnan'daki Hizbullah ile mücadele eden İsrail yönetiminin Suriye'de de nüfuz kazanan ve güçlenen bir Hizbullah gerçeği ile karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir (International Crisis Group, 2018: 5).

Suriye'de rejimin devam etmesi için savaşan Hizbullah'ın teknik anlamda sahip olduğu kapasiteleri genişlettiğine dair değerlendirmeler, İsrail yönetimini *oyun değiştirici* silahlar konusunda ek önlemler almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda İsrail yönetimi Hizbullah'ın Tel Aviv, Ben Gurion havalimanı gibi İsrail'in merkezi bölgelerini hedefleme kapasitesine sahip silahlara ulaşımını ve kullanımını engellemeye odaklanmıştır. Bu odaklanmanın arkasında İsrail yönetimi'nin,

Hizbullah'ın 2006 Lübnan savaşında sahip olduğu askeri kapasiteleri büyük ölçüde geliştirdiğine duyduğu inanç önemli rol oynamaktadır. İsrail yönetimi Hizbullah ile gerçekleşebilecek bir çatışma durumunun, İsrail açısından ortaya çıkması muhtemel sonuçların farkında olmakla birlikte ülkelerini müdafaa edecekleri konusunda kesin çizgilerini ortaya koymuş gözükmektedir. Bu bağlamda ilk olarak 30 Ocak 2013 tarihinde İsrail hava kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırı bu yaklaşımın somut bir şekilde sahaya yansıdığını göstermektedir. Hizbullah'ın Suriye'de konuşlanması, bir noktada kuvvetlerinin İsrail'le sınır paylaşan güney bölgelerine hareket etme olasılığını da yaratmıştır. 2015 yılında Suriye yönetimi ile koordinasyon halinde gerçekleştirilen bu durum karşısında İsrail yönetimi, Hizbullah ve İran ilintili güçlerin İsrail-Suriye ateşkes hattının çevresinde nüfuzlarını artırmasını engelleme gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Suriye ve İsrail arasında uçuşa yasak bir bölgenin oluşturulması veya İsrail Silahlı Kuvvetlerinin kontrolü altında olan bir tampon bölgenin oluşturulması istenmiştir. Fakat muhalif grupların bu gerekliliğin belirlenmesinden kısa bir zaman sonra Suriye'nin güneyinden uzaklaşarak kuzey bölgelerine doğru hareket etmeleri, konunun gündemden bir süreliğine uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir.

3.2.7. Türkiye ile İlişkilerin Revize Edilmesi

İsrail yönetimi, Suriye krizinin kendi ulusal güvenliğiyle ilgili sonuçlarını izlemeye ve gelişen olaylara dönük politikalar geliştirmeye devam ederken Suriye'de yönetimin kısa sürede çökeceğine dair değerlendirmelerin zayıfladığı görülmüştür. Esad yönetiminin değişmesinin kısa dönemde muhtemel olmadığı gerçeğinden yola çıkan İsrail yönetimi, muhtemel gelişmelere hazırlıklı olmak amacıyla bölgede benzer güvenlik sorunları yaşayan ülkelerle yakınlaşma konusunu gündeme almıştır. Bu ülkeler içerisinde en dikkat çekeni, Mavi Marmara olayı sonrası ikili ilişkilerde zorlu bir döneme girilen Türkiye ile yakınlaşılması olmuştur. Bu yakınlaşmanın Suriye'de yaşanan gelişmelerle ilişkili olduğu iki tarafın yapmış oldukları konuşmalara yansımıştır.

2011 yılında Suriye krizinin ilk aylarında Türkiye ve İsrail'in Suriye politikaları birbirinden ayrışmakta idi. Türkiye özellikle Ağustos 2011 sonrasında

Suriye muhalefetinin organize olması konusunda açıkça destekte bulunmaya başlamışken, İsrail'in yaşanan gelişmelere karşı *müdahale etmeme* ve *tarafsızlık* pozisyonunda kaldığından daha önce bahsedilmişti. İsrail'in Suriye politikasında ülkenin istikrarının kriz öncesi mevcut aktör ve yapılar üzerinden korunması meselesi önemli öncelik olarak değerlendirilirken, yönetim değişikliği sonrası İsrail açısından tehdit oluşturabilecek aktörlerin yönetime devralması durumunda İsrail'e karşı muhtemel politikalarının ülkeleri aleyhine seyredeceği endişesi İsrail yönetimini Suriye'de muhalefeti destekleyen bir politika izlemekten alıkoymuştur. Fakat İran ve Hizbullah üyelerinin Suriye yönetimine desteğinin belirginleşmesi ile, İsrail'in bölge siyasetinde bazı güncellemeler yaptığı görülmüştür. İsrail'de 22 Ocak 2013 tarihinde gerçekleşen seçimler sonrası kamuoyu yoklamalarında Başbakan Netanyahu'nun yeniden seçileceği fakat partisinin parlamento çoğunluğunun zayıflayacağına dair yapılan değerlendirmelerde daha ziyade sosyal ve ekonomik sebepler ön plana çıkmıştır (BBC Türkçe, 2013). Fakat bu eleştirilerde uygulanan bölge siyaseti de önemli yer tutmaktaydı. Seçimlerden sonra İsrail kamuoyunda bölgesel gelişmeler ve artan güvensizlik nedeniyle Türkiye ile ilişkilerin geliştirilebilmesi konusunda bazı girişimlerde bulunabileceği konusu gündeme gelmiştir. 2012 yılında MITVIM(The Israeli Institute for Regional Foreign Policy) isimli enstitü tarafından yapılan kamuoyu yoklamasında İsrail halkının büyük bir kısmının Türkiye ile barışmanın gerekli olduğu ve bu durumun gerçekleşebilmesi için Türkiye tarafından talep edilen özrün gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünde olduğu ortaya çıkmıştır. Ankette yer alan bilgilere göre İsrail halkının özrün gerçekleşmesi ve ilişkilerin iyileştirilmesinde Suriye'de yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulundurarak desteklediği görülmüştür.(Mıtvım,2012). İlerleyen süreçte, İsrail Başbakanı Netanyahu 2013 Mart ayında İsrail'i ziyaret eden ABD başkanı Obama'nın teşviki ile Türkiye'den özür dilemiştir (Jewish Daily News, 2013). Suriye içinde artan gerginlik durumlarının Türkiye ve İsrail'de benzer güvenlik sorunları ortaya çıkarmasının İsrail'in Türkiye ile yakınlaşmasında etkili olduğu İsrail başbakanı tarafından bizzat dile getirilmiştir. İsrail'in Türkiye ile yaşanan kriz sonrası sürekli olarak ilişkilerin normalleşmesi konusunda gayret ettiğini ifade eden Netanyahu, çevre bölgelerde yaşanan değişiklikler ve Suriye krizinin derinleşmesi nedeniyle Türkiye ile ilişkilerin rehabilite edilmesi için doğru zamanın geldiğini

ifade etmiştir (The Times of Israel, 2013). Özrün gerçekleştirilmesinde etkili olan ABD yönetimi, Mavi Marmara sonrasında İsrail'i NATO tatbikatlarında dışarda tutmaya çalışan Türkiye'nin İsrail ile yeniden yakınlaşmasını önemli görmekteydi. Zira Suriye'de yaşanan gelişmelere dair bilgi paylaşımı, ortak hareket etme ve olası bir operasyonda birlikte olma konusu ABD'nin İsrail'i özür konusunda ikna etmesinde etkili bir faktör olmuştur (Tür, 2013: 31-32). Türkiye ile mevcut krizin çözülmesi birçok analist tarafından İsrail-Türkiye arasındaki ittifakın *altın yılları*nı olarak değerlendirilen 1990'lı yıllar seviyesine yükselme ihtimali zayıf görülmekle beraber, iki ülkenin öncelikle Suriye krizi ile ilgili işbirliği yapmaları ve politikalar geliştirmelerine katkıda bulunacağı ifade edilmiştir (Rabinovich, 2012: 13).

3.2.8. Sıfır Tolerans ve Misilleme Politikası

Suriye'deki değişen koşullar ve özellikle de İsrail tarafından tehdit olarak değerlendirilen muhalif grupların İsrail-Suriye sınırındaki nüfuzunu artırması, İsrail yönetiminde Suriye yönetimi ve muhalif gruplar arasında herhangi birinin yanında pozisyon almanın İsrail açısından kazançlı olmadığı fikrinin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. İsrail yönetimi bu bağlamda tarafsızlığını devam ettirse de, sahada meydana gelen gelişmeler İsrail yönetiminin krize dönük politikalarında bazı güncellemeler yapmasını gerekli kılmıştır. İsrail yönetimi bu bağlamda ilk olarak İsrail, İsrail-Suriye sınırının İsrail açısından yeniden bir savaş alanına dönüşmesini önlemek için harekete geçmiştir. 2013 yılında sınır güvenliği üzerine kaygıları artan İsrail yönetiminin, krize yönelik resmi politikasında değişikliğe gittiği görülmüştür (Malmvig, 2016: 1). İsrail hükümeti bu dönemde rejim ile yerel muhalefet güçleri arasındaki savaşın patlak vermesine tepki olarak otomatik misilleme politikası uygulamıştır. İsrail'in sınır bölgesinde meydana gelen tehditlere karşı koyulması konusuna verdiği önem, aynı zamanda İran'la doğrudan bir çatışmaya girmeyi göze alması anlamına da gelmekteydi.

İsrail yönetimi, 2013 ve 2014 yıllarında İsrail'e karşı faaliyet gösterecek bazı güçlerin Golan Tepeleri'nde konuşlandırıldığını tespit ettiğini ilan etmiştir (Murciano, 2017: 2). Yönetim bu bağlamda *oyun değiştirici* olarak bilinen silahların Suriye toprakları üzerinden Lübnan'daki Hizbullah üslerine transfer edildiği ve aynı

zamanda İran ile Hizbullah'ın Golan tepelerinin Suriye tarafında sığınak inşa ederek bu bölgeyi ikinci bir cephe veya tampon bölge olarak kullanacağı konusunda göstergeler olduğunu düşünmekteydi. Bu durumla baş edebilmek amacıyla İsrail Silahlı Kuvvetleri Suriye'de ki Hizbullah ve Devrim Muhafızları güçlerini çeşitli şekillerde hedef almışlardır. Bu operasyonlar içerisinde İsrail yönetimi tarafından yalnızca sınırda gerçekleşen misilleme ateşleri resmi olarak teyit edilmiştir. Suriye yönetiminin İsrail saldırılarına karşı büyük ölçekli bir misilleme yapmaması, ülke içerisindeki çatışmaların devam ettiği bir konjonktürde İsrail'e karşı bir çatışma başlatmak amacıyla kapasite oluşturmak konusunda istekli olmadığına şeklinde yorumlanmıştır (Thorleifsson, 2013: 2).

İsrail yönetiminin bu dönemde ayrıca Esad ve Hizbullah'ın İran destekli ekseni ile aktif olarak savaşan muhalif gruplara (Malmvig, 2016: 3) ve sivillere tıbbi, yiyecek, su ve yakıt yardımı yaptığı yönünde iddialar ortaya konulmuştur. Diğer taraftan İsrail toplumundaki bazı grupların -özellikle de Golan tepelerinde yaşayan Esad yönetimi yanlısı Arap Dürzü topluluğu- bu yardımlara karşı olması nedeniyle, İsrail yönetiminin yapılan yardımların kamuoyuna ilan edilmesi konusunda ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Muhalif gruplarla iletişim içerisinde olan bazı İsrail vakıfları tarafından yürütülen bu çalışmalar, İsrail içerisinde olduğu gibi Suriye toplumundaki bazı gruplar tarafından da eleştirilmektedir. Suriye ve Ürdün arasındaki sınır kapatıldıktan sonra bazı Suriye vatandaşları İsrail tarafından yapılan insani yardımdan memnun olmakla birlikte da, İsrail'i Suriye ve Arap dünyasının düşmanı olarak değerlendiren bazı kesimler bu yardımları kabul etmeyi Suriye ve Arap dünyasına 'ihanet' olarak değerlendirmektedirler.

Bu dönemde 1974 yılında imzalanan ateşkes hattı ile bitişik Suriye topraklarının kontrolü üç grup arasında bölünmüş vaziyette idi: DEAŞ uzantılı olan Halid bin Velid tugayı; El-Nusra cephesi ve diğer muhalif güçler ve son olarak Suriye yönetimine bağlı güçler, Hizbullah ve Dürzü birlikleri. Bu eksenler içerisinde İsrail yönetimi El-Nusra cephesi ve Hizbullah dostu Dürzülerin onlardan yararını en aza indirmek için Kuneytra civarında yardım sağlamaya odaklanmıştır. Bazı yerli halk, bu bölgede yoğunlaşırken aynı zamanda çatışmaların Dera'da yoğunlaşması

sonrası Dera ve Şam'dan gelen yüz binlerce yerinden edilmiş insan burada bulunmakta idi. Kendi içerisinde yerlerinden edilmiş binlerce kişinin BM güçlerinin görünür olduğu İsrail-Suriye ateşkes hattının bitişiğindeki çadır bölgelerine taşınmalarındaki en önemli etken, bu bölgenin kendileri açısından bir koruma sağladığı düşüncesi olmuştur. İsrail yönetimi bu kamplara bazı insani yardımlar göndermiş ve Birleşmiş Milletler Tampon Bölgesinin yakılarında bir saha hastanesinin kurulmasını sağlamıştır (Politico, 2017). Bölgeye yaptığı yardımların iyi niyetli olmadığı ve radikal gruplara yönelik olduğu konusunda gelen yorumlar, İsrail yönetimi tarafından kabul etmemiştir (Haaretz, 2016). 2014 yılında Golan tepelerindeki İsrail-Suriye ateşkes hattında konuşlanan Birleşmiş Milletler gözlemcileri (UNDOF Komisyonu) tarafından, İsrail ile muhalif gruplar arasındaki iletişimin detaylarına dair bir rapor yayınlanmıştır. UNDOF komisyonunun çalışmalarından hareket edilerek Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından hazırlanan 15 sayfalık raporda, Suriyeli yaralıların (muhaliflerde dâhil olmak üzere) tıbbi tedavisi için gerekli malzemeler ve bazı eşya ve konteynerlerin 1974 yılında imzalanan ateşkes hattı üzerinden nakledildiğini ifade edilmiştir. Gözlemciler Mayıs 2014 yılında gerçekleşen başka bir olayda ise, içeriği belirsiz bazı kutuların İsrail Silahlı Kuvvetleri ve muhalif gruplar arasında değiştirildiğini rapor etmiştir (Foreing Policy, 2014). İsrail başbakanı 2014 yılında Netanyahu Golan tepelerinde bulunan askeri saha hastanesine yapmış olduğu ziyaret bu iddiaların gerçeklik boyutuyla ilgili bazı çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Netanyahu İran ile karşılaştırıldığında İsrail'in yaralılara yardım ederek, İran'ın ise Suriye ordusunun silahlanma ve finansman konusunda destekçisi olarak yardım ederek gerçek yüzünü gösterdiğini ifade etmiştir (Ynetnews, 2014). Her ne kadar Başbakan Netanyahu tarafından aşikâr bir şekilde dile getirilmese de, İsrail Silahlı Kuvvetleri yarbayı Lerner tarafından yapılan açıklamada yaralılara yapılan yardımlarda hangi gruptan oldukları, hangi grup ile savaştıkları ve sivil olup olmadıklarının kontrol edilmediğinin ifade edilmesi bahsi geçen gruplarla İsrail arasında bir koordinasyon olduğu iddialarına kuvvetlendirmektedir. Lerner, İsrail'in Suriye'ye karşı uyguladığı müdahil olmama politikasının tıbbi ve insani yardım dışında başka alanlara yayılması konusunda İsrail'i sınırlandırdığını ifade etmekte ve İsrail'in birinci önceliğinin Golan tepelerinden İsrail'e doğru yayılma ihtimali olan savaşın İsrail'e sıçramasının

önüne geçilmesi olduğunu ifade etmiştir (Foreing Policy, 2014). Tüm bu uygulamalar İsrail'in Suriye savaşı ile alakalı resmi pozisyonundan farklı olarak krize daha fazla müdahil olduğuna işaret etmektedir.

İsrail tarafından Hizbullah ve Devrim muhafızları güçlerine karşı yapılan saldırılar, aynı zamanda Hizbullah ve İran'ın ilerleyen zamanlarda İsrail'e karşı saldırı teşebbüslerine karşıda sonuçlar almayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Hizbullah tarafından gerçekleştirilen eylemlerin büyümekte ve gelişmekte olduğuna inanılmaktadır (Murciano, 2017: 3). Buna karşılık bu dönemde Suriye sahasında giderek etkisini artıran DEAŞ ile alakalı olarak, gerek İsrail yönetiminin DEAŞ'a yahut DEAŞ'la alakalı gruplara karşı gerekse DEAŞ'ın İsrail'e karşı herhangi bir kasıtlı saldırıda bulunduğu görülmemiştir (Anadolu Ajansı, 2017d). Bu durum, İsrail savunma çevrelerinin DEAŞ ve ilintili grupların kısa vadeli cari tehditler olarak değerlendirildiğine dolayısıyla Hizbullah ve İran gibi uzun vadeli ve stratejik tehditler olarak yorumladığına işaret etmektedir.

3.2.9. Kimyasal Saldırı ve Dış Müdahale Tartışmaları

21 Ağustos 2013 tarihinde Suriye'de geniş çaplı kimyasal silahların kullanılmasına yönelik ortaya çıkan uluslararası söylem ve politikalar, İsrail'in Suriye krizine dönük ortaya koyduğu politikaları etkilemiştir. ABD yönetiminin kimyasal saldırı olayının gerçekleşmesi sonrası Suriye rejimine karşı sınırlı bir askeri harekat yürütmeyi planladığı konusunda kamuoyunda ortaya çıkan değerlendirmeler, İsrail yönetimi tarafından Suriye yönetimiyle yakın ilişki içerisinde bulunan İran'ın nükleer amaçlarını kontrol etmek konusunda önemli bir uluslararası eylem olarak değerlendirilmiştir. Ortaya konulan diplomatik çabalar sonucu Suriye'nin kimyasal silah cephaneliğini ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varılması, Suriye'ye yönelik herhangi bir dış askeri müdahale gerçekleştirilmesini önlemiştir. Fakat devam etmekte olan çatışma durumlar, Suriye yönetiminin elinde bulundurduğu kimyasal silahlar için etkili bir denetleme kabiliyetinin olup olmadığı konusunu ortaya çıkarmaktaydı. Anlaşma taahhütlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, Suriye'nin kimyasal silah konusunda İsrail'e dönük olarak bir tehdit oluşturma durumunun ortadan kalkması anlamına gelmekle beraber, devam eden çatışma ve

karşıtlık durumları sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına da sebebiyet verebilirdi. İsrail hükümetine göre ise, Suriye rejiminin uluslararası gözlemcilerden kimyasal silah alanlarını gizleme ihtimalide bulunmakta idi (Thorleifsson, 2013: 2).

Bu dönemde ABD'nin kimyasal silahlar kullanılması konusunda ortaya koyduğu politika, süreç içerisinde ABD'nin Suriye politikasının nasıl ilerleyeceği konusunun İsrail yönetimi açısından ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Obama yönetiminin saldırı sonrası kırmızı çizgisi olarak ilan ettiği kimyasal silah kullanımı konusunda yeterli tepkiyi vermemesi, bu bağlamda bu çizgilerin tam olarak ne olduğu konusunda belirsiz bir tavır izlemesi, Amerikan kongresinin Suriye'ye askeri bir müdahalede bulunulması konusunda isteksiz olması, İngiltere parlamentosunun ABD'nin Suriye yönetimine karşı yapacağı olası bir müdahaleye katılmayacağını ilan etmesi gibi sebepler İsrail yönetimi tarafından ABD'nin Orta Doğu bölgesinde yeni bir askeri müdahalede bulunma ihtimalinin zayıfladığı şeklinde yorumlanmıştır (Alpher, 2013: 1). Bu dönemde ayrıca İsrail- Suriye arasındaki sınır bölgesini istikrara kavuşturmaya yardım eden UNDOF komisyonu içerisindeki Avusturya, Japonya, Hırvatistan ve Kanada askerlerinin geri çekilmesi, İsrail'in ulusal güvenliğini temin etmesi konusunda *İsrail'in kendi kendinin başının çaresine bakması* ve bu konuda sadece *kendine güvenmesi* yaklaşımlarının kuvvetlenmesine sebebiyet vermiştir.

Bu arka plan ile İsrail yönetimi, ABD ve Rusya'nın Suriye konusunda kurguladığı işbirliklerinin İsrail'in stratejik çıkarlarını açısından birbiriyle tam olarak örtüşmeyen çelişkili etkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. İsrail'de ki bazı çevreler ABD ve Rusya arasındaki işbirliklerinin Suriye'de ki gelişmeler bağlamında faydalı sonuçları olacağına dair inançlarını ifade ederken, Başbakan Netanyahu yapılan anlaşmanın nasıllığını anlaşmanın sonuçlarının ortaya çıkaracağını ifade etmiştir. Bu dönemde İsrail Başbakanı Netanyahu'nun İsrail'in kendi güvenliğini kendisinin sağlayacağı vurgusunu tekrarlamasının bu inancın bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. İsrail'in bu tedirginliğinin farkında olan ABD yönetiminin, yönetimin olası tek taraflı bir eylemde bulunmasını engellemek amacıyla İsrail'in BM'nin

kimyasal silah kullanımı konusundaki endişelerine saygı duymasını telkin etmiştir (Thorleifsson, 2013: 2).

3.2.10. Rusya'nın Suriye Krizine Görünür Dahlini Artırması

2015 yılında Rusya'nın Suriye krizine görünür dahlini artırması, İsrail yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Rusya'nın sahadaki görünürlüğünü artırması Suriye yönetiminin kimyasal silahların tahliye edileceği konusundaki söylemlerinin uluslararası arenada inandırıcı olmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Bu durum aynı zamanda Suriye yönetiminin yakın vadede ayakta kalmasında da önemli rol oynamıştır. Rusya müdahalesinden kısa bir süre sonra sahadaki güç orantısı Suriye yönetimi lehine değişmiş, yönetimin muhalif gruplar tarafından yenilgiye uğratılması ihtimali zayıflamıştır. İsrail yönetimi ortaya çıkan yeni durumu, Esad yönetimi ile müttefikleri arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesi şeklinde yorumlamıştır. Bu bağlamda Esad yönetiminin kimyasal silahlarını teslim etme durumunun gerçekleşmesi bir taraftan yönetimin caydırıcılığını zayıflatan bir gelişme olurken, diğer taraftan müttefikleri ile arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesi Suriye yönetiminin yaşanan gelişmeler konusunda bağımsız karar alma kapasitelerinin kısıtlanması olarak ta değerlendirilmiştir. (Alpher, 2013: 2). İsrail yönetiminin bu bağlamda, gerek Rusya ve İran gerekse farklı ülkelerdeki Şii destekçileri bulunan dolayısıyla geniş bir bölgede desteklenen bir komşuyla karşı karşıya kalması söz konusu olmuştur.

Rusya tarafından Suriye yönetimine verilen desteğin yönetim lehine etkili sonuçlar ortaya koyması, İsrail tarafından bu müdahaleye karşılık olarak ABD yönetiminin muhalif gruplara desteğini kuvvetlendirmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştır. ABD yönetiminin Rusya'ya karşı bu dengelemeyi yapıp yapmayacağının henüz belirsiz olduğu bu süreçte İsrail yönetiminin Rusya yönetimi ile Suriye konusunda görüşmelerde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda İsrail Başbakanı Eylül 2015 tarihinde Israil Silahlı Kuvvetleri ile Rus ordusu arasında istenmeyen çatışmalardan kaçınmak için bir mekanizma oluşturulmasını talep etmiştir (The Jerusalem Post, 2015). Daha önce bahsedilen Rus parlamentosunun orduyu Suriye'ye yönelik askeri operasyonlar için yönlendirmesinden birkaç gün önce düzenlenen bu ziyaret sonrası Tel Aviv'de bulunan ISK ile Hmeimim hava üssü üzerinden İsrailli ve

Rus askeri yetkililerin düzenli ve direk bağlantı içerisinde olacağı bir iletişim mekanizması hayata geçirilmiştir. Bu iletişim mekanizması, 2015 yılının son aylarında İsrail'in Golan'ın üzerinde uçan bir Rus uçağına yapacağı müdahalenin kararlaştırılması sürecinde etkili olmuştur. Benzer şekilde Rusya, İsrail tarafından Suriye sahasında gerçekleştirilen saldırılara tepki geliştirme konusunda bu iletişim mekanizmasından faydalanmıştır (International Crisis Group, 2018: 7). Birkaç ay sonra Kasım 2015 tarihinde Paris'te 2015 tarihinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda bir araya gelen liderler operasyonel çakışmaların engellenmesi konusunda varılan mutabakatın öneminin altını çizmişlerdir. Görüşmeden bir hafta önce Türkiye tarafından düşürülen Rus uçağı sonrası (NTV, 2015) yaşanan gelişmelere işaret eden Netanyahu, bu gelişmelerin yapılan görüşmenin önemini bir kez daha ortaya koyduğunu ifade etmiştir (The Times of Israel, 2015).

Rusya'nın krize görünür dahlini artırması, Suriye'de sahadaki çatışmaların gidişatı konusunda önemli değişiklikler ortaya koymanın yanı sıra İsrail açısından bazı stratejik zorluklar ortaya koymuştur. Gerek bölgedeki güç dengesi açısından ortaya çıkan yenilikler, gerekse Suriye ve Golan tepelerine doğru yayılan baskı ve dönüşümler bu bağlamda değerlendirilebilir. Rusya tarafından Suriye ordusu ve dolayısıyla ilintili aktörlere destek olarak gönderilen ekipman ve sistemlerin kısa ve uzun vadede İsrail'e yönelik tehdit oluşturan donanımlarla bütünleşme durumu, İsrail açısından tehdit unsuru olarak değerlendirilen aktörlerin eylem ve çatışma yeteneklerinin kuvvetlenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum İran ve Hizbullah'ın operasyon alanlarını genişletmesi ve mütareke hattına doğru ilerlemesinin kolaylaşması olarak yorumlanmaktadır. Rus yönetiminin, Suriye yönetimine bağlı güçlerinin güney bölgelerindeki varlığını azaltan bir strateji izlemesi, Hizbullah ve İran ilintili kuvvetlerin Suriye'nin güneyinde bulunan Golan Tepeleri'ne ulaşımını ve buradan taarruzda bulunma ihtimallerini kuvvetlendiren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İkinci olarak Rusya'nın Suriye ordusu ve ilintili aktörlere askeri kapasitelerini paylaşması ve Kasım 2015'te Türkiye tarafından Rus uçağının düşürülmesi sonrası Suriye'de İsrail topraklarında da etki kapasitene sahip (The Times of Israel, 2015) S-300 ve S-400 hava savunma sistemlerinin kurulması

İsrail'in Suriye'de askeri manevra özgürlüğünün kısıtlanmasına sebebiyet veren bir gelişme olmuştur. Daha önce Sovyetler Birliği tarafından 1973 Yom Kippur Savaşı esnasında Suriye'ye *gönderilen 2K12 Kub Füze Savunma Sistemleri*nin İsrail savaş uçaklarına karşı kullanılmış olması o dönemde İsrail'in eylem kabiliyetine olumsuz etkileri olmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın askeri kapasitelerini ülke çapında geniş bir alana yayması, Rus kuvvetlerinin -en azından yakın gelecekte- bölgedeki askeri yapının bir parçası haline gelmesi anlamına gelmekteydi. Son olarak Rusya'nın desteği ile Suriye yönetiminin ülkenin doğu kısımlarını geri almak üzere düzenlediği operasyonlar, İran'dan Akdeniz'e doğru bir kara koridoru açılması ihtimalini kuvvetlendirmiştir. İsrail yönetiminde bazı çevreler böyle bir koridorun açılması durumunda, gerek silahların gerekse İran destekli milislerin İsrail sınırı boyunca hareket etme kabiliyetinin artacağına işaret etmektedirler. Bu koridor sayesinde, İran'ın ittifak içerisinde olduğu aktörlere hava yoluyla yaptığı askeri sevkiyatlara alternatif başka bir destek yolu oluşturacağı düşünülmektedir (International Crisis Group, 2018: 8). Suriye yönetimi ve müttefiklerinin ülkenin güneyini ele geçirme çabaları devam ettikçe, İsrail'in daha önce değinilen muhalif unsurları destekleme ve İsrail-Suriye ateşkes hattının ötesinde halk nezdindeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiş ve bu amaçla Mayıs 2016 tarihinde *Suriye İrtibat Birimi*'ni kurmuştur.

Rusya'nın müdahalesi sonrası çatışmaların Suriye yönetiminin lehine ilerlemesi ve son olarak 2016 yılında Halep'in Suriye yönetiminin eline geçmesi Suriye yönetiminin kuvvet kazanmasına ve en azından kısa vadede ülke yönetiminde kalmaya devam edeceğine işaret etmekteydi. Rusya'nın müdahalesi sonrasında elde ettiği sonuçlar İsrail yönetiminin ABD'nin muhaliflere olan zayıf desteğinin kuvvetleneceğine dair inancını kuvvetlendirmiş olsa da, ilerleyen süreçte bu beklentinin tam anlamıyla gerçekleşmediği görülmüştür.

3.2.11. Hizbullah ve İran güçlerine Yönelik Artan Eylemler

İsrail yönetimi Hizbullah'a yönelik uçaksavar füzeleri, karadan-karaya füzeleri ve kimyasal silahların sevkiyatı olması durumunda bu gelişmelere cevapsız kalmayacağını çatışmaların başladığı ilk günlerden itibaren ifade etmektedir. Bununla birlikte İsrail yönetimi, Suriye topraklarındaki belirli hedeflere yapılan

saldırı iddialarını 2015 yılına kadar doğrulamamıştır. İsrail yönetimi, söz konusu kimyasal silahların Esad yönetimi ya da olası bir el değiştirmeyle Suriye muhalefeti tarafından İsrail'e kullanılması ihtimalini gerçeğe yakın bir durum olarak algılamaktadır. Ülkenin çeşitli yerlerine mevcut olan Iron Dome bataryalarının artırılması bu algının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (The Jerusalem Post, 2018). 2015 yılına kadar sadece İsrail yönetiminin değil aynı zamanda diğer tarafların Suriye'de yaşadıkları karşıtlık durumlarının Suriye dışında gerçekleşmemesi konusunda gayret sarf ettikleri görülmüştür. İsrail bu bağlamda, Hizbullah konvoylarına yaptığı saldırıları Suriye ile sınırlandırmış aynı tür saldırıları Lübnan topraklarındaki Hizbullah unsurlarına karşı gerçekleştirmemişlerdir. Fakat 2015 sonrası İsrail yönetiminin gerek Rus yönetiminin Suriye'deki varlığı rejim açısından belirleyici bir avantaja dönüşmesi gerekse Hizbullah'ın Suriye krizine katılımı derinleştikçe bu tutumundan uzaklaşarak İran ve Hizbullah'ı hedef aldığı ve El-Nusra cephesi savaşçılarına yardım sağlayarak Suriye'deki operasyonlarına dair beyanatlarda bulunduğu görülmüştür.

Bu bağlamda İsrail Savunma Bakanı Moshe Ya'alon tarafından yapılan açıklama da İsrail yönetiminin Suriye'de yaşayan Dürzilerin korunması amacıyla Suriye'de bulunan muhalif gruplara yardım ettiğini açıklamıştır (The Times of Israel, 2015c). Bu açıklama şüphesiz 2015 yılına kadar Esad karşıtı güçlerle olan ilişkisine dair açıklama yapmamayı tercih eden İsrail açısından görünür bir değişiklik olmuştur. Kriz açısından önemli bir tarafı oluşturan muhalifler lehine yapılar yardımların 2015 yılına kadar resmi olarak açıklanmamasının sebeplerinin şu şekilde sıralamak mümkündür: İsrail'in bölgedeki askeri angajmanını güçlendirmesi İsrail'in Arap ülkeleri arasında 'farklı' bir aktör profili sergilemesi nedeniyle bir taraftan rakip güçler arasındaki ayrışma durumunun tırmanmasına diğer taraftan İsrail ile bu güçler arasında yeni sorunlar çıkmasına sebebiyet verebilirdi. İkinci olarak, bu durumun bölgedeki Esad aleyhine olan güç dengesini zayıflatma ihtimali bulunmasıyla beraber güç önemli ölçüde değiştirmeden savaşın uzaması ve yıkıcılığının artmasına sebebiyet verebilirdi. Üçüncü olarak, İsrail'in savaşa katılımı sonrası asıl amacı olan İran ve Hizbullah'ın zayıflatılması hedefine ulaşmadan daha

büyük çatışma ve istikrarsızlık durumu içerisine sürüklenmek durumunda kalma ihtimali bulunduğu değerlendirilmekteydi (Malmvig, 2016: 4).

Bu dönemde Suriye'deki çatışma durumlarının devam etmesi İsrail'in güvenlik konusundaki çıkarlarını koruması esnasında Rus güçleri ile bazı durumlarda karşı karşıya gelinmesi potansiyeline sahipti. Fakat Rusya'nın Suriye'deki ihtilafın konusunda kendisini başat bir aktör olarak konumlandırması nedeniyle, İsrail yönetiminin gerek bu dönemde gerekse ilerleyen zamanlarda Rusya ile işbirliği içerisinde olunması konusunu önemsedikleri görülmektedir. Zira İsrail açısından, Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi İsrail'in Batılı olmayan diğer ülkelerle (örneğin Çin ya da Hindistan) derinleştirdiği pragmatik işbirliğinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Wojnarowicz, 2017: 2). İsrail-Rusya arasındaki Suriye konusundaki yüzeysel ilişki biçimini derinleştirme çabası içerisinde bulunan karar alıcılar bu işbirliğinin kısa ve uzun vadeli yansımalarını hesaplamışlardır (Dekel ve Magen, 2015: 1-2). Bu bağlamda Rusya ile herhangi bir çatışmadan kaçınmak amacıyla siyasi ve askeri düzeyde istişareler ve bilgi akışı konusunda koordinasyon içerisinde bulunulmuş (The Times of Israel, 2016c), Rus yönetiminin Suriye ile alakalı olarak 'kırmızı çizgi'lerini tanıması ve koruması konusunda ikna faaliyetlerinde bulundukları görülmüştür. İsrail yönetimi bu bağlamda Golan Tepeleri konusundaki tutumunun dikkate alınması, Hizbullah'ın güney Suriye'de ilave bir cephe açmasına ve İran'ın ülkedeki etkisini artırmasına engel olmasını talep edilmekte idi. İkna çalışmalarının yanı sıra ileri ve sofistike silah sistemlerinin Hizbullah'a taşınması, düşman kuvvetlerin Golan Tepelerinde konuşlandırılması durumunda tehdit algılamalarına uygun bir şekilde olarak askeri olarak harekete geçileceği sıklıkla vurgulanmıştır.

2015 yılında Başbakan Netanyahu, Genel Kurmay Başkanı Eisenkot eşliğinde iki ülke arasındaki operasyonel çakışma ve yanlış değerlendirmelerin önlenmesi amacıyla operasyonel koordinasyonun artırılması, gelişmiş silahların Lübnan ve Suriye'deki Hizbullah kuvvetlerinin ulaşımının önlemesi konusunda Rusya ile bir uzlaşma elde etmek amacıyla Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Rusya devlet başkanı Putin, Rusya'nın İsrail'in Suriye'deki çıkarlarına karşı derin bir anlayışa

sahip olduğunu ifade etmiş ve Rusya'nın Suriye'deki eylemlerinin İsrail'in güvenliğini tehlikeye atmayacağına dair güvence vermiştir. Yapılan anlaşmaya rağmen Rusya ve İsrail arasında çatışmaların yaşandığı vakaların kaydedilmesi (Reuters, 2016c) İsrail ve Rusya arasındaki uzlaşma zemininin sahadaki uygulanılırlığına dair ipuçları sunmakla beraber iki ülke arasındaki güven bağlamında bazı ölçümlemeler yapılmasına olanak tanımaktadır. Son olarak İsrail savaş uçağını hedef alan Suriye'ye ait S-200 füzesinin İsrail tarafından vurulması sonrası Rusya'nın İsrail büyükelçisi danışma amaçlı Rus Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmıştır. İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından 21 Nisan 2016 tarihinde Moskova'ya yapılan ziyarette başbakan, İsrail ve Rusya arasındaki 'aksilikleri, yanlış anlamaları ve gereksiz çatışmaları önlemek ve güvenlik koordinasyonunu güçlendirmesi'nin yapmış olduğu ziyaretin asıl amacı olduğunu ifade etmiştir (Newsweek, 2016). Bu görüşmelerin bir sonucu olarak İsrail yönetimi kısa vadede İsrail tarafından Hizbullah'a karşı yapılan saldırılara karşı kesin bir yanıt gelmemesi ve Rusya tarafından İran'a taahhüt edilen S-300 uçaksavar savunma sisteminin (The Times of Israel, 2015d) ertelenmesi amaçlarına ulaşmışlardır (The Moscow Times, 2016). İsrail hükümeti tarafından atılan diplomatik adımlar Suriye'de etkili olan ülkeler arasındaki taktiksel askeri koordinasyona dâhil olmasını ve Suriye hava sahasında faaliyet gösterme konusundaki özgürlüğünü artırmasına sebebiyet vermiştir. Uzun vadede ise bu görüşmeler sayesinde İsrail yönetimi iki ülke arasında İsrail'in çıkarlarına katkıda bulunacak doğru ilişkilerin oluşturulmasını hedeflemektedir (The Jerusalem Post, 2015; The Jerusalem Post, 2016b; The New Arab, 2017). Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin, İsrail karar alıcıları tarafından olumlu olarak değerlendirilen açıklamalarda bulunmakta, Rusya ve İsrail'in II. Dünya Savaşı bağlamında faşizme ve teröre karşı mücadele eden iki topluluk olduğunu ve bu durumun yeni dönemde başka terör örgütleri bağlamında devam ettiğini sıklıkla vurgulamaktadır (The Jerusalem Post, 2016). Burada ayrıca ABD yönetiminin Rusya ve Orta Doğu'ya yönelik tutumunun İsrail'in Rusya'ya karşı izlediği siyasette etkili olduğunu söylemekte fayda vardır. ABD'nin Suriye'yi istikrara kavuşturma konusundaki daha aktif bir tutum sergilemesi İsrail'in Suriye'de giderek büyüdüğünü ifade ettiği tehdit algılamalarına karşı Rusya'ya karşı daha iddialı bir tutum benimsemesine neden olabilirdi, fakat bu durumun gerçekleşmemesi

İsrail'in Rusya ile olan ilişkilerinde ihtiyatlı olmasına sebebiyet vermektedir (Wojnarowicz, 2017: 2). Suriye'nin uzun vadede istikrara kavuşmasında elde ettiği rol nedeniyle Rusya ile geliştirilecek ilişkiler, İsrail yönetimi tarafından Golan Tepeleri'ndeki varlığını koruması ve İsrail tarafından tehdit olarak değerlendirilen aktörlere karşı etkili olma açısından önemli görülmektedir.

3.2.12. Çatışma Yönetiminde Gelinen Noktanın Ortaya Koyduğu Meydan Okumalar

2016 yılını Esad rejimi ve müttefikleri lehine gelişen güç dengesi nedeniyle ülkede yaşanan karışıklığın gelişmekte olan bir düzen oluşturma gayretine doğru evrilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu dönemde Rusya, Türkiye ve İran arasında çatışma yönetiminde kat edilen yol İsrail'in stratejik çıkarları açısından bir takım sonuçlar ortaya koymuştur. İsrail yönetimi tarafından Suriye yönetiminin devam eden görevde bulunma durumu Rusya, Türkiye ve İran'ın Suriye'nin geleceği konusunda elde ettiği rollerle karşılaştırıldığında daha 'az değerli' bir durum olarak değerlendirilmektedir. Fakat bu durum aynı zamanda gerek kısa gerekse uzun vadede ülkenin güvenliği ile alakalı tehditlerin kuvvetlenmesi şeklinde değerlendirilmektedir. İsrail karar alıcılarının bu algılamalarının en temel sebebi, İran'ın Suriye'de ki askeri varlığını artırması ile bu ülkeyi gelecekte İsrail'e karşı askeri faaliyetler için bir platform haline getireceklerine duydukları inançtır (Murciano, 2017: 3). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak Başbakan Netanyahu daha ziyade çatışmasızlık bölgelerine yoğunlaşan uzlaşı sürecinin bazı dönemlerinde Suriye bağlamında imza edilmesi muhtemel barış anlaşmasına karşı olmadıklarını fakat İsrail'in bu tepelerden çekilmesi konusunun bu anlaşmanın kati suretle konusu olmayacağına dair tekraren açıklamalar yapılmıştır. Golan tepelerinin İsrail tarafından ilhak edilmesi sonrası ilk olarak 2016 yılında Golan tepelerinde gerçekleştirilen Bakanlar kurulu toplantısını bu kararlılığın bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Başbakan Netanyahu antik zamanlardan beri İsrail'in bir parçası olan Golan tepelerinin ülkenin *tamamlayıcı bir parça*sı olduğunu ifade etmiştir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2016).

İsrail yönetimi İran'ın çatışma yönetimi sürecinde oluşturulan çatışmasızlık bölgeleri üzerinden kendi adına çıkardığı faydalı sonuçların İsrail adına olumsuz sonuçlar getireceğine inanmaktadır. Birinci olarak, çatışmasızlık bölgesi mekanizması İran'ın ya da Hizbullah'ın Suriye'den gerçek anlamda uzaklaşması anlamına gelmemekte aksine İran'ın, Suriye toprakları üzerinde etki ve askeri hâkimiyet alanını muhafaza etmesine olanak tanımaktadır. İkincisi, İran liderliğindeki eksen, son dönemdeki kazanımlarını pekiştirmek ve doğuya Irak tarafına doğru ilerlemek için belirli alanlarda oluşan yönetim boşluklarından yararlanmaktadır. Öte yandan, oluşturulan çatışmasızlık bölgeleri ilerleyen süreçte Suriye'de âdemi merkeziyetçilik esası üzerinden bir yönetim şekli oluşturulma ihtimali İran'ın Suriye yönetimi ile ilişkisi üzerinden elde edeceği gücünü azaltma ihtimalini barındırmaktadır. Aynı zamanda taraftan çatışmasızlık bölgelerinden özerk alanlara geçiş ihtimalinin bulunması durumunda bu alanların İsrail açısından tehdit oluşturma potansiyeli bulunan aktörler tarafından yönetilmesi İran'ın belirli bölgelerde varlığını veya nüfuzunu sürdürme yeteneğini de sınırlandırma ihtimali taşımaktadır (Yadlin ve Heistein, 2017).

İsrail'in bu kaygıları yersiz olmayıp mevcut durumda İran'ın askeri ve siyasi gücünü artırdığı bir siyasi düzenle karşı karşıya kaldığı muhakkaktır. İsrail yönetimini açısından en istenmeyen senaryo ise, İsrail Savunma Bakanı Liberman'ın belirttiği üzere Suriye'nin İran'dan Şam'a uzanan bir Şii koridorunun parçası olması ve Suriye'nin kuzey sınırının bir 'İran kalesi'ne dönüşmesidir (The Times of Israel, 2017c). Buradan hareketle İran'ın Suriye'de elde ettiği nüfuz Suriye'de başka bir İran cephesi açılması ve Hizbullah'ın stratejik yeteneklerinin yükseltilmesi şeklinde okunduğunu söylemek mümkündür. Suriye'de İran menşeli ve İran destekli güçlerin konuşlandırılması İran ve İsrail arasında gelecekte muhtemel çatışma durumlarında İran'a stratejik avantajlar sağlamaktadır. İran'ın Suriye'de gelecekteki askeri faaliyetleri konusunda potansiyel tehdidi konusunda değerlendirmeler yapılırken İsrail yönetimi üç temel unsur üzerine odaklanmaktadırlar: **i.** İran'ın, Suriye toprakları üzerinde doğrudan kontrolü altında yer alacak karadan karaya füze sistemleri, hava savunma sistemleri ve gemi savar füzeleri kurması; **ii.** İran'ın Suriye'de askeri yapı inşa etme yahut hava ve deniz üsleri gibi mevcut askeri yapıları

kullanma girişiminde bulunması; **iii)** İran'ın Suriye'de ki güçlerini yeniden düzenlemesi ve İsrail-Suriye sınırına dağılımını sağlaması. İkinci meydan okumayla alakalı olarak İsrail yönetimi, Suriye konusunda önde gelen bir tehdit olarak değerlendirdiği Hizbullah'ın İsrail'i hedef alma yeteneğini artıracak ileri seviye silah sistemleri edinme gayreti içerisinde olduğunu ileri sürmektedir. İsrail'in bu yaklaşımını İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından yapılan bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Başbakan Netanyahu, Suriye'de çatışma yönetiminde oluşturulmaya çalışılan düzen ile İran'ın artan tehdidi arasındaki ilişkiyi ifade etmek amacıyla DEAŞ'ın ayrıldığı yerlerde İran'ın etkili olduğuna işaret etmekte ve bu durumun kendileri açısından bir problem olduğuna dikkat çekmektedir. Netanyahu, İran'ın Suriye konusunda ortaya koyduğu hedefler konusunda net bir değerlendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeye göre İran "Suriye'yi Lübnan'a benzetmek için ele geçirmek" konusunda çabalar geliştirmekte idi (Murciano, 2017:3).

3.2.13. Siyasi Çözüm Çabalarına Dönük Takip Edilen Politika

2017 yılında yaşanan seçimler sonrası ABD'de yaşanan yönetim değişikliği sonrasında göreve gelen ABD yönetimi, İran ve Suriye konusunda bazı eylemler ortaya koymuştur. Bu eylemlerden bazılarını Suriye yönetiminin Nisan 2017'de Suriye'nin kuzeyinde bulunan İdlib bölgesine bağlı bir belde olan Han Şeyhun'a yaptığı kimyasal saldırının ardından Suriye'deki bir hava alanının bombalanması (The Guardian, 2017); 18 Mayıs 2017'de Al-Tanf yakınlarındaki rejim kuvvetlerine saldırı düzenlenmesi (The New York Times, 2017); İran nükleer anlaşmasının içeriğine dair ortaya konulan olumsuz söylemler; İran Devrim Muhafızları Ordusunun terörist bir grup olduğunun ilan edilmesi (Huffington Post, 2017); İran rejiminin küresel terörizme öncülük ettiğinin belirtilmesi, Hizbullah'a yeni yaptırımlar uygulanması (The Washington Post, 2018) şeklinde ifade etmek mümkündür. ABD yönetimi tarafından ortaya konulan bu eylemler İsrail yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Trump yönetiminin İran ve ittifak içerisinde bulunduğu aktörlere karşı almış olduğu pozisyon İsrail yönetiminin İran'ın Suriye'de ki görünürlüğüne karşı eylemde bulunulacağı beklentisini artırmıştır (International Crisis Group, 2018: 15). Fakat ABD yönetiminin bu aşamada öncelikli olarak

Rusya'nın ülkedeki görünürlüğünü artıran İran konusunda nasıl bir tavır takınacağını bekleme politikasını tercih etmesi nedeniyle, İran ve ittifak içerisinde olduğu aktörlere doğrudan meydan okuma yoluna gitmemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak ABD tarafından İran'a karşı geliştirilen kuvvetli söylemlerin sahaya 'küçük' bir oranda yansıdığını değerlendiren İsrailli karar alıcılar, İran ve ilintili aktörlere dönük beklentilerinin karşılanması doğrultusunda Rusya ve ABD yönetimini angaje eden çalışmalarda bulunmaya devam etmişlerdir. Netanyahu tarafından 2017 yılında ABD ve Rusya'ya yapılan ziyaretlerin -23 Ağustos 2017 ve 15 Ekim 2017 tarihlerinde- ana gündem maddeleri, İran'ın Suriye'deki görünürlüğünü arttırması ve Suriye'nin ilerleyen zamanlarda siyasi düzenlemesini şekillendirilmesinde İran'a atfedilen rol olmuştur. İsrail'i bu dönemde diplomatik çabalar konusunda tekrardan harekete geçiren başlıca neden ise ABD ile Rusya'nın Temmuz ayında Almanya'da düzenlenen G-20 zirvesinde yaptıkları görüşme (NTV, 2017c) sonrası Suriye konusunda varılan anlaşma olmuştur. Suriye'nin Ürdün sınırında yeni bir güvenlikli bölge oluşturulması konusunda varılan ön anlaşma da Rusya, ABD ve Ürdün garantör devletleri olarak ilan edilmiştir. Anlaşmanın ne şekilde uygulanacağı konusu tartışma sürecinde iken İsrail yönetimi varılan anlaşmadan İsrail lehine sonuçlar çıkması konusunda gayret sarf etmiştir. Bu bağlamda İsrail yönetimi tarafından ulaşılmak istenen en önemli gaye Golan Tepeleri sınırından Suriye'nin içine doğru 60 ila 80 kilometre arasında bir tampon bölge kurulması konusu olmuştur (Haaretz, 2017e). İsrail yönetimi ayrıca sağlanacak anlaşma sonrası Suriyeli olmayan herkesin ülkeden çekilmesi konusunda tarafların anlaşması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durumun sağlanması İsrail yönetimi tarafından iddia edilen, İran'ın Akdeniz'e doğru Suriye üzerinden koridor oluşturması amacını engellemesi açısından önemli görülmekte idi. İsrail yönetiminin bu zamana kadar krizin çözüm süreciyle alakalı ortaya konulan gayretler konusunda herhangi bir fikir beyan etmekten kaçınması göz önünde bulundurulacak olunursa, ortaya koyduğu talepler Suriye krizinin çözümüne yönelik pozisyonunun değişimi açısından önemli bir gelişmedir. İsrail yönetimi tarafından talep edilen tampon bölge meselesi, yönetimin krizin çözümüne yönelik yapılacak anlaşmayı şekillendirme konusunda gayret sarf ettiğini göstermektedir (Haaretz, 2017b). İlerleyen süreçte G-20 Zirvesi'nde Suriye konusunda varılan anlaşma sonrası 12 Kasım 2017 tarihinde Amman'da bir araya gelen Rus, ABD'li ve

Ürdünlü yetkililer Suriye'nin güneyinde altı ay içerisinde çatışmasızlık bölgelerinin sağlanması konusunda anlaşmaya varmışlardır. İmzalanan ortak metinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararı doğrultusunda, Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve laik niteliğine bağlılık teyit edilmiştir. Anlaşma metninde İran birliklerinin ve Hizbullah'ın İsrail sınırından 7 ila 20 km arasında (Dekel ve Magen, 2017: 1) uzak durmalarına izin verilmesi İsrail'in talebinin kısmen kabul edilmekle beraber tam anlamıyla karşılanmadığına işaret etmektedir (The Times of Israel, 2017b). Rusya tarafından anlaşma kapsamında İsrail'in çıkarlarının göz önünde bulundurulacağı açıklamalarına (Haaretz, 2017) rağmen İsrail yönetimi ABD yönetimini Suriye alanını Rusya'ya ve dolaylı olarak İran'a terk etmemesi konusunda gayret sarf etmiştir. Bölgede her ne kadar ABD öncülüğünde DEAŞ'a karşı yürütülen mücadele ABD'nin sahadaki varlığını kuvvetlendirse de, DEAŞ'ın çekildiği bazı bölgelerin İran ve ittifak içerisinde olduğu gruplar tarafından ele geçirilmesi (TRT Haber, 2017b; The Washington Post, 2017) İsrail'in endişelerinin devam etmesine yol açmakta idi.

Anlaşma sonrası İsrail yönetiminin ABD ve Rusya'nın yanı sıra Avrupa liderleri arasında yapılan toplantılarda Suriye'nin geleceği konusunda tartışılan birçok konu ile alakalı fikir beyanında bulunmak yerine İran'ın ve ilintili güçlerin Suriye'deki nüfuz konusuna odaklandığı görülmektedir. 16 Temmuz 2017 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı Macron ile bir araya gelen İsrail Başbakanı Hizbullah'ın Güney Lübnan'daki faaliyetlerinin 2006 Lübnan Savaşı'nı sona erdiren BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 numaralı kararına aykırı olduğunu ifade etmiştir. Netanyahu ayrıca Güney Lübnan'da mevcut olan Birleşmiş Milletler Geçici Gücünü oluşturan ana aktörlerden biri olan Fransa'ya, Hizbullah'ın Güney Lübnan'daki faaliyetleri konusunda işbirliği talebinde bulunmuştur (Reuters, 2017b). Bu çabalara rağmen İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'la 16 Temmuz'da Paris'te yaptığı görüşme sonrası gazetecilere verdiği demeç, İsrail yönetiminin çabalarının tam olarak istediği yöne evrilmediğine dair ipuçları içermektedir. Netanyahu, Güney Suriye konusunda kararlaştırılan ateşkes anlaşmasına İsrail'in güvenlik çıkarlarına katkıda bulunmaması sebebiyle karşı olduğunu ifade etmiş ve İsrail'in çıkarlarının neredeyse tamamen göz ardı edildiği

anlaşmanın İran'ın Suriye'deki varlığına katkılar sunacağını savunmuştur (Haaretz, 2017f). İsrail'in Suriye konusunda güvenlik ihtiyaçlarına göre hareket edeceğini ifade etmesi (Dekel ve Magen, 2015: 1-2) ortaya konulan anlaşma zemininin İran ve müttefiki güçlerin Suriye'de sahip olacakları pozisyon konusunda İsrail'in taleplerini karşılamadığına ve İsrail ile bu iki ülke arasında anlaşmazlık durumlarının devam ettiğine işaret etmektedir.

Gelinen nokta, Suriye'nin geleceğinin ilerleyen süreçte hangi aktör ve faktörler üzerinden şekillendirileceğine dair bazı ortaya koymaktadır. Çatışma çözümüne dönük gelinen nokta, İsrailli karar alıcılar tarafından İsrail'in güvenliği ve çıkarları bağlamında ortaya koyduğu sonuçları etkileyebilecekleri önemli bir zaman çerçevesi olarak değerlendirmektedir. Fakat bununla beraber, gerek BM çatısı altında Cenevre Sürecinde gerekse Rusya, Türkiye ve İran garantörlüğünde ilerleyen Astana, Soçi ve Ulusal Diyalog Konseyi görüşmelerinden ortaya çıkan sonuç, İsrail yönetiminin takip ettiği *sınırlı müdahale politikası* nedeniyle çatışma çözümlerine dönük sürecin büyük oranda dışında kaldığını ve ulusal güvenlik çıkarlarını arzu edilenin aksine sınırlı şekilde bir şekilde gerçekleştirebildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Suriye yönetimi, İran ve Hizbullah'ın güç kazandığı mevcut durumda İsrail yönetiminin kendi çıkarlarını koruma konusunda zorluklar yaşadığına işaret etmektedir. Gelinen durumda İsrail li karar alıcıların İsrail ulusal güvenliğinin temel gereksinimlerinin *sınırlı müdahale politikası* yahut krizle ilintili aktörler üzerinden tam anlamıyla temin edilemeyeceğine dair inanç kuvvetlenmiş bulunmaktadır. İsrail'in karşı karşıya kaldığı tehdit algılamaları uzun vadeli tehditlere dönüştüğü olarak değerlendirilmekte olup İsrail'in gerektiği durumlarda bağımsız hareket etmesine sebebiyet verecek tehditlere dönüştüğü ifade edilmektedir (The Jerusalem Post, 2017d; Al-Monitor, 2017).

Rus yönetimi, İran'ın Suriye'deki varlığını ve etkisini güçlendirmesi ve genişletmesi ile alakalı olarak İran'ın Suriye'deki varlığını kendi varlığı kadar meşru görmektedir. Bu bakış açısının görünen sebebi, Suriye yönetiminin iktidarda kalma ve muhalifleriyle mücadele etme konusunda Rusya gibi bir diğer stratejik ortağı olan İran'dan yardım istemesidir. İran'ın Esad rejiminin statüsü konusunda sağlamış

olduğu destek Rusya açısından önem arz etmektedir. Rusya liderliğinde düzenlenen Astana görüşmelerinden Türkiye ile beraber İran'ın da Suriye'de yapılacak düzenlemeleri güvence altına alan bir unsur olarak rol alması Rusya'nın- çatışma çözümlerindeki belirgin rolü nedeniyle- İran'ı ilerleyen süreçlerde önemli bir ortak olarak gördüğüne işaret etmektedir.

İsrail yönetiminin, İran ve ilintili güçlerin Suriye'deki varlığı konusundaki endişeleri, Rusya ve ABD'nin Suriye'nin geleceği ile ilgili anlaşmalarda İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarını göz önüne almadığına dair değerlendirmeleri nedeniyle daha da artmaktadır. Geniş çaplı diplomatik çabalara rağmen, İsrail yönetimi şu ana kadar Rusya ve ABD'yi İran'ın mevcut varlığını ve çabalarını sınırlamak için önlemler almak konusunda ikna etmekte istediği ölçüde bir başarı ortaya koyamadığı görülmektedir. İsrail yönetimi ayrıca İran tarafından Hizbullah'a teslim edilen gelişmiş silah sistemlerinin çoğaldığı düşüncesi üzerinden ABD Rus yönetimlerini harekete geçme konusunda istediği ölçüde ikna etmiş gözükmemektedir. İran'ın Suriye'de ki varlığı meselesine dönük olarak ABD yönetimleri tarafından ortaya konulan tavır, İsrail yönetiminde ilerleyen süreçte ortaya konulan anlaşma metinlerinde ABD'nin İsrail'in çıkarlarına ne kadar uygun söylem ve politikalar üreteceği sorusunu akla getirmiştir. ABD yönetiminin, Ekim 2017'de yapmış olduğu açıklamada İran'ın bölgesel istikrarsızlığın başlıca nedeni olduğu konusunda açık ifadelerine rağmen (White House, 2017) , İran'ın Suriye'de ki görünürlüğünün artırmasına karşı somut bir plan ortaya koymaması, DEAŞ'tan kurtarılan toprakların İran ve ittifak içerisinde olduğu gruplar tarafından ele geçirilmesi ve Suriye' deki gelişmeleri diplomatik açıdan daha ikinci planda takip etmesi İsrail yönetiminde bu bağlamda ABD yönetiminin krize dönük somut politika yönergelerinden yoksun olduğu konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır (Sorenson, 2013: 5-15). Dolayısıyla, İsrail yönetimi bir taraftan Rus yönetiminin müttefiki Esad yönetiminin İran ve müttefiki güçlerle olan ilişkisi nedeniyle bazı kısıtlılıklar yaşadığına tanık olurken diğer taraftan Amerikan yönetiminin Suriye konusunda Orta Doğu politikasında geçmiş dönemlerde ortaya koyduğu politikaların kısıtlılıklarına şahit olmakta ve yönetimin yaşanan gelişmelere daha fazla katılımını teşvik edememektedir. Son olarak düzenlenen 29 Ocak 2018 Suriye Ulusal Konseyi zirvesinde (Reuters, 2018;

The Times of Israel, 2018). İsrail'in kaygılarını ve bu sürece kadar takip ettiği Suriye politikasını tekrardan ileten Netanyahu'nun görüşme sonrası basına yaptığı açıklamalar önceki dönemde ortaya koyduğu pozisyonunu tekrar ettiğine işaret etmektedir (Netanyahu, 2018).

3.2.14. 'Kırmızı Çizgi' Politikasının Kırılgan Yönlerinin Revize Edilmesi

İsrail'in yönetiminin krizle ilintili aktörler arasında daha baskın olarak ilişki içerisinde olduğu ABD ve Rusya ile tehdit algılamalarına karşı talep ettiği eylemler konusunda kısıtlı miktarda sonuç elde etmesi İsrail'in İran'ın Suriye'deki nüfuzunu ve yerleşimini durdurmak için daha aktif çabalar göstermesi konusunu gündeme gelmiştir. 14 Kasım 2017 tarihinde ABD-Rusya ve Ürdün arasında imzalanan çatışmasızlık anlaşmasının ilan edilmesi sonrası Rus Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov'un İran destekli milislerin Suriye'nin daveti üzerine ülkede bulunmasının bu milislerin Suriye'de ki varlığını meşrulaştırdığını ifade etmesi İsrail yönetiminin bu gündeminin gerekçeli olduğuna işaret etmektedir (Times of Israel, 2017). Daha önce bahsi geçtiği üzere Rusya'nın İsrail tarafından talep edildiğinin İran'ın Golan tepelerine 7 ila 20 km uzaklıkta görünürlüğünü onaylaması İsrail'in bu konudaki kaygılarına katkılar sunmaktadır. Burada İsrail yönetiminin kendisini herhangi bir eylem planına bağlı tutmayarak ne yapacağı konusunda İran'a karşı belirsiz bir profil sunduğunu düşünmek mümkündür. Fakat bu politikanın Suriye'deki görünürlüğünü gittikçe artıran İran ve ilintili güçlerin tehdit olarak algılanma seviyesinin yükselmesinde İsrail yönetimi tarafından bu zamana kadar takip edilen sınırları belirli olmayan bu kırmızı çizgi politikasının etkisini göz ardı etmek mümkün değildir.

Daha önce girmiş olduğu birçok eylem üzerinden askeri kapasitelerine dair ipuçları sunan İsrail yönetiminin ABD ve Rusya'nın İsrail'e verdikleri teminatlara rağmen ilerleyen zamanlarda bu zamana kadar takip edilen çizginin dışında bir politika takip etmesi ve İran ve Hizbullah'ın bölgedeki artan görünürlüğüne karşı eylemlerde bulunma ihtimali bulunmaktaydı. İsrail savunma yetkilileri, Aralık 2017'de Suriye'de gerçekleştirilen bir eylemi örnek göstererek bu tür bir eylemin başka alanlarda ve başka aktörlere de karşı yapabileceklerini savunmuşlardır. İsrail

yönetimi, Lübnan'daki faaliyet alanlarına karşı bir saldırı ile karşı karşıya kalsalar dahi, Hizbullah'ın daha geniş bir çatışmaya niyet etmeyeceklerini ve bu zamana kadarki tepki eşiğinin ötesine geçemeyeceklerine inanmaktadırlar. İsrail yetkililerine göre, Hizbullah'ın hassas silah üretme kapasitesini yakalamasının Hizbullah açısından bir kazanç olmadığı aksine yoğun bir şekilde çalışmalarını takip ettikleri Hizbullah'ın böyle bir niyeti eyleme koydukları anda İsrail'in müdahalesinin gerçekleşmesi nedeniyle çatışma durumu kısa sürecektir (International Crisis Group, 2018: 16).

Nitekim Savunma Bakanı Lieberman tarafından 31 Milyar Şekel civarında bir bütçeye sahip İsrail Askeri bütçesine 4,8 milyar Şekellik (1.37 Milyar Dolar) ek katkı istemesi İsrail'in Kuzey Suriye'de şekillenmekte olan tehditlere karşı bir hazırlık olarak talep edilmiştir (Jerusalem Online, 2017). İsrail'in Suriye'de daha büyük ölçekli operasyonlara niyet etmesi durumunda Suriye konusunda iletişim içerisinde olduğu aktörlerin İsrail'e herhangi bir güvenlik ortamı sağlayıp sağlamayacağı konusunda İsrail'in elinde garanti olup olmadığı bilinmemektedir. İsrail ile özel ilişkileri nedeniyle bilhassa ABD yönetiminin tepkisi açısından değerlendirilecek olunursa, ABD'nin Suriye Rusya ile işbirliği geliştirmek ve bu işbirliğini diğer arenalara da taşımak istemesi nedeniyle İsrail'e Suriye konusunda büyük ölçekli bir teminat altına girmek istemediği düşünülebilir. Askeri harekât dâhil İsrail tarafından ortaya konulan herhangi bir eyleme karşı ABD yönetiminin siyasi destek sağlaması muhtemeldir fakat daha fazla bir angajmana gireceğine dair kuvvetli bir gösterge bulunmamaktadır. Tüm bu arka plan, İsrail'in bu zamana kadar öncelikli olarak diplomasi üzerinden sonuçlar elde etmesi konusundaki gayretlerine ışık tutmaktadır. İsrail yönetiminin bu bağlamda ürettiği politikalarda Rusya'nın gerek mevcut durumda gerekse ilerleyen zamanlarda Suriye'nin şekillendirilmesinde oynadığını merkezi rolü ve Rusya ile arasındaki ilişkilerin genel anlamda sorunsuz ilerlediğini göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Rusya ise İsrail'i politik ve ekonomik açıdan önemli bir bölgesel oyuncu olarak değerlendirmekle beraber İsrail'in endişelerini dengelemeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Rusya'nın son yıllarda İsrail'in Suriye sahasında gerçekleştirdiği eylemlere güçlü tepkiler vermemesi bu bağlamda açıklanabilir. Kimsenin 'kolay bir ortak' olmadığını değerlendiren Rus

yetkililer (International Crisis Group, 2018: 16) Suriye konusunda yaşanan anlaşmazlık durumlarına rağmen İsrail ile işbirliğine dayalı bir zeminin oluşturulmaya çalışıldığını görmek mümkündür. Ayrıca, İsrail tarafından İran konusunda gelen sert açıklamalara rağmen Rusya ile sıkı bir etkileşim içerisinde olan İran'ın İsrail' yönelik benzer beyanatları bulunmamaktadır. Aksine İran'ın Suriye'de üs kurmayı planlamadığını ve ülkedeki faaliyetinin Suriye'nin ordu üstlerinden ve Suriye'nin yardım talebinden kaynaklandığını vurgulaması İsrail'in kendisinden kaynaklanan tehdit algılamalarına zayıflatmaya gayret ettiği şeklinde yorumlanabilir (Magen vd. 2017: 3). İran tarafından ortaya konulan beyanatlara rağmen varlığını devam ettiren Esad yönetiminin önceki dönemlere nazaran İran ve Hizbullah'la ittifak içerisinde bulunması İsrail'in Suriye yönetimi ile olan muhtemel ilişkilerine kısıtlılıklar getirdiğini söylemek mümkündür. Bu durum, İsrail'in Rusya ile ilişkilerinde yıpranmalara sebebiyet verecek eylemlerden kaçınmasının bir diğer sebebi olarak değerlendirilebilir. Gelinen noktada İsrail yönetiminin hedefleri konusunda kalibrasyonlar yapmaya devam ettiği görülmektedir. Bir taraftan kendisi açısından tehdit olarak değerlendirdiği aktörlere karşı caydırıcı gücünü ortaya koyarken diğer taraftan bu aktörler tarafından ortaya konulan eylemlerden etkilenecek ilintili aktörlerin tehdit analiz süreçlerine bu aktörlerin dâhil edilmesi konusunda gayret göstermektedir. İsrail yönetimi tarafından yapılan hesaplamaları aynı zamanda 2006 yılına kadar bir şekilde devam ettirilen barış durumunun bölgesel ve küresel gelişmelerle daha karmaşık hale gelmesi daha da zorlaştırmaktadır. Şimdiye kadar Suriye, Hizbullah veya Rusya tarafından sınırlı sayıda misilleme ile karşı karşıya kalan İsrail yönetimi Suriye'de Hizbullah ya da Suriye ordusunun İsrail'e karşı kullanabileceği ileri silah üretme ya da aktarma durumunda eylemde bulunmak istediği hedeflere karşı Suriye'de ki hareket etme özgürlüğünü korumaya devam etmektedir.

Değerlendirme: Rol Konseptleri ve Rol Davranışları Arasındaki İlişki

İsrail'de Suriye kriziyle ilgili kamuoyu söyleminin oldukça ihtiyatlı olduğu dikkat çekmektedir. İsrail'de ki siyasi çevreler ve medya Suriye krizini yakından takip edip kapsamlı bir şekilde ele almasına rağmen, İsrail açısından sonuçları tam olarak kestirilemeyen bu olay bağlamında yapılan basın açıklamalarında İsrail politikacılarının uzun bir süre az sayıda ve dikkatli ifadeler kullandıkları dikkat çekmiştir. Coğrafi olarak krizle alakalı çatışmaların yakınında olan İsrail yönetiminin Suriye'de yaşanan gelişmelerin olumsuz sonuçlarına odaklanan bir yaklaşım biçimi geliştirdiği görülmektedir. Suriye krizine dönük olarak ortaya koyduğu politikalarda uzunca bir dönem aleni bir şekilde çatışan taraflardan herhangi birine destek olma konusunda oldukça dikkatli davranması, bu yaklaşım biçiminin ortaya koyduğu bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde İsrail yönetiminin siyasi açıdan ilişki içerisinde bulunduğu aktörler tarafından ortaya konulan davranışlarla alakalı açıklamalar yapmaktan kaçınması, krizle alakalı aktörlerin İsrail'in Suriye politikalarına karşı söylem geliştirmesine mani olmuş bu etkileşimin bir müddet gerçekleşmemesine sebebiyet vermiştir.

Krizin ilk dönemlerinde Suriye konusunda kamuoyunu şekillendiren en temel iki konu, İsrail ve Suriye arasında 1974 yılında imzalanmış olan barış anlaşmasının geleceği ve bu meseleyle ilişkili olarak İsrail'in Golan tepelerindeki mevcudiyeti olmuştur. Fakat zaman içerisinde her iki konunun da iki ülke arasında öncelikli bir gündem maddesi olarak belirginleşip ön plana çıkmaması nedeniyle, bu konularda ciddi bir değişiklik yaşanmadığı görülmüştür. Olası bir tekrardan değerlendirilme durumunun gerçekleşebilmesi için Suriye'de ki kriz durumunun geleceği tam olarak öngörülememekle beraber, tarafların bir araya gelebileceği bir konjonktüre evirilmesi beklenmektedir. Krizin böyle bir sürece evirilmesi sonrasında Suriye'de nasıl bir yönetim şeklinin ortaya çıkacağı ve bu yönetim içerisinde 1974 yılında imzalanan imza metnine sadık kalınmasını mı yahut bu anlaşmanın feshine mi destek veren bir mekanizmanın kurulacağı ise ilerleyen süreçlerde belli olacaktır. Dolayısıyla İsrail-Suriye barış anlaşmasının geleceği ve Golan meselesi ancak ilerleyen süreçte ele alınması mümkün konular olarak ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle yapılan tartışmaların odak noktası değişikliğe uğramış, bu bağlamda İsrail ve Suriye

arasındaki barış anlaşmasının devamını sağlayan önemli bir aktör olan Suriye yönetiminin yönetimde kalmaya devam ederse, İsrail'e karşı nasıl bir pozisyon alınacağı ve görevden ayrılırsa hangi aktörlerin Suriye'de etkili olacağı konusu ön plana çıkmıştır. Burada dikkat çeken husus, İsrail kamuoyunun uluslararası kamuoyundan farklı olarak Suriye yönetiminin meşruiyeti tartışmalarından ziyade Suriye yönetiminin İran ve Hizbullah ile yakın ilişkisi nedeniyle görevde kalması mı yoksa görevden ayrılması şeklindeki bir politikanın mı takip edilmesi tartışmalarının ön plana çıkması olmuştur. Bu dönemde Suriye yönetiminin geleceği konusunda yaşanan gelişmelerin İsrail'in çıkarlarına en fazla nasıl hizmet edeceği konusunda iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır: **i.** Mevcut yönetimin devamının İsrail'in güvenlik ve çıkarları açısından daha avantajlı olduğu fikrini savunanlar ve **ii.** Yönetim değişikliğinin daha avantajlı olduğunu düşünenler fakat bu durumun İsrail'in krizi kontrol altında tutmaya yönelik angajmanlarını artırmasıyla mümkün olabileceğini savunanlar.

Birinci yaklaşıma göre; 1974'ten beri İsrail ve Suriye arasında hüküm süren barış zemini yaşanan gelişmelere rağmen herhangi bir ciddi zarara uğramamıştır. Bu bağlamda Beşar Esad yönetimi, İsrail-Suriye sınırının çatışmalardan uzak kalmasına önem gösteren ve yönetimin 'İslamcı gruplar' tarafından ele geçirilmesine mani olan bir yönetim olarak değerlendirilmektedir (Malmvig, 2016: 1). Ayrıca somut bir başarı elde edilememiş olmasına rağmen, Suriye ve İsrail arasında barış görüşmelerinin gerçekleşebilmesi Suriye'nin Batı ülkeleri ile kanalların açık tutulmasına ve diplomatik temasların devam etmesine önem veren bir ülke olduğuna işaret etmekteydi. Esad yönetiminin görevi bırakması sonrası yaşanması kuvvetle muhtemel belirsizlik durumu, Suriye'nin hali hazırdaki devlet gücünün zayıflaması, İsrail açısından tehdit potansiyeli yükselen ve öngörülmesi zor bir komşuya dönüşmesi ihtimalleri nedeniyle İsrail'in ulusal güvenliği açısından riskler içermekteydi (Cohen, 2017).

İkinci yaklaşıma göre ise; Esad yönetiminin sona ermesi İsrail açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın temel dayanak noktasını ise, İsrail'in gerek Suriye ile gerekse bölgedeki önemli bir müttefiki olan

İran ile ilişkilerinin değişimine duyulan inanç oluşturmaktaydı. Zira jeopolitik manada İsrail'in Suriye yaklaşımı etkileyen en önemli unsurlardan biri, Suriye'nin İran liderliğinde geliştirilen nüfuz alanlarını artırmasının önemli bir unsuru olarak değerlendirmesi olmuştur. Bu yaklaşıma göre Suriye yönetiminin krizin başlaması ile İran ve Hizbullah'a alan açma gayreti içerisinde olması bu iki aktörün bölgedeki nüfuzunu ve görünürlüğünü kuvvetlendirmekteydi. Esad yönetiminin İran ve Lübnan'da bulunan Hizbullah ile ilişkisinden hareket eden bu grup, Esad yönetiminin değişmesi sonrası bu iki aktörün bölgedeki etkisinin azalacağına inanmaktaydılar. Fakat diğer taraftan Esad yönetimini sonrası ülkede bulunan silahların İsrail açısından tehdit oluşturacak grupların eline geçme ihtimali ve yeni yönetimin İsrail'le ilişkilerini ne yönde ilerleteceğine dair belirsizlikler, talep edilen değişiklik konusunda ihtiyatlı davranmayı gerektirdiği düşünülmekteydi. Zira Suriye yönetimin kontrollü bir şekilde dönüşüm geçirmesi, aynı zamanda Suriye merkezi yönetiminin bazı alanlarda hâkimiyetini kaybederek küçülmesi ile İsrail tarafından radikal olarak değerlendirilen grupların İsrail'e komşu pozisyonuna gelmesi sonucunu da ortaya çıkarabilirdi. Fakat bu sonuçlardan hiçbirisinin İsrail açısından sorunun tamamen çözümü anlamına gelmediği ve farklı problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vereceği şeklinde değerlendirilmekte idi (Dekel ve Carmit 2017). Bu noktada Suriye'de kontrollü bir yönetim değişikliği tercih edilip bu süreçte seküler ve demokratik değerlere sahip muhalif unsurlar İsrail tarafından desteklenebilirdi, fakat bu noktada da hangi araçların kullanabileceği konusu tartışılmalı olmuştur. Zira İsrail tarafından Suriye muhalefetine verilen herhangi bir destek iki açıdan sorunlar içermekteydi: **i.** Birincisi muhalefete verilen destek en nihayetinde rejimin çıkarlarına hizmet edebilirdi. Suriye yönetiminin yaşanan gelişmelere verdiği tepki yaşanan ayaklanmaların gerçek bir iç ayaklanma değil de ABD ve İsrail ekseninde konumlanan aktörler tarafından kurgulandığına işaret etmesi nedeniyle, İsrail'in muhalif gruplara gerek askeri gerek insani yardım sunması dolaylı olarak Suriye yönetimi tarafından benimsenen yaklaşım çizgisini destekleyen bir davranış biçimi olacaktı. **ii.** İkinci olarak, İsrail'in tarafından muhalif gruplara verilen destek İsrail'in bölgede 'normal' bir aktör olarak algılanmaması nedeniyle bu grupları zayıflatma ihtimalini barındırmaktaydı. Bu durum muhaliflerin desteklenmesi yoluyla değişimin desteklenmesini güçleştirmekte idi.

Suriye yönetiminin geleceğine dair ortaya konulan bu yaklaşım biçimleri, Suriye yönetiminin yaşanan gelişmelere rağmen görevde kalmaya devam etmesi nedeniyle kriz boyunca devam etmiştir. İlerleyen süreçte mevcut Suriye yönetiminin görevde kalmaya devam edeceğinin daha da belirginleşmesiyle İsrail kamuoyunda Suriye krizi ile alakalı konular içerisinde İran ve ilintili güçlerin bölgedeki görünürlüğünü artırması meselesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Suriye yönetiminin ayakta kalması genel olarak Suriye'de özel olarak Golan tepelerinde Hizbullah ve İran'ın varlığının devam etmesi ve kuvvetlenmesi dolayısıyla İsrail'e dair güvenlik tehditlerinin çoğalması ve güçlenmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Kriz süresince İsrail yönetimi tarafından ortaya konulan politikalar konusunda hemfikir bir görüntü ortaya koyan İsrail muhalefetinin İran konusunda da benzer bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmüştür (The Jerusalem Post, 2018b; The Jerusalem Post, 2017c; The Atlantic, 2015). Rusya'nın Suriye yönetimine olan desteğinin daha fazla görünür hale gelmesinin de büyük etkisiyle Suriye yönetiminin- en azından kısa vadede- değişmesi ihtimali zayıflaması, İsrail yönetiminin kriz konusunda daha fazla aktif olması fikrinin kamuoyunda yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İsrail'in krize farklı alanlarda müdahale etmesiyle İran ve Hizbullah'ın bölgesel güç ve kapasitelerinin zayıflatılması gerekli görülmüştür.

Bu dönemde İsrail kamuoyunda zayıf fakat baskın yaklaşım biçimlerinden farklı olarak ortaya çıkan konu ise, İsrail yönetiminin kriz boyunca zayıf bir şekilde desteklediği insani krizin hafifletilmesi konusu olmuştur. İsrail'in bu konuda yaşanan gelişmelere karşı yetersiz çabalar geliştirdiği bu nedenle acil bir şekilde insani açıdan daha fazla inisiyatif alması gerektiğini ifade edilmiştir. Bölgedeki insani kriz durumunun iyileşmesi konusunda İsrail yönetiminin yapabileceği eylemler, İsrail ve Ürdün sınırı boyunca güney Suriye'de bir çeşit insani güvenli bölge kurmaya yardım edilmesi ve Suriye yönetimi tarafından sivillere dönük eylemler yapılmasına engel olacak sınırlı düzeyde askeri operasyonlar düzenlenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda İsrail yönetimi tarafından pasif bir politika takip edilmesi, Suriye yönetiminin uluslararası kamuoyunda eleştirilen insan hak ve özgürlüklerine dair baskıcı politikalarına dolaylı destek olması anlamına geldiği gerekçesi ile ahlaki açıdan olarak problemli olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın İsrail yönetimi tarafından ortaya konulan rol konseptleri çerçevesinde *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konsepti çerçevesinde ifade edildiği gibi İsrail yönetiminin dış politika yönelimi konusunda yapılan zayıf kamuoyu tartışmalarına Suriye Krizi'ni de eklemek mümkündür. İsrail kamuoyu Suriye Krizi'nin değerlendirilmesi konusunda oldukça ihtiyatlı ve dar bir alan ve çerçeve içerisinde hareket etmiştir. İsrailli karar alıcıların Suriye'de başlayan protesto ve gösterilerin ilk dönemlerinde resmi olarak Suriye yönetiminin görevi bırakmasından yana pozisyon almadığı ifade edilmişti. Bu durumu İsrail yönetiminin demokrasi ve demokrasi temelli uzlaşı kültürünün oluşturulması konusunda Suriye yönetiminin çabalar ortaya koyacağı inancından ziyade, ilerleyen dönemde Suriye'de herhangi bir yönetim değişikliğinin yaşanmaması durumuna ihtiyatlı olunması şeklinde okumak daha doğru olacaktır. Protesto ve gösterilerde bulunan halk tarafından talep edilen dönüşümün gerçekleşmesi konusunda ortaya çıkan muhalefetin açık bir şekilde desteklenmemesi, İsrailli karar alıcıların protesto ve gösterilerde bulunan halk hareketlerine karşı kuşkulu bir yaklaşıma sahip olduğuna işaret etmektedir.

İsrail yönetimi mevcut Suriye yönetimine halka yönelik şiddeti durdurması ve mezhepsel bölünmeleri körükleyebilecek bir iç savaş durumunun çıkmasını engellenmesi konusunda gecikmeli bir şekilde telkinlerde bulunmuştur. Bu durum İsrail'in bölgesel yaklaşımı ile uyum arz etmektedir. Bölgedeki birçok gelişmeyi devletin toprak bütünlüğü ve sınırlarının korunması dolayısıyla İsrail açısından ortaya çıkacak muhtemel olumsuz sonuçlar üzerinden değerlendiren karar alıcılar, bu yaklaşımı krize dönük yaklaşım ve yöntemlerin belirlenmesi sürecinde de ortaya koymuşlardır. Halk tarafından ortaya konulan protesto ve gösteriler, ilerleyen süreçte İsrail yönetimini gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel meydan okumalarla karşı karşıya bırakacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Protesto ve gösterilerin zaman içerisinde yönetim ve muhalefet arasında silahlı çatışmaya döndüğü süreçte, İsrail yönetimi tarafından resmi olarak açıklanmasa da, bazı İsrailli yetkililerin Suriye yönetimi ile mücadele eden gruplar içerisinde ilerleyen süreçte İsrail'e karşı da bir mücadele başlatması kuvvetle muhtemel gruplar olduğunu değerlendirmişlerdir.

İsrail yönetimi, uluslararası kamuoyundan Suriye yönetimine dair halkın taleplerini karşılanması konusunda yeterli adımlar atılmadığı, halk gösterilerini kuvvet kullanarak bastırdığı ve bu sebeple meşruiyetini kaybettiği yönünde gelen eleştirilere rağmen Suriye yönetimi ile ilişkileri kestiğine dair resmi bir açıklama yapmamıştır. Bu bağlamda Suriye yönetimi ile iletişim kanallarının açık tutulması zaman içerisinde İsrail'in menfaatleri doğrultusunda – krizle ilintili aktörler veya iki ülke arasında- etkileşim alanları ortaya koyması ihtimali açısından gerekli görüldüğü değerlendirilebilir. Muhalif gruplara destek verilmesi konusunda ise, endişe temelli bir politika ortaya koyan İsrail yönetimi, krizin ilerleyen yıllarında muhalefete destek verilmesi konusunda seçici bir tutum ortaya koymuştur. Muhalefetin desteklenmesine karar verilmesi İsrail'in muhalefet konusundaki endişelerinin bittiği anlamına gelmemekteydi. Aksine bu durumun İsrail açısından boyut ve şekil değiştiren tehdit durumlarının azaltılması açısından gerekli görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Karar alıcıların İsrail açısında ortaya koyduğu zorluklara odaklanarak uluslararası kamuoyunda muhalefetin kapsayıcılığının artırılması konusunda herhangi bir çaba ortaya koymamaları,- İsrail'in bu anlamdaki kısıtlılıkları göz ardı edilmeksizin-, bölgesel istikrara katkı sunması muhtemel gelişmelere destek olunması konusunda ortaya koydukları gayretin mahiyetine dair ipuçları sunmaktadır.

İlerleyen süreçte Suriye'de yaşanan gelişmeler konusunda öne çıkan konulardan biri olan Golan Tepeleri meselesinde ise, takip edilen politikanın en temel özelliği Golan konusunda statükonun devamının sağlanması olmuştur. İsrail ve Suriye arasında donmuş bir karşı karşıya gelme unsuru olan Golan Tepeleri meselesi konusunda, yaşanacak yeni gelişmelerin dış politika açısından meydana getireceği zorluklara odaklanan İsrailli karar alıcılar, meselenin tekrardan gündeme gelmesinin bölgesel istikrara katkıda bulunacağı düşüncesinden uzak bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Karar alıcıların, Golan bağlamında yaşanan gelişmelerin İsrail açısından getireceği muhtemel avantajlardan çok dezavantajlarına odaklandıkları görülmektedir.

Bu dezavantajlardan korunma aktif yahut pasif bir politika ile gerçekleştirilebilmesi mümkün iken, bu iki kavram arasından daha ziyade pasifliğe yakın bir tutum sergilenmesi İsrail karar alıcılarının süreç içerisinde nasıl bir rol oynayacağı konusunda bir vizyon eksikliği yaşamasına yahut yaşanan gelişmelerden İsrail'e dönük ortaya çıkabilecek muhtemel dezavantajların çoğalmasının engellenmesinin bu yolla sağlanacağı inançlarına işaret etmektedir. İsrail yönetiminin kendisini sürekli olarak tehdit ve tehlike altında görmesinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan bu yaklaşım biçimi, bölgesel istikrarı destekleyici bir rol üstlenilmesinden çok İsrail'in istikrarına yoğunlaşılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Kriz bağlamında Suriye'nin istikrarına katkılar sunulacak bir politika ortaya konulmasından ziyade İsrail'in krizle alakalı gelişmelere dönük tolere etmeyeceği konuların çerçevesini çizen ' Kırmızı Çizgi' politikasının ortaya konulması bahsi geçen pasif pozisyon alma yaklaşımı ile ilişkilidir. Krizin ilk dönemlerinde sınırları keskin bir biçimde çizilen 'Kırmızı Çizgi' politikası, tam olarak bahsi geçen İsrail'in istikrarının pasif bir yaklaşım biçimi ile sağlanmasına yoğunlaşmaya işaret etmektedir. Bölge ülkeleri içerisinde yaşanan gelişmelerin bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sunacağını düşünen aktörlerin, 'poliyannacı bir bakış açısına' sahip oldukları fikrinden hareket eden İsrail yönetimi bu durumun nasıl karşılanacağı konusunda mevcut ortamın parametrelerinden farklılaşan bir yaklaşım biçimi geliştirme çabası içerisinde olmadıkları görülmektedir. İsrail'in bölgede mevcut kapasitelerini kullanacak kapsamlı bir etki alanına sahip olmamasının bir sonucu olarak kapsamlı bir *bölgesel istikrar yaklaşımı geliştirmek yerine istikrar merkezleri* kurulması yaklaşımını benimsediği ifade edilmişti. Suriye krizine açık ve doğrudan bir müdahalede bulunmaktan uzun süre kaçınan İsrail yönetimi, ortaya çıkması muhtemel durumlara hazırlık amacı ile Suriye'de etkili olan aktörlerle işbirliği oluşturmanın yollarını aramıştır. İsrail'in krizin bazı dönemlerinde – aynı zamanda ABD ile olan ilişkilerinin de dinamik kazandırdığı – Türkiye ve birtakım Arap ülkeleri ile çıkarları benzeşmekte idi. İsrail yönetimi bu ülkeler ile Suriye kriziyle ilişkili tüm konularda uzlaşı içerisinde olmamakla beraber güvenlik konusunda ortak politikalar oluşturulması konusunda gayret etme kararı almıştır. Bu bağlamda Türkiye ile bu zeminin gerçekleşmesi için önemli bir adım atılmış, fakat ilişkilerin düzelmeden öteye normalleşme sürecine girebilmesi için katkılar sunacak Filistin

meselesinde benzer bir adımın atılamaması iki ülke arasındaki benzeşen çıkarlarının ilerleyen süreçte bazı daralmalar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Türkiye ile ulaşılamayan bu zeminin Suudi Arabistan ve bilhassa Mısır darbesinin yaşanması sonrası Mısır ile sağlandığı görülmüştür. Bu bağlamda bu ülkelerle İran'ın bölgede artan nüfuzunu dengelemek konusunda benzer yaklaşımlara sahip olması, iki ülkenin çıkar tanımlamalarını birbirine yaklaşmasında ittirici bir rol oynamıştır. Bu yaklaşım biçimi, *Bölgesel İstikrar Destekçisi* rol konseptinin bir yönünü oluşturan karar alıcıların yaşanan gelişmeleri ' İsrail için yeni olanakları beraberinde getirecek olası bir diplomatik ufuk' olarak değerlendirmesi ile uyum arz etmektedir. Fakat bölge ülkeleri ile Suriye krizi bağlamında ortaya çıkan zorluklar konusunda benzer yaklaşımlar paylaşılması konusu kısıtlı bir aktör çerçevesinde ilerlediği ve konu temelli kurgulandığı görülmüştür. Bu bağlamda İsrail'in geçmiş dönemlerde ortaya koyduğu politikalar, işbirliği çabalarında ortaya konulan imkân ve kısıtlılıkların çerçevesinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Bölgesel İşbirliği Katılımcısı rol konseptinde ifade edildiği üzere İsrailli karar alıcılar, bölgesel diyalog ve işbirliklerinin barış ve istikrarın sağlanması konusunda önemli bir işleve sahip olduğunu düşünmektedirler. Burada dikkat çeken husus, İsrailli karar alıcıların bölgesel barış ve istikrar ile İsrail'in barış ve istikrar içerisinde olması arasındaki ilişkiyi kurgulama şekilleridir. Bu bağlamda diyalog ve işbirlikleri konusunda bölgesel barış ve istikrar kavramının topyekûn ihyasından ziyade, İsrail'in barış ve istikrarına yönelinmesi durumunun öncelikli hale getirildiği görülmektedir. Burada ABD yönetimi ile olan ilişkilerin önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. ABD ve İsrail arasındaki 'özel ilişkiler' nedeniyle İsrail'in Suriye krizindeki politikasının ABD'nin pozisyonundan ne ölçüde etkilendiği ve aynı zamanda İsrail'in almış olduğu pozisyonun ABD politikasına nasıl bir etkide bulunduğu sorusu gündeme gelmiştir. Kriz boyunca, İsrailli karar alıcıların mevcut güvenlik ilişkileri içerisinde 'en değerli müttefik'leri olarak addettikleri ABD ile olan ittifak ilişkilerini korumayı ve bu alanın ciddi meydan okumalarla karşı karşıya kalmaması konusunda dikkatli davrandıkları görülmektedir. ABD yönetiminin kriz boyunca çıkar tanımlamalarını ortaya koyarken İsrail'i tam anlamıyla göz ardı etmemekle beraber, İsrail'in endişelerini giderme konusunda fazla

duyarlı bir davranış profili ortaya koymadığı tespitinde bulunan karar alıcılar, bir taraftan pozisyonunu kuvvetlendiren ittifak ilişkileri kurmaya diğer taraftan kapasitelerini sağlamlaştırılma konusunda çaba sarf etmiştir. ABD yönetiminin uluslararası ilişkilerde sahip olduğu pozisyonun Suriye politikasına nüfuz etmesi için gayret sarf eden İsrail yönetimi, ABD tarafından ortaya konulacak/konulan politikalardan maksimum kazanç elde etme çabası içerisinde olmuştur.

Karar alıcılar, diyalog ve işbirliğine açık ülkeler ile diyalog ve işbirlikleri geliştirirken bu işbirliklerini ikincil ve tamamlayıcı olarak değerlendirmekte ve atılan bu adımların ABD ve İsrail arasındaki güvenlik aranjmanları destekleyen ve besleyen bir nitelik taşımasına önem vermektedirler. Bu durumun bir sonucu olarak İsrail yönetiminin kapsayıcı bir aktör birlikteliği üzerinden hareket etmek yerine daha baskın olarak ABD yönetimi ile ilişkileri üzerinden kriz politikalarını geliştirme eğiliminde olmuştur. Burada dikkat çeken bir diğer husus, ikincil ve tamamlayıcı olarak geliştirilen işbirlikleri konusunda karşılıklı güveni artıran bir üslup tercih etmek yerine tam anlamıyla bir güven tahsis edilmeden benzeşen güvenlik gereksinimleri nedeniyle ortaya konulması aciliyet arz eden işbirliklerinin gerçekleştirilmesinin amaçlandığıdır. Diyaloğa açık ülkeler ile İsrail arasındaki ilişkilerin ilerletilmesi, İsrail ile diğer ülke ilişkilerinin yakınlaşması konusunda ABD'nin öncülük etme ihtimali bulunan muhtemel yakınlaşmalar için potansiyel bir güç kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

İsrail yönetiminin kriz boyunca çözüme giden yolda diplomasiye önem veren uluslararası aktörlerden farklılaşarak, uyguladıkları politikanın sonuç ve verimliliğinin uluslararası kuruluşlar ve aktörlerin krize dönük politikalarıyla ilişkilendirmeyi tercih etmedikleri görülmektedir. Bu durum İsrail yönetiminin uluslararası kurum ve kuruluşlarla kısıtlı bir ittifak içerisinde olması ile ilişkili olmakla beraber, gerek Suriye krizine gerekse bölgede ortaya çıkması muhtemel diğer krizlere dönük politikasını dar bir çerçeve üzerinden tasarlama konusundaki isteğine işaret etmektedir. İsrail yönetimi, ABD yönetiminin krize dönük söylemlerindeki kararsızlığının İsrail'in menfaatleri açısından belli olumsuz sonuçlar getireceği fikrini taşımalarına rağmen, çok taraflı görüşmelere dahil olma

konusundan herhangi bir çaba ortaya koymadıkları görülmektedir. Birleşmiş Milletler çatısı altında yürütülen Cenevre sürecine dönük olarak İsrail yönetimi tarafından takip edilen söylem, sürece destek verilmesi ile alakalı herhangi bir çaba içerisinde olunmasından ziyade "İsrail'in güvenliğinin barışın bedelini ödememesi şartıyla" sürecin karşısında olunmadığı şeklinde olmuştur (The Washington Post, 2016). Cenevre görüşmelerinin başında, Suriye yönetimi temsilcilerinin tarafından Golan tepelerinin Suriye'ye tekrardan bir geri dönüşünü de kapsayacak bir anlaşma metninin hazırlanmasını dile getirmeleri sonrası İsrail başbakanı Netanyahu'nun bakanlar kurulu toplantısını Golan tepelerinde gerçekleştirdiği ifade edilmişti. ABD dâhil olmak üzere Golan tepelerinin İsrail tarafından ilhak edildiği ve bu ilhakın uluslararası kamuoyunda tanınmaması, İsrail'in Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde önemli bir aktör olduğuna işaret etmektedir. Fakat İsrail yönetiminin gerek görüşmelere katılım konusuna ilgi duymaması gerekse ilhak konusunda haklılığını ortaya koyan bir tutum içerisinde olması İsrail'in gelişmeler konusundaki pozisyonunu tekrar ettiğine işaret etmektedir.

Burada dikkat çeken husus, İsrail karar alıcılarının yapmış oldukları siyasi konuşmaların ileri seviyede bir ittifak ilişkisi içerisinde olduğu ABD'den güvenliği konusunda talep ettikleri ölçüde bir destek alamadıklarına dair ipuçları sunmasıdır. ABD'nin İsrail'in barış ve istikrar içerisinde olması açısından ortaya koyduğu katkıyı, kriz sonrası içerisinde bulunduğu güvenlik durumu üzerinden değerlendiren İsrail yönetimi, bu katkının içerisinde İsrail-Filistin ihtilafının siyasi boyutta çözümü bağlamına dair beklentilerini oldukça azaltmış gözükmektedir. Zira İsrail-Filistin meselesinde gerek ABD gerekse başka bir aktör üzerinden herhangi bir ilerleme olmasının İsrail'in barış ve istikrarına katkılar sunduğuna dair inancının karar alıcılar nezdinde oldukça zayıfladığı görülmektedir. İsrail yönetimi mevcut gelişmeleri bu ilerlemeye katkılar sunacak gelişmeler olarak değerlendirmekten ziyade, bu ilerlemenin sağlanmasına olumsuz katkılar sunacak gelişmeler olarak değerlendirmektedir. Arap Baharı sürecinde İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği 14 Kasım 2012 tarihli *Bulut Sütunu* ve 17 Temmuz 2014 tarihli *Koruyucu Hat* Operasyonları bu yaklaşım biçiminin değişmediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı zamanda İsrail'in bu eylemlerine karşılık olarak Filistin Yönetimi

tarafından ortaya konulan diplomatik girişimlerin de taraflar arasındaki ilişki seviyesini başka bir düzleme çıkaramadığı görülmektedir. 2012 yılında Filistin Devleti'nin BM Genel Kurulu tarafından *Üye Olmayan Gözlemci Devlet* statüsü alması önceki dönemlere benzer şekilde İsrailli karar alıcılar tarafından bir tek taraflılık eylemi olarak değerlendirmiş ve taraflar arasındaki barışa katkılar sunmayacağı fikri paylaşılmıştır. Son olarak 2017 yılında ABD yönetiminin İsrail Büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararını alması ABD yönetiminin taraflar arasındaki ilişkiyi dengelemek konusundaki pozisyonuna ışık tutmuş ve bu pozisyonun İsrail'in bakış açısına yakınlığına işaret etmiştir. Bu karara karşılık olarak Türkiye ve Yemen tarafından hazırlanan ve Birleşmiş Milletler'e üye devletlere Kudüs'te diplomatik misyon kurmaktan kaçınma çağrısı yapan karar tasarısı, BM Genel Kurulu'nda 9 oya karşı 128 oyla kabul edilmesi yine İsrail yönetimi tarafından eleştirilmiştir. Karar sonrası İsrail'den ziyade ABD'nin almış olduğu bu karar neticesi uluslararası arenada yalnızlaşması tartışmaları ön plana çıksa olsa da bu yalnızlaşmanın İsrail yönetiminin diğer ülkeler nezdinde bir ortak ve örnek bir ülke olarak görülmesine de olumsuz katkıları olmuştur (TRT Haber, 2017; BBC Türkçe, 2017; Anadolu Ajansı, 2017b). ABD tarafından alınan kararın İsrail tarafından desteklenmesi İsrail'in uluslararası alandaki prestij ve saygınlığına olumsuz katkılar sunmuştur. İsrail'in izole edilmeye ve gayri meşrulaştırılmaya çalışılan bir ülke olduğu konusunda sıklıkla açıklamalar yapan Başbakan Netanyahu'nun kararı uluslararası kamuoyunda bölgenin kaosa sürükleneceği ve İsrail-Arap ihtilafının daha da çözümsüz hale geleceği uyarılarına rağmen memnuniyetle karşılaması, ülkenin 'daha titiz bir yaklaşım sahibi olunursa' endişe duyulması yersiz bir yaklaşıma sahip olunacağı ifadeleri ile uyumsuzluk arz etmektedir. Netanyahu tarafından Filistin'le yapılacak herhangi bir barış anlaşmasında Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınma şartının da yer alması gerektiğinin ifade edilmesi, İsrail'in barış sürecindeki ortaklık pozisyonunun içeriğini nasıl doldurduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Benzer şekilde tasarıyı kabul eden 128 oy yerine çekimser kalan 35 ülkeyi ön plana çıkarma gayreti içerisinde olan karar alıcıların İsrail'in dış politikası açısından bir zafer olarak değerlendirilmesi dikkat çekmektedir. *Örnek Ülke* rol konseptinde ifade edildiği üzere karşılıklı güven ilişkilerini geliştirmenin en önemli yolu, [tarihsel] gerçekliklerin bir kenara

bırakılarak bölgedeki yeni meydan okumalara karşı işbirliği yapmak olduğunu ifade eden karar alıcıların birçok ülke tarafından verilmeyen bu desteğin nedenleri içerisinde İsrail politikalarının sebep olduğu sonuçları değerlendirmekten kaçındıkları dikkat çekmektedir. Karar sürecinde ABD ve İsrail yönetimi arasındaki işbirlikleri, *Kaçınılmaz ve Değerli Ortak* rol konseptinde ifade edilen ulusal güvenlik doktrinin önemli bir unsuru olan büyük güç himayesinin devamlılığına işaret etmektedir. İsrail yönetimi bilhassa 11 Eylül sonrası terör bağlamında yaşanan meydan okumalara karşı istihbarat ve terörle mücadele konusunda 'kaçınılmaz ve değerli bir ortak' oldukları vurgusunu sıklıkla yapsa da, bu rol konseptinin istikrarlı bir şekilde takip edilecek şekilde kurgulanmadığı dikkat çekmektedir. Zira gerek Filistin'e BM tarafından *üye olmayan gözlemci devlet* statüsü verilmesi gerekse Kudüs konusundan alınan karar sonrası İsrail yönetiminden gelen olumsuz tepkiler bu duruma işaret etmektedir. Mevcut duruma bakıldığı zaman, uluslararası gündeme akın eden farklı konular nedeniyle Filistin meselesine duyulan ilginin zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Rusya, Türkiye ve İran arasında kriz sonrası Suriye'nin şekillendirilmesi konusunda derinleşen ilişki biçiminin, kriz sürecinden etkilenen Filistin meselesi konusunda söylemin ötesinde gerçekten baskı yapma konusunda birbirinden farklılaşan eğilimlere sahip oldukları görülmektedir. Bu eksen içerisinde bulunan ülkelerin Filistin meselesine birbirinden farklılaşan oranda ilgi duyması ve farklı etki gücüne sahip olmaları, meselenin bölgenin istikrarına katkı sunulması amacıyla ortak bir şekilde ele alınmasını zorlaştırmaktadır.

Militarist Olmayan Ülke rol konsepti bağlamında İsrailli karar alıcıların barışçıl yöntemlerle ulusal güvenlik çıkarlarını temin etmek istediklerine dair beyanatları ifade edilmişti. Suriye krizine dönük olarak bu rol konseptiyle uyumlu bir şekilde İsrail'in gerek içerik gerekse görünüş açısından güçlü bir aktör görüntüsü sunma gayreti içerisinde olmuştur. Fakat bu rol konseptinin bir diğer yönü olan, yaşanan gelişmelerin hangi yönde ilerleyeceği konusunda İsrail yönetiminin belirleyici bir rol oynayacağı söyleminin kriz bağlamında eyleme geçirilmediği görülmektedir. Bu durum rol konsepti çerçevesinde İsrail yönetimi tarafından caydırıcılığın artırılmasına katkılar sağlayacak bir unsur olarak değerlendirilse de İsrail yönetimi bu yönde açıklamalarda bulunmamıştır. Fakat *Militarist Olmayan*

Ülke rol konseptinin önemli bir unsurunu oluşturan ‘Kırmızı Çizgi’ politikası Suriye krizine dönük gelişmelerde de işletilmiş ve İsrail yönetimi bu vesile ile caydırıcılığını artırmanın yollarını aramıştır. Ve bu rol konseptine uyumlu bir şekilde kırmızı çizgilerinin geçildiğine inandığı durumlarda askeri müdahale dâhil olmak üzere misli ile muamelede bulunmuşlardır. Suriye'deki kriz durumuna dâhil olmak konusunda oldukça ihtiyatlı davranan İsrail yönetimi ilerleyen süreçte İran, Hizbullah ve ilintili güçlerin Suriye’de görünürlüğünü artırmak konusunda engellemelerde bulunmuştur. İsrail yönetiminin krizin İsrail’in güvenlik ortamına etkileri nedeniyle çözümü konusunda askeri yöntemlerin değil de diplomasinin etkin bir şekilde işletilmesinin faydalı olacağı konusunda derin bir şüphe taşıdıkları görülmüştür. Siyasi liderlerin, güvenliğin sağlanması konusunda askeri önlemlerin diplomasinin işletilmesinden daha üstün olarak değerlendirilmesi askeri müdahale karşıtı görüşlerin halka açık tartışmalara oldukça az yansıması sonucunu doğurmuştur. İsrail kamuoyunda yönetimin krize dönük ortaya konulan bu yaklaşım biçimine genel anlamda ciddi bir itiraz ortaya konulmaması, bu bağlamda yönetenler ve halk arasındaki bir fikir birliği olduğuna işaret etmektedir.

İsrail yönetiminin krizle ilişkili olarak kendisini bölgesel istikrarı destekleyici bir aktör olarak konumlandıramaması, krizin ulaştığı birçok noktada şekillendirici bir rol oynamasına engel teşkil ettiği görülmektedir. Suriye krizinin siyasi çözümü bağlamında ortaya konulan görüşme ve platformlara katılmaması, İsrail’in ilerleyen süreçte krizin sonucunu etkileme konusundaki rolünü dolaylı ve sınırlı kılmaktadır. Fiziki olarak Orta Doğu coğrafyasının bir parçası olduğu halde bölgesel yaklaşımını bölgedeki gelişmelere mesafeli bir aktör gibi sürdürmesi İsrail yönetiminin bölgesel gelişmelerin ‘doğrudan muhatabı’ olmasına engel teşkil etmektedir. İsrail’in 2011 sonrası yaşanan süreçte bölgesel yapının olumlu yönde tekrardan kurgulanmasına verdiği tepki ve desteğin mahiyeti, karar alıcıların İsrail’in içerisinde bulunduğu mevcut durumun sürdürülebilirliğine duydukları inanca işaret etmektedir.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Rol teorisine göre, bir ülkenin yönetiminde bulunan kişiler ülkenin dış politikasının belirlenme sürecindeki en etkili aktörlerdir. Bu aktörler, ülkenin uluslararası arenada hangi rolleri oynayacağını yahut bu rollerin hangi araçlarla gerçekleştirileceğine karar vermektedirler. Aktör davranışlarının hangi çerçevede gerçekleşeceğini belirleyen ve dolayısıyla ülkenin dış politikasını belirleyen unsur ise, karar alıcılar tarafından ortaya konulan *ulusal rol konseptleri'*dir. Burada ülkenin nesnel olarak uluslararası arenada nasıl bir pozisyona sahip olduğundan çok, ülke yönetiminde bulunan kişilerin ülkelerinin uluslararası alanda sahip oldukları pozu nasıl algıladıkları daha fazla önem arz etmektedir (Ziemer, 2009: 26). Siyasi karar alıcılar dış politika amaçlarının yerine getirilirken iyi, doğru ve uygun davranışın belirlenmesi sürecinde öznel olarak tanımlanmış çıkarlara güvenmektedir. Bu aşamada davranışlarının muhtemel sonuçlarını tartmaktadırlar. Karar alıcılar değerlendirme ve algılarını, içselleştirdikleri normlar üzerinden eleştiriye tabi tutulmakta ve böylelikle şekillendirmektedirler. Bu durum rol teorisi ile yapılan çalışmalarda karar alıcılar tarafından ortaya konulan ulusal rol konseptleri'nin ortaya çıkarılmasını gerekli kılmaktadır.

Ulusal rol konseptleri, gerek ulusal ve uluslararası gerek fikirsel ve materyal alanlar olmak üzere birçok farklı faktörden etkilenmektedir. Holsti tarafından rol davranışı kavramından yola çıkarak tasarlanan modelde dış politika rollerinin inşa sürecinde (re-construction process) iki faktör dile getirilmiştir: i. Endojen faktörler/iç faktörler (ego-part): aktör tarafından tanımlanan ulusal rol konseptleri, ii. Eksojen/dış faktörler (alter-part): dış dünyanın rol beklentileri. Bu durum şu sonucu ortaya çıkarmaktadır: Rol Teorisi aracılığıyla, bir taraftan karar alıcıların ülkelerinin bölgesel güvenlik ve dış politika konusunda sahip oldukları rolleri ortaya çıkarmak mümkün iken diğer taraftan dış dünyanın bu ülkeye dair rol beklentilerine ulaşılması mümkün olmaktadır. Ulusal rol konseptlerinin ortaya çıkarılma sürecinde, karar alıcılar tarafından yapılan siyasi konuşmalar merkezi bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle, ulusal rol konseptlerinin ortaya çıkarılması çalışmanın en temel amaçlarından biridir. Bu süreçte her iki ülke için karar vericiler alıcılar tarafından yapılan konuşmalar birbirinden bağımsız bir şekilde kodlanmış ve sonrasında benzer

alanlar tespit edilmiştir. Konuşmalardaki tematik benzerlikleri bir araya getirilerek Türkiye ve İsrail için *Bölgesel İstikrar Destekçisi, Bölgesel İşbirliği Katılımcısı, Kaçınılmaz ve Değerli Ortak, Örnek Ülke ve Militarist Olmayan Ülke* şeklinde beş adet ulusal rol konsepti etiketi tanımlanmıştır. Her iki ülkede ulusal rol konseptleri etiketlerinin aynı olması bu konseptlerin içeriklerinin doğrudan aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu durum iki ülkedeki karar alıcılar tarafından ortaya konulan rol konseptleri içeriklerinin benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması açısından bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal rol konseptlerinin ortaya konulduğu süreçte, karar alıcılar tarafından bu rol konseptlerinin içeriklerinin nasıl kurgulandığı ortaya konulmuş, bu yolla Türkiye ve İsrail'in politik muhakeme ve davranış kalıplarının tanımlanması mümkün olmuştur.

Çalışmanın temel çıkış noktası, karar alıcılar tarafından ortaya konulan konuşmalar üzerinden oluşturulan *Bölgesel İstikrar Destekçisi, Bölgesel İşbirliği Katılımcısı, Kaçınılmaz ve Değerli Ortak, Örnek Ülke ve Militarist Olmayan Ülke* ulusal rol konseptlerinin içerdiği faktörlerin, araştırılan politika konusundaki(çalışmada Suriye Krizi) karar ve eylemlerinin temel motivasyonu olduğudur. Bu bilişsel ve düşünsel faktörler rol konseptlerinin kurgulanması sürecinde *kurucu* bir rol oynamakla birlikte, incelenen konunun hangi aşamasında nasıl bir etkide bulunduğu somut bir şekilde ortaya konulamamıştır. Zira rol teorisinin de böyle bir amacı gerçekleştirmek konusunda yeterli olduğu şeklinde bir iddiası bulunmamaktadır. Bu durum, rol konseptleri ve örneklemin(Türkiye/İsrail) davranış şekli arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla örnek olay çalışması (case study) üzerinden bir diyalog ortaya konulması ihtiyacını ortaya çıkmıştır. Zira bahsi geçen diyaloğun sadece rol konseptlerinin ortaya konulduğu içerik analizi sürecinin gerçekleştirilmesi ile elde edilmesi mümkün değildir. Yorumlayıcı bir yaklaşıma dayanan örnek olay çalışması, devlet davranışlarının altında yatan karakter ve kalıpların ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Bu durum, incelenen ülke ile alakalı detaylara ulaşmaya, Türkiye ve İsrail arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları keşfetmeye ve iki ülkenin –gözlemlenen süre zarfındaki davranış dönüşümlerinin izini sürmeye yardımcı olmaktadır. Çalışma kapsamında örnek olay analizi tasarlanırken, her iki ülkenin rol konseptleri kodlama sürecindeki ağırlık noktasına

paralel bir şekilde bölgesel güvenliği için önem arz eden ve birbiriyle benzeşen stratejik durumlar ve sorunlar ile karşılaştığı bir örneklem bulunması amaçlanmıştır. Bu bağlamda 2011 yılında Arap Baharı süreci içerisinde gelişen Suriye Krizi'nin iki ülke açısından bahsi geçen kriterlere uygun bir örneklem olduğu görülmüştür. Çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan rol teorisine göre, devletlerin ulusal rol konseptlerine uygun bir dış politika davranışları(rol davranışları) ortaya koyması beklenmektedir. Dolayısıyla Suriye Krizi olay çalışması, karar alıcıların söylem ve eylemleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla ulusal rol konseptlerinin kriz algılama ve yanıt üretme süreçlerindeki etkisinin gözlemlenmesine imkân tanımaktadır.

Ulusal rol konseptlerinin ortaya konulduğu süreç şu neticeye ulaşılmasını mümkün kılmaktadır: **i.** *Bölgesel İstikrar Destekçisi, Bölgesel İşbirliği Katılımcısı, Kaçınılmaz ve Değerli Ortak, Örnek Ülke ve Militarist Olmayan Ülke* rol konseptleri siyasiler tarafından ortaya konulan konuşmalar üzerinden aynı isim(etiket) ile ortaya konulması mümkün iken, bu rol konseptlerinin içerikleri her iki ülkedeki karar alıcılar tarafından aynı şekilde kurgulanmamaktadır. Türkiye tarafından ortaya konulan rol konseptleri mevcut sistemik kültür içerisinde demokratik normlar ve uluslararası hukuk kurallarına işaret etmekte, uluslararası ilişkilerdeki güvenlik ikileminin üstesinden gelinebilmesi amacıyla uluslararası ve bölgesel örgütlere önem vermekte ve aynı zamanda karşılıklı bağımlılık, çok taraflı işbirlikleri ve arabuluculuğu teşvik etmektedirler. Buna karşılık İsrail tarafından ortaya konulan ulusal rol konseptleri içerik olarak Türk karar alıcılardan daha farklı bir şekilde kurgulanmaktadır. İsrail politika yapıcıları, ülkelerinin güvenlik ikilemini çözmek adına çok taraflı işbirliklerinden ziyade bir gücün ekonomik, askeri ve diplomatik desteğine hayati önem vermektedirler. Burada, ABD-İsrail ittifakının daha ziyade ön plana çıktığı ve karar alıcıların bu ittifak sayesinde caydırıcılıklarını daha fazla artırdıklarına inandıkları görülmektedir. Dolayısıyla çok taraflı işbirlikleri ülkenin güvenliği açısından oldukça zayıf bir rol üstlenmektedir. Bir diğer dikkat çeken husus konu temelli(ad-hoc) ittifakların, İsrail dış politikasında gittikçe daha fazla kökleşen bir norm olarak ön plana çıkmasıdır.

Bu bulgular, Türkiye ve İsrail dış politika stratejilerine dönük genel sonuçlara işaret ederken, çalışmada ortaya konulan iki ülkenin Suriye Krizi politikası, bu profilin kriz bağlamında eyleme geçirilmesi safhasının detaylarına ulaşmaya imkân tanımaktadır. Her iki ülkenin Suriye ile gerek coğrafi olarak yakın olması gerekse Suriye'nin Türkiye ve İsrail dış politikalarının ulaşmak istediği hedefler açısından önemli bir ülke olarak değerlendirilmesi Türkiye ve İsrail'in krizle yoğun oranda ilgilenen ülkelerden olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve İsrail krize yönelik politikalarında gerek iç faktörler düzleminde gerekse dış faktörler bağlamında farklı oranda var olan/ortaya çıkan zorlukların etkisi altında kalmıştır. Burada bilhassa Türkiye örneğinde 2000 sonrası dış politikadaki mevcut yaklaşım biçimleri, metot ve araçların eski dönemlere nazaran yoğun bir dönüşüm sürecinden geçmesi, gerek iç gerekse dış faktörler bağlamında karar alıcıların karşı karşıya kaldığı meydan okumaların artmasına sebebiyet vermiştir. 2011 yılında başlayan Arap Baharı süreci içerisinde ortaya çıkan Suriye Krizi bu meydan okumalara yeni katkılarda bulunmuş, kriz bağlamında ülkenin dış politikasının cereyan ettiği yapısal zemin ve aktörlerin yeni unsurların eklemlenmesiyle tartışılmaya devam etmesine sebebiyet vermiştir. İsrail'de bir taraftan Türkiye'ye benzer bir dönüşüm sürecinin yaşanmamış olması diğer taraftan ülkenin dış politikasına etki eden aktör ve faktörlerin Türkiye'ye benzer bir genişleme yaşamaması krizin ülkeye olan etkilerinin daha dar bir çerçevede gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.

Suriye krizi ile alakalı olay çalışması, Türk karar alıcıların ortaya koydukları rol konseptleri ile uyumlu rol davranışları ortaya koyduklarını göstermektedir. Türk karar alıcılar, ortaya koydukları rol konseptleri çerçevesince bölgede hâkim olan sistemik kültürün dönüşmesi konusunda çabalar sarf etmektedirler. Fakat bununla beraber, kendi beklentileri ve ülkelerinin sahip olduğu kabiliyet ilişkisini gerçekçi bir düzlemde ele almakta rol davranışlarının ortaya konulma sürecinde mevcut sistemik kültür çerçevesinin gerçeklerinden uzaklaşmamaktadırlar. Çalışmada söylemsel açıdan ortaya konulan profilin (rol konseptlerinin) değerlendirilmesi sürecinde, bu hususun dikkate alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda karar alıcılar tarafından ortaya konulan rol konseptlerinin bölgede hâkim olan sistemik kültürden kopuk bir şekilde kurgulandığından ziyade, krizle ilişkili aktörleri kendi bakış açılarına

yönlendirme çabası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Krize dönük Türkiye tarafından ortaya konulan yaklaşım biçimi, bölgesel güvenliğin müzakere, istişare ve uzlaşma yoluyla dolayısıyla diplomatik yollarla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede kriz sürecinde farklı metotları uygulamaya koyan karar alıcıların, uluslararası hukuk kurallarına aykırı olmadığı müddetçe askeri yaklaşım ve metotların acil güvenlik riskleriyle baş edebilmek için etkili olduğuna kanaat getirdikleri görülmektedir. Türk yönetimi gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda kapasiteleri ölçeğinde kendi güvenliğini sağlamayı tercih etmektedir. Bu kapasitelerin dışında kalan durumlarda ise krizle ilintili aktörler ile bir araya gelmek suretiyle çalışmalar yürütülmektedir. Türk yönetimi, bu şekilde bir taraftan dış politika yaklaşımı açısından uluslararası ilişkilerde ortaya koyduğu taahhütlerine olan sadakatini teyit ederken, diğer taraftan çok taraflı işbirliklerinin bölgesel ve ulusal güvenliği açısından ortaya koyduğu önemin altını çizmektedir.

Süreç içerisinde krize dönük Türk yönetimi tarafından ortaya konulan politikalar, gerek iç gerekse dış politika açısından önemli sınamalar ortaya koymuştur. Bu politikalar iç kamuoyunda karar alıcılar tarafından rol konseptleri çerçevesinde ortaya koyan çıkar-değer tanımlamalarının toplum tarafından ne ölçüde kabullenildiğine dair önemli ipuçları ortaya koyarken, dış kamuoyunda Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ittifak ilişkilerinin yeterlilik ve güvenilirliğine dair veriler sunmuştur. Bu durum aynı zamanda karar alıcılar tarafından hedeflenen *evrensel değerler* ve *ulusal çıkarlar arasında optimum dengeye dayalı bir politika* yürütmenin zorluklarını da görünür hale getirmiştir. Karar alıcıların bu dengenin sağlanmasında önemli meydan okumaların var olduğunun farkında olmakla beraber, bölgeye dair stratejik yaklaşımlarının bu zorlukların etkisine kapılmadan kurguladıkları gözlemlenmiştir. Türk yönetimi, Suriye'de protesto ve gösterilerin başlaması sonrasında Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinde yaşanan diğer protesto ve gösterilerinde ifade ettiği gibi halk kitlelerinin taleplerinin dikkate alınması yönündeki tutumunu tekrar etmiştir. Suriye yönetimine halka yönelik şiddeti durdurması ve mezhepsel bölünmeleri körükleyebilecek bir iç savaş durumunun çıkmasını engellemesi konusunda telkinlerde bulunulan Türk yönetimi, kırılgan olarak değerlendirdiği bölgesel istikrara değişim yoluyla katkılar sunulabileceğine

inanmıştır. Temmuz 2013 Mısır'da yaşanan darbe sonrası bölgedeki demokratikleşme çabaları önemli bir hasar alsa da, karar alıcıların Türkiye'nin yaşamış olduğu demokrasi tecrübesinin önemini göz ardı etmeyerek bölgenin demokratikleşmesi ve bu suretle istikrara kavuşması hedeflerinden farklılaşan bir eylem biçimi geliştirmemişlerdir. Demokrasinin ilerletilmesi konusundaki çabalara destek verilmesi konusu, demokratik standartlarını pekiştirmeye gayret eden ve bu yönde politikalar geliştirme gayreti içerisinde olan bir ülke olmanın bir gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. Türkiye yönetiminin protesto ve gösterilerde bulunan halk gruplarının Suriye muhalefetine evrilme sürecinde muhalefete dönük ortaya koymuş olduğu destek, ilk yıllarda uluslararası toplum ile beraber geliştirilmeye çalışılmış iken ilerleyen yıllarda daha karmaşık bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Gerek Suriye muhalefetinin bir araya gelmesi konusundaki yapısal farklılıklar gerekse muhalefete destek uluslararası toplumun farklılaşan pozisyonu nedeniyle Türk yönetiminin muhalefetin organize olması konusunda ortaya koyduğu destek önemli daralmalar yaşamıştır. Krizin Türk Dış Politikası'na dönük önemli yansımalarından biri de karar alıcılar tarafından ortaya konulan 'Açık Kapı Politikası'dır. Bu politika bağlamında Türkiye'ye kabul edilen Suriye'li sığınmacı ihtiyaçlarının temin edilmesi amaçlanmıştır. Bu ihtiyaçlar krizin ilk dönemlerinde herhangi bir dış yardıma ihtiyaç duyulmadan karşılanmış iken, sığınmacı sayısının kritik eşiği geçmesi sonrası yük paylaşımı konusunda uluslararası desteğe ihtiyaç duyulmuştur. İç politikada da bazı zorluklar ortaya koyan sığınmacılar meselesi, aynı zamanda uluslararası toplumun sığınmacılar konusunda destek taahhütlerini kısıtlı bir oranda yerine getirmesi nedeniyle Türkiye'nin uluslararası toplumun samimiyetini sorgulamasına sebep vermiştir.

İlerleyen süreçte artan güvenlik sorunlarına karşılık krize dönük metotlarını revize eden Türk yönetiminin genel dış politika taahhütlerinden uzaklaşmadığı görülmektedir. Fakat bu süreç, karar alıcıların ülkelerinin uluslararası ilişkilerdeki pozisyonuna dair bilişsel ve düşünsel kurgulamalarının önemli ölçüde şekillendiği bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumunda bir sonucu olarak, Türk Dış Politikası'nın uzun yıllar takip ettiği Lozan statükosuna bağlılık durumu önemli bir kırılma noktası yaşamıştır. Süreç içerisinde artan güvenlik sorunlarına karşı

savunmaya dayalı bir yaklaşım ortaya koyan Türk karar alıcılar, *Fırat Kalkanı* ve *Zeytin Dalı Harekâtları* ile vekiller aracılığıyla Suriye'deki gelişmelere müdahil olma yaklaşımını revize etmişlerdir. Bahsi geçen harekâtların uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekleştirilmiş olması Türkiye'nin dış politika taahhütlerinden uzaklaştığı şeklinde bir değerlendirilme yapılmasına mani olmaktadır. İlerleyen süreçte herhangi bir krizle ilintili aktörün ülkenin tamamını kontrol altına almaya muvaffak olamaması, ülkedeki istikrarın siyasi çözüm üzerinden temin edilmesi konusunda bir uzlaşı zemininin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Türk yönetimi gerek Birleşmiş Milletler çatısı altında sürdürülen *Cenevre Görüşmeleri*n de gerekse Cenevre görüşmeleri ile beraber devam eden Rusya, Türkiye ve İran tarafından devam ettirilen görüşmelere katkılar sunmuştur. Burada dikkat çeken husus, BM'nin içerisinde bulunduğu yapısal sorunlar ve BM çerçevesinde ortaya konulan ilkelerin Suriye krizi sürecinde yaşadığı yıpranmalar, bu ilkeler çerçevesinde politikalar üretme gayreti içerisinde olan Türkiye açısından(da) olumsuz sonuçlar doğurmasıdır. BM'nin ilkelerinin korumak için harekete geçmekte yetersiz kalması, Türk rol taşıyıcıları tarafından ortaya konulan rollerin uygulanmasına olumsuz yönde etkide bulunmaktadır.

Türkiye'nin dış politikasında yaşadığı dönüşüm süreci ve ortaya konulan rol konseptlerine, içerisinde bulunduğu ittifak ilişkilerinin ve müttefik olma durumlarının benzeşen tepkiler veremediğini ifade etmek mümkündür. Zira Türkiye tarafından ortaya konulan rol konseptlerinin ortaya koyduğu etkiler, uluslararası kamuoyunda kritize edilmektedir. Türkiye bu ittifak ilişkisi içerisinde kendi güvenlik ve hayati çıkarlarının karşılanmadığı kanaatine ulaşmış bulunmaktadır. Dünyadaki kriz bölgelerinden en yoğun anlamda etkilenen bir ülke olarak Türkiye'nin dâhil olduğu ittifaklar kapsamında vaat edilen güvenlik çıkarlarının sağlanması konusunda destek alamaması, Batılı ortak ve müttefik ülkelerle anlaşmazlıklar yaşamasına ve bu ilişkilerine dair eleştirilerinin tonunu artırmasına sebebiyet vermektedir. Türk yönetiminin karşılaştığı bu durum, işbirliği ve ittifak içerisinde olduğu ülkelerle oluşturduğu müttefiklik ilişkisi içerisindeki statülerini geliştirme imkânına olumsuz etkileri olmaktadır. Türkiye'nin ortak ve müttefikleriyle geliştirmek istediği politikalarında yaşanan kısıtlılıkların buradan hareketle değerlendirilmesi

mümkündür. Bu durum Türkiye'nin ortaya konulan dış politika davranışları nedeniyle ittifak içerisinde bulunduğu ülke, kurum ve kuruluşlar açısından Türkiye'nin Kaçınılmaz ve Değerli bir Ortak olarak görülmesi durumunu zayıflatsa da Türk yönetiminin bu uzaklaşmayı ittifak ilişkilerinde yaşanan belirsizliklerin anlamlı bir düzene çevrilmesi konusunda araçsallaştırmak istemektedir. Bu uzlaşma eksikliği ve uzaklaşma durumu aynı zamanda gerek Türk gerekse krizle ilintili aktörlerin krize dair politikalarında takip ettikleri yaklaşım biçiminin baskınlığının devam etmesine işaret etmektedir. Bu durum ayrıca Türkiye'nin krize dair geliştirdiği yöntem ve metotların doğruluğuna odaklanan söylemler geliştirmesini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin krizin ilerleyen sürecinde ön plana çıkan güvenlik tehditlerine karşı Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonunda Rusya ile uzlaşı içerisinde hayati tehdit olarak değerlendirdiği PKK/YPG ile mücadele etmesi, fakat buna karşılık Batılı ortak ve müttefik ülkelerin operasyonlar konusunda birbirinden farklılaşan açıklamalar yapması bu ilişkilerin sorunlar yaşadığına dair belirgin ipuçları sunmaktadır. Bu durum Türk karar alıcıların son dönemde sorunlar yaşadığı Batı ülkelerinin baskılarını ve dış politikasındaki ağırlığını dengeleme konusuna öncelik vermesine ve tek taraflı bağımlılıklardan kaçınma konusunda alternatif ilişkiler kurgulama gayreti içerisine girmesini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin bu amaçla Rusya ile askerî ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi Batılı ülkeler ile ortaya koyduğu ortaklık ve müttefiklik ilişkilerinin bir türevi olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Zira Batı ile kurduğu ittifak ilişkisinin meydana getirdiği kısıtlılıkların ortaya koyduğu sonuçlardan muzdarip olduğunu ifade eden karar alıcıların, benzer bir ilişki biçimini Rusya ile kurgulama niyetine sahip olduğunu söylemek zor gözükmektedir. Suriye krizi süresince yaşanan gelişmeler Türkiye ve batılı ortak ve müttefikleri arasındaki ilişkinin tekrardan tartışılmasının, Türkiye açısından bir gereklilik olarak ortaya çıktığı bir sürece tanıklık etmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber Doğu-Batı arasındaki karşıtlık durumlarının yeni bir sürece evirilmesi sonrasında uluslararası sistem halen bir yapılandırılma süreci içerisinde bulunmaktadır. Bu süreç, üç farklı boyutu ile Türkiye ve batılı ortak ve müttefikleri arasındaki ilişkinin mahiyetine nüfuz etmektedir. i. Batı ve Türkiye arasındaki ortaklık ilişkisinin gerçek anlamda ne ifade ettiğine dair temel kararların eksikliği; ii**.** Türkiye'nin ve ülkenin jeopolitik çevresindeki gelişmelerin

değerlendirilmesi konusundaki farklılıklar. Tüm bu başlıklar aynı zamanda rol konseptlerini oluşturan ego ve alter-part arasındaki yaklaşım farklılıklarının anlaşılmasına yardımcı olmakta bu faktörler karar alıcıların karşı karşıya kaldığı sistemsel meselelerin içeriğini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca dâhil olduğu ittifak ilişkilerinin Türkiye'nin yakın bölgesinde hareket kabiliyeti anlamında ortaya koyduğu imkân ve kısıtlılıklar, göz önünde bulundurulduğu zaman karar alıcılar bu yapıların aynı zamanda Avrupa ile devam eden ilişkiler ile birlikte kurgulanması gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye tarafından ortaya konulan bu yaklaşım biçimi, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik politikaları anlamında Avrupa ile kurduğu ilişkiyi ülkenin çevresinde bulunduğu bölgenin güvenlik sistemi ile ilişkilendirilmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Avrupa ve Türkiye'nin çevresinde bulunan bölgelerin birbiriyle olan etkileşimini Türk karar alıcıların kendine biçtiği rol (ego-part) ve Türkiye'ye biçilen roller (alter-part) üzerinden dolayısıyla Türkiye faktörü üzerinden yeniden şekillendirilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır.

İsrail açısından bakıldığında ise, İsrailli karar alıcıların ortaya koydukları rol konseptleri ile Suriye krizi sürecinde ortaya koydukları rol davranışları arasında daha az oranda bir uyum ortaya çıkmaktadır. İsrailli karar alıcılar ise, kriz bağlamında bölgesel güvenliğe katkılar sunmaktan ziyade öncelikli olarak ülkelerinin güvenliğine odaklanmaktadırlar. İsrailli karar alıcılar olup krize dönük müzakere, istişare ve uzlaşma yollarının ülkelerinin güvenliğine etkili ve hızlı katkılar sunacağı yaklaşımına katılmamaktadırlar. İsrail yönetiminin, krize yönelik ortaya koyduğu ilk politikaların 'kırmızı çizgiler'ini belirlemek şeklinde olması güvenlik konusunda müzakere, istişare ve uzlaşma konularına daha az rol biçtiklerine işaret etmektedir. Bu süreçte İsrail yönetimi, gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda kapasiteleri ölçeğinde kendi güvenliğini sağlamayı tercih ederken, bu kapasiteleri aşan durumlarda krizle ilintili aktörler arasından ABD ile birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir. İsrail yönetimi bu şekilde bir taraftan 'özel ilişkiler'e sahip olduğu ABD ile olan ittifak ilişkilerine olan sadakatini teyit ederken, diğer taraftan iki taraflı işbirliğinin caydırıcı olduğuna dair inancını ortaya koymuştur. Burada dikkat çeken husus, İsrail yönetiminin ABD'nin krize yönelik çıkar tanımlamalarını ortaya

koyarken tam anlamıyla göz ardı etmemekle beraber İsrail'in endişelerini giderme konusunda fazla duyarlı bir davranış profili ortaya koymadığı tespitinde bulunmasıdır. İsrail yönetimi bir taraftan, ABD yönetimi tarafından krize dönük ortaya konulacak/konulan politikalardan maksimum kazanç elde etme çabası içerisinde iken, diğer taraftan bu politikaların İsrail'in menfaatlerine uygun bir şekilde seyretmesi için sarf etmiştir. Bu bağlamda, İsrailli karar alıcıların, devletlerinin sahip olduğu kapasiteleri sağlamlaştırılma konusunda çaba sarf ettikleri görülmüştür. Diğer taraftan İsrailli karar alıcıların, diyalog ve işbirliğine açık ülkeler ile krize yönelik diyalog ve işbirlikleri geliştirme gayreti içerisinde oldukları görülmüştür. Fakat atılan bu adımların ABD ve İsrail arasındaki güvenlik aranjmanları destekleyen ve besleyen bir nitelik taşımasına önem verilmekte ve bu işbirliklerinin ABD-İsrail ilişkilerini tamamlayan ve ikincil öneme sahip mahiyette kurgulandığı görülmektedir. Burada dikkat çeken husus, ikincil ve tamamlayıcı işbirliklerinin inşa edilme sürecinde, İsrail yönetiminin karşılıklı güveni artıran bir üslup tercih etmek yerine benzeşen güvenlik gereksinimlerine odaklanmasıdır.

Krizin ilk dönemlerinde Suriye konusunda kamuoyunu şekillendiren en temel iki konu, İsrail-Suriye arasında 1974 yılında imzalanmış olan barış anlaşmasının geleceği ve İsrail'in Golan tepelerindeki mevcudiyeti olmuştur. Fakat zamanla Suriye'de yaşanan gelişmelerin barış anlaşmasına dair önemli değişiklikler ortaya koyma ihtimalinin zayıflaması, bu iki konunun İsrail yönetiminin gündeminden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde Suriye yönetiminin geleceğine dair yapılan tartışmaların ön plana çıkması, İsrail'in krize dair gündemine de etkide bulunmuştur. Bu bağlamda İsrail ve Suriye arasındaki barış anlaşmasının devamını sağlayan önemli bir aktör olan Suriye yönetiminin yönetimde kalmaya devam ederse İsrail'e karşı nasıl bir pozisyon alınacağı yahut ayrılırsa hangi aktörlerin Suriye'de etkili olacağı konuları daha fazla ön plana çıkmıştır. Fakat bu durumda zamanla değişikliğe uğramış ve Suriye'de ki mevcut yönetim devamlılığını sağlamıştır. Suriye yönetiminin kriz sürecinde etkili olmaya devam edeceğinin daha da belirginleşmesi, İsrail kamuoyunda Suriye krizi ile alakalı konular içerisinde İran ve ilintili güçlerin bölgedeki görünürlüğünü artırması dolayısıyla İsrail'e dair güvenlik tehditlerinin güçlenerek çoğalması şeklinde yorumlanmıştır.

Krizin İsrail açısından ortaya çıkardığı sonuçlar üzerine, İsrail yönetiminin aktif yahut pasif bir politika ile bu sonuçlara karşılık verme olasılığına sahipti. Bu iki seçenek arasından pasif bir tutum sergilenmesi, karar alıcıların İsrail'e dönük ortaya çıkabilecek muhtemel avantajları bu yolla sağlayacaklarına ve dezavantajlarından bu yolla korunacaklarına inandıklarına işaret etmektedir. İsrail yönetimi tarafından, kriz bağlamında kapsamlı bir yaklaşım politikası geliştirmek yerine krizle alakalı gelişmelere dönük tolere etmeyeceği konuların çerçevesini çizen *Kırmızı Çizgi* politikasının ortaya konulması bahsi geçen pasif pozisyon alma yaklaşımı ile birebir ilişkilidir. Zira İsrail yönetimi tarafından bölgede yaşanan gelişmelerin bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sunacağını düşünen ve aktif hareket eden aktörlerin *poliyannacı bir bakış açısına* sahip olduklarını ifade edilmiştir. Buna karşılık İsrail yönetiminin yaşanan gelişmelerin nasıl karşılanması gerektiği konusunda kapsamlı bir yaklaşım biçimi de geliştirmediği görülmüştür. İsrail yönetimi bölgede benzer güvenlik kaygıları taşıyan ülkelerle yakınlaşma gayreti içerisine girse de, kısıtlı bir aktör çerçevesinde bu hedefini gerçekleştirebilme imkânına sahip olmuştur. Zira İsrail'in geçmiş dönemlerde ortaya koyduğu politikalar işbirliği çabalarında ortaya konulan imkân ve kısıtlılıkların çerçevesinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

İlerleyen süreçte İsrail yönetiminin karşı karşıya kaldığı en temel güvenlik konuları, Suriye yönetiminin elinde bulunan kitle imha silahlarının el değiştirmesi, İsrail tarafından iddia edilen İran'ın nükleer silah geliştirme çabaları ve İran'ın Suriye'de ki nüfuzunu artırması olarak değerlendirilmiştir. İsrail'in İran'ın nükleer çalışmalarına karşılık caydırıcılığını artırmak amacıyla nükleer çalışmalarda bulunup bulunmadığı resmi olarak açıklanmamıştır. Fakat İsrailli karar alıcıların Nükleer Silahların Yayılmasının Engellenmesi Anlaşması (NPT)'nı imzalamamış olması bu konuda aksi yönde bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca bu unsurların kriz sırasında da gerekli görüldüğü durumlarda kullanılacağı şeklinde doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durum, İsrail yönetiminin elinde bulunan muhtemel nükleer kapasiteler ile İran'a karşı savunmaya dayalı bir pozisyon aldığına işaret etmektedir. İsrail yönetiminin muhtemel kapasitelerini kullanmaması ayrıca *kendi kendini sınırlama yetisine sahip* olduğunu göstermek istediği şeklinde yorumlanabilir.

İsrail yönetimi, kriz boyunca krizin çözümü bağlamında ortaya konulan diplomatik çabalara dönük olarak sürece dâhil olan aktörlerden farklılaşan bir görüntü ortaya koymuştur. İsrail yönetiminin krize yönelik uyguladığı politikanın çerçeve, verimlilik sonuçlarını uluslararası kuruluşlar ve aktörlerin krize dönük politikalarıyla ilişkilendirmeyi tercih etmediğine işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda İsrail yönetiminin, krizin İsrail'in güvenlik ortamına etkilerinin diplomasinin etkin bir şekilde işletilmesi ile sağlanacağı konusunda derin şüphe taşıdığına işaret etmiştir. ABD yönetiminin krize dönük söylemlerindeki kararsızlığının İsrail'in menfaatleri açısından istenmeyen sonuçlar getirebileceği ihtimalini öngörmekle beraber, İsrail yönetiminin BM çatısı altında gerçekleşen görüşmelere katılım gerçekleştirmediği görülmüştür. Bu durum, İsrail yönetiminin Suriye krizi politikasını daha dar bir aktör çerçeve üzerinden tasarlama konusundaki isteğine işaret etmektedir. BM çatısı altında gerçekleştirilen barış görüşmeleri konusunda İsrail yönetiminin müzakere esasları içerisinde yer almasını istemediği 'kırmızı çizgi'ler ortaya koymayı tercih ettiği görülmüştür. Müzakere konuları içerisinden bilhassa Golan tepelerine dair yapılan tartışmalara odaklanan İsrail yönetimi, bölgenin İsrail'e olan aidiyetinin 'tartışmasız'lığına dikkat çekmiştir. İsrail Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde Golan tepelerindeki mevcut statüsü nedeniyle önemli bir aktör olduğunu bilmekle beraber, meselenin gündeme gelmesine dahi karşı bir duruş sergilemiştir. İsrail yönetiminin Golan tepelerinin ilhak konusunda haklılığını ortaya koyan bir tutum içerisinde olması, İsrail'in Golan tepeleri ile alakalı gelişmeler konusunda *mevcut topraksal durumunun muhafazası* pozisyonunu korumaya devam ettiğine işaret etmiştir.

Krizin diplomatik yollarla çözümü amacıyla gerçekleştirilen görüşmelere katılmaması, İsrail'in ilerleyen süreçte krize dair çözüm amaçlayan sürece etkide bulunma ihtimaline sınırlamalar koymuştur. Karar alıcı aktörlerin, İsrail'in güvenliğinin sağlanması konusunda diplomatik yollardan ziyade askeri önlemlerin daha fazla etkili olduğu değerlendirmesi, aynı zamanda askeri müdahale karşıtı görüşlerin halka açık tartışmalara da oldukça az yansıması sonucunu doğurmuştur. İsrail kamuoyunda yönetimin krize dönük ortaya konulan bu yaklaşım biçimine genel anlamda ciddi bir itiraz ortaya konulmaması, bu bağlamda yönetenler ve halk

arasındaki bir fikir birliği olduğuna işaret etmektedir. Fakat burada zayıfta olsa krize dair baskın yaklaşım biçiminden farklılaşan görüşlerde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İsrail'in yaşanan gelişmelere karşı yetersiz çabalar geliştirdiği ve acil bir şekilde insani açıdan daha fazla inisiyatif alması gerektiğini ifade edilmiştir. İsrail yönetimi tarafından bu anlamda gereken inisiyatiflerin alınmaması ve pasif bir politika takip edilmesi, Suriye yönetiminin uluslararası kamuoyunda eleştirilen insan hak ve özgürlüklerine dair baskıcı politikalarına destek verilmesi anlamına gelmesi gerekçesi ile ahlaki açıdan olarak problemli olarak değerlendirilmiştir.

Suriye Krizi bağlamında ortaya çıkan gelişmeler, rol kavramlarının bazı etkilerinin, ülkelerin dış politika oluşturma süreçlerinde zayıf kalabileceğine işaret etmektedir. Bu durum çalışmada İsrail örneğinde daha fazla dikkat çekmektedirler. İsrail örneğinde bu durumun, ülkenin ortaya çıkış ve devletleşme sürecinde yaşanan gelişmeler ve güvenliğine dair devam eden endişelerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu sebepler, ülkenin ulusal rol konseptlerindeki taahhütlerini yerine getirme durumunu karmaşıklaştırdığı ve bu profilden sapmalar yaşamasına sebebiyet verdiği görülmektedir.

Rol teorisi, çalışmanın olay çalışması olan Suriye Krizi'ne dönük ortaya konulan politika seçimlerini açıklamak için yararlı bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. Zira rol teorisi, uluslararası ilişkilerin sadece 'yapı'ya dayanan bir anlayış ile anlaşılamayacağı ve bir dizi normatif inanç ve fikirlerin göz önünde bulundurulmaması durumunda dış politika tercihlerinin tümünün açıklanmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir. Uluslararası ilişkilerde önemli bir karşılığı olan *güç* ve *çıkar* kavramları bu bağlamda önemini korumakla birlikte, bu kavramlar ülkenin nihai *rol set i*nde yer alan norm ve değerler üzerinden algılanmakta ve değerlendirilmektedir. Bu durum, norm ve değerlerin güç ve çıkar kavramları üzerindeki yapıcı etkisine işaret etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye ve İsrail'in Soğuk Savaş sonrası bölgesel güvenlik politikalarının açıklanmasında, hükümet temsilcilerinin kararlarını ve yaklaşımlarını yönlendiren normatif ve değere dayalı davranış kalıplarının dikkate alınması büyük önem arz etmiştir.

Rol teorisi, devletin uluslararası alandaki karakterinden ziyade bireysel karakterini ön plana çıkaran bir teori olarak, Türkiye ve İsrail bölgesel güvenlik politikalarındaki farklılıkları açıklamak için uygundur. Devlet özelliklerine odaklanmak, ulusal rol konseptlerinin tanımlanması sürecinde kapsamlı çabalar gerektirmektedir. Ayrıca, bu konseptlerin sürekli bir değişim süreci içerisinde bulunması rol teorisi ile hazırlanmış analizlerin zaman zaman güncellenmesini gerektirmektedir. Bunlar içerisinde çalışmada da olduğu üzere olay çalışması ile yapılmış olanlar (çalışma da Suriye Krizi üzerinden gerçekleştirildiği gibi), sadece ulusal rol konseptleri'nin ortaya konulduğu çalışmalar ile karşılaştırıldığında daha *dayanıklı* veriler ortaya koymaktadırlar. Rol teorisi ayrıca dış politika konuşmaları ve ilintili hükümet belgelerinin analizi yoluyla, bilişsel ve düşünsel faktörlerin politika tercihlerine dönüşüm sürecini sistematik olarak ortaya koymaktadır. Yorumlayıcı-açıklayıcı bir yaklaşım olarak, Rol Teorisi devlet davranışlarını tahmin etmek konusunda herhangi bir iddia ortaya koymamaktadır. Ulusal rol konseptleri'nin devlet davranışlarının sebebi olmaktan ziyade devlet davranışlarını etkileme potansiyeline sahip olması *Rol Konseptleri* ve *Rol Davranışları* arasındaki doğrudan bir tutarlılık olmaması durumunu doğurmaktadır. Devletlerin rol davranışlarına yönelik çıkarımların ortaya konulması, ülkelerin yaşanan gelişmelere dönük stratejilerinin çeşitli olabilmesi nedeniyle zorluklar içermektedir.

KAYNAKÇA

İÇERİK ANALİZİNDE KULLANILAN REFERANSLAR: TÜRKİYE

Babacan 2009a. Bakanlığımızın 89. Kuruluş Yıldönümü Vesilesiyle Sayın Bakanımızın Tüm Teşkilata Mesajı, 2 Mayıs 2009, http://www.mfa.gov.tr/bakanligimizin-89_-kurulus-yildonumu-vesilesiyle-sayin-bakanimizin-tum-teskilata-mesaji.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.07.2017.

Babacan 2009b. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın, Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu Çerçevesinde Yüksek Temsilci Sampaio ve İttifakın Eş sunucusu İspanyol Dışişleri Bakanı Miguel Moratinos ile Birlikte Düzenlediği Ortak Basın Toplantısındaki İfadeleri, İstanbul, 7 Nisan 2009, http://www.mfa.gov.tr/isisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in_-medeniyetler-ittifaki-ikinci-forumu-cercevesinde-yuksek-temsilci-sampaio-ve-ittifakin-es-s.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.07.2017.

Babacan 2009c. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Özel Sektör ve Ekonomik Kalkınma Enstitüsü'nün Açılışı Vesilesiyle Yaptıkları Konuşma, Ankara, 2 Nisan 2009, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-ozel-sektor-ve-ekonomik-kalkinma-enstitusu_nun-acilisi-vesilesiyle-yaptiklari-konusma_.tr.mfa , Erişim Tarihi: 25.07.2017.

Babacan 2009d. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Deik/Taik Tarafından Düzenlenen Öğle Yemeğinde Yaptıkları Konuşma Ve Yöneltilen Sorulara Cevapları, İstanbul, 25 Şubat 2009, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-deik_taik-tarafindan-duzenlenen-ogle-yemeginde-yaptiklari-konusma-ve-yoneltilen-sorulara.tr.mfa, 24.07.2017.

Babacan 2009e. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Kosova Meclisi Genel Kurulu'nda Yaptığı Konuşma, Priştine, 13 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklari-konusma.tr.mfa ,Erişim Tarihi: 25.07.2017.

Babacan 2009f. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın AB Başmüzakerecilik Görevinin Devir-Teslimi Vesilesiyle Düzenlenen Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma, Ankara, 11 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ab-basmuzakerecilik-gorevinin-devir-teslimi-vesilesiyle-duzenlenen-basin-toplantisinda-yaptigi-konusma-11-ocak.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2009g. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın BM Güvenlik Konseyi Toplantısında Yaptığı Konuşma, New York, 6 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-bm-guvenlik-konseyi-

toplantisinda-yaptigi-konusma_-new-york_-6-ocak-2009.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2009h. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın 45. Münih Güvenlik Politikaları Konferansı'na Katılmak Üzere Almanya'ya Hareketinden Önce Havaalanında Düzenledikleri Basın Toplantısı, Ankara, 6 Şubat, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-45_-munih-guvenlik-politikalari-konferansi_na-katilmak-uzere-almanya_ya-hareketinden-once-havaalaninda.tr.mfa, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Babacan 2008a. Dışişleri Bakanlığı Ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Bütçesinin TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülmesi Vesilesiyle Sayın Bakanın Yaptığı Konuşma, 23 Aralık 2008, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-ve-avrupa-birligi-genel-sekreterligi-butcesinin-tbmm-genel-kurulu_nda-gorusulmesi-vesilesiyle-sayin-bakanin.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008b. Sayın Bakanımızın AB Üyesi Ve AB'ne Aday Ülkelerin Büyükelçilerine Verdiği Çalışma Yemeği Öncesinde Yaptığı Açılış Konuşması, 16 Aralık 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ab-uyesi-ve-ab_ne-aday-ulkelerin-buyukelcilerine-verdigi-calisma-yemegi-oncesinde-yaptigi-acilis-konusmasi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008c. Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın 2009 Mali Yılı Bütçe Tasarısı Konuşması, 21 Kasım 2008, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-2009-mali-yili-butce-tasarisi-konusmasi_-21-kasim-2009.tr.mfa , Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008d. Sayın Bakanımızın "AB ve Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi Açılış Konferansı"nda Yaptıkları Konuşma, Sheraton/Ankara, 9 Eylül 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--_ab-ve-turkiye-arasindaki-sivil-toplum-diyalogunun-gelistirilmesi-acilis-konferansi_nda-yaptiklari-konusma_-s.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008e. Sayın Bakanımızın "AB ve Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi Açılış Konferansı"nda Yaptıkları Konuşma, Sheraton/Ankara, 9 Eylül 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin--_ab-ve-turkiye-arasindaki-sivil-toplum-diyalogunun-gelistirilmesi-acilis-konferansi_nda-yaptiklari-konusma_-s.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008f. Sayın Bakanımızın Türkiye-KİK Stratejik Diyaloğu 1. Dışişleri Bakanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma, Cidde, 2 Eylül 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-kik-stratejik-diyalogu.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008g. Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması, 15 Temmuz 2008, Bilkent Otel ve Konferans Merkezi, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ali-babacan_in-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Babacan 2008h. Dışişleri Bakanlığı Ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Bütçesinin TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülmesi Vesilesiyle Sayın Bakanın Yaptığı Konuşma, 23 Aralık 2008, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-ve-avrupa-birligi-genel-sekreterligi-butcesinin-tbmm-genel-kurulu_nda-gorusulmesi-vesilesiyle-sayin-bakanin.tr.mfa , Erişim Tarihi: 29.07.2017.

Babacan 2008j. Sayın Bakanımızın 9 Mayıs Avrupa Günü Vesilesiyle AB Üye ve Aday Ülkelerin Büyükelçilerine Verdiği Kahvaltıdaki Konuşması, 9 Mayıs 2008, Swissotel, http://www.mfa.gov.tr/snbakanimizin-9-mayis-avrupa-gunu-vesilesiyle-ab-ulkesi--ve-aday-ulkelerin-b_e_-verdigi-kahvaltidaki-konusmasi_-9-mayis-2008.tr.mfa, Erişim Tarihi: 29.07.2017.

Babacan 2008k. Sayın Bakanımızın "Avusturya ve Türkiye Komşuluk Çalıştayı"nın Açılışında Yaptıkları Konuşma, Ankara Palas, 21 Nisan 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-_avusturya-ve-turkiye-komsuluk-calistayi_nin-acilisinda-yaptiklari-konusma_-ankara-palas_-21-nisan-2008.tr.mfa, Erişim Tarihi: 29.07.2017.

Babacan 2008l. Sayın Bakanımızın AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso Onuruna Verdikleri Öğle Yemeğinde Yaptıkları Konuşma, Feriye Lokantası, İstanbul, 11 Nisan 2008, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-ab-komisyonu-baskani-jose-manuel-barroso-onuruna-verdikleri-ogle-yemeginde-yaptiklari-konusma_-feriye-lokantas.tr.mfa ,Erişim Tarihi: 31.07.2017.

Babacan 2008m. Dışişleri Bakanı ve Başmüzakereci Sayın Ali Babacan´ın Eğitim Derneği 80. Yıl Uluslarası Eğitim Forumu vesilesiyle "AB Katılım Sürecimizde Eğitimin Yeri" konulu Açılış Konuşması, 30 Ocak 2008, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ve-basmuzakereci-sayin-ali-babacan_in-egitim-dernegi-80_-yil-uluslarasi-egitim-forumu-vesilesiyle.tr.mfa , ,Erişim Tarihi: 31.07.2017.

Babacan 2007a. Dışişleri Bakanlığı ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarılarının TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülmesi Vesilesiyle Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan Tarafından Yapılan Sunuş, 10 Aralık 2007, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-ve-avrupa-birligi-genel-sekreterligi-2008-mali-yili-butce-tasarilarinin-tbmm-genel-kurulu_nda-gorusulmesi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 31.07.2017.

Babacan 2007b. Dışişleri Bakanlığı ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği´nin 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarılarının TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu´na Sunulması Vesilesiyle Dışişleri Bakanı Ali Babacan Tarafından Yapılan Sunuş, 14 Kasım 2007, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-ve-avrupa-birligi-genel-sekreterligi_nin-2008-mali-yili-butce-tasarilarinin-tbmm-plan-ve-butce-komisyonu.tr.mfa, Erişim Tarihi: 02.08.2017.

Çavuşoğlu 2017. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun "Excelsior" (Meksika) Gazetesi'nde yayınlanan makalesi (3 Şubat 2017), 3, Şubat, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-_excelsior_-_meksika_-gazetesi_nde-yayinlanan-makalesi-_3-subat-2017_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 21.08.2017.

Çavuşoğlu 2017b. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Gabon Dışişleri Bakanı Sayın Pacome Moubelet Boubeya ile Ortak Basın Toplantısı, 30 Mayıs, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-gabon-disisleri-bakani-sayin-pacome-moubelet-boubeya-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 23.08.2017.

Çavuşoğlu 2017c. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun IX. Büyükelçiler Konferansı Açılışında Yaptığı Konuşma, 9 Ocak, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-ix_-buyukelciler-konferansi-acilisinda-yaptigi-konusma_-9-ocak-2017_-ankara.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.08.2017.

Çavuşoğlu 2017d. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Burundi Dışişleri Bakanı Alain Aime Nyamitwe ile Ortak Basın Toplantısı, 13 Haziran 2017, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-burundi-disisleri-bakani-alain-aime-nyamitwe-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Çavuşoğlu 2016. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun VIII. Büyükelçiler Konferansı Açılışında Yaptığı Konuşma, 11 Ocak 2016, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-viii_-buyukelciler-konferansi-acilisinda-yaptigi-konusma_-11-ocak-2016_-ankara.tr.mfa, Erişim Tarihi: 04.10.2017.

Çavuşoğlu 2014. Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Dışişleri Ve Avrupa Birliği Bakanlıkları Antalya Temsilcilikleri Açılışında Yaptığı Konuşma, 21 Aralık 2014, Antalya, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-disisleri-ve-avrupa-birligi-bakanliklari-antalya-temsilcilikleri-acilisinda-yaptigi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Davutoğlu 2015. Başbakan Ahmet Davutoğlu New York'ta. 25 Eylül, http://www.mfa.gov.tr/basbakan-ahmet-davutoglu-new-york_ta.tr.mfa , Erişim Tarihi: 04.07.2017.

Davutoğlu 2014. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile Ortak Basın Açıklaması*, 12 Ocak,Paris, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-abd-disisleri-bakani-john-kerry-ile-ortak-basin-aciklamasi_-12-ocak-2014_-paris.tr.mfa, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu 2014b. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu İstanbul Arabuluculuk Konferansına hitap etti.*26-27 Haziran, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-istanbul-arabuluculuk-konferansina-hitap-etti.tr.mfa, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu, 2014c. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu Bağlantısızlar Hareketi Bakanlar Toplantısı'na katıldı,* http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-baglantisizlar-hareketi-bakanlar-toplantisi_na-katildi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 07.06.2017.

Davutoğlu 2014d. *"Barış, sürdürülebilir kalkınma olmadan, sürdürülebilir kalkınma da barış olmadan gerçekleşemez",* http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_baris_-surdurulebilir-kalkinma-olmadan_-surdurulebilir-kalkinma-da-baris-olmadan-gerceklesemez.tr.mfa, Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Davutoğlu 2014e. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun VI. Büyükelçiler Konferansının Açılış Oturumunda Yaptıkları Konuşma, 13 Ocak, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-vi_-buyukelciler-konferansinin-acilis-oturumunda-yaptiklari-konusma_-13-ocak-2014_-an.tr.mfa , Erişim Tarihi: 14.08.2017.

Davutoğlu 2014f. Speech Delivered by H.E. Mr. Ahmet Davutoğlu at the Ministerial Conference of the Non-Aligned Movement, 28 Mayıs, Cezayir, http://www.mfa.gov.tr/speech-delivered-by-h_e_-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-at-the-ministerial-conference-of-the-non_aligned-movement_-28-may-2014_-algeria.en.mfa, Erişim Tarihi: 18.08.2017.

Davutoğlu 2014g. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Ülke TV'ye Verdikleri Özel Mülakat, 6 Ağustos 2014, İstanbul, 6 Ağustos, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-ulke-tv_ye-verdikleri-ozel-mulakat_-6-agustos-2014_-istanbul.tr.mfa, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Davutoğlu 2014h. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Kırım'da emrivaki şeklinde yapılan referandum kabul edilemez niteliktedir.", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_kirim_da-emrivaki-seklinde-yapilan-referandum-kabul-edilemez-niteliktedir.tr.mfa, Erişim Tarihi: 04.10.2017.

Davutoğlu 2014j. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Altıncı Büyükelçiler Konferansı Kapsamında Adana'da Yaptıkları Konuşma, 18 Ocak 2014, Adana, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-altinci-buyukelciler-konferansi-kapsaminda-adana_da-yaptiklari-konusma.tr.mfa, Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Davutoğlu 2014k. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Münih Güvenlik Konferansı'nda Ortadoğu konulu panelde konuştu, 2 Şubat, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-munih-guvenlik-konferansi_nda-ortadogu-konulu-panelde-konustu.tr.mfa, Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Davutoğlu 2014l. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun New York temasları, 3 Nisan, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-new-york-temaslari.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Davutoğlu 2013a. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Türkiye ve ABD arasındaki model ortaklık sonsuza kadar sürecek,* 18 Ekim, ABD, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_turkiye-ve-abd-arasindaki-model-ortaklik-sonsuza-kadar-surecek.tr.mfa,Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu 2013b. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma*, 2 Ocak, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa , Erişim Tarihi: 09.03.2017.

Davutoğlu 2013c. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Tüm üye ülkelerin yararına olacak şekilde KEİ'yi hedeflerini uygulayabilen etkin bir mekanizma haline getirmeliyiz",* 21 Haziran, Odessa, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_tum-uye-ulkelerin-yararina-olacak-sekilde-kei_yi-hedeflerini-uygulayabilen-etkin-bir-mekanizma-hal.tr.mfa , Erişim Tarihi: 22.05.2017.

Davutoğlu 2013d. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu AB Büyükelçileriyle bir araya geldi*, 20 Aralık, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-ab-buyukelcileriyle-biraraya-geldi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 22.05.2017.

Davutoğlu 2013e. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Kanal 7 Televizyonuna Verdikleri Mülakat,* 18 Ekim, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-

sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-7-televizyonuna-verdikleri-mulakat_-18-ekim-2013.tr.mfa, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

Davutoğlu 2013f. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "TANAP ve TAP sadece enerji değil, aynı zamanda barış projeleri", 8 Ekim, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_tanap-ve-tap-sadece-enerji-degil_-ayni-zamanda-baris-projeleri.tr.mfa , Erişim Tarihi: 08.06.2017.

Davutoğlu 2013g. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu Tahran'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Toplantısına katıldı*, 26 Ekim, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-tahran_da-duzenlenen-ekonomik-isbirligi-teskilati-toplantisina-katildi.tr.mfa Erişim Tarihi: 09.06.2017.

Davutoğlu 2013h. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Tarafından Düzenlenen Toplantıda Yaptıkları Konuşma*, 9 Mart 2013, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dis-ekonomik-iliskiler-kurulu-tarafindan-duzenlenen-toplantida-yaptiklari-konusma_-9.tr.mfa, Erişim Tarihi: 04.07.2017.

Davutoğlu 2013j. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Nikaragua Dışişleri Bakanı Samuel Santos Lopez İle Yaptığı Ortak Basın Toplantısı, 13 Eylül, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-nikaragua-disisleri-bakani-samuel-santos-lopez-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi_-13.tr.mfa, Erişim Tarihi: 12.07.2017.

Davutoğlu 2013k. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TRT-1 Televizyonunda Yayımlanan Enine Boyuna Programında Yaptığı Açıklamalar, 27 Ekim, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-enine-boyuna-programinda-yaptigi-aciklamalar_-27-ekim.tr.mfa, Erişim Tarihi: 12.07.2017.

Davutoğlu 2013l. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "AB üyeliği yarım asırdır stratejik hedefimiz oldu ve böyle kalmaya devam edecek". 27 Mayıs, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_ab-uyeligi-yarim-asirdir-stratejik-hedefimiz-oldu-ve-boyle-kalmaya-devam-edecek.tr.mfa , Erişim Tarihi: 21.07.2017.

Davutoğlu 2013m. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Basın Açıklaması, 30.08.2013, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-basin-aciklamasi_-30_08_2013_-ankara.tr.mfa , Erişim Tarihi: 24.07.2017.

Davutoğlu 2013n. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Kardeş kavgasının olmadığı, gerilimlerin yaşanmadığı bir Mısır istiyoruz.", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-

bakani-davutoglu-kardes-kavgasinin-olmadigi-gerilimlerin-yasanmadigi-bir-misir-istiyoruz.tr.mfa, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Davutoğlu 2013p. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Almatı'da düzenlenen İstanbul Süreci Bakanlar Konferansı'na katıldı., 26 Nisan, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-almati-da-duzenlenen-istanbul-sureci-bakanlar-konferansi-na-katildi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 08.09.2017.

Davutoğlu 2013r. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Beşinci Büyükelçiler Konferansı Kapsamında İzmir Üniversiteler Platformu Tarafından Düzenlenen Toplantıda Yaptıkları Konuşma, 5 Ocak 2013, İzmir, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-besinci-buyukelciler-konferansi-kapsaminda-izmir-universiteler-platformu-tarafindan-d.tr.mfa, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

Davutoğlu 2013s. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Nükleer tehdidin olduğu bir dünyada insanlığın geleceği tehdit altındadır", 9 Nisan, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-nukleer-tehdidin-oldugu-bir-dunyada-insanligin-gelecegi-tehdit-altindadir.tr.mfa, Erişim Tarihi: 09.09.2017.

Davutoğlu 2013t. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Orta Doğu'nun nükleer silahlardan arındırılmış bölge haline getirilmesi çok önemli", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_orta-dogu_nun-nukleer-silahlardan-arindirilmis-bolge-haline-getirilmesi-cok-onemli.tr.mfa, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Davutoğlu 2013u. Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Türkiye-Burkina Faso ilişkilerini derinleştirmeye kararlıyız.",9 Mayıs, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turkiye_burkina-faso-iliskilerini-derinlestirmeye-kararliyiz.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Davutoğlu 2013ü. Nikaragua'dan ülkemize Dışişleri Bakanı düzeyinde ilk ziyaret, 12-13 Eylül, http://www.mfa.gov.tr/nikaragua_dan-ulkemize-disisleri-bakani-duzeyinde-ilk-ziyaret.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Davutoğlu 2013v. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye'ye insani yardımların girebilmesi için BM'yi göreve çağırdı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-suriye_ye-insani-yardimlarin-girebilmesi-icin-bm_yi-goreve-cagirdi_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 28.11.2017.

Davutoğlu 2012a. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Düşünce Araştırma Vakfı'nın "2012'de Türk Dış Politikası ve Gelecek Ufku" Konferansında Yaptığı Konuşma*, 27 Aralık, Ankara,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-stratejik-dusunce-arastirma-vakfi_nin-_2012_de-turk-dis-politikasi-ve-gelecek-ufku_-k.tr.mfa Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu 2012b. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun "Arap Uyanışı ve Ortadoğu'da Barış: Müslüman ve Hristiyan Perspektifler" Konferansı Kapsamında Yaptıkları Konuşma*, 7 Eylül, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-_arap-bahari-ve-yeni-ortadogu_da-baris_-musluman-ve-hritiyan-perspektifler_-konferans.tr.mfa, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu 2012c. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Genel Kurulu'nda Suriye'deki Olaylar Hakkında Yaptığı Konuşma*, 26 Nisan, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa, Erişim Tarihi: 24.05.2017.

Davutoğlu 2012d. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye'nin NATO'ya üye oluşunun 60. yıldönümü vesilesiyle NATO Karargahını ziyaret etti.* http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turkiyenin-natoya-uye-olusunun-60-yildonumu-vesilesiyle-nato-karargahini-ziyaret-etti.tr.mfa, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

Davutoğlu 2012e. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma, 6 Kasım, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

Davutoğlu 2012f. *Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Arabuluculuk barışın en önemli araçlarından biridir."* 24-25 Şubat, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-arabuluculuk-barisin-en-onemli-araclarindan-biridir.tr.mfa , Erişim Tarihi: 16.06.2017.

Davutoğlu 2012g. *Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review (Egypt),* 12 Mart 2012, http://www.mfa.gov.tr/interview-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-auc-cairo-review-_egypt_-on-12-march-2012.en.mfa, Erişim Tarihi: 21.06.2017.

Davutoğlu 2012h. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun "Arap Uyanışı ve Ortadoğu'da Barış: Müslüman ve Hristiyan Perspektifler" Konferansı Kapsamında Yaptıkları Konuşma*, 7 Eylül, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-_arap-bahari-ve-yeni-ortadogu_da-baris_-musluman-ve-hritiyan-perspektifler_-konferans.tr.mfa , Erişim Tarihi: 28.06.2017.

Davutoğlu 2012j. *Interview by H.E. Ahmet Davutoğlu published in The Australian Newspaper (Australia) on 21 January 2012,*21 Ocak, http://www.mfa.gov.tr/interview-by-h_e_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-the-australian-newspaper-_australia_-on-21-january-2012.en.mfa,Erişim Tarihi: 07.07.17.

Davutoğlu 2012k. Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Belçika Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Didier Reynders ile Ortak Basın Toplantısı, 04 Nisan 2012, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-belcika-basbakan-yardimcisi-ve-disisleri-bakani-didier-reynders-ile-ortak-basin-toplant.tr.mfa, Erişim Tarihi: 07.07.17.

Davutoğlu 2012l. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Genel Kurulu'nda Suriye'deki Olaylar Hakkında Yaptığı Konuşma, 26 Nisan , Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa, Erişim Tarihi: 07.07.17.

Davutoğlu 2012m. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma, 6 Kasım 2012, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa, Erişim Tarihi: 07.07.17.

Davutoğlu 2012n. Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun, Azerbaycan Dışişleri Elmar Memedyarov ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze ile Ortak Basın Toplantısı, 8 Haziran 2012, Trabzon, Atatürk Köşkü, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun_-azerbaycan-disisleri-elmar-memedyarov-ve-gurcistan-disisleri-bakani-grigol-vashadze-il.tr.mfa , Erişim Tarihi: 24.07.17.

Davutoğlu 2012o. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Suriyeli Türkmenler Platformunda Yaptığı Konuşma, 15 Aralık 2012, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-suriyeli-turkmenler-platformunda-yaptigi-konusma_-15-aralik-2012_-istanbul.tr.mfa , Erişim Tarihi: 12.02.2018.

Davutoğlu 2011. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Türk Ocakları'nın Kuruluşunun 100. Yılını Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen "Büyük Türkiye'ye Doğru" Sempozyumunda Yaptığı Konuşma, 26 Mart, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_-yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa , Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Davutoğlu 2011b. Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun IV. Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması, 23 Aralık, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-iv_-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi_-23-aralik-2011.tr.mfa, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

Davutoğlu 2011c. Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa, Erişim Tarihi: 12.07.2017.

Davutoğlu 2011d. Sayın Bakanımızın Suriye Yönetimine Yönelik Olarak Kararlaştırılan Önlemler Hakkındaki Basın Açıklaması, 30 Kasım 2011, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-yonetimine-yonelik-olarak-kararlastirilan-onlemler-hakkindaki-basin-aciklamasi.tr.mfa, erişim Tarihi: 30.11.2017.

Davutoğlu 2010. *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu ile Meksika Dışişleri Bakanı Sayın Patricia Espinosa'nın Ortak Basın Toplantısı Metni*, 13 Ağustos, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/meksika-metin.tr.mfa, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Davutoğlu 2010b. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog İkinci Dışişleri Bakanları Toplantısında Yaptığı Konuşma, 17 Ekim,Kuveyt, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-turkiye-kik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-ikinci-disisleri-bakanlari-toplantisinda.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.07.2017.

Davutoğlu 2010c. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanlığının Devralınması Vesilesiyle Strazburg'da Verdiği Mülakatın Metni, http://www.mfa.gov.tr/metin_.tr.mfa , Erişim Tarihi: 25.07.2017.

Davutoğlu 2010d. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma (31 Mayıs 2010), 31 Mayıs, http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-_31-mayis-2010_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017.

Davutoğlu 2010e. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile varılan nükleer uzlaşı ile güncel dış politika gelişmeleri hakkında basın toplantısı metni, 18 Mayıs, www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Davutoğlu 2010f. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile varılan nükleer uzlaşı ile güncel dış politika gelişmeleri hakkında basın toplantısı metni, 18 Mayıs, http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Davutoğlu 2009.Sayın Bakanımızın 132. Arap Ligi Olağan Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısının Açılış Oturumunda Yaptığı Konuşma, 09 Eylül, Kahire, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-132_-arap-ligi-olagan-disisleri-bakanlari-konseyi-toplantisinin-acilis-oturumunda-yaptigi-konusma.tr.mfa, Erişim Tarihi:11.07.2017.

Davutoğlu 2009b. Sayın Bakanımızın Bağdat Şam Ziyaretleri Öncesinde Havalimanında Gerçekleştirdikleri Basın Toplantısı, 31 Ağustos, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bagdat-sam-ziyaretleri-oncesinde-havalimaninda-gerceklestirdikleri-basin-toplantisi_-31-agustos-2009_-ankara.tr.mfa, Erişim Tarihi:12.07.2017.

Davutoğlu 2009c. Sayın Bakanımızın "Nueva Economia Forum"da Yaptıkları Konuşma, 16 Kasım 2009, Madrid, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-_nueva-economia-forum_da-yaptiklari-konusma_-16-kasim-2009_-madrid.tr.mfa, Erişim Tarihi: 21.07.2017.

Davutoğlu 2009d. Statement by H.E. Ahmet Davutoğlu, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, At the United Nations Security Council Meeting on the Situation in the Middle East, Including the Palestinian Question, 11 May 2009, New York, http://www.mfa.gov.tr/statement-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-the-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey_-at-the-united-nations-security-cou.en.mfa, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Erdoğan 2017. "DEAŞ ile Mücadele, Başka Bir Terör Örgütüyle Yürütülmemelidir", 10 Mayıs, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75147/deas-ile-mucadele-baska-bir-teror-orgutuyle-yurutulmemelidir.html, Erişim Tarihi: 23.09.2017.

Erdoğan 2017b. "Medeniyet Birikimiyle İrtibatını Koparan Bir Ülke Fikrî Kuraklığa Maruz Kalır", 20 Mayıs, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75263/medeniyet-birikimiyle-irtibatini-koparan-bir-ulke-fikr-kurakliga-maruz-kalir.html , Erişim Tarihi: 04.10.2017.

Erdoğan 2017c. "Birleşmiş Milletlerin, Değişen Şartlara Ayak Uydurmak İçin Reforme Edilmesi Şart", 18 Eylül,

https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83506/birlesmis-milletlerin-degisen-sartlara-ayak-uydurmak-icin-reforme-edilmesi-sart.html, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Erdoğan 2017d. "Suriye'deki Gelişmeler Bir Tehdit Oluşturursa, Fırat Kalkanı'nda Ne Yaptıysak Aynısını Yaparız", https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/77676/suriyedeki-gelismeler-bir-tehdit-olusturursa-firat-kalkaninda-ne-yaptiysak-aynisini-yapariz.html, Erişim Tarihi: 11.12.2017.

Erdoğan 2017e. "Suriye'nin Terör Örgütlerinden Tamamen Arındırılması Gayreti İçerisinde Olacağız", 22 Eylül 2017, https://www.tccb.gov.tr/anasayfa-haberleri/393/83620/suriyenin-teror-orgutlerinden-tamamen-arindirilmasi-gayreti-icerisinde-olacagiz.html , Erişim Tarihi: 14.03.2018.

Erdoğan 2017f. "NATO'nun S-400 Alımına Müdahale Yetkisi Yok", https://tccb.gov.tr/haberler/410/83489/natonun-s-400-alimina-mudahale-yetkisi-yok.html, Erişim Tarihi: 18.03.2018.

Erdoğan 2016. 8. *Büyükelçiler Konferansı Vesilesiyle Düzenlenen Yemekte Yaptıkları Konuşma.* http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/37541/8-buyukelciler-konferansi-vesilesiyle-duzenlenen-yemekte-yaptiklari-konusma.html. Erişim Tarihi: 22.05.2017.

Erdoğan 2016b. TRT World Tanıtım Gecesinde Yaptıkları Konuşma. http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61157/trt-world-tanitim-gecesinde-yaptiklari-konusma.html ,15 Kasım, Erişim Tarihi: 22.05.2017.

Erdoğan 2016c. *NATO Parlamenter Asamblesi Sonbahar Genel Kurul Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 21.11,* http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61069/nato-parlamenter-asamblesi-sonbahar-genel-kurul-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

Erdoğan 2016d. *Göktürk-1 Uydusu Faaliyete Alma Töreninde Yaptıkları Konuşma,*05.12, http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/69548/gokturk-1-uydusu-faaliyete-alma-toreninde-yaptiklari-konusma.html, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

Erdoğan 2016e. Burgazada Korveti'nin Denize İndirilmesi ve Kınalıada Korveti'nin İlk Kaynak Töreninde Yaptıkları Konuşma, 18 Haziran, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/45463/burgazada-korvetinin-denize-indirilmesi-ve-kinaliada-korvetinin-ilk-kaynak-toreninde-yaptiklari-konusma.html , Erişim Tarihi: 21.06.2017.

Erdoğan 2016f. BM Medeniyetler İttifakı 7. Küresel Forumu'nda Yaptıkları Konuşma, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/43875/bm-medeniyetler-ittifaki-7-kuresel-forumunda-yaptiklari-konusma.html, Erişim Tarihi: 18.08.2017.

Erdoğan 2016g. "DAEŞ ile En Ciddi Mücadele Yürüten Ülke Türkiye'dir", 17 Şubat, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39844/daes-ile-en-ciddi-mucadele-yuruten-ulke-turkiyedir.html, Erişim Tarihi: 04.10.2017.

Erdoğan 2016h. "İnsanlığın Kaderini 5 Ülkenin Siyasi Çıkarlarına Mahkûm Etmek, Ne Akla Ne de Vicdana Sığar", 23 Mayıs, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44025/insanligin-kaderini-5-ulkenin-siyasi-cikarlarina-mahkm-etmek-ne-akla-ne-de-vicdana-sigmaz.html, 05.10.2017.

Erdoğan 2016j. "Tüm Dünyanın Temsil Edilmediği Bir BM Güvenlik Konseyi Adaleti Tesis Edemez", 20 Eylül, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52356/tum-dunyanin-temsil-edilmedigi-bir-bm-guvenlik-konseyi-adaleti-tesis-edemez.html, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Erdoğan 2016k. "Fırat Kalkanı Operasyonunun Amacı; Terör Örgütlerinin Ülkemiz İçin Bir Tehdit Olmaktan Çıkarılmasıdır", https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/51196/firat-kalkani-operasyonunun-amaci-teror-orgutlerinin-ulkemiz-icin-bir-tehdit-olmaktan-cikarilmasidir.html, Erişim Tarihi: 11.12.2017.

Erdoğan 2016l. "Sığınmacı Krizi Bölgesel Değil; Küresel Bir Sorundur", 2 Şubat, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/38679/siginmaci-krizi-bolgesel-degil-kuresel-bir-sorundur.html, Erişim Tarihi:13.03.2018.

Erdoğan 2016m. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Mülteciler' Konulu Liderler Zirvesi Toplantısına Katıldı, 21 Eylül, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52358/cumhurbaskani-erdogan-multeciler-konulu-liderler-zirvesi-toplantisina-katildi.html, Erişim Tarihi:14.03.2018.

Erdoğan 2016n. "NATO'nun Yeni Tehditler Karşısında Kendini Güncellemesi Gerekiyor", 7 Temmuz, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45604/natonun-yeni-tehditler-karsisinda-kendini-guncellemesi-gerekiyor.html, Erişim Tarihi: 14.03.2018.

Erdoğan 2015. BM'nin Kuruluş Yıl Dönümü, 24 Ekim,https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/35750/bmnin-kurulus-yil-donumu.html, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Erdoğan 2014. "Dünya 5'ten Büyüktür; BM Küresel ve Bölgesel Sorunlara Ağırlığını Koymalıdır", 24 Eylül, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1373/dunya-

5ten-buyuktur-bm-kuresel-ve-bolgesel-sorunlara-agirligini-koymalidir.html, Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Gül 2016a. 11. Cumhurbaşkanı Gül Ürdün'de Güvenlik Forumu'nda konuştu, http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/91132/11-cumhurbaskani-gul-urdunde-guvenlik-forumunda-konustu.html, Amman/Ürdün, Erişim Tarihi: 17.08.2017.

Gül 2014. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti arasında yayınlanan ortak bildiri. [Gayri resmi Tercüme], 9-10 Haziran 2014, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=acf5a83e-d621-4619-b9da-a23854a66a38, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Gül 2012a. "Yeni Anayasa, Modern Demokratik Devlet Anlayışını Ruhunda ve Lafzında Taşımalıdır", http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/82757/yeni-anayasa-modern-demokratik-devlet-anlayisini-ruhunda-ve-lafzinda-tasimalidir.html, 25 Nisan, Ankara, Erişim Tarihi: 17.08.17.

Gül 2011. Moskovski Komsomolets Gazetesi'ne Mülakat: "Rusya ile Diyalog İçinde Olmaya Önem Veriyoruz", 8 Eylül, http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/80657/moskovski-komsomolets-gazetesine-mulakat-rusya-ile-diyalog-icinde-olmaya-onem-veriyoruz.html, Erişim Tarihi: 25.10.2017.

Gül 2011 b. "Orta Doğu Er Ya Da Geç Demokratik Bir Bölge Olacaktır", 21 Nisan, http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/79572/orta-dogu-er-ya-da-gec-demokratik-bir-bolge olacaktir.html, Erişim Tarihi: 17.01.2017.

Koru 2012. *Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Naci Koru'nun Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) tarafından Düzenlenen "Yarınlar için Genç Anayasa" Başlıklı Toplantıda Yaptıkları Konuşma*, 5 Ekim, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/ankara-dusunce-ve-arastirma-merkezi-_adam_-tarafindan-duzenlenen-_yarinlar-icin-genc-anayasa_-baslikli-toplantida-yaptiklari-kon.tr.mfa, Erişim Tarihi: 24.05.17.

Yıldırım 2016. Başbakan Yıldırım, 16. MÜSİAD EXPO akşam yemeğine katılarak konuşma yaptı, 9-12 Kasım, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=07ca57e2-9ac0-4ac7-954a-fdfbc342f5e1, Erişim Tarihi: 02.10.2017.

İÇERİK ANALİZİNDE KULLANILAN REFERANSLAR: İSRAİL

Barak 2009. Defense Minister Barak meets with US Secretary of Defense Gates, 27 Temmuz, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2009/pages/meeting-between-mod-barak-and-us-secretary-of-defense-gates-27-jul-2009.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Başbakanlık Ofisi 2016d. Prime Minister's Office response to the Quartet report , 1 Temmuz, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PMOs-response-to-the-Quartet-report-1-July-2016.aspx, Erişim Tarihi: 23.05.2017.

Birleşmiş Milletler Kalıcı Misyonu 2015. Israel's statement on peacekeeping operations, Remarks delivered by Israeli Diplomat Benny Sharoni at the UN's political committee, 11 Nisan, http://embassies.gov.il/un/statements/committee_statements/Pages/Israel's-statement-of-peacekeeping-operations.aspx , Erişim Tarihi: 29.05.2017.

Netanyahu 2018. *PM Netanyahu's Remarks at the Start of the Cabinet Meeting*, 28 Ocak, http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Spokesman/Pages/spokeStart280118.aspx,Erişim Tarihi: 05.02.2018.

Netanyahu 2017. *PM Netanyahu congratulates French President-elect Macron, 7 Mayıs, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-congratulates-French-President-elect-Macron-7-May-2017.aspx , Erişim Tarihi: 18.05.2017.*

Netanyahu 2017b. *PM Netanyahu addresses ECOWAS Africa-Israel Summit, 7 Haziran, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-addresses-ECOWAS-Africa-Israel-Summit-4-June-2017.aspx , Erişim Tarihi: 02.07.2017.*

Netanyahu 2017c. *PM Netanyahu's Remarks at the Independence Day Reception for Foreign Diplomats,*2Mayıs, http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechDiplomatic020517.aspx , Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Netanyahu 2017d. PM Netanyahu's remarks at the start of the weekly Cabinet meeting, 3 Temmuz, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu's-remarks-at-the-start-of-the-weekly-Cabinet-meeting-3-July-2017.aspx, Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Netanyahu 2017e. *PM Netanyahu visits the Dohany Street Synagogue in Budapest*, 19 Haziran, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-

Netanyahu-visits-the-Dohany-Street-Synagogue-in-Budapest-19-July-2017.aspx, Erişim Tarihi: 15.08.2017.

Netanyahu 2017f. *PM Netanyahu addresses the United Nations General Assembly*, 19 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-United-Nations-General-Assembly-19-September-2017.aspx, Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Netanyahu 2017g. *PM Netanyahu addresses the Sydney Jewish Community*, 22 Şubat, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-Sydney-Jewish-community-22-February-2017.aspx, Erişim Tarihi: 14.09.2017.

Netanyahu 2017h. PM Netanyahu attends Visegrad Group Summit, 19 Temmuz, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-attends-Visegrad-Group-Summit.aspx, Erişim Tarihi: 27.09.2017.

Netanyahu 2017j. PM Netanyahu addresses the United Nations General Assembly, 19 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-United-Nations-General-Assembly-19-September-2017.aspx, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Netanyahu 2017k. *PM Netanyahu meets with Ukraine PM Groysman*, 15 Mayıs, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-Ukraine-PM-Groysman-15-May-2017.aspx , Erişim Tarihi: 23.09.2017.

Netanyahu 2017l. PM Netanyahu pays official visit to China, 19 Mart, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-pays-official-visit-to-China-.aspx, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Netanyahu 2017m. PM Netanyahu to leave Saturday night on diplomatic-economic visit to Liberia, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-to-leave-Saturday-night-on-diplomatic-economic-visit-to-Liberia.aspx, Erişim Tarihi: 20.09.2017.

Netanyahu 2017n. PM Netanyahu meets with US President Donald Trump, 18 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-US-President-Donald-Trump-18-September-2017.aspx, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Netanyahu 2017p. PM Netanyahu's Remarks at the Fourth of July Celebration at US Ambassador David Friedman's Residence,3 Temmuz, http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechusa030717.aspx, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Netanyahu 2017r. PM Netanyahu addresses joint Knesset-US Congress event marking the 50th anniversary of the reunification of Jerusalem, 7 Temmuz, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-addresses-joint-Knesset-US-Congress-event-7-June-2017.aspx, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Netanyahu 2016. *PM Netanyahu's statement at his press conference in Rome,* 27 Haziran, Roma, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahus-statement-in-Rome-27-June-2016.aspx, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Netanyahu 2016b. *Statements of US President Obama and PM Netanyahu on the sidelines of the UN General Assembly*, 21 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Statements-of-US-President-Obama-and-PM-Netanyahu-21-September-2016.aspx, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Netanyahu 2016c. *PM Netanyahu meets with US Vice President Joe Biden*, 9 Mart, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-meet-with-US-Vice-President-Joe-Biden-9-Mar-2016.aspx, Erişim Tarihi: 23.05.2017.

Netanyahu 2016e. *PM Netanyahu's remarks at the start of the weekly Cabinet meeting*, 15 Mayıs, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu's-remarks-at-the-start-of-the-weekly-Cabinet-meeting-15-May-2016.aspx , Erişim Tarihi: 09.06.2017.

Netanyahu 2016f. *Prime Minister Netanyahu's Remarks at the Knesset*,7 Mart, http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechknesst070316.aspx, Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Netanyahu 2016g. *PM Netanyahu addresses the United Nations General Assembly,*22 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-United-Nations-General-Assembly-22-September-2016.aspx, Erişim Tarihi: 05.07.2017.

Netanyahu 2016h. *PM Netanyahu statement on UNHRC decision,* 24 Mart, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-statement-on-UNHRC-decision-24-Mar-2016.aspx , Erişim Tarihi: 05.07.2017.

Netanyahu 2016j. PM Netanyahu's statement in response to US Secretary of State Kerry's speech, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu's-statement-in-response-to-US-Secretary-of-State-Kerry's-speech-28-December-2016.aspx, Erişim Tarihi: 09.08.2017.

Netanyahu 2016k. PM Netanyahu to submit plan to strengthen economic ties and cooperation with Africa, 24 Haziran,

http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-to-submit-plan-to-strengthen-economic-ties-and-cooperation-with-Africa-24-June-2016.aspx, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Netanyahu 2016l. PM Netanyahu meets with US Secretary of State Kerry in Rome 27 June 2016, 27 Haziran, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-US-Secretary-of-State-Kerry-in-Rome-27-June-2016.aspx, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

Netanyahu 2016m. PM Netanyahu addresses the foreign press in Israel, 14 Ocak, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-foreign-press-in-Israel-14-Jan-2016.aspx, Erişim Tarihi: 08.10.2017.

Netanyahu 2016n. PM Netanyahu leaves on diplomatic and economic visit to Azerbaijan and Kazakhstan 13 December 2016, 13 Aralık, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-leaves-on-diplomatic-and-economic-visit-to-Azerbaijan-and-Kazakhstan-13-December-2016.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Netanyahu 2016p. PM Netanyahu addresses Diplomatic Corps on Independence Day 2016,12 Mayıs, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-addresses-Diplomatic-Corps-on-Independence-Day-2016-12-May-20016.aspx, Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Netanyahu 2015. *PM Netanyahu's speech to a joint session of the US Congress* , 03 Mart, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahus-speech-to-Congress-3-March-2015.aspx, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Netanyahu 2015b. PM Netanyahu addresses the Herzliya Conference, 9 Temmuz, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-Herzliya-Conference-9-Jun-2015.aspx, Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Netanyahu 2015c. PM Netanyahu meets with minority community representatives, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-minority-community-representatives-23-Mar-2015.aspx, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

Netanyahu 2015d. PM Netanyahu meets with Czech FM Zaoralek,8 Haziran, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahu-meets-Czech-FM-Zaoralek-8-Jun-2015.aspx, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Netanyahu 2015e. PM Netanyahu addresses Jerusalem Post Conference, 7 Haziran, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahu-addresses-Jerusalem-Post-Conference-8-Jun-2015.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Netanyahu 2015f. PM Netanyahu meets with UK Foreign Secretary Hammond, 16 Temmuz, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-UK-Foreign-Secretary-Hammond-16-July-2015.aspx, Erişim Tarihi: 03.05.2017.

Netanyahu 2014. PM Netanyahu meets with Indian PM Narendra Modi, 29 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-Indian-PM-Narendra-Modi-28-Sep-2014.aspx, Erişim Tarihi: 15.05.2017.

Netanyahu 2014b. PM Netanyahu: No discrimination against Israeli Arabs, 20 Kasım, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/PM-Netanyahu-No-discrimination-against-Israeli-Arabs-20-Nov-2014.aspx, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

Netanyahu 2014c. Cabinet communique, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Cabinet-communique-6-April-2014.aspx, 6 Nisan, Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Netanyahu 2013. PM Netanyahu's Independence Day message to Israeli Citizens, 15 Nisan, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/Netanyahus-Independence-Day-message.aspx , Erişim Tarihi: 05.07.2017.

Netanyahu 2013b. PM Netanyahu speaks with Turkish PM Erdogan, 22 Mart, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/Netanyahu-speaks-with-Erdogan.aspx, Erişim Tarihi: 20.08.2017.

Netanyahu 2013c. President of Guatemala on first visit to Israel, 9 Kasım, http://israel.org/MFA/PressRoom/2013/Pages/President-of-Guatemala-on-first-visit-to-Israel-9-Dec-2013.aspx, Erişim Tarihi: 12.09.2017.

Netanyahu 2013d. PM Netanyahu: One year after Operation Pillar of Defense, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/PM-Netanyahu-One-year-after-Operation-Pillar-of-Defense-12-Nov-2013.aspx, 12 Kasım, Erişim Tarihi: 04.10.2017.

Netanyahu 2013e. PM Netanyahu meets Italian PM Letta, 22 Ekim, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/Pages/PM-Netanyahu-meets-Italian-PM-Letta-Oct-2013.aspx, Erişim Tarihi: 09.10.2017.

Netanyahu 2013f. PM Netanyahu meets with Japanese FM Kishida,24 Temmuz, http://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-Japanese-FM-Kishida-24-July-2013.aspx, Erişim Tarihi: 12.10.2017.

Netanyahu 2013g. Iran: PM Netanyahu on the Geneva talks, 8 Kasım, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/Iran-PM-Netanyahu-Geneva-talks-8-Nov-2013.aspx, Erişim Tarihi: 31.01.2018.

Netanyahu 2012. PM Netanyahu addresses UN General Assembly, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2012/Pages/PM-Netanyahu-addresses-UN-27-Sep-2012.aspx, 27 Eylül, Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Netanyahu 2012b. Remarks by PM Netanyahu at a joint press conference with French President Hollande, 31 Ekim, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2012/pages/pm_netanyahu_press_conference_french_pres_hollande_31-oct-2012.aspx, Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Netanyahu 2012c. Statements by PM Netanyahu and US Secretary of State Clinton, 20 Kasım, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2012/pages/statements_pm_netanyahu_us_secretary_clinton_20-nov-2012.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Netanyahu 2011. *Speech by PM Netanyahu to a Joint Meeting of the U.S. Congress,*24 Mayıs, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2011/pages/speech_pm_netanyahu_us_congress_24-may-2011.aspx, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Netanyahu 2011b. *Remarks by PM Benjamin Netanyahu to the U.N. General Assembly*,23 Eylül,http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/Remarks_PM_Netanyahu_UN_General%20_Assembly_23-Sep-2011.aspx , Erişim Tarihi: 23.06.2017.

Netanyahu 2011c. PM Netanyahu addresses the Knesset: The situation in Egypt , 2 Şubat, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/PM_Netanyahu_addresses_Knesset_situation_Egypt_2-Feb-2011.aspx , Erişim Tarihi: 23.06.2017.

Netanyahu 2011d. *Speech by PM Netanyahu to a Joint Meeting of the U.S. Congress*, 24 Mayıs, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2011/pages/speech_pm_netanyahu_us_congress_24-may-2011.aspx, Erişim Tarihi: 05.07.2017.

Netanyahu 2011e.Speech by PM Netanyahu to a Joint Meeting of the U.S. Congress, 24 Mayıs, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2011/pages/speech_pm_netanyahu_us_congress_24-may-2011.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Netanyahu 2011f. Address by PM Netanyahu to the European Friends of Israel Conference, 7 Şubat, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/PM_Netanyahu_European_Friends_Israel_7-Feb-2011.aspx, Erişim Tarihi: 29.01.2018.

Netanyahu 2010. *Israeli policy-PM Netanyahu's visit to the US: Selected quotes,* 12 Haziran, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2010/Pages/Israeli_policy-PM_Netanyahu_visit_US_June_2010_quotes.aspx, Erişim Tarihi: 18.05.2017.

Netanyahu 2010b. Behind the Headlines: Palestinian Preconditions for Peace Talks, 27 Eylül, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/issues/pages/bth_palestinian_preconditions_27-sep-2010.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Netanyahu 1996. 38 Interview with Prime Minister Netanyahu in Ha'aretz, 22 Kasım,http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/mfadocuments/yearbook11/pages/38%20interview%20with%20prime%20minister%20netanyahu%20in%20haa.aspx, Erişim Tarihi: 10.08.2017.

Netanyahu 2009a. Address by PM Netanyahu at Bar-Ilan University, 14 Haziran, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2009/Pages/Address_PM_Netanyahu_Bar-Ilan_University_14-Jun-2009.aspx , Erişim Tarihi: 23.06.2017.

Netanyahu 2008. The Era of Creative Opportunity, A Speech at the 8th Herzliya Conference, 21 Haziran.

Netanyahu 2001. Statement by Former PM Benjamin Netanyahu at the Hearing of the US House Government Reform Committee- Preparing for the war on terrorism-20-Sep-2001, 20 Eylül, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2001/Pages/Statement%20by%20Former%20PM%20Benjamin%20Netanyahu%20at%20the%20H.aspx, Erişim Tarihi: 16.07.2017.

Olmert 2008. Prime Minister Olmert Holds Discussion on the Economy and Economic Policy, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2008/Pages/PM-Olmert-Holds-Discussion-on-the-Economy-and-Economic-Policy-11-Sep-2008.aspx, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Olmert 2008b. Statements by PM Ehud Olmert and UK PM Gordon Brown after meeting in Jerusalem, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2008/pages/statements%20by%20pm%20olmert%20and%20uk%20pm%20brown%2020-jul-2008.aspx, Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Olmert 2008c. Address by PM Ehud Olmert to the AIPAC Policy Conference 2008, 3 Temmuz, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2008/pages/address%20by%20pm%20ehud%20olmert%20to%20the%20aipac%20policy%20conference%202008%203-jun-2008.aspx, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

Olmert 2007. Address by PM Olmert to the Institute for National Security Studies, 11 Aralık, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2007/Pages/Address%20by%20PM%20Olmert%20to%20Institute%20for%20National%20Security%20Studies%2011-Dec-2007.aspx, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

Olmert 2006. *At the weekly Cabinet meeting 23.4.06.* , 23 Nisan, http://www.pmo.gov.il/english/mediacenter/secretaryannouncements/pages/govmes230406.aspx , Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Olmert 2006b. Address by PM Olmert to a Joint Meeting of the US Congress, 24 Mayıs, http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2006/pages/address%20by%20pm%20olmert%20to%20a%20joint%20meeting%20of%20us%20congress%2024-may-2006.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Olmert 2006c. PM Olmert meets with US Secy of State Rice, 25 Haziran, http://www.israel.org/MFA/PressRoom/2006/Pages/PM%20Olmert%20meets%20with%20US%20Secy%20of%20State%20Rice%2025-Jul-2006.aspx, Erişim Tarihi: 10.09.2017.

Peres ve Liberman 2014. Israeli ambassadors and heads of mission convene at MFA, 5 Ocak, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Israeli-ambassadors-and-heads-of-mission-at%20MFA-5-Jan-2014.aspx, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

Sharon 2005. Statement by PM Ariel Sharon at the Sharm el-Sheikh Summit, 8 Şubat,http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2005/pages/statement%20by%20pm%20sharon%20at%20sharm%20el-sheikh%20summit%208-feb-2005.aspx, Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Sharon 2001. Statements by PM-Elect Sharon and US Secy of State Powell following their meeting-25-Feb-2001,25 Şubat, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2001/Pages/Statements%20by%20PM-Elect%20Sharon%20and%20US%20Secy%20of%20State.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

DİĞER KAYNAKLAR

Aarebot, Frank, Bakka, Pavel (1992*). Die Vergleichende Methode in der Politikwissenschaft*. Berg-Schlosser, Dirk, Müller-Rommel, Fredinand(Editör). Vergleichende Politikwissenschaft. Opladen: Leske + Budrich, 51-69.

Addis, Casey L. (2012). *Israel: Background and U.S.Relations*. Ya'ari, Amir/Zahavi, Elias D. Israel. Israel: Social, Economic and Political Developments, New York, 85-138.

Aggestam, Lisbeth (2006). *Role Theory and European Foreign Policy: a Framework of Analysis.* Elgström, Ole/Smith, Michael (Editör.). The European Union's Role in International Politics. Concepts and Analysis, London: Routledge, 11-30.

Aggestam, Lisbeth (2004). *A European Foreign Policy? Role Conceptions and the Politics of Identity in Britain, France and Germany*. Stockholm University, Department of Political Science.

Ağır, Osman ve Aksu, Zehra (2017). Birleşmiş Milletlerin Suriye Krizine Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)ASSAM International Refereed Journal*, *4*(9), Aralık, 43-55.

Akçay, Engin, Anlı, İbrahim Aytaç (2013). İsrail: Türkiyesiz Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1),155-162.

Aknur, Müge (2013). Civil-Military Relations During the AK Party Era: Major Developments and Challenges, *Insight Turkey*, 15(4), 131-150.

Aktan Can C.,Ay, Hakan ve Çoban, Hilmi (2007). *Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları*, Can C. Aktan ve Dileyici, Dilek(2007), Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi, Ankara, Seçkin Yayınları.

Akzin, Benjamin; Dror, Yehezkel (1966). *National Planning in Israel* (İbranice), Tel Aviv: Hamedrasha Lemenhal.

Allison, Graham (1971).*Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown and Company.

Al-Rasheed, Madawi (2011). Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Responses to the Arab Spring, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 11(3), 513-526.

Alodetallah, Milad (2016). An account of the 2008 Syrian–Israeli negotiations in Turkey, *Contemporary Arab Affairs, 9*(1), 110-114.

Altunışık, Meliha Benli (2016). Turkey at a Crossroads. The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria, *EMed. Mediterranean Yearbook*, 39-44.

Altunışık, Meliha Benli (2008). The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East. *Insight Turkey*, 10(2), 41-54.

Altunışık, Meliha Benli (2005). The Turkish Model and Democratization In The Middle East, *Arab Studies Quarterly*, 27(1/2), Kış/Sonbahar, 45-63.

Altunışık, Meliha Benli (2009). "Ortadoğu ve ABD: Yeni bir Döneme Girilirken". *Ortadoğu Etütleri*. Temmuz, 1(1), 69-81.

Aral, Berdal (2013). Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik, *SETA Analiz*, Sayı:72, Eylül.

Aras, Bülent, Aylin Görener. (2010). National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: The Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 12* (1),73-92.

Aras, Bülent (2009). The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy, *Insight Turkey*, *11*(3) / 2009, 127-142.

Aras, Bülent ve Polat Karakaya, Rabia (2008). "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue, 39*(5) , October p. 495-515.

Aras, Bülent ve Yorkan, Arzu (2005). Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi ve Çevre, *TASAM Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Stratejik Rapor No:13, Aralık 2005.

Arı, Tayyar (2015). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. Siyaset, Savaş, Diplomasi (6. Baskı), Dora Yayıncılık.

Arı, Tayyar (2007). Filistin'de kalıcı barış mümkün mü?, *Akademik Orta Doğu*, 2(1), 11-34.

Arı, Tayyar (1995). Turkey and the West in the Changing World: Retrospect and Prospects. Ankara *Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Haziran-Aralık, 50(3-4) , 65-78.

Arian, Asher (2005) .*Politics in Israel. The Second Republic*, CQ Press, Washington.

Arnold, Hans (1993). Europa am Ende? Die Auflösung von EG und NATO, München: Piper.

Asseburg, Muriel/ Busse, Jan (2011). Deutschlands Politik gegenüber Israel. Thomas Jäger, Alexander Höse, Kai Oppermann (Editör). *Deutsche Außenpolitik, Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen, Normen.* Wiesbaden, 693-716.

Atalay, İbrahim, Mortan, Kenan (1997). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası.* İnkılâp Kitapevi, İstanbul.

Atmaca, Ayşe Ömür(2017). „Filistin" Baharı: Yükselen Umutlar ve Kaybedilen Barış. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 1: 61-79.

Avineri, Avi (1986). Ideology and Israel's Foreign Policy. *The Jerusalem Quarterly*, 37, 3-13.

Aydın, Mehmet (2003). Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies, 3* (2), 163-184.

Aydın, Mustafa (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs, *Middle Eastern Studies*, Ekim, 35(4).

Backman, Carl W. (1970). *Role Theory and International Relations: A Commentary and Extension. International Studies Quarterly,* 14(3), 310–319.

Balanche, Fabrice (2017). 'Will Astana Displace Geneva in the Syrian Peace Process?' Washington Institute, 20 January, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/will-astana-displace-geneva-in-the-syrian-peace-process, Erişim Tarihi: 17.04.2018.

Balcı, Ali ve Kardaş, Tuncay (2012).The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'. *Insight Turkey*, 14(2), 99-120.

Balke, Ralf (2013) .*Israel: Geschichte, Politik, Kultur*.(5.Baskı) .München: C.H.Beck.

Barnett, Michael (1993). Institutions, Roles and Disorder: The Case of the Arab States System, *International Studies Quarterly*, 37(3), 271–296.

Barrios, Harald ve Stefes, Christoph H.(2006). *Einführung in die Comparative Politics*, München(De Gruyter Oldenbourg).

Bayezit, Fatih (2016). Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, *4*(2), 84-112.

Beinin, Joel (1998). "Political Economy and Public Culture in a State of Constant Conflict: 50 Years of Jewish Statehood." *Jewish Social Studies,4*(3), 96–141.

Ben Efrat, Yacov (2011). Die arabische Revolution und der Konflikt Israel-Palästina, *Emanzipation,* Die arabische Revolution, Phase 1,1(2) ,Aralık, 69-80.

Ben-Meir, Yehuda(1987). *National-Security Decision-Making*, (İbranice), Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies.

Berg-Schlosser, Dirk/Müller-Rommel, Ferdinand (Editör) (2003). Vergleichende Politikwissenschaft.Ein einführendes Studienhandbuch(4.Baskı), Opladen(Springer Verlag).

Berg, Bruce L. (2004). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (5.Baskı).Boston (Pearson).

Berti, Benedetta (Haziran 2015). *Israel. Seeking Stability.* Kausch, Kristina(Editör): Geopolitics and Democracy in the Middle East, FRIDE, 49-63.

Bilder, Richard (2006). The Role of Apology in International Law and Diplomacy, *Virginia Journal of International Law*, 46(3).

Bochorishvili, Mariam (2015). *Die EU im geopolitischen Wettbewerb mit Russland. Konfliktfeld Georgien*, Springer Verlag, Wiesbaden.

Boehnke, Klaus (Editör) (2003). Israel and Europe a complex relationship. Wiesbaden (Deutscher Universitäts-Verlag).

Boekle, Henning; Rittberger, Volker; Wagner, Wolfgang (1999). Normen und Außenpolitik. Konstruktivistische Außenpolitiktheorie, *Tübinger Arbeitspapiere zur Internationalen Politik und Friedensforschung,* 34, Tübingen.

Boekle, Henning/ Jörg Nadoll/Bernhard Stahl (Aralık 2000). Identität, Diskurs und vergleichende Analyse europäischer Außenpolitiken: Theoretische Grundlegung und methodische Vorgehensweise, *PAFE Arbeitspapiere, 1*,1–41.

Bredow, Willfried von (Haziran 2006). Neue Herausforderungen, Sicherheitspolitik im 21. Jahrhundert. *Informationen zur politischen Bildung, Bundeszentrale für politische Bildung*, 291,Bonn.

Breuning, Marijke (2011). Role Theory Research in International Relations: State of Art and Blind Spots. Harnisch, Sebastian/Frank, Cornelia/Maull, Hanns W.(Editör). *Role Theory in International Relations. Approaches and Analyses*, New York(Routledge).

Breuning, Marijke. (1995) Words and Deeds: Foreign Assistance Rhetoric and Policy Behavior in the Netherlands, Belgium, and the United Kingdom. *International Studies Quarterly, 39*(2): 235–254.

Bresheeth, Haim (2012). The Arab Spring: A View from Israel. *Middle East Journal of Culture and Communication, 5*, 42–57.

Bunzl, John (2008). *Israel im Nahen Osten*, Stuttgart(UTB Verlag).

Canbolat, İbrahim S. (2009). Dış Politikada Alternatif Yararlı Değil, Mümkün de Değil. Özdal, Habibe;, Dinçer, Osman Bahadır ;Yegin, Mehmet. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları.

Carley, Patricia (1995). Turkey's Role in the Middle East, A Conference Report, *U.S. Institute of Peace*, http://www.usip.org/sites/default/files/pwks1.pdf, Erişim Tarihi: 04.05.2016.

Charles, Freilich (2012). *Zion's Dilemmas: How Israel Makes National Security Policy*, Ithaca NY(Cornell University Press), 2012.

Cordesman, Anthony (2000). Military Balance in the Middle East, An analytic overview: Military Expenditures and Arms Transfers, Major Arms by Country and

Zone, and Qualitative Trends, *Center for Strategic and International Studies*, May, 1-219.

Cohen, Stuart A. (1995). The Peace Process and its Impact on the Development of a 'Slimmer and Smarter' Israel Defence Force, *Israel Affairs*, 1: 4, 1–21.

Cohen A. Eliot, Eisenstadt, Michael J., Bacevich, Andrew J. (1998). 'Knives, Tanks, and Missiles': Israel's Security Revolution, *The Washington Institute for Near East Policy*, A Washington Institute Monograph, USA.

Colschen, Lars C.(2010) : *Deutsche Außenpolitik*, Padernborn(Wilhelm Fink Verlag GmbH& Co).

Croitoru, Joseph (2007) . *Hamas, Der islamische Kampf um Palästina*, München.

Çelikkanat, Ersin (2007). 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*,*1*(6), 123-152.

Dahrendorf, Ralf (2006). *Homo Sociologicus: Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Wiesbaden(Springer Verlag).

Dahrendorf, Ralf (1967). *Pfade aus Utopia. Arbeiten zur Theorie und Methode der Soziologie,* München(Piper Verlag).

Davutoğlu, A. (2012/b), "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", *TEPAV Turkish Policy Brief Series*.

Davutoğlu, Ahmet (2010), "Turkish Foreign Policy and the EU in 2010", *TurkishPolicy Quarterly, 8 (3):* 11-17

Davutoğlu, Ahmet (2008). Turkey's New Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007, *Insight Turkey, 10*(1), 77-96.

Davutoğlu, Ahmet (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Istanbul(Küre Yayınları.

Davutoğlu, Ahmet; Sönmez, Yunus; Kalaycı Ömer F. vd.(2003). *Filistin Çıkmazdan Çözüme*(Küre Yayıncılık).

Dede, Alper Y. (2011). The Arab Uprisings: Debating the "Turkish Model*"*. *Insight Turkey*. *13*: 2, 23-32.

Demir, Ali Faik (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3*(2),Sonbahar, 139-151.

Demiryol, Tolga (2012). Ekonomik Yaptırımlar, Güç Tehdidi ve İç Politika: İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, Kasım, 4(47), 67-76.

Devran, Yusuf ve Özcan, Ömer Faruk (2016). Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu, *Marmara İletişim Dergisi, 25*, 35-52.

Dikili, Ali(2011). Türkiye Serbest Bölgeleri. *Ortadoğu Analiz, 3*(25), 52-59.

Dinç, Cengiz (2011). Turkey as a New Security Actor in the Middle East: Beyond the Slogans, *Perceptions*, Yaz, 16(2), 61-80.

Dinçer, Osman Bahadır (2012). Kapıdaki Kriz Suriye Uluslararası Yaklaşımlar ve Türkiye İçin Öneriler*, USAK Rapor*, No:12-02, Mart.

Dinçer, Osman Bahadır, Coşkun, Gamze (2011). Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak, *USAK Orta Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi Raporları*, Rapor No:11-04.

Dowty, Alan (1999). Israel Foreign Policy and the Jewish Question, *Middle East Review of International Affairs*, 3(1) ,Mart, 1-13.

Ehteshami, Anoushiravan ve Hinnebusch, Raymond A.(1997*). Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Routledge: Londra, 88-91.

Ekşi, Muharrem (2017). Bir Vekâlet Savaşı Olarak Suriye Krizi ve Büyük Güç Politikalarının Realizme Dönüşü. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1* (2), 106-129.

Erdağ, Ramazan (2013). Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması, *Akademik İncelemeler Dergisi ,8*(1), 51-76.

Faust, Jörg (2001). *Diversifizierung als außenpolitische Strategie Chile, Mexiko und das pazifische Asien*, Wiesbaden(Springer Verlag).

Flick, Uwe (1998). *Qualitative Forschung. Theorie, Methoden, Anwendung in Psychologie und Sozialwissenschaften*, Hamburg(Rowohlt Tb. Verlag).

Freedman, Robert O.(Editör) (2009). *Contemporary Israel: Domestic Politics, Foreign Policy, and Security Challenges*, Bulder (Westview Press).

Freedman, Robert O.(2012). *Israel and the United States: Six Decades of US-Israeli Relations*, Boulder, Colorado: Westview Press.

Frei, Daniel, Gaupp, Peter(1978). Das Konzept ‚Sicherheit'- Theoretische Aspekte, Klaus-Dieter Schwarz(Editör), *Sicherheitspolitik-Analysen zur politischen und militärischen Sicherheit*, Bad Honnef/Erpel, 3-16.

Freilich, Charles D. (2006). National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths, *Middle East Journal,60*(4), Sonbahar, 635-663.

Fuller, Graham E.(Ocak 2010). The New Turkish Republic – Turkey as a Pivotal State in the Muslim World, *International Journal Middle East Studies*, *42*(1),169-170.

Fürtig, Henner (2006). *Der Irakisch-Iranische Krieg 1980-1988*, Greiner, B./Müller, C. T./Walter, D. (Editör.), Heiße Kriege im Kalten Krieg, Hamburg.

Gartner, H., Hyde-Price, A. ve Reiter, E. (2001). *Europe's New Security Challenges*, Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Gaupp, Peter (1975). Die Rollentheorie als Analyseinstrument von Aussenpolitik und internationalen Beziehungen, *Forschungsstelle für politische Wissenschaft*, Zürich(Universitaet Zürich).

Gaupp, Peter (1983). Staaten als Rollenträger. Die Rollentheorie als Analyse-Instrument von Außenpolitik und internationalen Beziehungen, Zürcher Beiträge zur politischen Wissenschaft, Bd. 6; zugl. Zürich, Univ. , Diss. 1980),Verlag Huber Frauenfeld.

Gezgin, Fatih ve Muslu, Ensar (2013). Yemen 2013, *Orta Doğu Yıllığı 2013*, 271-294.

Gieler, Wolfgang/ Heinrich, Christian Johannes (2010). *Politik und Gesellschaft in der Türkei. Im Spannungsverhältnis zwischen Vergangenheit und Gegenwart*, (1.Baskı), Wiesbaden (Springer Verlag).

Gilboa, Eytan/ Inbar, Efraim (2008). *US-Israeli Relations in a New Era: Issues and Challanges After 9/11,* (1. Baskı), New York (Routledge).

Goldberg, Arthur J. (1993) "*United Nations Security Council Resolution 242 and the Prospect for Peace in the Middle East",* UN Security Council Resolution 242: The Building Block of Peacemaking, Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy.

Golov, Avner vd. (2010). *A National Security Doctrine for Israel. Argov Program in Leadership and Diplomacy Lauder School of Government*, IDC Herzliya. Policy Paper.

Gönlübol, Mehmet vd. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* (Ankara: Siyasal Kitabevi).

Gül, Murat (2016). Güvenlikteki Kavramsal Değişim ve Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımı ve Politikalarına Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(*1),303-320.

Gül, Abdullah (2007). *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.

Güney, Aylin (2002). The Military, Politics and Post-Cold War Dilemmas in Turkey. Koonings, Kees / Kruijt, Dirk (Editör). *Political Armies – The Military and Nation Building in the Age of Democracy*, London /New York.

Gürbey, Gülistan (2005). *Außenpolitik in defekten Demokratien. Gesellschaftliche Anforderungen und Entscheidungsprozesse in der Türkei 1983-1993*,Frankfurt/New York.

Gürbey, Gülistan (2012a). Davutoglu's Plan, Das Konzept der Strategischen Tiefe. Rill, Bernd (Editör). *Türkische Außenpolitik. Argumente und Materialien zum Zeitgeschehen*, Nr.80, Hanns Seidel Stiftung e.V., München.

Gürbey, Gülistan (2012b): Die Türkei im internationalen System. Steinbach, Udo, Länderbericht Türkei, *Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn.

Gürpınar, Bulut (2013). Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika, *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 73-104.

Haftendorn, Helga (1989). Außenpolitische Prioritäten und Handlungspielraum. Ein Paradigma zur Analyse der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. *Politischer Vierteljahrschrift, 30*(1),32-49.

Hale, William (2000). *Turkish Foreign Policy since 1774,* Routledge.

Harkabi, Yehoshafat (1990). *War and Strategy*,(İbranice), Tel Aviv: Ministry of Defense.

Harnisch, Sebastian (2011). *Role Theory: Operationalization of Key Concepts*. Harnisch, Sebastian/Frank, Cornelia/Maull, Hanns W. (Editör). *Role Theory in International Relations. Approaches and Analyses*, London(Routledge), 7-16.

Harnisch, Sebastian (2013). Vergleichende Außen- und Sicherheitspolitik. Schmidt/ Manfred G.,Wolf,Frieder/ Wurster, Stefan(Editör). *Studienbuch Politikwissenschaft*, Wiesbaden (Springer Verlag), 411-438.

Hasson, Shlomo (2013). Israel's Geopolitical Dilemma and the Upheaval in the Middle East, College Park, *The Joseph and Alma Gindenhorn Institute for Israel Studies*, University of Maryland Press.

Hellmann, Gunther/ Wolf, Reinhard/ Schmidt, Siegmar (2007). Deutsche Außenpolitik in historischer Perspektive. Schmidt, Siegmar/ Hellmann, Gunther/ Wolf, Reinhard (Editör). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, Wiesbaden(Springer Verlag).

Hellmann, Günther (2007). Sicherheitspolitik. Schmidt, Siegmar /Hellmann, Günter/Reinhard, Wolf(Editör). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, Wiesbaden (VS Verlag für Sozialwissenschaften).

Hermann, Charles F. (1987a). Superpower Involvement with Others: Alternative Role Relationships. Stephen G. Walker(Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis*. Durham. NC: Duke University Press.

Hermann, Margaret G. (1987b). Role Theory and Foreign Policy Dynamics: The African Arena. Stephen G. Walker (Editör). Role Theory and Foreign Policy Analysis. Durham. NC: Duke University Press.

Hermann, Margaret G. (1987c). Assessing the Foreign Policy Role Orientations of Sub-Saharan African Leaders. Stephen G. Walker (Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis.* Durham. NC: Duke University Press.161-199.

Hermann, Margaret G. (1987d). Foreign Policy Role Orientations and the Quality of Foreign Policy Decisions. Stephen G. Walker(Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis.* Durham. NC: Duke University Press.

Herz, Dietmar (2003). Palästina: Gaza und Westbank: Geschichte, Politik, Kultur, 5. Auflage, München.

Herz, Dietmar vd. (2003). *Der israelisch-palästinensische Konflikt Hintergründe, Dimensionen und Perspektive,* HMRG, 48, Stuttgart.

Herzog, Micheal (2011). Israel's Strategic Concerns over Upheaval in Egypt, *The Washington Institute*, Policy Analysis, Policywatch 1762, 23.02.2011.

Hinnebusch, Raymond (2009). Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad, *Ortadoğu Etütleri 1*(1), 7-26.

Hinnebusch, Raymond (2001). *Syria: Revolution from Above*, New York: Routledge.

Hofmann, Sabine (2008). Regional Cooperation under Conflict:İsraeli-Arab Business Cooperation in the Middle East. Harders, Cilja, Legrenzi, Matteo(Editör): *Beyond Regionalism? Regional Cooperation, Regionalism and Regionalization in the Middle East*, Ashgate e-Book, England, 185-202.

Holsti, Kalevi J. (1987). National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. Walker, Stephen (Editör.). *Role Theory and Foreign Policy Analysis*, Durham(Duke University Press), 5-43.

Holsti, K. J. (1985). *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory,* London: Allen&Unwin.

Holsti, Kalevi J. (1970): National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly ,14* (3),233-309.

Hopwood, Derek (1988). *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Londra: Unwin Hyman.

Huber, Daniela ve Kamel, Lorenzo(2015). The Multilateralisation of the Israeli-Palestinian Conflict: A Call for an EU Initiative. *Istituto Affari Internazionali(IAI) Working Papers*,15, 2 Ocak 2015, http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwp1502.pdf, Erişim Tarihi: 03.07.2017.

Hughes, Geraint Alun (2014). Syria and the perils of proxy warfare, *Small Wars & Insurgencies, 25*(3) 522–538.

Huntington, Samuel P. (1995). *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, Ankara.

Hyde-Price, Adrian ve Aggestam, Lisbeth (2000). Conclusion: Exploring the New Agenda. Lisbeth Aggestam ve Adrian Hyde- Price(Editör). *Security and*

Identity in Europe - Exploring the New Agenda, 234-262, Basingstoke: Macmillan Press.

Inaç, Hüsamettin (2016/3). Türkiye-AB İlişkileri: Entegrasyonu Zora Sokan Saikler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 229-246.

Inbar, Efraim (Aralık 1998). Israel Strategy. Middle East Review of International Affairs, 2(4),10-17.

Inbar, Efraim (2005). The Resilience of Israeli–Turkish Relations*, Israel Affairs,11*(4), 591– 607.

Inbar, Efraim (Sonbahar 2009). Israeli-Turkish Tensions and Beyond, *Turkish Policy Quarterly, 8*(3), 39-47.

Inbar, Efraim (Mart 2013). Israel is Not Isolated. *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University Mideast Security and and Policy Studies* , No. 99, https://besacenter.org/wp-content/uploads/2013/03/MSPS99Eng.pdf ,Erişim Tarihi: 07.03.2017.

International Crisis Group (2002). Middle East Endgame III: Israel, Syria and Lebanon – How Comprehensive Peace Settlements Would Look.

Ivanier, Ariel (2002/2003). Democratization in the Middle East: The Case of Egypt, *Perspectives,19,* Winter.

Izzularab, Mohammed (2011). Kuveyt'teki Kriz Nereye Kadar?, *Orta Doğu Analiz*, *4*(39), 89-93.

İnat, Kemal (2000). *Türkische Nahostpolitik am Anfang des 21. Jahrhunderts*, Doktora tezi, Siegen Üniversitesi, 2000.

İnce, Erdal (2017). Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye, Tarih ve Günce, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi I/1,* Yaz, 261-280.

İzol, Ramazan ve Öztürk, Tolga (2016). *21. Yüzyılda Orta Doğu. Bölgesel Politikalar, Uluslararası Sorunlar, Küresel Aktörler* (1. Baskı),Seçkin Yayıncılık.

Jackson, John Archer (1972). *Role.* Cambridge.

Jacoby, Tim (2005). Semi-Authoritarian Icorporation and Autocratic Militarism in Turkey, Development *and Change*, 36(4), 641–665.

Jahn, Detlef (2006) .*Einführung in die vergleichende Politikwissenschaft* [Karşılaştırmalı Siyaset Bilimine Giriş], Wiesbaden(Springer Verlag).

Jenkins, Gareth (2007). Continuity and change: prospects for civil–military relations in Turkey, *International Affairs 83*(2), 339–355.

Johannsen, Margret (2011). *Der Nahost-Konflikt[Orta Doğu Çatışması]*, Wiesbaden (Springer Verlag).

Jung, Dietrich ve Piccoli, Wolfango(2001). *Turkey at the Crossroads – Ottoman Legacies and a Greater Middle East*, London (Zed Books).

Jünemann, Annette/Zorob, Anja(Editör).(2013). *Arabellions, Zur Vielfalt von Protest und Revolte im Nahen Osten und Nordafrika[Arabellion. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da ki Protestoların Çeşitliliği]*, Wiesbaden (Springer Verlag).

Kalın, İbrahim (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey, *Perceptions, 16,* (3),5-23.

Kalın, İbrahim (2009). Debating Turkey in the Middle East: Th e Dawn of a New GeoPolitical Imagination?, *Insight Turkey, 11*(1),83-96.

Kardaş, Şaban (2012). From zero problems to leading the change: making sense of transformation in Turkey's regional policy, *TEPAV International Policy And Leadership Institute,* 5. Baskı.

Kausch, Kristina vd. (2015): *Geopolitics and Democracy in the Middle East*, Fride.

Kelman, Herbert C. (2007). The İsraeli- Palestinian Peace Process and its Vicissitudes. *American Psychologist*, 62(4), 287-303.

Kaya, Sezgin (2005). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları, *Avrasya Dosyası,*11(2), 212-239.

Keskin, Fahriye (2012). Kuveyt 2012, Orta Doğu Yıllığı 2012, 329-348.

Kimmerling, Baruch (2001). *The Invention and Decline of Israeliness: State, Society, and the Military*. Berkeley: University of California Press.

Kirişçi, Kemal (2011). Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East, *Insight Turkey, 13*(2), 33-55.

Kirste, Knut (1998). Rollentheorie und Außenpolitikanalyse: Die USA und Deutschland als Zivilmächte, *Europäische Hochschulschriften,359*, Frankfurt am Main.

Kirste, Knut ve Maull, Hans W. (1996). Zivilmacht und Rollentheorie. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, *3*(2), 283-312.

Klein, Peggy (2001). *Die Drusen in Israel*, Marburg.

Klystad, Ingrid (2010). Turkey and the EU: A 'new' European identity in the making?, LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series, LEQS Paper No (27), http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS%20Discussion%20Paper%20Series/LEQSPaper27.pdf, Erişim Tarihi: 22.09.2017.

Koç, Hakan ve Aksoy, Bülent (2012). Coğrafya Eğitiminde Bölge Kavramı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25,319-339.

Köprülü, Ali (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981), *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 5*, 161-189.

Kramer, Heinz (2010). *AKP's "New" Foreign Policy between Vision and Pragmatism*, Forschungsbericht, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), Juni 2010.

Kramer, Heinz (2006). Turkey and the EU: The EU's Perspective, I*nsight Turkey,8*(4), 24-32.

Krell, Gert (2009). *Weltbilder und Weltordnung. Einführung in die Theorie der Internationalen Beziehungen*, Baden-Baden (Nomos Verlag).

Kuloğlu, Armağan (2011). Libya Harekâtı, Gelişmeler ve Türkiye. *Orsam Ortadoğu Analiz Nisan, 3*(28), 49-56.

Kurt, Veysel (2016). 3 Temmuz Darbesi: Mısır'da Müesses Nizamın Yeniden Tesisi, *Ortadoğu Analiz, 8*(76), 37-39.

Larrabee, Stephen F. Ve Lesser, Ian O. (2003).Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty, *Rand Center for Middle East Public Policy*, Santa Monica,

Le Prestre, Philippe G. (1997a). Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition. Montreal and Kingston, McGill-Queen's University Press.

Le Prestre, Philippe G (1997b). *Change and Continuity in Foreign Policy Role Conceptions after the Cold War.* Philippe G. Le Prestre(Editör). *Role Quests in the Post-Cold War Era - Foreign Policies in Transition*, , 251–261. Montreal(McGill-Queen's University Press.)

Lebow, Richard N. , Risse-Kappen, Thomas (1995). *International Relations Theory and the End of the Cold War*. New York(Columbia University Press).

Lehmann, Pedi. D. (2001). *Suche nach Sicherheit, Israel und der Friedensprozess in Nahost,* Opladen(Leske und Budrich Verlag).

Lissak, Moshe (1993). Civilian Components in the National Security Doctrines. Yaniv, Avner (Editör). *National Security and Democracy in Israel*,55-80.

Lissak, Moshe (2013). *The Unique Approach to Military-societal Relations in Israel, Peacemaking in a Divided Society*.Israel After Rabin,Sofer, Sasson(Editör), USA, 235-256.

Lohrbächer, Albrecht; Ruppel, Helmut; Schmidt, Ingrid (Editör) (2006) : *Was Christen vom Judentum lernen können, Anstöße, Materialien, Entwürfe*, Stuttgart.

Lovell, John (1970). *Foreign Policy in Perspective Strategy Adaptation Decision Making*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Magen, Zvi; Dekel, Udi; Shine, Sima (2017). Russia in Syria: Between Iran and Israel, *INSS Insight No. 970*, September 3.

Markovits, Andrei S. Ve Reich, Simon (1998). *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht,* Berlin(Alexander Fest Verlag).

Matthew, S. Cohen ve Charles, D. Freilich (2014). Breakdown and Possible Restart: Turkish–Israeli Relations under the AKP, *Israel Journal of foreign Affairs*, 8 (1) , 39-55.

Maull, Hanns (2001). Außenpolitische Kultur. Korte, Karl-Rudolf/Weidenfeld, Werner (Editör). *Deutschland-TrendBuch: Fakten und Orientierungen*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 645-672.

Mayntz, Renate vd.(1978): *Einführung in die Methoden der empirischen Sozilogie*, Opladen(Westdeutscher Verlag).

Mayring, Philipp (2010). *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*,(11.Baskı), Weinheim und Basel(Beltz Verlag).

Mayring, Philipp (1999). *Einführung in die qualitative Sozialforschung*, Weinheim und Basel (Beltz Verlag).

Mayring, Philipp (2005). *Neuere Entwicklungen in der qualitativen Forschung und der Qualitativen Inhaltsanalyse*. Philipp Mayring ve Michaela Gläser-Zikuda (Editör). *Die Praxis der qualitativen Inhaltsanalyse,* 7–19.

McFadden, John H. (1985). Civil–Military Relations in the Third Turkish Republic, *The Middle East Journal, 39*(Winter), 69–85.

Mercan, S. (Şubat, 2015). 2000'lerde Türkiye'nin AB Politikalarındaki Yeri: Dış Politika Ortaklığı Üzerine Bir Sorgulama, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (ResearchTurkey) *IV* (2), 103-110, , Londra.

MGK Genel Sekreterliği Yayını (1990). *Devletin Kavram ve Kapsamı*, Ankara.

Mintz, Alex (1985). The Military-Industrial Complex: American Concepts and Israeli Realities, *The Journal of Conflict Resolution*, 29(4), 623-639.

Miş, Nebi (2009). Suriye 2008, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (Der.), *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, 237-277.

Miş, Nebi (2008). Suriye 2006, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Der.), *Ortadoğu Yıllığı* 2006, Ankara(Nobel Yayın), 281-317.

Muhareb, Mahmoud (2011). The Process of National Security Decision-Making in Israel and the Influence of the Military Establishment, *Doha Institute, Arab Center for Research and Policy Studies*, Mayıs.

Murciano, Gil (2011). The Atkin Paper Series. A Matter of Honour: A Review of Israeli Decision Making During The Second Lebanon War.

Murinson, Alexander (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies, 42*(6) ,November, 945-964.

Netanyahu, Benjamin (2009). *A Durable Peace: Israel and It's A Place Among the Nations*, Warner Books, New York.

Neuberger, Benyamin (2008). *Staatsaufbau und politisches System*, Bundeszentrale für politische Bildung, 278.

Neuman, Stephanie G. (1984). Defense Planning in Less Industrialized Staates: An Organizing Framework. Neuman, Stephanie G: *Defense Planning in Less-Industrialized Staates: the Middle East and South Asia*,1-27.

Nohlen, Dieter (2004). Vergleichende Methode. Nohlen, Dieter/ Schultze, Rainer-Olaf (Editör). *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe*,2, 1080-1090.

Norooz, Erfaun (2015). Responsibility to Protect and its applicability in Libya and Syria, *Vienna Journal on International Constitutional Law, 9*(3).

Nuruzzaman, Mohammed (2013). The "Responsibility to Protect" Doctrine: Revived in Libya, Buried in Syria, *Insight Turkey,15*(2), 57-66.

Oğuzlu, Tarık (2007). Soft Power in Turkish Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61(1).

Olesker, Ronnie (2014). National identity and securitization in Israel. *Ethnicities*, 14(3), 371-391.

Olson, Robert (2001). *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel and Russia, 1991-2000: The Kurdish and Islamist Questions*, USA (Mazda Publishers).

Oran, Baskın (2015). *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* İstanbul(İletişim Yayınları).

Orhan, Duygu Dersan (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi,3*(1-2), 17-29.

Orhan, Oytun (2016). Fırat Kalkanı Hedefler, Fırsatlar ve Riskler, *Orta Doğu Analiz, 8* (77) ,10-13.

Ovalı, Şevket (2013). Decoding Turkey's Lust for Regional Clout in the Middle East: A Role Theory Perspective. *Journal of International and Area Studies*, *20*(1), 1-21.

Öcal, Mehmet (2005).*Die türkische Außen- und Sicherheitspolitik nach dem Ende des Ost-West- Konflikts (1990-2001),* Bonner Islamstudion, 10, Schenefeld, 2005.

Öniş, Ziya(2012).Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14(3), 45-63.

Öniş, Ziya (2011). Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique, *Insight Turkey*, *13*(1), 47-65.

Özalp, Osman Nuri (2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, *2*(2), 5-21.

Özcan, Gencer (1994). Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika (1983-1993). Sönmezoglu, Faruk. *Türk Dış Politikasının Analizi*, Istanbul(Der Yayınları), 293-315.

Özcan, Mesut (2008). *Harmonizing Foreign Policy: Turkey the EU and the Middle East*, England: Ashgate Publishing Ltd.

Özertem, Hasan Selim (2017). Turkey and Russia: A Fragile Friendship, *Turkish Policy Quarterly, 15*(4), 121-134.

Özey, Ramazan (2017). *Orta Doğu'nun Jeopolitiği*, Ankara, 2017.

Özey, Ramazan (2006). Coğrafi Bölgelerin Siyasi Bölgeler Olarak Algılanması ve Sonuçları, AB Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar" IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu. Ankara. tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp4_3.pdf, Erişim Tarihi: 20.04.2017.

Özlük, Erdem (2007). Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu, *Akademik Orta Doğu*, *2*(1), 141-164.

Öztürk, Asiye (2009). *Der innenpolitische Kontext des außenpolitischen Wandels der Türkei*, Discussion Paper/ Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, Bonn.

Pardo, Sharon/Peters, Joel (2010). *Uneasy Neighbors , Israel and the European Union* , United Kingdom (Lexington Books).

Pardo, Sharon/ Peters, Joel(2011). *Israel and the European Union*, A Documentary History, United Kingdom(Lexington Books).

Passig, D. (1997). Imen Delphi: A Delphi Variant Procedure for Emergence Human Organization. *Journal of Society for Applied Anthropology*,*56* (1), 53-63, Southern Methodist University, Dallas.

Paz, Alon (2015). Transforming Israel's Security Establishment. *Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus, 140*.

https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PF_140_Paz.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Pearson, F.S. ve Rochester J.M. (1988). *International Relations, The Global Condition in the Late Twentieth Century* (İkinci Baskı), New York: Random House.

Perthes, Volker (2010). Turkey's Role in the Middle East: An Outsider's Perspective. Insight Turkey,12(4), 1-8.

Peters B. Guy (1998). *Comparative Politics. Theory and Methods*, New York, NYU Press.

Phillips, Christopher (2012). Syria's Bloody Arab Springin LSE Ideas, After the Arab Spring: Power Shift in the Middle East?, *IDEAS Reports,11,* 37–42.

Popper, Micha (1998). The Israeli Defense Forces as a Socialization Agent, *Security Concerns: Insights from the Israeli Experience*, Bar-Tal, Daniel (Editör), Jacobson, Dan, Klieman, Aharon, Stamford: JAI Press, 167-180.

Przeworski, Adam (1987.)Methods of Cross-National Research, 1970-83. An Overview. Dierkes, Meinolf/Weiler, Hans N. (Editör). *Comparative Policy Research: Learning from Experience.* Aldershot(Gower), 31-49.

Rabinovich, Itamar (1972). *Syria under the Ba'th, 1963-1966: The Army-Party Symbiosis,* New York, Halstead Press.

Ragin, Charles C.(1987). *The Comparative Method: Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley(University of California Press).

Ram, Mori (2013). Creating a Peaceful Place of War: Revisiting the Golan Heights Border Region, *Eurasia Border Review, 4*(1), 77-93.

Ratner, Michael; Belkin, Paul; Nichol, Jim(2013). Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification, *Congressional Research Service, CRS Report for Congress*, 20 Ağustos, https://fas.org/sgp/crs/row/R42405.pdf , Erişim Tarihi: 08.08.2017.

Robins, Philip (2003). *Suits and Uniforms – Turkish Foreign Policy since the Cold War*, London(University of Washington Press).

Rodman, David (2001). Israel's National Security Doctrine: An Introductory Overview, *Middle East Review of International Affairs, 5*(3), Eylül, 71-86.

Rosenau, James N. (1987). Roles and Role Scenarios in Foreign Policy. Stephen G. Walker(Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis,* Durham(Duke University Press).

Rubin, Barry (2007). *The Truth About Syria*, New York: Palgrave McMillan.

Rumpf, Christian ve Steinbach, Udo (2010). *Das Politische System der Türkei*. Ismayr, Wolfgang (Editör). Die Politischen Systeme Osteuropas, Wiesbaden(Springer Verlag).

Rynhold, Jonathan ve Waxman, Dov (2008). Ideological Change and Israel's Disengagement from Gaza, *Political Science Quarterly, 123*(1), 11-37.

Sakaki, Alexandra (2013). *Japan and Germany as Regional Actors. Evaluating change und continuity after the Cold War*, Milton Park, Abingdon, Oxon.

Salık, Nuri (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği, *Orta Doğu Analiz, ,3*(35), 20-32.

Sander, Oral (1998). *Türk Dış Politikasında Barış Unsuru, Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (der.), İmge Kitabevi: Ankara.

Sander, Oral (2001a). *Siyasi Tarih*, Band 1, 9. Baskı,Ankara.

Sandıklı, Atilla (2014). Değişen Güvenlik Anlayışları ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejisi, *Bilgesam, Rapor No.2*, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2014040957rapor2.pdf, Erişim: 17.07.2017.

Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*,TDV.,Yetkin Baş, Ankara.

Sartori, Giovanni (1992). *Demokratietheorie*, Darmstadt 1992.

Schieder, Siegfried ve Spindler, Manuela(2010). *Theorien der Internationalen Beziehungen*, Stuttgart(UTB Verlag).

Schubert, Klaus/ Klein, Martina(2011). *Das Politiklexikon* (5. Baskı), Bonn(Dietz Verlag).

Schulz, Ludwig (2012). Herausforderung für die strategische Außenpolitik: Die AKP-Regierung und die Arabellion. Rill, Bernd(Editör). *Türkische Außenpolitik*,31-40.

Schweitzer, Yoram ve Winter, Ofir (2017). Egypt's War on Terrorism in the Sinai Peninsula: Alliance with Tribes, Partnership with Israel?, *The Institute for National Security Studies, INSS Insight*,No. 937, June 15.

Seale, Patrick(1990). *Asad: The Struggle for the Middle East*, University of California Press.

Sement, Serdar (2007). Siyasi Karar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11),* Bahar 2007/2, 21-78.

Seufert, Günter ve Kubaseck, Christopher (2006). *Die Türkei: Politik, Geschichte, Kultur* Bonn.

Shamieh, Luna ve Szenes, Zoltán (2015). The Rise of Islamic State of Iraq and Syria (ISIS), *AARMS, 14(*4),363–378.

Sharon Pardo (2009). Going West: Guidelines for Israel's Integration into the European Union. *The Israel Journal of Foreign Affairs, 3*(2), 51– 62.

Shih, Chih-yu. (1988). National Role Conception as Foreign Policy Motivation: The Psychocultural Bases of Chinese Diplomacy. *Political Psychology, 9* (4), 599–631.

Shindler, Colin(2008). *A history of modern Israel*. Cambridge(Cambridge University Press).

Singer, J.D. (1961). *The Level-of-Analysis Problem in International Relations*. World Politics, 14(1),77-92.

Singh, Rohit (2011). Battle for Golan Heights, Scholar *Warrior,* Autumn, 136-143.

Steinbach, Udo (2000). *Geschichte der Türkei*. München(C.H.Beck Verlag).

Steinbach, Udo (1999). *Die Türkei-regionale Macht oder Verbündeter des Westens?* Erich Reiter (Editör): Jahrbuch für Internationale Sicherheitspolitik, Hamburg-Berlin-Bonn: Verlag E.S. Mittler und Sohn, 562-578.

Sorenson, David S.(2013). Dilemmas for US Strategy. US Options in Syria, *Parameters, 43*(3) Sonbahar, 5-15.

Sönmezoğlu, Faruk (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Istanbul (Der Yayınları).

Sönmezoğlu, Faruk (2012). *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının* Analizi, İstanbul (Der Yayınları).

Špak, Valerij (2014).The Model of Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons, *Lithuanian Annual Strategic Review 2013-2014, 12*, 91-112.

Spyer, Jonathan(2015). The Impact of the Iraq War on İsrael's National Security Conception, *Middle East Review of International Affairs(MERİA),* 9: 4, 34-47,Aralık 2005.

Strenger, Carlo (2011). *Israel - Einführung in ein schwieriges Land*, Berlin(Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag).

Susser, Asher vd. (2008). *Turkey and Israel: A comparative Analysis*, Conference Proceedings, Israel (The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University).

Süer, Berna (2002). Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz, *Ortadoğu Etütleri, 3*(2), 217-254.

Sznajder, Mario (2010). The 2009 Elections in Israel, Mediterranean Politics. *Middle East, MED Panaroma*, 182-185.

Şahin, Mehmet (2011).Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü. *Orta Doğu Analiz,3*(33),22-29.

Şenay, Furkan (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği: Çok Boyutlu İlişkiler*, SETA Perspektif,39.*

Şen, Yağmur (2013). Suriye'de Arap Baharı, *Yasama Dergisi, 23*, 56-79.

Şener, Bülent (2014). Sevr Fobisi/Sendromu: Türkiye'nin Güvenlik Endisesini anlamak üzerine düşünceler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5),1835-1847.

Tal, Yisrael (1996). *National Security: The Few Against the Many*, (İbranice), Tal Aviv: Dvir.

Tenbruck, Friedrich H. (1986), Position und Rollen. Tenbruck, Friedrich H.. (Editör), *Geschichte und Gesellschaft*, Berlin, S. 203-210.

Thies, Cameron G. (2014). Role Theory and Foreign Policy Analysis in Latin America. *Foreign Policy Analysis* 1-20.

Thies, Cameron G. (2012). International Socialization Processes v. Israeli National Role Conceptions: Can Role Theory Integrate IR Theory and Foreign Policy Analysis? , *Foreign Policy Analysis*, *8*(1), 25-46.

Thies, Cameron G. (2010a). *Role Theory and Foreign Policy.* Robert A. Denemark(Editör). The International Studies Encyclopedia, Vol. X, West Sussex(Wiley-Blackwel).

Thies, Cameron G. (2003). Sense and Sensibility in the Study of State Socialization: A Reply to Kai Alderson. *Review of International Studies, 29* (4), 543–550.

Thies, Cameron G. (2001). A Social Psychological Approach to Enduring Rivalries. *Political Psychology, 22* (4), 693–725.

Thies, Cameron G. (1999). *Socialization in the International System*. Dissertation, Arizona State University.

Thies, Cameron G., Breuning, Marijke (2012). Integrating Foreign Policy Analysis and International Relations through Role Theory. *Foreign Policy Analysis,8*, 1-4.

Thies, G. Cameron (2014). Role Theory and Foreign Policy Analysis in Latin America, International Studies Assocation. *Foreign Policy Analysis*, 1–20.

Timm, Angelika (2003). *Israel- Gesellschaft im Wandel*, Opladen(Springer Verlag).

Tür, Özlem (2015). Israel and the Syrian Crisis – Between Keeping the Status Quo and Demanding Change, *JEBPIR, 1* (1), 85-103.

Tür, Özlem (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri, *Ortadoğu Analiz, 5*(54), Haziran, 26-34.

Tür, Özlem (2010). Turkish-Syrian Relations: Where Are We Going*?, UNISCI Discussion Papers(23),* 163-175.

Tziarras, Zenonas (2012). Turkey's Syria Problem: A Talking Timeline of Events. *Turkish Policy Quarterly,11*(3),129-138.

Ülgen, Sinan (Aralık 2010). A Place in the Sun or Fifteen Minutes of Fame? Understanding Turkey's New Foreign Policy, Carnegie Papers, Carnegie Europa, *Carnegie Endowment for International Peace, No.1*, 9-11.

Ulusan, Şayan (2009). Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye, *ÇTTAD, 8(18-19),* 229-256.

Ulutaş, Ufuk, Kanat, Kılıç Buğra ve Acun, Can (2015). Sınırları Aşan Kriz Suriye, *SETA Analiz(120),* Mart.

Uysal, Ceren (2001). Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 1*, 140-153.

Van Dam, Nikolaus (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Walker, Stephen G. (1992). Symbolic Interactionism and International Politics: Role Theory's Contribution to International Organization. Martha Cottam and Chih-Yu Shih(Editör). *Contending Dramas: A Cognitive Approach to International Organizations*, New York(: Praeger).

Walker, Stephen G. Ed. (1987a). *Role Theory and Foreign Policy Analysis*. Durham (Duke University).

Walker, Stephen G. (1987b). Role Theory and the International System: A Postscript to Waltz's Theory of International Politics? , Stephen G. Walker(Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis*, Durham(Duke University Press).

Wagner, Wolfgang (2002). *Die Konstruktion einer europäischen Außenpolitik. Deutsche, französische und britische Ansätze im Vergleich*, Frankfurt a.M./New York(Campus Verlag).

Walker, Stephen G. (1981). The Correspondence between Foreign Policy Rhetoric and Behavior: Insights from Role Theory and Exchange Theory. *System Research and Behavioral Science*, 26, 272–281.

Walker, Stephen (1979). National Role Conceptions and Systemic Outcomes, Falkowsky, Lawrence S. (Editör.) *Psychological Models in International Politics*, Boulder (Westview Press), 169-210.

Waltz, Kenneth (1954). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Wasserstein, Bernard(2009*). Israel und Palästina: Warum kämpfen sie und wie können sie aufhören?* , München(Becksche Reihe).

Weiher, Gerhard (1978). *Militär und Entwicklung in der Türkei (1945-1973). Ein Beitrag zur Untersuchung der Rolle des Militärs in der Entwicklung der Dritten Welt*, Opladen.

Weller, Christoph (2003/2004). Internationaler Politik und Konstruktivismus. Ein Beipackzettel. *WeltTrends*, 41,107-123.

Wilhelm, Andreas (2006*). Außenpolitik.* München(Oldenburg Verlag).

Wish, Naomi B. (1987). National Attributes as Sources of National Role Conceptions: A Capability- Motivation Model. Walker, Stephen G. (Editör). *Role Theory and Foreign Policy Analysis,*94-108.

Wish, Naomi Bailin (1980). Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions. *International Studies Quarterly*, 24 (4), 532–554.

Wolffsohn, Michael(2007). *Israel Geschichte, Politik, Gesellschaft, Wirtschaft*. Wiesbaden(Springer Verlag).

Woyke, Wichard (2008). *Handwörterbuch Internationale Politik.* Opladen(Farmington Hills).

Van der Linde, C.(2008). *Turning a weakness into a strength: A smart external energy policy for Europe*. Paris: The French Institute for International Relations.

Yadlin, Amos(2016). Russia in Syria and the Implications for Israel, *Strategic Assessment, 19* (2) , Haziran.

Yeşiltaş, Murat ve Balcı, Ali (2010). İkinci Lübnan Savaşı: Bir Yeniden Değerlendirme, *Akademik ORTA DOĞU, 4*(2), 68-90.

Yazıcıoğlu, Ümit (2005). *Erwartungen und Probleme hinsichtlich der Integrationsfrage der Türkei in die Europäische Union*, Berlin, 2005.

Yıldız, Kerim (2005*). The Kurds in Syria: The Forgetton People*, Londra: Pluto Press.

Yılmaz, Sait (2010). Orta Doğu'ya Demokrasi'yi Getirmek, *International Journal of Economic and Administrative Studies, 3*(5), 63-82.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2011). "Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması", *Ortadoğu Analiz, 3*(30), 15-23.

Yüksel, Erkan (2007). "Kamuoyu Oluşturma" ve "Gündem Belirleme" Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır?, *Sosyal Bilimler Dergisi 2007/1*, 571-586.

Zıfcak, Spencer (2012). The Responsibility to Protect after Libya and Syria, Melbourne *Journal of International Law, 13*,1-35.

Ziemer, Veronica(2009). *Zwischen Europa und Amerika. Polens Außen- und Sicherheitspolitik nach 1989*. Wiesbaden(Springer Verlag).

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

AB Bakanlığı (2017). Avrupa Birliğinin Tarihçesi, http://www.ab.gov.tr/105.html , Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Abdullah Gül Resmi Web Sitesi (2011). Cumhurbaşkanı Gül BBC'ye konuştu: "*Suriye'de En Kötü Senaryoya Hazırlıklıyız*",22.11.2011.

Akbaba, Yunus (2014). "6-7 Ekim Olayları" ve Çözüm Süreci, *SETA Perspektif*, Sayı 78, Ekim, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141022190303_%E2%80%9C6-7-ekim-olaylari%E2%80%9D-ve-cozum-sureci-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2018.

Akçakoca, Amanda (2009). *Turkish foreign policy – between East and West?*, *European Policy Centre*,Policy Brief, Ekim , http://www.epc.eu/documents/uploads/686290973_Turkish%20foreign%20policy.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Aksu, Fuat (2017). *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi, Dış Politika ve Kriz İncelemeleri*, Kriz İnceleme Serisi-1, http://www.tfpcrises.org/images/pdfmakaleler/tfpcrises-fuat-aksu.pdf , Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Alpher, Yossi (2013). *The Russian-U.S. solution for Syria's chemical weapons: ramifications for Israel,* NOREF Norwegian PeaceBuilding Resource Centre, Expert Analysis, September, https://www.files.ethz.ch/isn/170285/a584087e2f5ec4881eef9524c21ecabc(1).pdf, Erişim Tarihi: 27.03.2018

Arap Center for Research and Policy Studies (2017). The Astana Agreement: Russia PreemptsNo-Fly Zones, Policy Analysis Unit, May,

https://www.dohainstitute.org/en/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Astana_Agreement_Guarantees_May_2017.pdf, Erişim Tarihi: 06.04.2018.

Arbell, Dan (2014). The U.S.-Turkey-Israel Triangle , *Center for Middle East Policy at Brookings, Analysis Paper*, 34, Oktober, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/USTurkeyIsrael-TriangleFINAL.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Asseburg,Muriel ve Wimmen, Heiko (2014). Geneva II – A Chance to Contain the Syrian Civil War, Stiftung Wissenschaft und Politik, *SWP Comments 10,* January, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2014C10_ass_wmm.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2018.

Asseburg, Muriel ve Wimmen, Heiko (2012). Civil War in Syria External Actors and Interests as Drivers of Conflict, Stiftung Wissenschaft und Politik, *SWP Comments 43*, December, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2012C43_ass_wmm.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2018.

Ataman, Muhyiddin (2012). Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, *SETA Analiz*, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126132435_seta-suriye_de_iktidar_mucadelesi.pdf, Erişim Tarihi: 09.03.2018.

Avrupa Parlamentosu (2012). The Social, Economic, Political and Geo-Strategic Situation in the Occupied Palestinian Territories, AFET, Brieding Ad Hoc, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/433746/EXPO-AFET_NT(2011)433746_EN.pdf, Erişim Tarihi: 29.01.2018.

Aydın, Mustafa (2004). Turkish Foreign Policy Framework and Analysis,*SAM Papers*,Aralık,1, Ankara. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2011/12/mustafaaydin.pdf , Erişim Tarihi:16.05.2017.

Bar-Simon-Tov, Yaacov(2010). *Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*, Konrad Adenauer Stiftung. The Jerusalem Instıtute for İsrael Studies, No:406. http://www.kas.de/wf/doc/kas_22213-1522-2-30.pdf?110316110504 , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Barkey, H.J. ve Abromowitz,M. (2011). "Turkey: Democracy, Yes, But No Model", Politico, 19 Şubat, http://www.politico.com/story/2011/02/turkey-democracy-yes-but-no-model-049837, Erişim Tarihi: 12.10.2017.

Barysch, Katinka (2007). What Europeans Think About Turkey, Center for European Reform Essays, http://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_turkey_barysch_25sept07-1392.pdf, Erişim Tarihi:12.10.2017.

Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım:http://www.invest.gov.tr/trTR/INVESTMENTGUIDE/INVESTORSGUIDE/Pages/FDIinTurkey.aspx, Erişim Tarihi: 09.06.2017.

Benner, Maximilian (2004). Eine europäische Zukunft für Israel?,*KAS-AI*, 4–20, http://www.kas.de/wf/doc/kas_5249-544-1-30.pdf?071105133701, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Berti, Benedetta (2013). Israel and Arap Spring: Understanding Attitudes and Responses to the "New Middle East". International Relations and Security Network. Al Mesbar Studies & Research Centre and the Foreign Policy Research Institute, http://www.fpri.org/docs/chapters/201303.west_and_the_muslim_brotherhood_after_the_arab_spring.chapter8.pdf , Erişim Tarihi: 07.03.2017.

Birleşmiş Milletler (2015). Security Council Unanimously Adopts Resolution 2254 (2015), Endorsing Road Map for Peace Process in Syria, Setting Timetable for Talks, https://www.un.org/press/en/2015/sc12171.doc.htm , Erişim Tarihi: 12.04.2018.

Birleşmiş Milletler (2012). Action Group for Syria Final Communiqué 30.06.2012, http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf , Erişim Tarihi: 23.01.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2016). Note to Correspondents: Statement of the International Syria Support Group, 17.05.2016, https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2016-05-17/note-correspondents-statement-international-syria-support , Erişim Tarihi: 06.04.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2016b). Resolution 2268 (2016), Adopted by the Security Council at its 7634th meeting, on 26 February 2016, http://undocs.org/S/RES/2268(2016), Erişim Tarihi: 24.01.2016.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2016c). Resolution 2336 (2016) Adopted by the Security Council at its 7855th meeting, on 31 December 2016, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2336(2016) , Erişim Tarihi: 24.01.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2016d). Resolution 2334 (2016) Adopted by the Security Council at its 7853rd meeting, on 23 December 2016, http://www.un.org/webcast/pdfs/SRES2334-2016.pdf, Erişim Tarihi: 15.01.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2015). Resolution 2254 (2015) Adopted by the Security Council at its 7588th meeting, on 18 December 2015, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/s_res_2254.pdf, Erişim Tarihi: 05.08.2017.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2012). Resolution 2042, Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the United Nations and the League of Arab States , http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/six_point_proposal.pdf, Erişim Tarihi: 02.10.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2012b). Appendix A,UN Security Council Resolution 242 http://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/09/resolution242-appendixa.pdf, Erişim Tarihi: 22.03.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2011). Statement by the President of the Security Council, UN Doc S/PRST/2011/16, 3 August 2011,http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Golan%20Heights%20SPRST%202011%2016.pdf, Erişim Tarihi: 06.04.2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (1981). Resolution 497 (1981) of 17 December 19981, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/418/84/IMG/NR041884.pdf?OpenElement , Erişim Tarihi:06.04.2018.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, United Nations Fact Finding Mission on the Gaza conflict, http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/SpecialSessions/Session9/Pages/FactFindingMission.aspx, Erişim Tarihi: 10.10.2017.

Bock, Andreas (2012). (Un-) Sicherheitsfaktor Atombombe. Eine Analyse der Krise um das iranische Nuklearprogramm, Internationale Politikanalyse, *Friedrich Ebert Stiftung,* http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/09027.pdf , Erişim Tarihi: 30.01.2018.

Brustlein, Corentin vd.(2018). Saving Transatlantic Cooperation and the Iran Nuclear Deal, *SWP Comment 9*, February, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2018C09_zmd_etal.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2018.

Cohen, Edy (2017). Assad's Survival Is in Israel's Best Interest, B*ESA Center Perspectives* Paper No. 476, May 25, 2017, https://besacenter.org/wp-content/uploads/2017/05/476-Assads-Survival-Is-in-Israels-Best-Interest-Cohen-English-final.pdf, Erişim Tarihi:27.02.2018.

Çavuşoğlu, Mevlüt (2017). 2017 yılına girerken dış politikamız, Dışişleri Bakanlığı'nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf , Erişim Tarihi: 11.07.2017.

Çemrek, Murat (2012). Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü:Güvenliğe Geri Dönüş, 59-66,*SDE Analiz*, Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf, Erişim Tarihi: 15.02.2018.

Çopur, Burak (2016). Die Türkei im Nahen Osten – vom Rising Star zum Troublemaker. In: *Bundeszentrale für politische Bildung*, Dossier "Innerstaatliche Konflikte". http://www.bpb.de/internationales/weltweit/innerstaatliche-konflikte/221617/die-tuerkeiim- nahen-osten-vom-rising-star-zum-troublemaker, Erişim Tarihi: 03.08.2016.

Davutoğlu, Ahmet (2013), *2013 yılına girerken dış politikamız,* Dışişleri Bakanlığı'nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/butce_2013.pdf (Erişim Tarihi:08.05.2017.)

Davutoğlu, Ahmet (2012). Türk Dış Politikası'nın İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma. *SAM Vision Papers*, Stratejik Araştırmalar Merkezi,3, http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/08/vision_paper_turkce_03.pdf, (Erişim Tarihi:17.05.2017)

Dekel, Udi ve Magen, Zvi (2017). Israel's Red Lines on Iran's Foothold in Syria , *INSS Insight*, No. 993, 22 Kasım, http://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/11/No.-993.pdf, Erişim Tarihi: 05.02.2017.

Dekel, Udi ve Magen, Zvi(2015). Russian Involvement in Syria: What has Changed, and the Significance for Israel, *INSS Insight*, No. 752, October 7, 2015,

http://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/No.%20752%20-%20Udi%20and%20Zvi%20for%20web.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2018.

Dekel,Udi ve Carmit,Valensi(2017). The Iranian Threat in Syria: As Bad as It Seems?, *INSS Insight* No. 967, 23 Ağustos, http://www.inss.org.il/publication/iranian-threat-syria-bad-seems/, Erişim Tarihi: 27.02.2018.

Demirel, Tanel (2010). 2000'li yıllarda Asker ve Siyaset. Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu. *SETA Analiz*,Sayı:18/ Şubat. http://www.taneldemirel.com/makaleler/Demirel-2010a.pdf , Erişim Tarihi: 19.07.2017.

D'Alema, Francesco (2017). The Evolution of Turkey's Syria Policy. *İstituto Affari İnternazionali Working Papers* 17/28, October, http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwp1728.pdf, Erişim Tarihi: 18.01.2018.

Eran, Oded ve Hatuel-Radoshitzky, Michal (2016). Relationship Reset: Israel and the United States. Strategic Survey for Israel 2016-2017, Tel Aviv: Institute for National Security Studies,195-201. http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/17181303798.pdf, (Erişim Tarihi:16.05.2017).

European Commission (2015). Council conclusions on energy diplomacy, 20 Temmuz 2015, Brüksel. http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10995-2015-INIT/en/pdf, Erişim tarihi: 24.07.2015.

Eurogas, Long Term Outlook for Gas Demand and Supply 2007-2030, Sayfa 5, 2010, http://www.eurogas.org/uploads/media/Statistics_Eurogas_LT_Outlook_2007-2030_Final_25.11.10.pdf , Erişim Tarihi: 08.08.2017.

Fürtig, Henner (2012). Was ist der Nahe Osten? – eine Einführung. *Informationen zur politischen Bildung (izpb)*, 317(4), http://www.bpb.de/156582/was-ist-der-nahe-osten-eine-einfuehrung , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Gönenç, Levent (2017), Partili Cumhurbaşkanı. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* (TEPAV),N201716,Politika Notu, Haziran, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1496411769-5.Partili_Cumhurbaskani.pdf, Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Güçtürk, Yavuz (2014). İnsanlığın Kaybı. Suriye'de ki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu, *SETA Rapor*,

http://file.setav.org/Files/Pdf/20140206131417_insanligin-kaybi-suriye-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 06.04.2018.

Har-Zvi, Shay (2016). The Return of the Russian Bear to the Middle East, Bar-Ilan UniversityBegin – Sadat Center for Strategic Studies, *Middle East Security Studies No. 120,* https://besacenter.org/wp-content/uploads/2016/06/msps120.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2018.

Hof, Frederic C. (2009). Mapping Peace between Syria and Israel,United Staates Instıtute of Peace,Special Report 219, March, https://www.usip.org/sites/default/files/resources/mappingpeace.pdf, Erişim Tarihi: 26.01.2018.

Iffat, İdris (2017). Stabilisation in Syria,GSDRC, Helpdesk Report, 20 June http://www.gsdrc.org/wp-content/uploads/2017/07/129-Stabilisation-in-Syria-Full-report.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2017.

Independent Commission on Turkey, About the Independent Commission, https://www.independentcommissiononturkey.org/about.html, Erişim Tarihi: 07.08.2017.

Interfaith Peace Initiative (2010). Global Actions to End Israel's Occupation, Haziran 2010, http://www.interfaithpeaceinitiative.com/globalactions.pdf , Erişim Tarihi: 06.07.2017.

International Crisis Group (2018). Israel, Hizbollah and Iran: Preventing Another War in Syria *Middle East Report*, 182, 8 Şubat, https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/182-israel-hizbollah-and-iran-preventing-another-war-in-syria_0.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2018.

Israil Atom Enerjisi Komisyonu Resmi Web Sitesi(IAEC), About us, http://soreq.gov.il/english/About%20Us/Pages/default.aspx, Erişim Tarihi: 14.07.2017.

Israel Ministry of Foreign Affairs, Israel's Disengagement Plan: Selected Documents, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/israeli%20disengagement%20plan%2020-jan-2005.aspx, Erişim Tarihi: 03.10.2017.

Israel Ministry of Foreign Affairs (2017). Israel's Diplomatic Missions Abroad: Status of relations, http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutheministry/pages/israels%20diplomatic%20missions%20abroad.aspx , Erişim Tarihi:16.05.2017.

Israel Ministry of Foreign Affairs (2017b). The Iranian Nuclear Threat, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/iran/nuclear/pages/default.aspx, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

Israel Ministry of Foreign Affairs (2017c). The State: Executive: The Government, http://www.mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/State/Pages/THE%20STATE-%20Executive-%20The%20Government.aspx, Erişim Tarihi: 18.07.2017.

Israel Ministry of Foreign Affairs (2016). Cabinet communique, 17.04.2016, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Cabinet-communique-17-April-2016.aspx, Erişim Tarihi:09.04.2018.

Itanı, Faysal ve Stein, Aaron (2016). Turkey's Syria Predicament*, Atlantic Council Rafik Hariri Center for the Middle East*,Issue Brief, Mayıs 2016,http://www.achariricenter.org/wp-content/uploads/2016/05/Turkey_s_Syria_Predicament.pdf, Erişim Tarihi: 25.10.2017.

Kappel, Robert (2008). Israel-Wirtschaftsmacht des Nahen Ostens, *Giga Focus*, 3, https://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/gf_nahost_0703.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Karagöl, Erdal Tanas ve Kaya, Salihe (2014). Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru(GGK), Eylül, 108, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141015164109_enerji-arz-guvenligi-ve-guney-gaz-koridoru-pdf.pdf , Erişim Tarihi:21.07.2017.

Kasapoğlu, Can ve Ülgen, Sinan (2017). Fırat Kalkanı Harekâtı ve El-Bab Operasyonu: Stratejik Bir Değerlendirme, *EDAM Dış Politika ve Güvenlik Kâğıtları Serisi 2017/1*, http://edam.org.tr/wp-content/uploads/2017/01/firat_kalkani_harekati_ve_el_bab_operasyonu_turkce.pdf, Erişim Tarihi: 19.03.2018.

Katzman, Kennth ve Kerr Paul K. (2017). Iran Nuclear Agreement, CRS Report for Congress. *Congressional Research Service*, https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43333.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2018.

Kessler, Moritz (Ekim 2012). Jüdischer Fundamentalismus. Die Siedlerbewegung in Israel, RWTH Aachen University, *Selected Student Paper*,*35,* http://www.ipw.rwth-aachen.de/pub/select/select_35.pdf , Erişim Tarihi: 17.07.2017.

Kibaroğlu, Mustafa (2017). Türkiye-NATO İlişkileri, *Seta Analiz, 195*, Mart, https://setav.org/assets/uploads/2017/03/Analiz_195.pdf, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

Kissenger, Henry (2012). Suriye'ye müdahale küresel düzeni çökertme riski taşıyor. Arap Baharında Suriye Krizi, *DÜBAM Dünya Bülteni Araştırma Masası*,Temmuz, http://www.dunyabulteni.net/file/2012/arapbaharisuriyekrizi.pdf , Erişim Tarihi: 24.10.2017.

Klein, John (2017). 'Astana Process: Building a Platform for Peace in Syria'. TransatlanticMagazine, 13 May, http://transatlantic-magazine.com/astana-process-building-a-platformfor-peace-in-syria/, Erişim Tarihi: 17.04.2018.

Koçak, Muhammet (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri, *SETA Analiz,201,* Mayıs, https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2018.

Kodmani, Bassma (2015). Syrian Voices on the Syrian Conflict: A Solution for Syria. *Norwegian Peace Building Resource Centre (NOREF)*, Expert Analysis, May, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/fde6cee7be339020cd79be5bf1f97cbe.pdf , Erişim Tarihi: 24.01.2018.

Köse, Talha (2006). Seta Lübnan Raporu, Lübnan'da İstikrar Arayışları, Aralık, http://file.setav.org/Files/Pdf/lubnanda-istikrar-arayislari.pdf, Erişim Tarihi: 18.01.2018.

Kreitmeyr, Nadine (2012). Israel und die Umbrüche im Nahen und Mittleren Osten: Konfrontation oder Annäherung?. *Der Bürger im Staat, Proteste und Potentaten – Die arabische Welt im Wandel*, Heft 1/2., 73-79. http://www.buergerimstaat.de/1_2_12/proteste_potentaten.pdf#page=75 , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Krotz, Ulrich. (2002) National Role Conceptions and Foreign Policies: France and Germany Compared. *CES Germany & Europe Working Paper*, http://aei.pitt.edu/9291/1/Krotz.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Lovatt, Hugh, Coşkun, Zeynep (2016). Palestinian Issue and Israel in the Post Arab Uprisings Regional (Dis)Order, *AlSharq Forum*,Report, Regional Politics, August, http://sharqforum.org/wp-content/uploads/dlm_uploads/2016/08/Palestinian-Issue-and-Israel-in-the-Post.pdf, Erişim Tarihi: 26.09.2017.

Malmvig, Helle (2016). Geopolitics and non-western intervention in Syria, Israel's Conflicting Interests in the Syrian War, *DIIS Policy Brief*, December, http://pure.diis.dk/ws/files/710686/Israel_s_conflicting_interests_in_Syria_webversion2.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2018.

Mark, Clyde R. (2005). Israel's Proposal to Withdraw from Gaza. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. The Library of Congress, https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22000.pdf, Erişim Tarihi: 03.10.2017.

Mertes, Michael ve Kleiner, Angelique (2012). Der Nahostfriedensprozess: Neue Bedrohungen schüren alte Konflikte, *KAS Länderbericht Israel Palästinensische Gebiete*, Oktober 2012. http://www.kas.de/wf/doc/kas_32446-1522-1-30.pdf?121019080101 , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Mevzuat Bilgi Sistemi (2017). Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf , Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Mıtvım, A Majority of Israelis Support an Israeli Apology to Turkey as Part of an Agreement to Mend Relations, September 2012, http://www.mitvim.org.il/images/Israel-Turkey_Poll_September_2012.pdf , Erişim Tarihi: 03.01.2018.

Migdalovitz, Carol (2005). Israel's Disengagement from Gaza. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. The Library of Congress, http://file.setav.org/Files/Pdf/israels-disengagement-from-gaza-crs-2005.pdf, Erişim Tarihi: 03.10.2017.

Migdalovitz, Carol (2010). Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views, *CRS Report for Congress*, https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf, Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Murinson, Alexander (2012). Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century, *The Begin-Sadat Center For Strategic Studies Bar-İlan University, Mideast Security and Policy Studies, 97*, https://aashiqepakistan.files.wordpress.com/2016/03/msps97.pdf, Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Murciano, Gil (2017). Israel vis-à-vis Iran in Syria: The Perils of Active Containment*, SWP Comments41, Ekim*, https://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2017C41_mco.pdf, Erişim Tarihi: 01.02.2018.

Orsam (2013). Geçmişim Gölgesinde Mısır'da Darbe, Orsam Rapor No:168, Eylül, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013919_rapor168.pdf, Erişim Tarihi: 30.01.2018.

Özkan, Mehmet (2014). Mısır Dış Politikası. Dünü, Bugünü,Sorunlar. *SETA Analiz,88*, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140314191223_misir-dis-politikasi-dunu-bugunu-sorunlari-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 29.01.2018.

Pawlak, Patryk (2017). Mapping the future of Syria. State of play and options, European Parliament, EPRS European Parliamentary Research Service, Members' Research Service, March,http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599362/EPRS_BRI(2017)599362_EN.pdf, Erişim Tarihi: 23.01.2018.

Pew Research Center (2011). Egyptians Embrace Revolt Leaders, Religious Parties and Military As Well, http://www.pewglobal.org/files/2011/04/Pew-Global-Attitudes-Egypt-Report-FINAL-April-25-2011.pdf , Erişim Tarihi: 10.06.2018.

Rabinovich, Itamar (2015). Israel and the Changing Middle East, in: Middle East Memo, No:34. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Israel-Rabinovich-01292015-1.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Rabinovich, Itamar (2012). Israel's View of the Syrian Crisis, Analysis Paper, *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings,No:28,* Kasım, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Rabinovich-web-final.pdf, Erişim Tarihi: 03.01.2018.

Rosiny, Stephan (2013). Syrien: Vom Bürgerkrieg zum regionalen Flächenbrand?[İç Savaştan Bölgesel Yıkımlara], GIGA Focus(8),2013, https://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/gf_nahost_1308.pdf, Erişim Tarihi: 23.10.2017.

Rosiny, Stephan (2012). The Arab Spring: Triggers, Dynamics and Prospects, *GIGA Focus(1)*,https://www.files.ethz.ch/isn/141560/gf_international_1201.pdf , Erişim Tarihi: 05.04.2018.

Rózsa, Erzsébet N. vd. (2012). The Arab Spring. Its Impact on the Region and on the Middle East Conference, Academic Peace Orchestra. Middle East Policy Brief for the Middle East Conference on a WMD/DVS Free Zone. 9/10. August. http://library.fes.de/pdf-files/iez/09609.pdf , Eriim Tarihi: 11.12.2017.

Rudolf, Peter (2012). Die USA, Israel und die Legitimität eines Präventivangriffs gegen Iran.Strategische, völkerrechtliche und ethische Aspekte, *SWP-Studie*, Haziran. http://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2012_S14_rdf.pdf , Erişim Tarihi: 31.01.2018.

Salem, Paul (2008). Syrian–Israeli Peace: A Possible Key to Regional Change, *Carnegie Endowment for International Peace, Policy Brief*, December, http://carnegieendowment.org/files/syrian_israeli_peace.pdf, Erişim Tarihi. 22.03.2018.

"Sanal" (2013). Turkey's Foreign Policy Challenges, Rethink Institute Washington DC, Rethink Conference 04. http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2013/11/Turkeys-Foreign-Policy-Challenges.pdf , Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Sandıklı, Atilla ve Semin, Ali(2012). Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye, *Bilge Adamlar Kurulu Raporu,52*(Kasım), http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/rapor52.pdf , Erişim Tarihi: 16.11.2017.)

Sandıklı, Atilla (2011). Jeopolitik ve Türkiye – Riskler ve Fırsatlar, Rapor No: 27, http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-81-201404088jeopolitikveturkiye.pdf, Erişim Tarihi:22.09.2017.

Senkyr, Jan (2009). Die Stellung der Armee in der türkischen Politik und Gesellschaft. KAS Länderbericht, Berlin 2009. http://www.kas.de/wf/doc/kas_15420-544-1-30.pdf?090105131300, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Seufert, Günter (2012). Außenpolitik und Selbstverständnis Die gesellschaftliche Fundierung von Strategiewechseln in der Türkei, *SWP-Studie, Stiftung Wissenschaft und Politik Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit*, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2012_S11_srt.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2017.

Sinkaya, Bayram (2016). Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler. *Orsam Kaynak,1*, Nisan, http://www.orsam.org.tr/files/ORSAMKaynak/1/1.pdf , Erişim Tarihi: 14.11.2017.

Sinkaya, Bayram (2012). Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası, *SETA Analiz*, Nisan 2012, 53, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_seta-arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2018.

Statista, Türkei (2007). Bruttoinlandsprodukt (BIP) pro Kopf in jeweiligen Preisen von 2007 bis 2017 (in US-Dollar),

https://de.statista.com/statistik/daten/studie/14452/umfrage/bruttoinlandsprodukt-pro-kopf-in-der-tuerkei/ , Erişim Tarihi: 08.08.2017.

The Reut Institute, Conceptual Framework , A new national security vision for Israel's 75th Year, November 2013, 3, http://reut-institute.org/Data/Uploads/PDFVer/20131113%20-%20RNSA%20English.pdf , Erişim Tarihi: 07.09.2017.

Beyaz Saray Basın Sekreterliği (2013). Remarks by the President in Address to the Nation on Syria, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/10/remarks-president-address-nation-syria,10 Eylül 2013.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (2018). Birleşmiş Milletler Antlaşması (2018), https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2018.

Thorleifsson, Cathrine Moe (2013). A fragile cold peace: the impact of the Syrian conflict on Israeli-Syrian relations, *NOREF Norwegian PeaceBuilding Resource Centre*, Expert Analysis, December, https://www.files.ethz.ch/isn/175240/ea883668809494555f78ac913f12a8ff.pdf, Erişim Tarihi: 29.03.2018.

Tuğsuz, Nigar ve Yılmaz, Ayşegül (2015). Siyasi Partilerin Mülteci Politikaları, 106, Haziran, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150703162350_siyasi-partilerin-multeci-politikalari-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2018.

Turhan, Ebru, Seufert, Günter (2015). German Interests and Turkey's EU Accession Process: A Holistic Perspektive, Istanbul Policy Center, Sabancı Üniversitesi, *Stiftung Marcator İnitiative,* http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2015/11/EbruTurhan-German-Interests-and-Turkey's-EU-Accession-Process-Report.pdf, Erişim Tarihi: 22.09.2017.

Tuomioja, Erkki (2009). The Role of Soft Power in EU Common Foreign Policy, International Symposium on Cultural Diplomacy Berlin 30.7. 2009, http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/articles/speakers/detailed/erkki-tuomioja/erkki-tumioja_-_the-role-of-soft-power-in-eu-common-foreign-policy.pdf , Erişim Tarihi: 12.07.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, http://www.ab.gov.tr/111.html, Erişim Tarihi: 20.07.2017b.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık (2016). Başbakanlık Koordinasyon Merkezinden "Fırat Kalkanı Operasyonu" hakkında yapılan basın açıklaması,

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2a0e4e31-1a6d-4d65-9074-cc8b7097d0f6, Erişim Tarihi:22.01.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf ,Erişim Tarihi: 13.09.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018). Türkiye'nin Uluslararası Toplumun Terörle Mücadele Çabalarına Katkıları, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararasi-toplumun-terorle-mucadele-cabalarina-katkilari.tr.mfa, Erişim Tarihi: 16.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018b). No: 30, 30 Ocak 2018, Soçi'deki Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin Sonuçları Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-30_-socideki-suriye-ulusal-diyalog-kongresinin-sonuclari-hk.tr.mfa, Erişim Tarihi: 20.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2012). Suriye Halkının Dostları Grubu İkinci Konferansı Başkanlık Sonuçları, 1 Nisan 2012, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/chairman_s-conclusions-second-conference-of---the-group-of-friends-of-the-syrian-people-istanbul_-1-april-2012.tr.mfa, Erişim Tarihi: 23.02.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2012b). No:26, 24 Ocak 2012, Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 22 Ocak 2012 Tarihinde Suriye Konusunda Aldığı Karar Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_26_-24-ocak-2012_-arap-ligi-disisleri-bakanlari-konseyi_nin-22-ocak-2012-tarihinde-suriye-konusunda-aldigi-karar-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 07.02.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2012c). No: 48, 18 Şubat 2012, BM Genel Kurulu' nun Suriye Kararı Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-48_-bm-genel-kurulu_-nun-suriye-karari-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2012d). "Suriye'de Artan Şiddet Hk.", 1 Şubat 2012, http://www.mfa.gov.tr/no_-33_-1-subat-2012_-suriye_de-artan-siddet-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.12.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2012e). Ulusal Hava Savunmamızın Takviyesi Konusunda NATO Konseyi Kararı Hk.", 4 Aralık 2012, http://www.mfa.gov.tr/no_-282_-4-aralik-2012_-ulusal-hava-savunmamizintakviyesi-konusunda-nato-konseyi-karari-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 08.02.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2011). No: 255, 13 Kasım 2011, Arap Ligi'nin 12 Kasım tarihinde Suriye hakkında almış olduğu karar hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-255_-13-kasim-2011_-arap-ligi_nin-12-kasim-tarihinde-suriye-hakkinda-almis-oldugu-karar-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 14.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Enerji Diplomasisi, http://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa , Erişim Tarihi:07.08.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.10.2017b.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2013). Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/bsbk-aciklama-israil.pdf , Erişim Tarihi: 03.10.2013.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2011). "Türkiye'ye Sığınan Suriyeli Vatandaşlar Hakkında", 15 Eylül 2011, http://www.mfa.gov.tr/no-209_-turkiye_ye-siginan-suriyeli-vatandaslar-hk_-basin-aciklamasi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 06.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı(2009). Türkiye - Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam, http://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa , Erişim Tarihi: 16.11.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye, http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.10.2017c;

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2017d). Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız Ve Katkılarımız, http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarina-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa , Erişim Tarihi: 05.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2018). Geçici Barınma Merkezlerinin İçinde ve Dışında Kalan Suriyeliler, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713, Erişim Tarihi: 13.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2018b). Geçici Koruma, 08.03.2018 tarihi ile itibarıyla, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713, Erişim Tarihi: 13.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (2017). Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi, Temmuz 2017, http://sahipkiran.org/wp-content/uploads/2017/07/Turkiyenin_DAES_ile_Mucadelesi_-_Turkeys-Fight-with-ISIS.pdf, Erişim Tarihi: 06.04.2018.

Türkiye İstatistik Kurumu (2017). Haber Bülteni, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Sayı: 24638, 32 Ocak, www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24638, Erişim Tarihi: 22.09.2017.

Ulbert, Cornelia (2005). Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik: Von den Höhen der Theorie in die methodischen Niederungen der Empirie, Papier für die Tagung der Sektion Internationale Politik der DVPW, Mannheim, http://www.polsoz.fuberlin.de/polwiss/forschung/international/atasp/publikationen/4_artikel_papiere/68/ulbert_ka.pdf , Erişim Tarihi: 20.07.2016.

Ulutaş, Ufuk ve Duran, Burhaneddin (2016). SETA Türk Dış Politikası Yıllığı 2016, 11-30, https://setav.org/assets/uploads/2017/08/TDP2016IlkMakale.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2018.

Walker, Joshua W. (2012). Turkey's Time in Syria: Future Scenarios, Brandeis University, Crown Center for Middle East Studies, Middle East Brief,May(63), https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB63.pdf , Erişim Tarihi: 20.11.2017.

Wehrey, Frederic vd. (2010). The Iraq Effect, The Middle East After the Iraq War, Rand Corporation, Santa Monica. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG892.pdf (letzter Abruf: 04.08.2016).

Weiss, Martin A. (2017). Arab League Boycott of Israel, Congressional Research Service,CRS Report, 25 Ağustos, https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33961.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von (2004). Stellungnahmen zum EU-Beitritt der Türkei [Türkiye'nin AB Girişi Konusunda Görüşler], KAS Stiftung, http://www.kas.de/wf/doc/kas_5797-544-1-30.pdf?100505161218, Erişim Tarihi: 12.10.2017.

Yadlin, Amos ve Ari Heistein(2017). *Ending the War in Syria: An Israeli Perspective, Council on Foreign Relation*, 21 Eylül, https://www.cfr.org/councilofcouncils/global_memos/p39169 , Erişim Tarihi: 27.02.2018.

Yeşiltaş, Murat; Seren, Merve; Özçelik, Necdet (2017). Fırat Kalkanı Harekâtı. Harekâtın İcrası,İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler, *SETA Rapor*, https://setav.org/assets/uploads/2017/10/R91_FKA.pdf , Erişim Tarihi: 22.01.2018.

Yeşiltaş, Murat vd. (2016). Sınırdaki Düşman. Türkiye'nin DAİŞ ile mücadelesi, *SETA Rapor,* http://file.setav.org/Files/Pdf/20160609175520_sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 16.03.2018.

Yeşiltaş, Murat (2015). İç Savaşa Komşu Olmak, Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti, *SETA Analiz*, Ağustos 2015, Sayı: 136, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150827110513_sinir-guvenligi.pdf,Erişim Tarihi: 22.01.2018.

Ziadeh, Radwan(2017). Syria Peace Talks in Geneva: A Road to Nowhere, *Arab Center Washington DC*, 27 Mart, http://arabcenterdc.org/wp-content/uploads/2017/03/RZ-Syria-Peace-Talks-in-Geneva.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2018.

GAZETELER

A Haber (2018). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kimsenin toprağında gözümüz yok*, 28.01.2018.

AFP (2011). *Ahmadinejad says Syria need no foreign intervention*, 10.05.2011.

Akşam (2013). *Beşir Atalay: Saldırganlar belirlendi. El Muhaberat bağlantısı var*, 11.05.2013.

Al Jazeera (2017). *Between Astana and Geneva: The outlook of conflicting agendas in the Syrian crisis*, 1 Mart 2017.

Al Jazeera (2014). *İstişare amacıyla Suriye'deyiz*, 22.04.2014.

Al Jazeera (2012). *Syria 'accepts' Annan plan to end crisis*, 28.03.2012.

Al Jazeera (2011). *Assad forms new Syrian government*, 14. 04.2011.

Al-Monitor (2017). *Israel, Iran duel on Syrian soil*, 04.12.2017.

Al Monitor (2012). *Some Israelis Mourn Mubarak As Change Looms in Egypt*, 23.05.2012.

Amerika'nın Sesi (2012). *Obama: İran İçin Diplomasi Baş Seçenek*, 14.08.2012.

Anadolu Ajansı (2018). *Suriye'nin yeniden inşa edilen yüzü: Fırat Kalkanı bölgesi*, 18.01.2018.

Anadolu Ajansı (2018b). *AB darbeye "darbe" bile diyemedi*,23.03.2018.

Anadolu Ajansı (2017). *Fırat Kalkanı Harekatı'nın birinci yıl dönümü*,24.08.2017.

Anadolu Ajansı (2017b). *ABD, BMGK'daki Kudüs tasarısı oylamasında yalnız kaldı*, 19.11.2017.

Anadolu Ajansı (2017c). *AB'den Trump'a 'nükleer anlaşma' uyarısı*,12.10.2017.

Anadolu Ajansı (2017d). *DEAŞ İsrail'den özür diledi*,24.04.2017.

Anadolu Ajansı (2016). *Viyana'da 'Uluslararası Suriye Destek Grubu' toplantısı*, 17.05.2016.

Anadolu Ajansı (2016b). *Rusya Devlet Başkanı Putin: 'Büyükelçimizin öldürülmesi ilişkilerin gelişmesini engellemeyecek'*, 23.12.2016.

Anadolu Ajansı (2016c). *ABD Başkanı Obama: ABD'nin Esed rejimini devirmesi hata olurdu,* 24.04.2016.

Anadolu Ajansı (2013). *Cilvegözü Sınır Kapısı'nda patlama*, 11.02.2013.

Anadolu Ajansı (2013b). *Reyhanlı'da patlama*, 11.05.2013.

Avrupa Parlamentosu (2004). *Oturum Raporu*, A5-0204/2004:13/37.

BBC (2014). *Netanyahu: Iran is a bigger threat than Islamic State*, 29.09.2014.

BBC Türkçe (2013). *İsrail'de kritik seçim*, 22.01.2013.

BBC Türkçe (2018). *Trump, İran ile nükleer anlaşmayı uzatmaya karar verdi*, 12.01.2018.

BBC Türkçe (2017). *Suriye görüşmeleri Cenevre'de yeniden başlıyor*, 23.02.2017.

BBC Türkçe (2017b). *Soçi zirvesi - Erdoğan: Suriye'de önceliğimiz terörist grupların süreçten dışlanması*, 22.11.2017.

BBC Türkçe (2017c). *Dünya basınında BM'nin Kudüs kararı: 'ABD, dünyanın değiştiğinin farkında değil*', 22.11.2017.

BBC Türkçe (2016). *Erdoğan ve Putin hemfikir: Suikast bir provokasyon*, 20.12.2016.

BBC Türkçe (2012). *Sina'da askeri operasyon başladı*, 08.08.2012.

BBC Türkçe (2012b). *Gazze'de ateşkes 'sağlandı'*, 13.03.2012.

BBC Türkçe (2012c). *Suriye Annan Planı'nı kabul etti*, 27.03.2012.

BBC Türkçe (2012d). *Beyaz Saray: Esad hükümeti içeriden çöküyor*, 07.08.2012.

BBC Türkçe (2012e). *İngiltere'den Suriye'ye kimyasal silah uyarısı*, 23.08.2012.

CNN Türk (2012). *Erdoğan Suriye'de yeni süreci işaret etti"*, 08.06.2012.

CNN Türk (2012b). *Suriye ateş açtı, İsrail de karşılık verdi*, 18.11.2012b.

CNN (2012). *Syrian downing of Turkish plane condemned; NATO to meet*, 25.06.2012.

Defence News (2018.) *Russia and US engage in 'military base race' in Syria*, 15.01.2018.

Deutsche Welle (2018). *Kürt gruplar Soçi toplantısına katılmayacak*, 22.01.2018.

Deutsche Well (2017). *Russia to extend Tartus and Hmeimim military bases in Syria*, 26.12.2017.

Deutsche Welle (2017b). *Erdoğan: Amerika bunu nasıl izah edecek?,* 20.10.2017.

Deutsche Welle (2017c). *Suriye görüşmelerinde bir kez daha hayal kırıklığı*, 14.12.2017.

Deutsche Welle (2017d). *Suriyeli muhalifler masaya tek heyetle oturacak*, 24.11.2017.

Deutsche Welle (2017e). *Tillerson'dan nükleer anlaşmayı revizyon talebi*, 20.09.2017.

Deutsche Welle (2011). *Gazze'de Refah Kapısı açıldı*, 28.05.2011.

Euro News (2017). *Trump'ın sözlerine hem İran hem AB tepkili*, 14.10.2017.

Euro News (2012). *Israel und Hamas: Indirekte Verhandlungen über Waffenruhe,* 19.11.2012.

Fars News (2014). *Iranian Commander Describes ISIL as US Tool to Topple Syrian Gov't*, 17.10. 2014.

Fars News Agency (2012). Leader *Renews Iran's Strong Opposition to Foreign Meddling in Syria*, 01.02.2012.

Foreing Policy (2014). *Exclusive: Israel Is Tending to Wounded Syrian Rebels*, 11.06.2014.

Haber 7 (2018). *ABD'den Türkiye'ye 'güvenli bölge' mesajı*, 22.01.2018.

Haber 7 (2017). *Erdoğan ve Putin ezber bozdu*, 14.11.2017.

Haber 7 (2016). *Fırat Kalkanı'na destek yüzde 80*, 29.09.2016.

Haber 7 (2009). *Erdoğan'ın Orta Doğu'dan derin mesajı*, 19 Ekim 2009.

Haberler (2012). *Mısır-İsrail Barış Anlaşması*, 15.07.2012.

Haberler (2011). *Arap Baharı 20 Yıl Gecikmeli Geldi*, 08.09.2011.

Habertürk (2017). *Fırat Kalkanı ile 2015 kilometrekare alan ÖSO kontrolüne girdi*, 25 Mart 2017.

Huffington Post (2017). *The US Government and Treasury Designate Iran IRGC as Terrorist Organization*, 14.10.2017.

Huffington Post (2015). *To Solve the Syria Crisis, We Need to Overcome These Three Obstacles by Seyed Hossein Mousavian*, 7 Aralık 2015.

Hürriyet (2012). *Esad bitiyor*, 15.08.2012.

Hürriyet Daily News (2012). *Syria summit urges humanitarian action*, 25.02.2012.

Haaretz (2017). *Russia Responds to Netanyahu's Criticism of Syrian Cease-fire: We'll Address Israel's Security Concerns*, 17.06.2017.

Haaretz (2017b). *Netanyahu Seeks Buffer Zones Against Iran and Hezbollah on Syria's Borders With Israel and Jordan*, 07.04.2017.

Haaretz (2017c). *Olmert Calls for Regional Summit With Arab Leaders*, 1 Nisan, Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Haaretz (2017d). *Israel Must Advance Peace or Face a 'Diplomatic Tsunami'*, 13 Mart 2017, Erişim Tarihi: 1.10.2017.

Haaretz (2017e). *Israel Demanded 60km Buffer but Russia Let Iranian Forces in Syria Approach the Border*, 15.09.2017.

Haaretz (2017f). *Netanyahu: Israel Opposes Cease-fire Deal Reached by U.S. and Russia in Southern Syria*, 16.07.2017.

Haaretz (2016). *Israel Is Not Aiding Extremist Rebels in Syria, Israeli Army Chief Says*, 18.09.2016.

Haaretz (2016b). *Ya'alon: İsraelis Secret meeting with Officals from Gulf Staates,* Barak Ravid, 14 Şubat 2016.

Haaretz (2016c). *Netanyahu: Israel Will Never Accept Arab Peace Initiative as Basis for Talks With Palestinians*, Barak Ravid,13.06.2016.

Haaretz (2012). *After meeting Obama, Netanyahu says world united over Iran*, 05.03.2012.

Haaretz (2012b). *Impact of military strike on Iran's nuclear facilities 'unclear,' says U.S. report*, 28.03.2012.

Haaretz (2011). *Netanyahu: Egypt Could Fall Into Hands of Radical Islamists*, 07.02.2011.

İhlas Haber Ajansı (2012). *Davutoğlu'ndan Suriye yönetimine sert uyarı*, 24.02.2012.

Independent (2017). *Trump told Recep Tayyip Erdogan US will no longer provide arms to Syrian Kurdish YPG militia, says Turkish foreign minister*, 24 Kasım 2017.

Iranian Students News Agency (2014). *Iran slams US air strikes on Syria*, 24.09.2014.

Iran Students News Agency (2014b). *Iran to continue backing Syrian battle against ISIL: Shamkhani*, 01.09.2014.

Israel National News (2016). *Netanyahu: Some Arab Countries See Israel as An Ally*, 15 Şubat 2016.

Jerusalem Online (2017). *Lieberman: Increased defense budget necessary due to 'substantial changes' in Middle East*, 20.11.2017.

Jewish Daily News (2013). *Israel Initiated Apology to Turkey*, 25.03.2013.

Ma'an News Agency (2015). *Egypt's new politics make Israel ties a target*,25.04.2015.

Mehr News (2014). *Quds Force successful in Lebanon, Syria and Iraq*, 16.10.2014.

Milliyet (2011). *Sözde Değil Özde Uygulanmalı*, 28.03.2011.

Milliyet (2012). *Davutoğlu'dan Net Mesaj*, 26.04.2012.

Middle East Eye (2017). *Israel's Intelligence Chief Calls For Normalizing Ties With Saudi Arabia,* 23 Haziran 2017.

Middle East Policy Council (2011). *Israel in a post-Mubarak Middle East*, 17 Şubat 2011.

Newsweek (2016). *Israel Steps Up Cooperation With Mosscow After Russian Jets Fire on Israeli Aircraft in Syria*, 22.04.2016.

NTV (2017). *Esad Rusya'da Putin ile görüştü*, 21.11.2017.

NTV (2017b). *Tillerson: İlk bombalar düşene kadar diplomatik çabalar sürecek*, 15.10.2017.

NTV(2017c). *ABD ve Rusya, Suriye'de ateşkes konusunda anlaşmaya vardı*, 07.07.2017.

NTV (2016). *Rus Büyükelçisi Andrey Karlov'a suikast*, 20.12.2016.

NTV (2015). *Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü*, 24.11.2015.

NTV (2012). *Suriye Ulusal Konseyi feshedilsin*, 1 Kasım 2012.

NTV (2012b). *Erdoğan: İsrail bir terör devletidir*, 19 Kasım 2012.

NTV (2012c). *NATO'dan '5.madde' açıklaması*, 12.04.2012.

NTV (2012d). *Türkiye Patriot için NATO'ya resmen başvurdu*, 21 Kasım 2012.

NTV (2012e). *Obama'dan Esad'a kimyasal uyarı*, 4 Aralık 2012.

NTV (2012f). *Rusya'dan Suriye'ye 'kimyasal' uyarı*, 24.07.2012.

NTV (2011). *Askeri operasyon Libya'yı Irak'a çevirir*,15.03.2011.

Politico (2017). *Why Israel is giving Syrians free spaghetti (and health care),* 28.10.2017.

President of Russia (2016). *Vladimir Putin received a letter from President of Turkey Recep Tayyip Erdogan*, 27.06.2016.

Reuters (2018). *Netanyahu flies to Moscow for talks on Syria with Putin*, 29.01.2018

Reuters (2017). *Pentagon says reviewing 'adjustments' to arms for Syrian Kurds*, 26 Kasım 2017.

Reuters (2017b). *France's Macron shares Israel's concerns about Lebanon's Hezbollah,* 16.07.2017.

Reuters (2016). *Egypt's foreign minister talks up Mideast peace in rare visit to Israel*, 10 Haziran 2016.

Reuters (2016b). *Netanyahu says willing to discuss Arab initiative for peace with Palestinians*, 31.05.2016.

Reuters (2016c). *Russian forces in Syria fired on Israeli aircraft: Israeli newspaper*, 22.04. 2016.

Reuters (2013). *U.N. confirms sarin used in Syria attack; U.S., UK, France blame Assad*, 16.09.2013.

Reuters (2013b). *Russia says U.N. report on Syria attack preconceived, political*, 18.09.2013.

Reuters (2011). *Syria's Assad ends state of emergency*, 21.04.2011.

Reuters (2011b). *Iran calls Syrian protests a Western plot*, 12.04.2011.

Sabah (2018). Adil Gür: Afrin Operasyonu'na destek yüzde 90, 12.02.2018.

Sabah (2012). *Gül: BM'deki oylama üzdü*,7.02.2012.

Sabah (2012b). *Erdoğan'dan Medvedev'e: Vicdani sorumluluğunuz var*, 9.02.2012.

Sabah (2012c). *İsrail'den Gazze'ye yeni saldırı*,18.11.2012.

Sabah (2011). *Mübarek Kahire'den ayrıldı*, 11.02.2011.

Sabah (2010). *Ortadoğu Birliği mi kuruluyor?,*10.06.2010.

Sabah (2009). *Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil*, 4.12.2009.

Sabah (2011). *Davutoğlu Suriye yolcusu*,07.08.2011.

Sabah (2016). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: DEAŞ'e karşı olanlar terör örgütü değilse El Nusra niye terör örgütü?*, 22.06.2016.

SETA (2016). 1982 Anayasası ve Anayasa Değişikliği Teklifi Karşılaştırması, https://setav.org/assets/uploads/2016/12/AnayasaKarsilastirma.pdf, Erişim Tarihi: 19.07.2017.

Spiegel Online (2011). *Sinai: Erneuter Anschlag auf Gas-Pipeline nach Israel*, 27.09.2011.

Süddeutsche (2013). *Obama sieht Militärschlag gegen Iran als Option*, 12.04.2013.

Tasnim News (2008). *Netanyahu: Avrupa, Nükleer Anlaşmayı Trump'ın İstediği Gibi Düzeltmeli*, 22.01.2008.

Tasnim News Agency (2014). *Iran Not to Allow Terrorists to Overthrow Syrian President*,10.10.2014.

Tehran Times (2011). *Iran says expects Syria to respond to public demands*, 07.07.2011.

The Atlantic (2015). *Israeli Opposition Leader: Iran Deal Will Bring Chaos to the Middle East*,16.06.2015.

The Christian Science Monitor (2011). *Israel fears loss of a crucial ally with Mubarak's fall*,11.02.2011.

The Guardian (2017). *Syria: base hit in US airstrike was home to jets allegedly used in chemical attacks*,07.04.2017

The Guardian (2012). *Israel extends new border fence but critics say it is a sign of weakness*, 27.03.2012.

The Guardian (2012b). *US military chief cautions against Israeli attack on Iran*, 20.02.2012.

The Guardian (2011). *Egypt protests: Israel fears unrest may threaten peace treaty*, 31.01.2011.

The Iran Premier (2014). *Iran's Leaders on Syria Crisis*, 17.10.2014.

The Jerusalem Post (2018). *Preparing for War in the North, Israel boosts Air Defenses*, 11.02.2018.

The Jerusalem Post (2018b). *Israel's Opposition Leader: We must defend our Values in Syria*, 10.03.2018.

The Jerusalem Post (2017). *Netanyahu: Israel Can Normalize Ties With Arab States If 'We Act Wisely'*, 8.03.2017.

The Jerusalem Post (2017b). *Netanyahu To Attend Central European Summit*, 25.06. 2017.

The Jerusalem Post (2017c). *Syrian Opposition Leader warns of Iranian Expansion*, 23.10.2017.

The Jerusalem Post (2017d). *Watch: Netanyahu vows Israel will act alone against Iran if Given No Choice*, 15.11.2017.

The Jerusalem Post (2016). *Watch: Netanyahu Implores Israeli-Arabs To Take Part In Society 'In Droves'* , 26.07.2016.

The Jerusalem Post (2016b). *Netanyahu Explains Russia's Interest in Cooperating with Israel*, 23.09.2016.

The Jerusalem Post (2016c). *Putin to Netanyahu: Israel, Russia 'Unconditional Allies' in War Against Terror*, 07.06.2016c.

The Jerusalem Post (2015). *PM: Israel, Russia Establish 'Mechanism' to Prevent 'Misunderstandings' in Syria*, 21.09.2015.

The Jerusalem Post (2014). *Special JPost Interview With PM Netanyahu: 'Who Turned Out To Be Right?',* 24.09.2014.

The Jerusalem Post (2010). Survey: 'The Whole World is Against Us.', 20.08.2010.

The Jerusalem Post (2012). *Tal Law Expires- Leaving Behind Legal Limbo*, 31.08.2012.

The Jerusalem Post (2012b). *Russia Supplying Arms to Syria Under Old Contracts*, 26.11.2012.

The Jerusalem Post (1999). 11.05.1999.

The New Arab (2017). *Israel-Russia summit meeting to decide Iran's future in Syria*, 23.08.2017.

The New York Times (2017). *U.S. Warplanes in Syria Hit Pro-Government Militia Convoy*, 18.05.2017

The New York Times (2015). *Netanyahu Rejects Calls for Israel to Accept Syrian Refugees*, 06.09. 2015.

The New York Times (2012). *Militants Attack Israelis Across Egyptian Border, Renewing Concerns on Sinai*, 18.06.2012.

The New York Times (2011). *Quiet Worries as Israel Watches an Ally Depart*, 11.02.2011.

The Wall Street Journal (2012). *Turkey Threatens Syria with Sanctions*, 25.11.2012.

The Wall Street Journal (2015). *Turkey Shoots Down Russian Military Jet*, 24.11.2015.

The Washington Post (2018). *United States unveils sanctions designed to strangle Iranian-backed Hezbollah*, 02.02.2018.

The Washington Post (2017). *U.S. moves toward open-ended presence in Syria after Islamic State is routed*, 22.11.2017.

The Washington Post (2016). *Netanyahu vows that Israel will never give up Golan Heights*, 17.04.2016.

The Telegraph (2015). *Russia launches airstrikes in Syria - as it happened on Wednesday 30 September*, 30 Eylül 2015.

The Telegraph (2015b). *Israel threatens military intervention in Syria's civil war*,17.06.2015.

The Telegraph (2011). *Iran snipers in Syria as part of crackdown* , 15 Ağustos 2011.

The Guardian (2013). *Syria crisis: Ban Ki-moon says sarin gas chemical attack a 'war crime' - as it happened,*16.09.2013.

The Guardian (2012). *Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed,*16 Eylül 2012.

The Guardian (2011). *Thirteen killed as Israeli troops open fire on Nakba Day border protests,* 15 Mayıs 2011.

The Moscow Times (2016). *Russian-Iranian S-300 Missile-Deal Reportedly Delayed*, 09.03.2016.

The Times of Israel (2018). *After Netanyahu-Putin meeting, large Russian delegation to visit Israel*, 31.01.2018.

The Times of Israel (2016). *Netanyahu Calls For Normalizing Ties With Indonesia*, 28.03.2016.

The Times of Israel (2017). *Russian FM says Iran can legitimately stay in Syria*, 14.11.2017.

The Times of Israel (2017b). *Russia said to reject Israeli plea to keep Iranians 60 km. from Golan frontier*, 04.09.2017.

The Times of Israel (2017c). *After alleged Syria strike, Liberman says Israel will prevent Iranian corridor*, 07.09. 2017.

The Times of Israel (2016). *Netanyahu backs 'general idea' behind Arab Peace Initiative*, 28.05.2016.

The Times of Israel (2016b). *Netanyahu hails 'dramatic warming' of Israel-Arab ties*, Tamar Pileggi, 15 Mart 2016.

The Times of Israel (2016c). '*Russian forces fired on Israeli jets at least twice'* ,22 Nisan 2016.

The Times of Israel (2015). *PM: Israel, Russia deepening coordination to avoid Syria 'mishaps',* 30.11.2015.

The Times of Israel (2015b). *Israel's air superiority clouded by new Russian missiles in Syria*,01.11.2015.

The Times of Israel (2015c). *Israel acknowledges it is helping Syrian rebel fighters*, 29.06.2015.

The Times of Israel (2015d). *Russian weapons chief: S-300 deal with Iran has been signed*, 09.11.2015.

The Times of Israel (2014). *Syria, a paradise lost for the Golan's Druze*, 12. 09.2014

The Times of Israel (2013). *Israel prefers Bashar Assad to Islamist rebels*, 18.05.2013.

The Times of Israel (2013b) *Palestinian refugees in Syria could impact Israel*, 19.03.2013.

The Times of Israel (2013c). *Netanyahu: Syrian chaos necessitated my apology to Turkey*, 23.03.2013.

TRT Haber (2018). ABD yönetimi köşeye sıkıştı, 15.02.2018.

TRT Haber (2018b). *Batı 'darbe' diyemedi, Körfez alkışladı!,*05.07.2018.

TRT Haber (2017). *BM'deki Kudüs oylamasında adeta yalnız kalan ABD'den açıklama geldi*, 22.11.2017.

TRT Haber (2017b). *ABD, Suriye'nin Irak-Ürdün sınırını İran'a bırakıyor*, 21.09.2017.

TRT Haber (2016). *"İyi terörist, kötü terörist yoktur"*, 17 Şubat 2016.

TRT Haber (2016b). *Putin ve Erdoğan'dan uçak krizinden sonra ilk zirve*, 09.08.2016.

TRT Haber (2015). *Türkiye'nin angajman kurallarını değiştiren süreç*, 27 Kasım 2015.

TRT Haber (2013). *BM: Suriye'de sarin gazı kullanıldı*, 16.09.2013.

TRT Haber (2012). *İsrail-Mısır Sınırında Çatışma*, 21.09.2012.

TRT Haber (2012b). *Arap Birliği Gazze Yolcusu*, 19.11.2012.

Turkishtime (2004). *İş dünyası artık dış politikanın öncülerinden*, Nisan - Mayıs, 2004.

Wall Street Journal (2011). *Interview With Syrian President Bashar al-Assad*, 31.01.2011.

WAZ (2011). *Netanjahu hält am Frieden mit Ägypten fest*, 10.09.2011.

White House (2017). *President Donald J. Trump's New Strategy on Iran*, 13.10.2017.

Y Net News (2014). *Netanyahu visits IDF field hospital in Golan Heights,* 18.02.2014.

Y Net News (2012). *Report: Israeli Strike Could Delay Iran Nuclear Program by 2 Years*, 26.09.2012.

Y Net News (2011). *Netanyahu: Egypt could follow Iran*, 7.02.2011.